

ΜΕΛΠΩ Ι. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ
ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ευαγγελία Κυπραίου
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ελένη Λίτινα
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Χελένα Τζανέκα
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ-ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ε. Μπουλούκος - Α. Λογοθέτης Ο.Ε.
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΕΣ: Colour Unit

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, 105 64 Αθήνα

ISSN 1108-1244

ISBN 960-214-908-6

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 63

ΜΕΛΠΩ Ι. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ
ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ
ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1998

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

*Στη μνήμη
του πατέρα μου*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ	18
ΤΑΦΙΚΟΙ ΠΕΡΙΒΟΛΟΙ Ι ΚΑΙ ΙΙ	21
Τάφος 15	26
Τάφος 44	31
Τάφος 14	33
Τάφος 13	39
Τάφος 7	42
Τάφος 4	46
Τάφος 1	48
Τάφος 10	50
Τάφοι 5 και 6	50
Τάφος 8	52
Τάφος 11	56
Τάφος 43	56
Τάφος 9	57
Τάφος 12	57
Τάφος 45	58
Τάφος 2	58
Τάφος 3	62
ΤΑΦΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΙΙΙ	64
Τάφος 16	78
Τάφος 37	81
Τάφος 18	83
Τάφος 22	88
Τάφος 21	89
Τάφος 36	103
Τάφοι 23 και 24	108
Τάφος 20	123

	Σελ.
Τάφος α	124
Τάφος 19	125
Τάφος 17	127
ΤΑΦΟΙ ΝΟΤΙΑ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ III	129
Τάφος 29	130
Τάφος 34	133
Τάφος 31	133
Τάφος 32	133
Τάφος 33	135
Τάφος 30	135
Τάφος 35	136
Τάφος 25	136
Τάφος 40	137
ΤΑΦΟΙ ΔΥΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ III	138
ΤΑΦΙΚΟ ΚΤΙΣΜΑ IV	141
Τάφος 28	144
Τάφος 42	145
Τάφος 41	147
Τάφος β	149
Τάφος γ	149
ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	151
Συνοπτικό διάγραμμα της ιστορίας του Ωρωπού	151
Η διάρκεια της χρήσης του δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού	152
Έθιμα ταφής	156
Παρατηρήσεις σε ευρήματα	160
ΠΙΝΑΚΕΣ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΤΑΦΟΥΣ	167
SUMMARY	174
Monuments of the West Cemetery at Oropos	174
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ	177
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ	184
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ	186

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατά τα έτη 1985 και 1986 η Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής διεξήγαγε εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα στο οικοπέδο του Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων στο δυτικό άκρο της σημερινής Σκάλας Ωρωπού, η οποία έχει κηρυχθεί αρχαιολογικός χώρος. Αφορμή για την ανασκαφή έδωσε η αίτηση του Ο. Σ. Κ. να χορηγηθεί η απαιτούμενη από την Αρχαιολογική Υπηρεσία άδεια για την ανέγερση νέου σχολικού συγκροτήματος στο οικοπέδο που παραχωρήθηκε για τον σκοπό αυτό από την Κοινότητα. Σύμφωνα με τα σχέδια που υποβλήθηκαν στην αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων τα σχολικά κτίρια θα ανεγείροντο στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, ενώ ως αύλειος χώρος προοριζόταν το βόρειο τμήμα. Η αείμνηστη συνάδελφος Αλίκη Δραγώνα-Λατσούδη έλεγξε με δοκιμαστικές τομές το οικοπέδο και διαπίστωσε την ύπαρξη αρχαίων σε όλη την έκτασή του. Η ίδια ανέλαβε την ανασκαφή στο νότιο τμήμα και ευτύχησε να αποκαλύψει πολύ σημαντικά κατάλοιπα οικισμού της γεωμετρικής εποχής και οικοδομικά λείψανα των αρχαϊκών χρόνων. Η ανασκαφή στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, στο οποίο είχε ήδη διαγνωσθεί με τις τομές η ύπαρξη αρχαιοτήτων υστερότερων χρόνων και είχε ανασκαφεί ο κιβωτιόσχημος τάφος Ι, ανατέθηκε στην υπογράφουσα από τον τότε Έφορο Αρχαιοτήτων Αττικής Βασίλειο Πετράκο. Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως τμήμα του δυτικού νεκροταφείου του αρχαίου Ωρωπού, η παρουσίαση του οποίου αποτελεί το αντικείμενο αυτής της μελέτης. Επισημαίνεται ότι τα κατάλοιπα της γεωμετρικής και αρχαϊκής εποχής δεν συνδέονται με τη χρήση του δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού και γι' αυτό δεν συνεξετάζονται.

Η ανασκαφή στο οικοπέδο του Ο. Σ. Κ. ήταν σωστική, όπως συνηθίζεται να αποκαλούνται οι ανασκαφές που διεξάγονται σε οικοπέδα μετά από αίτηση των ενδιαφερομένων για οικοδόμηση. Η αρχαιολογική έρευνα στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, όπου τα αρχαία δεν κινδύνευαν από την οικοδομική δραστηριότητα, επιτεύχθηκε χάρις στην επιμονή της Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Αλλά η ανασκαφή σε όλη την έκταση του βόρειου τμήματος δεν έγινε κατορθωτή. Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας σε δύο μόνον τομείς, από όσους είχε διαιρεθεί ο χώρος με βάση την επισημάνση των αρχαίων κατά τις δοκιμαστικές τομές, οι αρχαιότητες που αποκαλύφθηκαν καταχώστηκαν και πάλι για την καλύτερη προστασία των εύθροπτων πωρολίθων. Ο ανασκαμμένος χώρος οροθετήθηκε στο γενικό τοπογραφικό του οικοπέδου του Ο. Σ. Κ., ώστε να διευκολυνθεί η συνέχιση της έρευνας στο μέλλον, όταν υπάρξει δυνατότητα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένα ευρήματα του νεκροταφείου έχουν ήδη δημοσιευθεί από την υπογράφουσα σε άλλες θέσεις. Ένα αξιόλογο επιτύμβιο ανάγλυφο του πλούσιου ρυθμού, το οποίο είχε χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση ως καλυπτήρια πλάκα του κιβωτιόσχημου τάφου 26, δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Boreas* 13 (1990), σ. 13-26, πίν. 1-2. Οι τέσσερις τάφοι δυτικά του ταφικού περιβάλλον ΙΙΙ (τάφοι 26, 27, 38 και 39) δημοσιεύθηκαν στο *ΑΔ* 43 (1988), Μελέτες, σ. 114-137, Πίν. 57-62, κυρίως για τη λεπτομερειακή παρουσίαση των μετάλλινων δακτυλίων ή κρίκων για ανάρτηση και μεταφορά στελεγγίδων. Αναλυτική παρουσίαση καί σχολιασμός των επιτύμβιων επιγραφών γίνεται σε ιδιαίτερη μελέτη με τίτλο «Επιτύμβιες επιγραφές από το δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού», υπό εκτύπωση στο περιοδικό *Horos* 10 (1992).

Αισθάνομαι βαθιά υποχρέωση να εκφράσω και από τη θέση αυτή τις θερμότερες ευχαριστίες μου στον νυν επίτιμο Έφορο Αρχαιοτήτων Αττικής Βασίλειο Χρ. Πετράκο για την ανάθεση της ανασκαφής, για την οποία έδειξε πάντα αμείωτο ενδιαφέρον, και για την παρότρυνση να την δημοσιεύσω. Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στον Πρόεδρο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου για τη χορήγηση δίμηνης υποτροφίας στο Βερολίνο το 1987, μετά από εισήγηση του τότε

Διευθυντή του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών καθηγητή *Helmut Kyrieleis*, χάρις στην οποία μελέτησα τα γυάλινα αγγεία του Ωρωπού. Ειλικρινείς ευχαριστίες εκφράζω και προς το Διοικητικό Συμβούλιο του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων για τη χορήγηση οικονομικής ενίσχυσης το 1989, το πρώτο έτος της εκπαιδευτικής μου άδειας στο Πανεπιστήμιο του Würzburg, όπου με την ενθάρρυνση και την πολύτιμη συμπαράσταση της καθηγήτριας *Enka Simon* ολοκλήρωσα τη μελέτη μου.

Σημαντική βοήθεια στη διεξαγωγή της ανασκαφής πρόσφερε ο εργάτης Κώστας Σκιντζής. Όλα τα σχέδια εκπονήθηκαν από τον σχεδιαστή της Β' Εφορείας Νίκο Καλλιοντζή. Οι γενικές φωτογραφίες της ανασκαφής και των ευρημάτων πραγματοποιήθηκαν από τον Γιάννη Σαρακίνη. Ο καθαρισμός και η συντήρηση των ευρημάτων έγιναν από τις συντηρήτριες Τασούλα Βουτσινά και Γιάννα Διαμαντάκου. Ανάλυση δειγμάτων ξύλου, κάρβουνου και ψιμυθίου από τάφους έγινε στο Χημείο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου από την Ελ. Μάγκου σε συνεργασία, όπου επιβαλλόταν, με την ειδική στην αναγνώριση ξύλων Αικ. Παρασκευοπούλου, του Ινστιτούτου Δασικών Ερευνών. Η ταύτιση και χρονολόγηση των νομισμάτων έγινε στο Νομισματικό Μουσείο από την αρχαιολόγο Ηώ Τσούρτη, στην οποία οφείλεται και η υπόδειξη της σχετικής βιβλιογραφίας. Όλους τους ευχαριστώ ειλικρινά για την προσφορά τους.

Τέλος, θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω την Έφορο Αρχαιοτήτων Αγγελική Λεμπέση για την εύστοχη κριτική της και τη θετική εισήγηση για τη δημοσίευση της μελέτης μου, καθώς και το Διοικητικό Συμβούλιο του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων για την έγκριση της έκδοσης. Ιδιαίτερα ευχαριστώ την προϊσταμένη της Διεύθυνσης Δημοσιευμάτων Ευαγγελία Κυπραίου, καθώς και την Ελένη Λίτινα που επιμελήθηκε την έκδοση και την Χελένα Τζανέκα που είχε την καλλιτεχνική επιμέλεια.

Ιούνιος 1995

Μ.Ι.Π.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Εκτός από τις καθιερωμένες συντομογραφίες χρησιμοποιούνται και οι εξής:

Αλαμανή - Τζαναβάρη	B. Αλαμανή - Κ. Τζαναβάρη, Πήλινες πυξίδες από τη Βέροια. Χρονολογικές ενδείξεις, Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Ρόδος, 22-25 Μαρτίου 1989 (1990), σ. 151-159.
Anderson-Stojanović	V.R. Anderson-Stojanović, The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria, <i>AJA</i> 91 (1987), σ. 105-122.
Auth	S.H. Auth, Ancient Glass at the Newark Museum from the Eugene Schaefer Collection of Antiquities, 1976.
Berger	L. Berger, Römische Gläser aus Vindonissa, 1960.
Bermond Montanari	G. Bermond Montanari, Vetri antichi del Museo Nazionale di Ravenna, <i>Felix Ravenna</i> 44 (1967), σ. 5-39.
Boosen	M. Boosen, Antike Gläser, Kassel, Vollständiger Katalog, 1984.
Boulter	C.G. Boulter, Graves in Lenormant Street, Athens, <i>Hesperia</i> 32 (1963), σ. 113-137.
Bruneau	Ph. Bruneau, Tombes d' Argos, <i>BCH</i> 94 (1970), σ. 437-531.
Calvi	M.C. Calvi, I vetri romani del Museo di Aquileia, 1968.
Carington Smith	J. Carington Smith, A Roman Chamber Tomb on the South-East Slopes of Monasteriaki Kephala, Knossos, <i>BSA</i> 77 (1982), σ. 255-293.
Czurda-Ruth	B. Czurda-Ruth, Die römischen Gläser vom Magdalensberg, 1979.
Δαβάρας	K. Δαβάρας, Ρωμαϊκό νεκροταφείο Αγίου Νικολάου, <i>ΑΕ</i> 1985, σ. 130-211.
Davidson	G.R. Davidson, Corinth XII, The Minor Objects, 1952.
Dusenbery	E.B. Dusenbery, Ancient Glass from the Cemeteries of Samothrace, <i>JGS</i> 9 (1967), σ. 34-49.
Fremersdorf	F. Fremersdorf, Die Denkmäler des römischen Köln, IV, Das naturfarbene sogenannte blaugrüne Glas in Köln, 1958.
Gli Ori di Taranto	E.M. de Juliis (εκδ.), Gli Ori di Taranto in <i>Età Ellenistica</i> , 1984.
Goethert-Polaschek	K. Goethert-Polaschek, Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier, <i>Trierer Grabungen und Forschungen IX</i> , 1977.
Grace	V.R. Grace, Amphoras and the Ancient Wine Trade, <i>Excavations of the Athenian Agora</i> , Picture Book No. 6, 1961.
Greifenhagen	A. Greifenhagen, Schmuckarbeiten in Edelmetall, II, Einzelstücke, 1975.
Hayes	J. Hayes, Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum. A Catalogue, 1975.
Hellström	P. Hellström, Labraunda II:1, Pottery of Classical and Later Date, <i>Terracotta Lamps and Glass</i> , 1965.
Howland	R. Howland, The Athenian Agora IV, Greek Lamps and their Survivals, 1958.
Isings	C. Isings, Roman Glass from Dated Finds, <i>Archaeologica Traiectina II</i> , 1957.
Isings, Limburg	C. Isings, Roman Glass in Limburg, <i>Archaeologica Traiectina IX</i> , 1971.
Israeli	Y. Israeli, Sidonian Mold-Blown Glass Vessels in the Museum Haaretz, <i>JGS</i> 6 (1964), σ. 34-41.
Knigge	U. Knigge, Kerameikos IX, Der Südhügel, 1976.
Καλτσάς	N. Καλτσάς, Από τα ελληνιστικά νεκροταφεία της Πύλου, <i>ΑΔ</i> 38 (1983), Μελέτες, σ. 1-77.
Kroll	J.H. Kroll, Two Hoards of First-Century B.C. Athenian Bronze Coins, <i>ΑΔ</i> 27 (1972), Μελέτες, σ. 86-120.
Kroll, Coins	J.H. Kroll, The Athenian Agora XXVI, The Greek Coins, 1993.
Kurtz - Boardman	D.C. Kurtz - J. Boardman, Greek Burial Customs, 1971.
La Baume	P. La Baume, Glas der antiken Welt, I, 1973.
Lancel	S. Lancel, Verrerie antique de Tipasa, 1967.

Λιλιμπάκη-Ακαμάτη	M. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας, 1994.
Mackworth Young	G. Mackworth Young, Excavations in Siphnos. The Roman Graves of the First Century A.D., BSA 44 (1949), σ. 80-92.
Matheson	S.B. Matheson, Ancient Glass in the Yale University Art Gallery, 1980.
McFadden	G.H. McFadden, A Tomb of the Necropolis of Ayios Ermoyenis at Kourion, AJA 50 (1946), σ. 449-489.
Meligunìs-Lipàra	L. Bernabò-Brea - M. Cavalier, Meligunìs-Lipàra, II, 1965.
Mercando	L. Mercando, NSc 99 (1974), σ. 88-141.
Metzger	I.R. Metzger, Eretria II, Die hellenistische Keramik in Eretria, 1969.
Παπαποστόλου	I.A. Παπαποστόλου, Κτερίσματα ταφής σε ρωμαϊκό μανυσωλείο στην Πάτρα, AE 1983, σ. 1-33.
Πετράκος, Επιγραφικά	B.X. Πετράκος, Επιγραφικά του Ωρωπού, 1980.
Πετράκος, Ωρωπός	B. Χρ. Πετράκος, Ο Ωρωπός και το ιερόν του Αμφιαράου, 1968.
Picard	O. Picard, Chalkis et la Confédération Eubéenne: Étude de numismatique et d'histoire (IVe-Ier siècle), 1979.
Platz-Horster	G. Platz-Horster, Antike Gläser, Antikenmuseum Berlin, Ausstellung Nov. 1976 - Feb. 1977, 1976.
Πωλογιώργη	M. Πωλογιώργη, Τάφοι του Ωρωπού, ΑΔ 43 (1988), Μελέτες, σ. 114-137.
Πωλογιώργη, Επιγραφές	M.I. Πωλογιώργη, Επιτύμβιες επιγραφές από το δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού, Horos 10 (1992), υπό εκτύπωση.
Raeder	J. Raeder, Priene. Funde aus einer griechischen Stadt, Bildhefte der Staatlichen Museen Preussischer Kulturbesitz Berlin, 1983.
Robinson	H.S. Robinson, The Athenian Agora V, Pottery of the Roman Period. Chronology, 1959.
Scatozza Höricht	L.A. Scatozza Höricht, I vetri romani di Ercolano, 1986.
Smetana-Scherrer	R. Smetana-Scherrer, Spätklassische und hellenistische Keramik, στο: Alt-Ägina II, 1982, σ. 56-91.
SNG Cop.	Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Copenhagen 1942-1979.
Stern	E.M. Stern, Ancient Glass at the Fondation Custodia (Collection Frits Lugt) Paris, Archeologica Traiectina XII, 1977.
Svoronos	J.N. Svoronos, Les monnaies d'Athènes (completed by B. Pick, Munich 1923-1926). (Επανάκδοση, Chicago 1975).
Τάφοι Βεροίας	Στ. Δρούγου - Γ. Τουράτσουλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, 1980.
Τσάκος	K. Τσάκος, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι στη Σάμο, ΑΔ 32 (1977), Μελέτες, σ. 344-420.
Vanderhoeven	M. Vanderhoeven, Verres romains (Ier-III ^e me siècle) des Musées Curtius et du Verre à Liège, 1961.
Vessberg	O. Vessberg, Roman Glass in Cyprus, Opuscula Archaeologica VII (1952), σ. 109-161.
von Saldern	A. von Saldern, Glas von der Antike bis zum Jugendstil, Sammlung Hans Cohn, Los Angeles/Cal., 1980.
Weissgerber	C. Weissgerber, Die antiken Gläser im Dortmunder Museumsbesitz, στο: Beiträge zur Archäologie des römischen Rheinlands, Rheinische Ausgrabungen, 3 (1968), σ. 333-361.
Westholm	A. Westholm, στο: The Swedish Cyprus Expedition IV3, The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus, 1956, σ. 53-81.
Ζαφειροπούλου	Φ.Ν. Ζαφειροπούλου, Υάλινα αγγεία και πήλινοι λύχνοι εκ της Αρχαιολογικής Συλλογής Γαλαξειδίου, AE 1975, Αρχαιολ. Χρονικά, σ. 54-66.
ΜΩ	Μουσείο Ωρωπού

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το οικόπεδο του Ο.Σ.Κ. βρίσκεται στις δυτικές παρυφές της σημερινής Σκάλας Ωρωπού, ακριβώς δυτικά από το μεγάλο κτήμα των παλαιών φυλακών, βόρεια από τον χαμηλό λόφο Λαβοβούνι και σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα (Σχέδ. 1). Από Α. ορίζεται από τη στενή επαρχιακή οδό Βασ. Σύλλη και από Β. από τη δημόσια οδό η οποία οδηγεί από τη Σκάλα Ωρωπού προς το Χαλκούτσι, ενώ ένα παρακλάδι της φθάνει έως τον σημερινό Ωρωπό, το μικρό χωριό με τις βυζαντινές εκκλησίες στους πρόποδες του Μαυροβούνου, γύρω στα 4 χλμ. ΝΔ. της Σκάλας¹.

Στη θέση της Σκάλας Ωρωπού, στο βόρειο άκρο της Αττικής και απέναντι από την Ερέτρια, τοποθετείται βάσιμα ο αρχαίος Ωρωπός, η πόλη με το σημαντικό λιμάνι και τη στρατηγική θέση κατά την αρχαιότητα, την κυριαρχία της οποίας διεκδικούσαν συνεχώς Αθηναίοι και Βοιωτοί². Το περίφημο ιερό του Αμφιαράου, στο Μαυροδήλεσι, είναι πολύ καλά γνωστό από τις φιλολογικές μνείες, τις επιγραφικές μαρτυρίες και τα σωζόμενα μνημεία του³. Η εικόνα όμως που έχουμε από τις ανασκαφές για την οργάνωση της πόλης του Ωρωπού είναι ακόμα αρκετά αποσπασματική, πράγμα που οφείλεται στην ευρείας εκτάσεως οικοδόμηση κατά τους νεότερους χρόνους στη Σκάλα και στα αμέσως προς Α. αυτής Νέα Παλάτια (Σχέδ. 1), τον πρώην προσφυγικό συνοικισμό. Με βάση τα στοιχεία που ήλθαν στο φως κυρίως κατά τις ανασκαφές της τελευταίας δεκαπενταετίας, η θέση των νεκροταφείων της αρχαίας πόλης από τον 5ο αι. π.Χ. και μετά μπορεί να καθορισθεί με αρκετή βεβαιότητα⁴.

Λείψανα οικοδομικών κατασκευών, λίγα της ελληνιστικής εποχής και αρκετά των ρωμαϊκών χρόνων και της ύστατης αρχαιότητας, έχουν αποκαλυφθεί σε αρκετά οικόπεδα στην έκταση που καταλαμβάνει η σημερινή Σκάλα Ωρωπού⁵. Το εκτός των τειχών⁶ ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας πό-

1. Η Α. Δραγώνα-Λατσούδη, σύμφωνα με προφορική πληροφορία της, είχε αποκαλύψει στρώμα με πλήθος οστράκων και αγγείων της μυκηναϊκής εποχής σε σωστική ανασκαφή στο σημερινό χωριό Ωρωπός.

2. Για την τοπογραφία του αρχαίου Ωρωπού και της ευρύτερης περιοχής του βλ. Πετράκος, Ωρωπός, σ. 6-17, εικ. 1. Για τον Ωρωπό βλ. και J. Travlos, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, 1988, σ. 301 κ.ε., εικ. 378-379. D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots: Griechenland; im Umfang des heutigen griechischen Staatsgebiets*, 1987, σ. 682 κ.ε.

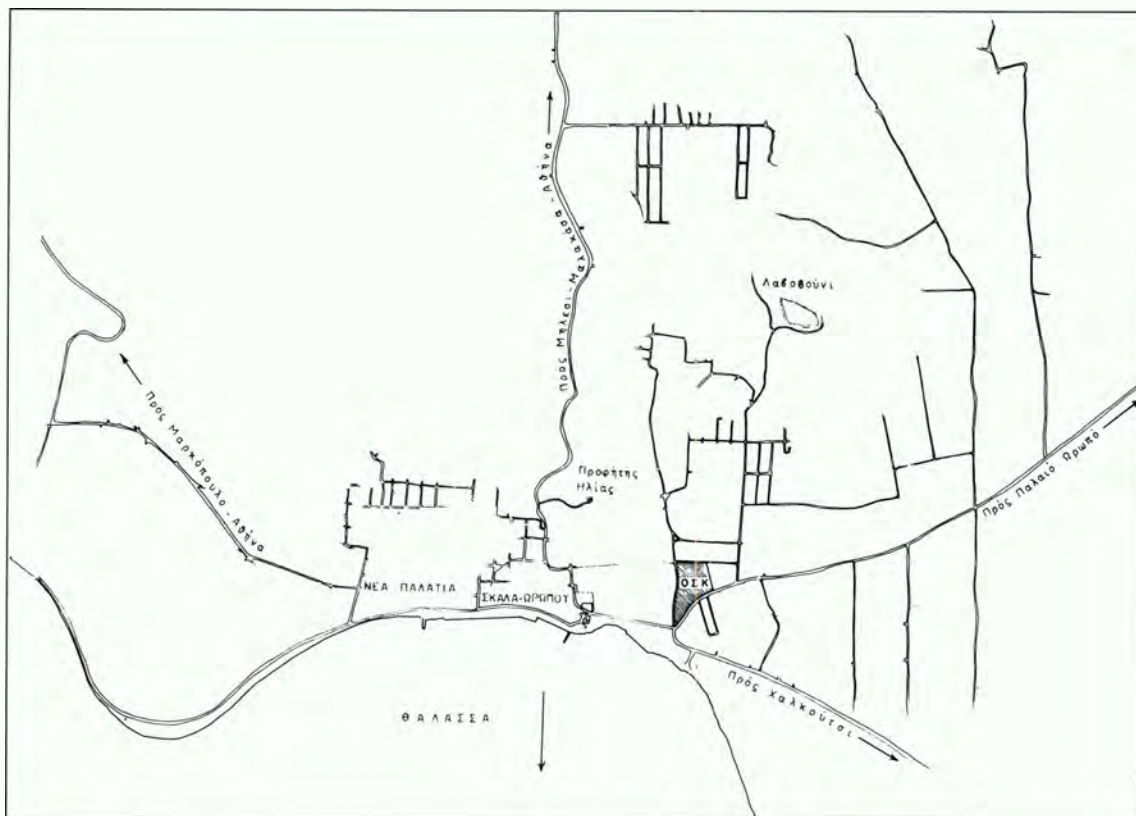
3. Βλ. Πετράκος, Ωρωπός.

4. Τα στοιχεία που αναφέρονται εδώ αντλούνται κυρίως από τις εκθέσεις των ανασκαφών έως και το 1987, που έχουν δημοσιευθεί στους τόμους των Χρονικών του ΑΔ.

5. Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979), Χρονικά, σ. 97 κ.ε. (κτίμα Γ. Μάμαλη, κοντά στη λεωφόρο Καλλιθέας, οικόπεδο Σπ. Γιαννούλη, στις οδούς Γ. Δροσίνη 9 και 25ης Μαρτίου, οικόπεδο Ε. Μπούφη, στις οδούς Αθαν. Διάκου και Ανδρούτσου, κτήμα φυλακών, ναός Αγίου Ανδρέου, οικόπεδο Α. Μπαρδάκα, στην οδό Γ. Δροσίνη 3 και στην παραλιακή λεωφόρο, οικόπεδο Γ. Μάμαλη, στην οδό Ηροδότου 3, οικόπεδο Γ. Καμπανιάρη (εργαστήριο κεραμικής), στις οδούς Μ. Αλεξάνδρου και Αθαν. Διάκου). Αλ. Πατριανάκου-Ηλιάκη, ΑΔ 35 (1980), Χρονικά, σ. 78 (οικόπεδο Γ. Στρουμπούλη, στη λεωφόρο Καλλιθέας). Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 35 (1980), Χρονικά, σ. 79 κ.ε. (οικόπεδο Ν. Καραδήμα, στην οδό Πινδάρου 10). Λ. Κρασιώτου, ΑΔ 35 (1980), Χρονικά, σ. 80 κ.ε. (οικόπεδο Φωτ. Καρύδα (τμήμα ελληνιστικής στοάς), στη λεωφόρο Αθηνών, οικόπεδο Παν. Παπαγιαννίου (τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική), στην οδό Αθαν. Διάκου). Η ίδια, ΑΔ 36 (1981), Χρονικά, σ. 58 κ.ε. (οικόπεδο Δασοπούλου (συνέχεια του συγκροτήματος της στοάς), στην οδό Καποδιστρίου 5). Α. Δραγώνα, ΑΔ 38 (1983), Χρονικά, σ. 62 (οικόπεδο Λ. Αναστασάκη, στην οδό Ομήρου 19). Α. Δραγώνα-Λατσούδη, ΑΔ 39 (1984), Χρονικά, σ. 48 κ.ε. (οικόπεδο Α. Ιωακείμ, στην οδό Γ. Δροσίνη 21), σ. 58 κ.ε. (περισυλλογή αρχαίων). Η ίδια, ΑΔ 40 (1985), Χρονικά, σ. 69 κ.ε. (οικόπεδο Β. και Α. Βάρσου (κεραμικοί κλιβανοί), στις οδούς 28ης Οκτωβρίου και Μεγάλου Αλεξάνδρου, παραλία Αγίου Ανδρέα (λιμενικές κατασκευές). Για τους αρχαίους προβλήτες των λιμενικών έργων βλ. και W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, II 1835, σ. 442 κ.ε.

6. Για τις επιγραφικές μαρτυρίες που σχετίζονται με τα τείχη του Ωρωπού βλ. Πετράκος, Ωρωπός, σ. 183-185. Τμήματα

Σχέδ. 1. Τοπογραφικό της Σκάλας Ωρωπού και της γύρω περιοχής (με λοξή διαγράμμιση δηλώνεται το οικόπεδο του Ο. Σ. Κ.)

λης, από τον 5ο αι. π.Χ. έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους, εκτεινόταν στο ανατολικό άκρο της Σκάλας και κυρίως στη θέση που κατέχει σήμερα η κοινότητα των Νέων Παλατιών⁷. Το νεκροταφείο αυτό, το οποίο ήταν αρκετά εκτεταμένο, όπως αποδεικνύεται από τις πρόσφατες ανασκαφές, ήταν γνωστό από

των τειχών, από πύρινους ογκόλιθους, έχουν έλθει στο φως σε οικόπεδα στο ΒΑ. άκρο της Σκάλας Ωρωπού και στα Νέα Παλάτια. Βλ. Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979), Χρονικά, σ. 97 (οικόπεδο Σπ. Γιαννούλη (πιθανό τμήμα του τείχους), στις οδούς Γ. Δροσίνη 9 και 25ης Μαρτίου), σ. 104 (οικόπεδο Β. Ποντίδη, στην οδό 25ης Μαρτίου στα Νέα Παλάτια). Εύρεση του παραλιακού τείχους αναφέρεται στα οικόπεδα Παπαντωνίου και Βαρδάκα. Βλ. Α. Δραγώνα-Λατσούδη, ΑΔ 40 (1985), Χρονικά, σ. 69.

7. Στα Νέα Παλάτια: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979), σ. 104 κ.ε. (οικόπεδο Β. Ποντίδη, στην οδό 25ης Μαρτίου 5, οικόπεδο Α. Θεοδωρίδου, στην οδό Βασ. Κωνσταντίνου 20, οικόπεδο Ν. Ανδριά, στις οδούς Αγίου Γεωργίου 1 και Κοιμήσεως Θεοτόκου 20). Για τις επιτύμβιες επιγραφές από τους τάφους που ανασκάφηκαν στα παραπάνω οικόπεδα, καθώς και από άλλες ανασκαφές και περισυλλογές, βλ. Β.Χ. Πετράκος, ΑΔ 34 (1979), σ. 107 κ.ε. Αρχαίοι τάφοι επισημάνθηκαν και από την γράφουσα το 1987 σε αυτοψία στο οικόπεδο Παπανδρεάδη, στην οδό 28ης Οκτωβρίου, το οποίο βρίσκεται στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο με το οικόπεδο Β. Ποντίδη. Τμήμα του ανατολικού νεκροταφείου του Ωρωπού αποκαλύφθηκε και κατά τις εργασίες διαμόρφωσης της Παιδικής Χαράς στην Πλατεία Δαβάκη των Νέων Παλατιών: Λ. Κρανιώτη, ΑΔ 36 (1981), Χρονικά, σ. 59-64. Στο ίδιο νεκροταφείο ανήκουν και οι τάφοι που ανασκάφηκαν από την Α. Δραγώνα-Λατσούδη το 1986 στο οικόπεδο του Ο.Τ.Ε., στις οδούς Προικονήσου και Αγ. Γεωργίου. Στο ανατολικό άκρο της Σκάλας Ωρωπού ανασκάφηκε τμήμα νεκροταφείου των ρωμαϊκών χρόνων στο οικόπεδο Φωτ. Καρύδα, στη λεωφόρο Αθηνών, στο ίδιο οικόπεδο, στο οποίο αποκαλύφθηκε και η ελληνιστική στοά: Λ. Κρανιώτου, ΑΔ 35 (1980), Χρονικά, σ. 80 κ.ε. Τέλος, στην ιδιοκτησία Σταυρουλάκη, στη λεωφόρο Αθηνών 11, βρέθηκε τάφος της πρώιμης βυζαντινής περιόδου: Ό. Αλεξανδρή, ΑΔ 30 (1975), Χρονικά, σ. 38.

μακρού. Από αυτό προέρχονται ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες, τις οποίες είχε περισυλλέξει ο Έφορος Αρχαιοτήτων Νικόλαος Παπαδάκης το 1926⁸. Στον χειρόγραφο κατάλογο των αρχαίων, τον οποίο είχε συντάξει ο Παπαδάκης, αναφέρονται επίσης «μέλη πώρινα αρχιτεκτονικά (του μεγάλου τάφου) κατασχεθέντα εξ αυλής Γε. Κολλημάτση»⁹. Από το δυτικό νεκροταφείο γνωρίζουμε προς το παρόν μόνον το τμήμα που ερευνήθηκε στο οικοπέδο του Ο.Σ.Κ.

Αριθμός τάφων του 5ου και του 4ου αι. π.Χ. έχει ανασκαφεί στην κορυφή του λόφου Λαβοβούνι¹⁰, νοτιοδυτικά και σε κάποια απόσταση από τη Σκάλα. Το νεκροταφείο στο οποίο ανήκαν οι τάφοι αυτοί δεν έχει σχέση με τη δυτική νεκρόπολη. Εκτός από τη σχετικά μεγάλη απόσταση ανάμεσά τους, το νεκροταφείο στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ. δεν συνεχιζόταν στο νότιο τμήμα, δηλαδή προς την κατεύθυνση του λόφου. Αντιθέτως, η συνέχεια προς τα δυτικά του νεκροταφείου στο οικοπέδο του Ο.Σ.Κ. πιστοποιείται από το άκρο του ταφικού περιβόλου V, το οποίο εντοπίστηκε δυτικά του ταφικού περιβόλου III (βλ. παρακάτω, στο κεφάλαιο: η ανασκαφή). Επιφανειακή έρευνα στην περιοχή έδειξε επίσης ότι σε αγρούς δυτικά του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ. υπάρχουν διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη όμοια με αυτά που αποκαλύφθηκαν στους ανασκαμμένους ταφικούς περιβόλους.

Απτά στοιχεία για την πορεία του τείχους που περιέβαλλε την αρχαία πόλη από τη δυτική πλευρά μέχρι στιγμής δεν διαθέτουμε. Η ύπαρξη όμως οργανωμένου νεκροταφείου στο οικοπέδο του Ο.Σ.Κ. αποτελεί έμμεση ένδειξη ότι το τείχος διερχόταν ανατολικά από αυτό και πιθανώς θα πρέπει να αναζητηθεί στο εκτάσεως πολλών στρεμμάτων κτήμα των παλαιών φυλακών. Ανασκαφική έρευνα σε πολύ περιορισμένη έκταση στο κτήμα αυτό έφερε στο φως τμήμα κτιριακού συγκροτήματος με δύο οικοδομικές φάσεις και τμήμα πλακόστρωτης οδού με ισχυρούς πώρινους αναλημματικούς τοίχους και κατεύθυνση από Α. προς Δ.¹¹.

8. Βλ. σχετικά, Πετράκος, *Επιγραφικά*, σ. 6 και 45 κ.ε., πίν. 1-4.

9. Πετράκος, *ό.π.*, σ. 6.

10. Ξ. Αραπογιάννη, *ΑΔ* 34 (1979), *Χρονικά*, σ. 92 κ.ε. (οικόπεδο Βλάχου), σ. 96 κ.ε. (οικόπεδο Λαμπρόπουλου).

11. Αραπογιάννη, *ό.π.*, σ. 98 κ.ε., *Σχέδ.* 4. Αρχαίος όρος οδού προέρχεται από τον περίβολο του κτήματος, όπου είχε χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό. Βλ. Πετράκος, *Επιγραφικά*, σ. 42, *εικ.* 30. Χορηγικές επιγραφές των ελληνιστικών χρόνων που προέρχονται κατά πάσαν πιθανότητα από το ίδιο κτήμα αποτελούν επιβεβαίωση της λατρείας της Αλίας Νύμφης στον Ωρωπό, το ιερό της οποίας ίσως βρισκόταν κοντά στη θάλασσα, κάτω της σημερινής δημόσιας οδού. Βλ. Πετράκος, *Επιγραφικά*, σ. 6-22.

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ

Μετά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ. ερευνήθηκαν οι τομείς Β και Γ (Σχέδ. 2). Ο τομέας Β, σε απόσταση κατά προσέγγιση 100 μ. από τη δημόσια οδό και 10 μ. από την οδό Βασ. Σύλλη, κατέλαβε έκταση 256 τ.μ. Στον τομέα Γ, γύρω στα 16 μ. Δ. του τομέα Β και σε απόσταση 35 μ. από την οδό Βασ. Σύλλη, η ανασκαφή κάλυψε έκταση 495 τ.μ.

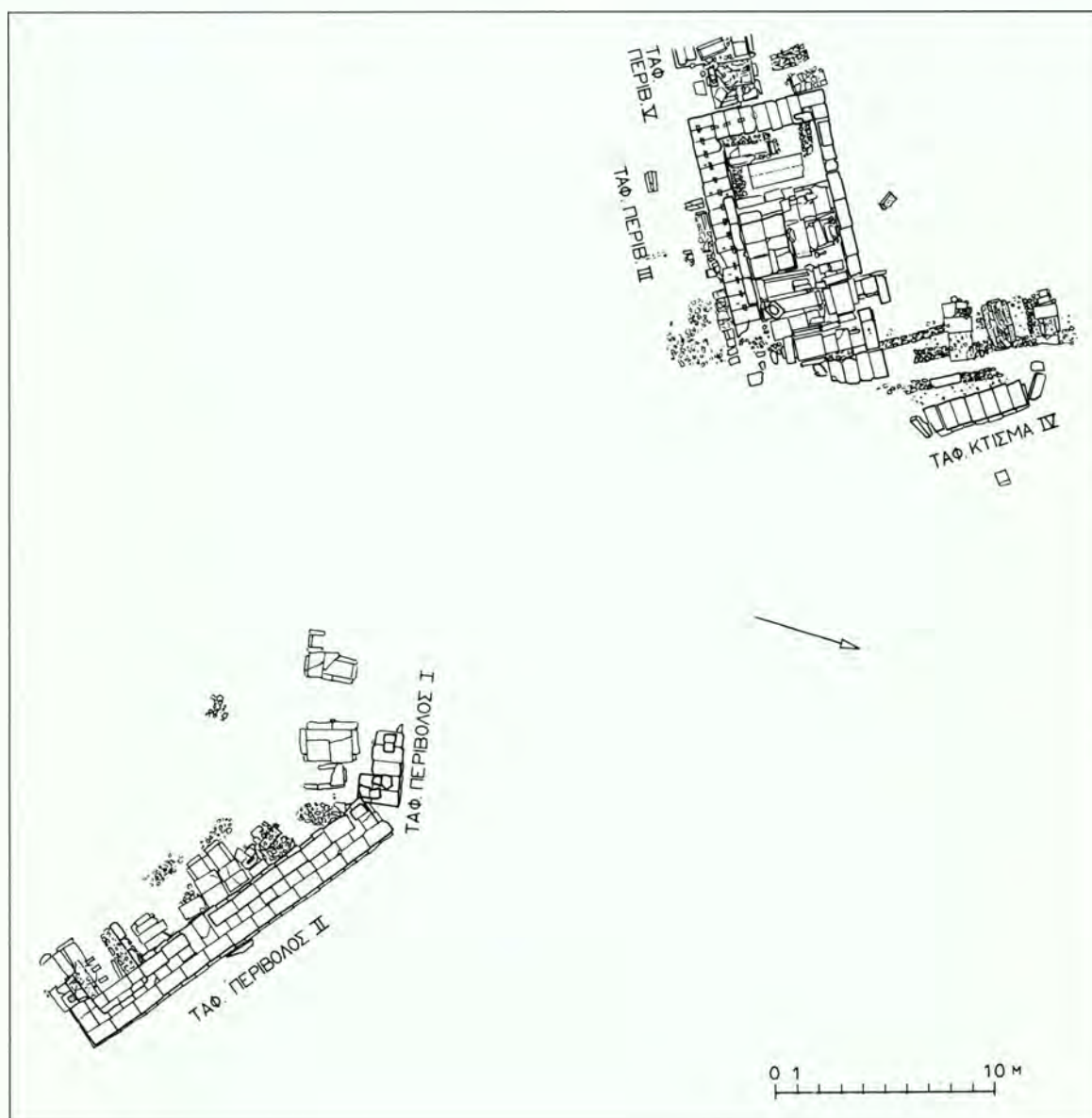
Στον τομέα Β ήλθαν στο φως ο ταφικός περιβόλος Ι, της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, και ο ταφικός περιβόλος ΙΙ, ο οποίος στην πραγματικότητα αποτελεί μεταγενέστερη επέκταση και διεύρυνση του περιβόλου Ι (Σχέδ. 2· Πίν. 1 α). Και οι δύο ήταν κατασκευασμένοι από μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους. Κατά πάσαν πιθανότητα ο περιβόλος Ι, ο οποίος βρέθηκε κατεστραμμένος σε μεγάλο βαθμό, αρχικά ήταν πεισόχημος. Εκτεινόταν από Α. προς Δ. και είχε πρόσοψη προς Β. Κατά τη μεταγενέστερη διεύρυνσή του ένα μακρύ σκέλος με κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ. προσκολλήθηκε στο ανατολικό άκρο του. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο νέος περιβόλος που δημιουργήθηκε σχημάτιζε εσωτερικά μία μεγάλη αμβλεία γωνία (Πίν. 1 α). Η ασυνήθιστη αυτή διαμόρφωση επιβλήθηκε από την ύπαρξη μιας σειράς κιβωτιόσχημων τάφων έξω από τον ταφικό περιβόλο Ι, ένας από τους οποίους είχε τον ίδιο προσανατολισμό με τους τάφους εντός του περιβόλου αυτού, δηλαδή από Β. προς Ν., ενώ οι υπόλοιποι παρουσίαζαν απόκλιση από Β.-ΒΑ. προς Ν.-ΝΔ. Η σειρά των παραπάνω τάφων συμπεριελήφθη στον νέο, πολύ διευρυμένο περιβόλο, ο οποίος ονομάστηκε συμβατικά ταφικός περιβόλος ΙΙ. Για την ακρίβεια, το μακρύ σκέλος του περιβόλου ΙΙ ιδρύθηκε εν μέρει επάνω σε παλαιότερους τάφους, την αλλαγή του προσανατολισμού των οποίων ίσως επέβαλε η ύπαρξη ταφικής οδού με κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ. Εκτός από την επαναχρησιμοποίηση των τάφων αυτών για ενταφιασμούς, ανοίχθηκαν και άλλοι. Κατά την ύστερη φάση της χρήσης του νεκροταφείου οι ταφικοί περιβόλοι προμήθευσαν σε μεγάλο βαθμό το υλικό για την κατασκευή και άλλων τάφων.

Σε σχέση με τον ταφικό περιβόλο Ι και τη δεύτερη φάση της χρήσης του, τον ταφικό περιβόλο ΙΙ, αποκαλύφθηκαν δεκαοκτώ τάφοι (τάφοι 1-15 και 43-45) διαφόρων τύπων –δεκατρείς κιβωτιόσχημοι, τρεις κεραμοσκεπείς, ένας καμαροσκεπής και ένας εγχυτρισμός σε πήλινη κυψέλη–, οι οποίοι καλύπτουν το χρονικό διάστημα από την ύστερη ελληνιστική περίοδο έως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Ορισμένοι τάφοι βρέθηκαν άθικτοι. Άλλοι είχαν συληθεί και καταστραφεί λίγο ή πολύ, οπωσδήποτε σε εποχή παλαιότερη από τη σημερινή και από τυμβωρύχους που δεν ενδιαφέρονταν για πήλινα ή γυάλινα αγγεία και μικροαντικείμενα, αλλά αναζητούσαν κτερίσματα από πολύτιμο υλικό.

Στον τομέα Γ ανασκάφηκε κατ' αρχήν ο μεγάλος ορθογώνιος ταφικός περιβόλος ΙΙΙ, του β' μισού του 4ου αι. π.Χ., ο οποίος εκτεινόταν από Α. προς Δ. και είχε πρόσοψη προς Ν. (Σχέδ. 2· Πίν. 1 β). Ήταν κτισμένος κυρίως με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους και έφερε έναν επιτύμβιο ναΐσκο, από τον οποίο διατηρήθηκε κατά χώραν το κτιστό πώρινο βάθρο, ενώ από την επίστεψή του βρέθηκαν λίγα μαρμάρινα μέλη. Στο δυτικό άκρο του περιβόλου επισημάνθηκαν πολύ πενιχρά λείψανα δύο τοίχων, πιθανώς του α' μισού του 4ου αι. π.Χ.

Στο εσωτερικό του περιβόλου ΙΙΙ αποκαλύφθηκαν δώδεκα τάφοι (τάφοι 16-24, 36, 37 και τάφος α) διαφόρων τύπων – ένας μαρμαρίνος κιβωτιόσχημος σε μίμηση σαρκοφάγου, έξι κιβωτιόσχημοι, τρεις κτιστοί κιβωτιόσχημοι, ένας εγχυτρισμός σε αμφορέα και ένας εγχυτρισμός σε δύο πήλινες κυψέλες. Ένας από τους κιβωτιόσχημους τάφους κατά πάσαν πιθανότητα προϋπήρξε της κατασκευής του πε-

Σχέδ. 2. Κάτοψη της ανασκαφής στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ.

ριβόλου. Οι υπόλοιποι τάφοι καλύπτουν ένα ευρύτατο χρονικό διάστημα από τα τέλη του 4ου ή τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. έως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Τον ύστερο 2ο ή τον πρώτο 1ο αι. π.Χ. η κατασκευή ενός κιβωτιόσχημου τάφου κατέστρεψε τμήμα του βόρειου τοίχου του περιβόλου. Κατά τους πρώτους ρωμαϊκούς χρόνους σε όλο το ανατολικό τμήμα του περιβόλου έγιναν επεμβάσεις σε ευρεία έκταση, προγενέστεροι τάφοι καταστράφηκαν, άλλοι επαναχρησιμοποιήθηκαν και νέοι τάφοι κατασκευάστηκαν.

Δυτικά του ταφικού περιβόλου III, στο επίπεδο της θεμελίωσής του και ακόμα βαθύτερα, ερευνήθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι και δύο κεραμοσκεπείς τάφοι (τάφοι 26, 27, 38 και 39) (Σχέδ. 2· Πίν.2 α), των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων. Επί πλέον εντοπίστηκαν ένας ακόμα κιβωτιόσχημος τά-

φος, ο οποίος δεν ανασκάφηκε, και το άκρο του ταφικού περιβόλου V, σε μικρή απόσταση και στην ίδια ευθεία με τον νότιο τοίχο του περιβόλου III. Το κέρδος που αποκομίζουμε είναι η βεβαιότητα της συνέχειας του νεκροταφείου προς Δ.

Στην εξωτερική πλευρά του νότιου τοίχου του ταφικού περιβόλου III και κατά μήκος της θεμελίωσής του αποκαλύφθηκαν πέντε κεραμοσκεπείς τάφοι (29 και 31-34) και νότια από αυτούς, έως το όριο του τομέα Γ στην πλευρά αυτή, τέσσερις ακόμα τάφοι (25, 30, 35 και 40), ένας κεραμοσκεπής, ένας κτιστός παιδικός και δύο ταφές σε ορύγματα, των προχωρημένων και των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

Δεδομένου ότι ο ταφικός περίβολος III είχε πρόσοψη προς Ν. και ο μη ανασκαμμένος ταφικός περίβολος V ήταν στην ίδια ευθεία με αυτόν, δεν αποκλείεται η ύπαρξη μιας άλλης ταφικής οδού εμπρός από τους περιβόλους αυτούς, με προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΑ., η οποία θα έτεμνε την προηγούμενη, που υποτέθηκε σε σχέση με τον ταφικό περίβολο II. Ίχνη τέτοιας οδού δεν διαπιστώθηκαν κατά την ανασκαφή. Αλλά ίσως τούτο να οφείλεται στην κατάργηση και καταστροφή της κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, οπότε έγινε επέκταση του νεκροταφείου προς Ν., όπως δείχνουν οι τάφοι στην εξωτερική νότια πλευρά του περιβόλου III και μάλιστα στο επίπεδο της θεμελίωσής του. Η πιθανότητα ύπαρξης ταφικής οδού στην περιοχή αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι ο ταφικός περίβολος I είχε πρόσοψη προς Β. (Σχέδ. 2). Το ότι οι περιβόλοι I και III δεν είναι ακριβώς παράλληλοι ίσως οφείλεται στη χρονική απόσταση που τους χωρίζει.

Στην εξωτερική πλευρά του βόρειου τοίχου του περιβόλου III δεν βρέθηκαν τάφοι. Σε μεγάλη τομή που ανοίχτηκε βόρεια από τον τοίχο αυτόν υπήρχαν διαταραγμένα στρώματα με κεραμική των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων και βαθύτερα καθαρό στρώμα με κεραμική του 5ου-4ου αι. π.Χ.

Βορειότερα και σε πολύ μικρή απόσταση από τον περίβολο III αποκαλύφθηκε το ταφικό κτίσμα IV (Σχέδ. 2· Πίν. 2 β), το οποίο ήταν κτισμένο με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους και αποτελούσε το υπόβαθρο επιτύμβιου μνημείου. Το κτίσμα αυτό είχε κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ., δηλαδή την ίδια κατεύθυνση με το μακρύ σκέλος του ταφικού περιβόλου II. Στην περιοχή αυτή αποκαλύφθηκαν πέντε τάφοι (28, 41, 42 και β και γ) διαφόρων τύπων – ένας κιβωτιόσχημος, δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι, ένας κεραμοσκεπής και ένας εγχυτρισμός σε λεκάνη – των ύστερων ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων. Συλημένος ήταν μόνον ένας κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος.

Στην περιοχή του ταφικού κτίσματος IV βρέθηκαν ακόμα λείψανα τριών τοίχων, κτισμένων με μεγάλα τεμάχια πωρόλιθων και μικρούς αργούς λίθους (Σχέδ. 2· Πίν. 2 β). Και οι τρεις τοίχοι ήταν παράλληλοι και με κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ., αλλά βρισκόνταν σε διαφορετικά βάθη και ανήκαν σε διαφορετικές οικοδομικές φάσεις. Η πολύ αποσπασματική τους διατήρηση αποτελεί εμπόδιο στην προσπάθεια να αναγνωριστούν οι κατασκευές στις οποίες ανήκαν, και η όλη κατάσταση είναι αρκετά ασαφής. Δύο από τους τοίχους αυτούς καταστράφηκαν εν μέρει κατά την κατασκευή του κιβωτιόσχημου τάφου 28, του 2ου-1ου αι. π.Χ., και συνεπώς ήταν προγενέστεροί του.

Η σωζόμενη επιφάνεια των ταφικών περιβόλων και του ταφικού κτίσματος ήταν σε μικρό βάθος (γύρω στα 0,30-0,40 μ.) από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Το οικοπέδο του Ο.Σ.Κ. ήταν για πολλά χρόνια καλλιεργούμενος αγρός και τα ίχνη του μηχανικού αρότρου ήταν εμφανή σε πολλούς από τους εύθρυπτους πωρόλιθους.

ΤΑΦΙΚΟΙ ΠΕΡΙΒΟΛΟΙ Ι ΚΑΙ ΙΙ

Από την α' φάση της χρήσης του ταφικού περιβόλου Ι διατηρήθηκε μικρό τμήμα σε σχήμα Γ (Σχέδ. 3, 5), κτισμένο με ορθογώνιους πωρόλιθους, μήκ. 1,24-1,40, πλ. 0,60-0,68 και ύψ. 0,50 μ. Το μακρύ σκέλος, με κατεύθυνση από Α. προς Δ., ήταν κατεστραμμένο στο δυτικό τμήμα. Το μέγιστο σωζόμενο μήκος του ήταν 3,70, το πλάτος 1,30-1,40 και το μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,20 μ. Το βραχύ σκέλος, με κατεύθυνση από Β. προς Ν., σχημάτιζε ορθή γωνία με το ανατολικό άκρο του πρώτου σκέλους. Είχε μήκος (έως την εσωτερική γωνία) 0,60, πλάτος 1,30 και σωζόμενο ύψος 1,20 μ. Και στα δύο σκέλη τη θεμελίωση αποτελούσαν οι δύο κατώτεροι δόμοι, ενώ από τον πρώτο δόμο της ανωδομής διατηρήθηκαν μόνο μικρά τεμάχια πωρολίθων. Στο μακρύ σκέλος ο κατώτερος δόμος συνίστατο από δύο σειρές δρομικών λίθων και ο επόμενος από μία σειρά διατόνων. Στο βραχύ σκέλος τη θεμελίωση αποτελούσαν δύο επάλληλοι δρομικοί πωρόλιθοι.

Στην εξωτερική βόρεια πλευρά του περιβόλου διαπιστώθηκαν δύο λεπτές στρώσεις, πάχ. 0,06-0,10 μ., από τρίμματα πωρολίθων. Η χαμηλότερη ήταν στο επίπεδο έδρασης του κατώτερου δόμου της θεμελίωσης και η ανώτερη στο επίπεδο μεταξύ του δόμου αυτού και του υπερκείμενου. Πιθανώς οι στρώσεις αυτές δημιουργήθηκαν από την επιτόπια λάξευση των λίθων.

Ο ταφικός περίβολος Ι ιδρύθηκε για τους κιβωτιόσχημους τάφους 15 και 44 (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή Ι-Ι1), οι οποίοι ήταν παράλληλοι, με προσανατολισμό από Β. προς Ν., και βρίσκονταν στο ίδιο βάθος.

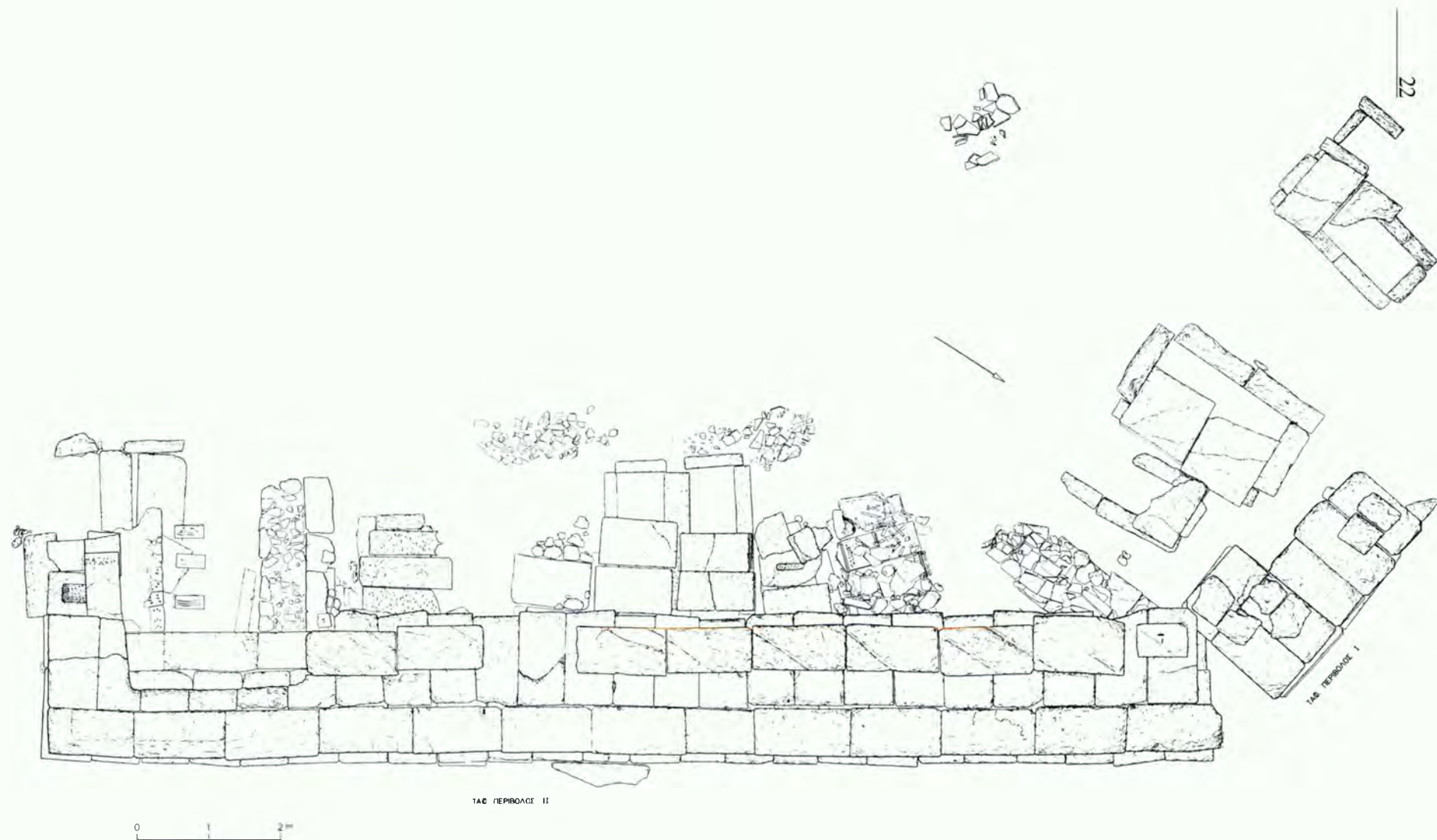
Σε ελάχιστη απόσταση ανατολικά του περιβόλου βρισκόταν ο κιβωτιόσχημος τάφος 14, στην ίδια ευθεία με τους δύο προηγούμενους τάφους, ακριβώς με τον ίδιο προσανατολισμό και σε λίγο ψηλότερο επίπεδο από αυτούς (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή Ι-Ι1). Ακολούθησε η κατασκευή των κιβωτιόσχημων τάφων 13 και 7, με προσανατολισμό από Β.-ΒΑ. προς Ν.-ΝΔ., και των τάφων 4, 1 και 10, με προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ., οι οποίοι ήταν λίγο-πολύ στο ίδιο επίπεδο (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή Η-Η1).

Η μακρόχρονη χρήση του νεκροταφείου και η επαναχρησιμοποίηση παλαιότερων τάφων οδήγησαν στην επέκταση του περιβόλου με την προσθήκη ενός μακρότατου σκέλους, με κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ., το οποίο θεμελιώθηκε εν μέρει επάνω στους τάφους 14, 13, 7, 4, 1 και 10 (Σχέδ. 5 και 6· Πίν. 1 α και 3 α-β). Συγκεκριμένα ο κατώτερος δόμος του σκέλους αυτού εδραζόταν επάνω σε καλυπτήριες πλάκες των τάφων 14, 13, 7 και 4, οι οποίοι ήταν στο ίδιο βάθος. Από τους τάφους 1 και 10, οι οποίοι βρίσκονταν σε λίγο ψηλότερο επίπεδο, αφαιρέθηκαν καλυπτήριες πλάκες και η έδραση του κατώτερου δόμου του περιβόλου έγινε επάνω στα τοιχώματα των πλαϊνών τους πλευρών. Όπως προαναφέρθηκε, ο πολύ διευρυμένος αυτός περίβολος με το παράγωνο σχήμα ονομάστηκε ταφικός περίβολος ΙΙ.

Το μακρύ σκέλος του νέου περιβόλου είχε θεμελιωθεί γύρω στα 0,10 μ. ψηλότερα από τον περίβολο Ι και ήταν κτισμένο ομοίως με ορθογώνιους πωρόλιθους που είχαν μήκος 1,20-1,35, πλάτος 0,62-0,72 και ύψος 0,38-0,45 μ. Είχαν διατηρηθεί οι δύο κατώτεροι δόμοι της θεμελίωσης και αρκετοί δρομικοί πωρόλιθοι, πολύ κατεστραμμένοι στην επάνω επιφάνεια, από τον πρώτο δόμο της ανωδομής σε μία σειρά προς το εσωτερικό του περιβόλου (Σχέδ. 4· Πίν. 4 α-β). Το συνολικό μήκος του σκέλους αυτού στο ύψος του κατώτερου δόμου ήταν 16,40 μ. και στο ύψος του μεσαίου 16,20 μ., το πλάτος 2 και το μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,10 μ. Ο κατώτερος δόμος της θεμελίωσης απετελείτο από μία σειρά δρομικών λίθων προς την εσωτερική πλευρά του περιβόλου και μία σειρά διατόνων προς την εξωτερική πλευρά.

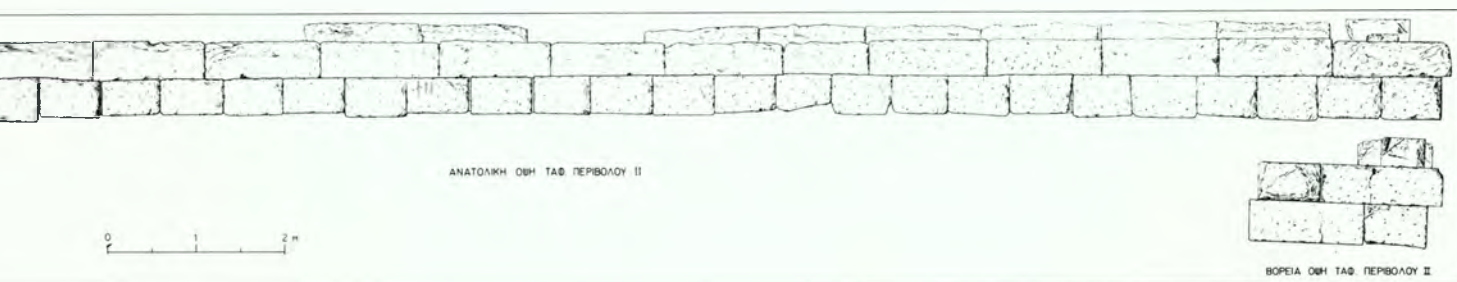
Ακριβώς αντίστροφη ήταν η τοποθέτηση των λίθων στον επόμενο δόμο. Όμοια πελεκημένοι με τους πωρόλιθους της θεμελίωσης ήταν και οι λίθοι του κατώτερου σωζόμενου δόμου της ανωδομής, με μό-

Σχέδ. 3. Τομέας Β. Κάτοψη των ταφικών περιβόλων Ι και ΙΙ.

Σχέδ. 4. Ανατολική και βόρεια όψη του ταφικού περιβόλου II.

νη εξαίρεση μία πώρινη πλίνθο στο ΒΔ. άκρο, πιθανώς σε β' χρήση, η οποία έφερε αναθύρωση στη μία στενή και στη μία μακριά πλευρά και δύο μοχλοβόθρια στην επάνω επιφάνεια (Σχέδ. 3 και 4). Κατά την ανασκαφή η πλίνθος αυτή βρέθηκε γερμένη προς το εσωτερικό του περιβόλου και επανατοποθετήθηκε στην αρχική της θέση με βάση το αποτύπωμα που είχε διατηρηθεί στον πωρόλιθο, στον οποίο εδραζόταν.

Η ένωση του μακρού αυτού σκέλους με τον παλαιό περίβολο έγινε κατά τέτοιον τρόπο, ώστε ανάμεσα στο βραχύ σκέλος του περιβόλου I και το άκρο του μακρού σκέλους του περιβόλου II να σχηματίζεται εξωτερικά οξεία γωνία μεγίστου ανοίγματος 1μ. (Σχέδ. 3· Πίν. 4 γ) και εσωτερικά μεγάλη αμβλεία γωνία (Πίν. 4 δ). Η καλύτερη συμπλοκή των δύο σκελών επιτεύχθηκε με τη λάξευση μιας στενής πατούρας στον πωρόλιθο στον ανώτερο δόμο της θεμελίωσης του βραχέος σκέλους, στην οποία προσαρμόστηκε ο ακριανός πωρόλιθος του αντίστοιχου δόμου του μακρού σκέλους. Από τον χώρο της οξείας γωνίας προήλθαν αρκετά κοχύλια (πορφύρες).

Κατά τη β' φάση της χρήσης του περιβόλου κατασκευάστηκαν οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 11 και 43, με τον ίδιο προσανατολισμό που είχαν και οι παλαιότεροι τάφοι 15 και 44, αλλά σε πολύ ψηλότερο επίπεδο από αυτούς, οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 5 και 6 στον χώρο ανάμεσα στους τάφους 7 και 4, ο κιβωτιόσχημος τάφος 8 ακριβώς στο ΝΔ. άκρο του νέου μακρού σκέλους, ο κεραμοσκεπής τάφος 45 νότια από τον τάφο 43, ο κεραμοσκεπής τάφος 9 επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 13 και ο κεραμοσκεπής τάφος 12 επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 14.

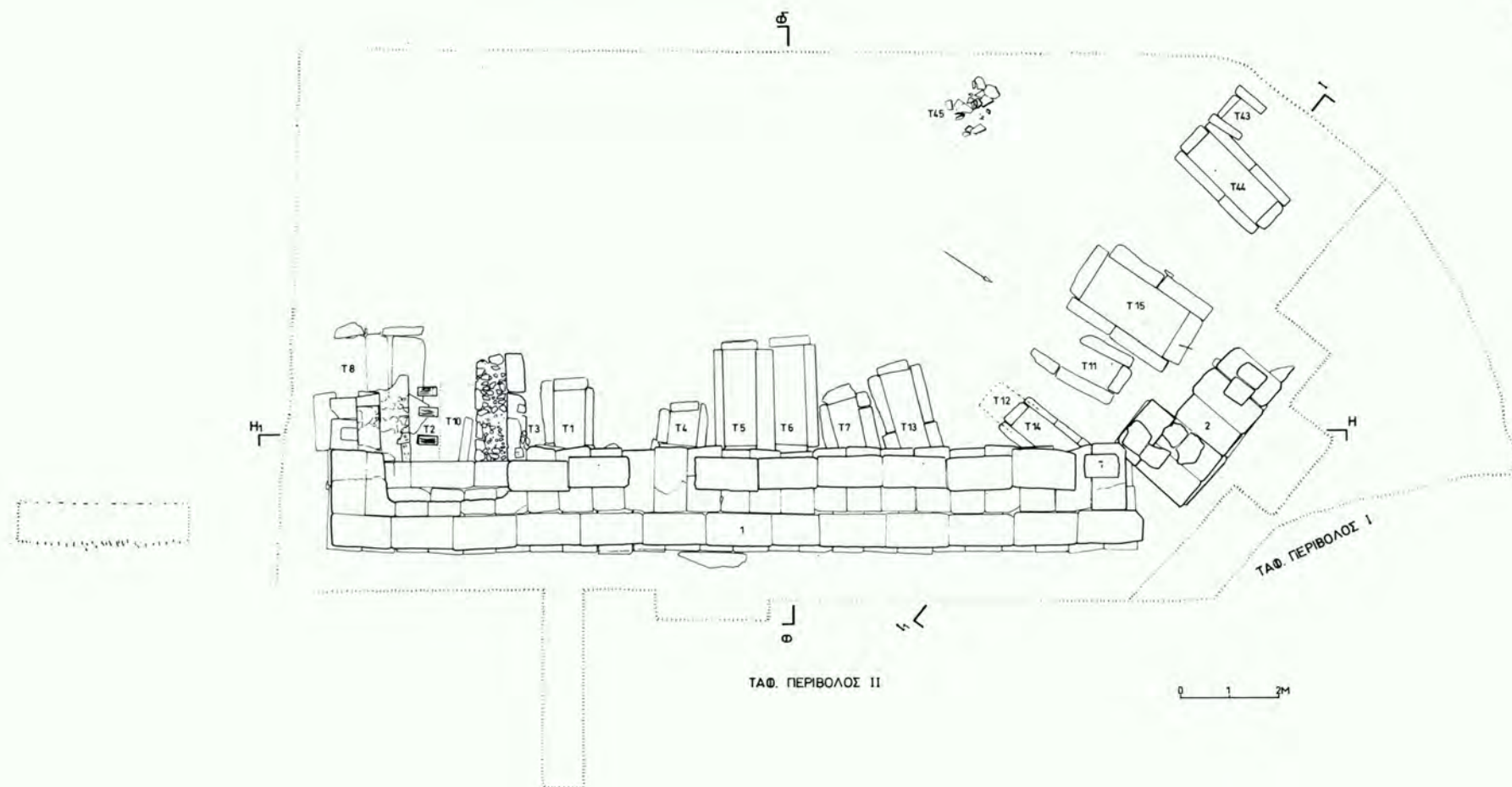
Κατά πάσαν πιθανότητα ο τάφος 10, ο οποίος ανήκει στην παλαιότερη σειρά των κιβωτιόσχημων τάφων, καταστράφηκε, όταν κατά την ύστερη εποχή της χρήσης του νεκροταφείου κατασκευάστηκε στην περιοχή αυτή ο μεγάλος καμαροσκεπής τάφος 2 (Σχέδ. 3 και 5). Κατά την κατασκευή του τάφου αυτού μετασκευάστηκε τμήμα του ταφικού περιβόλου II. Στις τελευταίες ταφές που έγιναν στον περίβολο αυτόν ανήκει ένας εγχυτρισμός σε πήλινη κυψέλη (τάφος 3).

Νότια των τάφων 4, 6 και 7 ήταν συγκεντρωμένα πολλά κομμάτια σπασμένων κεραμίδων (Σχέδ. 3). Δεν είναι βέβαιο ότι επρόκειτο για κατεστραμμένους κεραμοσκεπείς τάφους, διότι δεν βρέθηκαν οστά. Πάντως στις κεραμίδες κοντά στον τάφο 6 βρέθηκε ένα ελλειπές βολβόσχημο μυροδοχείο (ΜΩ 413).

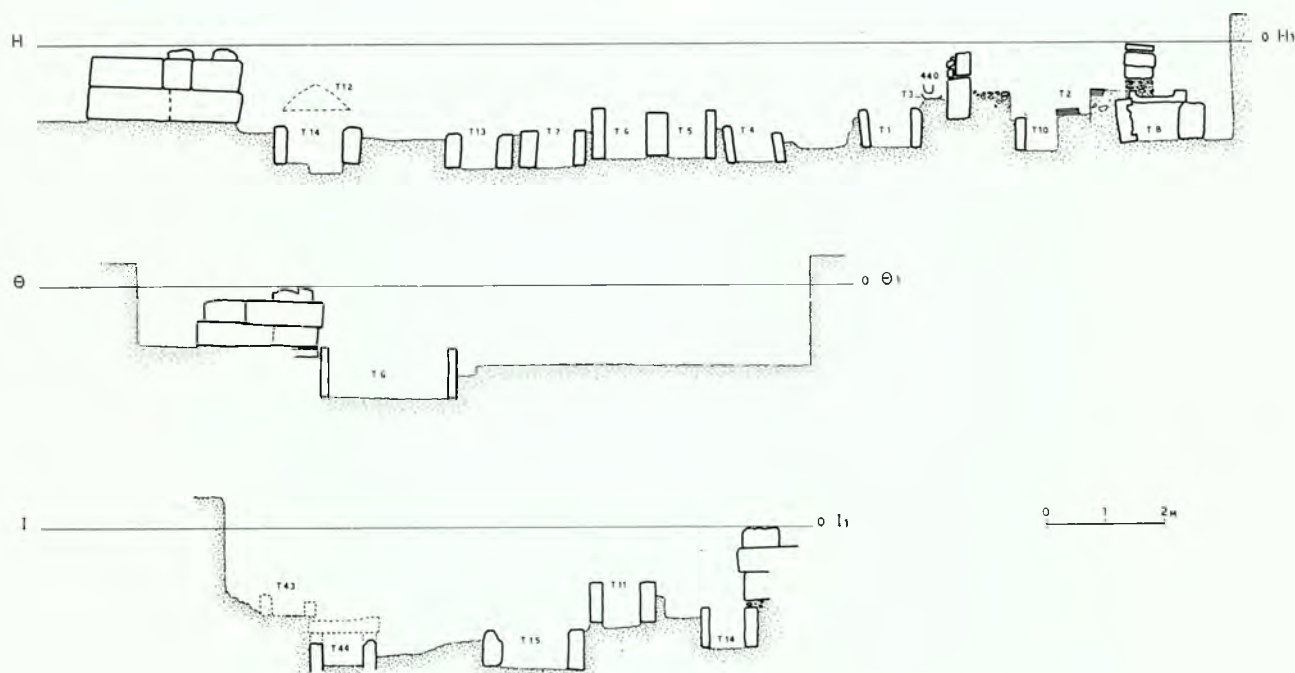
Η επίχωση στο εσωτερικό των ταφικών περιβόλων I και II περιείχε πολλά τρίμματα πωρολίθων. Κατά τόπους υπήρχαν αλληπάλληλες στρώσεις με άμμο και λεπτό χαλίκι. Σε όμοια στρώση αμμοχάλικου εδράζονταν και οι ταφικοί περίβολοι.

Η κεραμική από το εσωτερικό των περιβόλων περιλαμβάνει κυρίως άβαφα όστρακα των ρωμαϊκών χρόνων και λίγα της ελληνιστικής εποχής. Όστρακα από λάγυνο¹² (ΜΩ 460 α-β) με γωνιώδες περιγράμμα σώματος, στο οποίο διατηρούνται το λευκό επίχρισμα και ταινίες με καστανέρυθρη βαφή,

12. Για τη γραφή λάγυνος (ό και ή) στους αρχαίους συγγραφείς και λάγυνος σε μεταγενέστερους βλ. Καλτσάς, σημ. 37 στη σ. 37, με βιβλιογραφία.

Σχέδ. 5. Οι ταφικοί περιβολοί I και II με αρίθμηση των τάφων.

Σχέδ. 6. Τομές ταφικών περιβόλων Ι και ΙΙ (προβλ. Σχέδ. 5).

βρέθηκαν κοντά στη γωνία των δύο περιβόλων και σε επίπεδο λίγο βαθύτερο από τη θεμελίωσή τους. Δύο συγκολλημένα όστρακα από το χείλος και το σώμα μεγαρικού σκύφου (ΜΩ 461), διακοσμημένου με ιωνικό κυμάτιο και ενάλληλα ημικύκλια με στροβιλοειδές θέμα στο κέντρο και κουγκλίδες μεταξύ των ημικυκλίων, του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.¹³, προέρχονται από το επίπεδο του μεσαίου δόμου του περιβόλου ΙΙ, βόρεια του τάφου 7.

Εκτός από την κεραμική ήλθαν στο φως και λίγα χάλκινα νομίσματα. Δύο νομίσματα (N 1-N 2) βρέθηκαν ΒΔ. του τάφου 7 και στο επίπεδο της κάλυψής του, ένα άλλο (N 3) κοντά στο νότιο άκρο του τάφου 12, δύο νομίσματα (N 4-N 5) στα τεμάχια κεραμίδων νότια του τάφου 4, ένα νόμισμα (N 6) επάνω στον ταφικό περιβόλο ΙΙ και δύο νομίσματα (N 7-N 8) περισυνελέγησαν από χώματα ανακατεμένα από το άροτρο.

Χάλκινα νομίσματα

N 1. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

N 2. Μικρή υποδιαίρεση 5ου-6ου αι. μ.Χ.

N 3. Μεγάρων.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 480-483, χρονολογία κοπής μετά το 307 π.Χ. περίπου.

N 4. Φόλλις Ιουστίνου Β' και Σοφίας, χρονολογία κοπής 571-572 μ.Χ., νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως.

Βλ. A.R. Bellinger, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in

13. Βλ. Hellström, σ. 22 και 65, αριθ. 154, πίν. 11, 34. S.I. Rotroff, The Athenian Agora XXII, Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Moldmade Bowls, 1982, σ. 38. Ch. M. Edwards, Hesperia 55 (1986), σ. 394 κ.ε. και 415, αριθ. 31, πίν. 88.

the Whittemore Collection, I, Anastasius I to Maurice, 1966, αριθ. 32.

N 5. Αρχαίο ελληνικό, απροσδιόριστο.

N 6. Αρχαίο ελληνικό, τελείως φθαρμένο, με υστερόσημο σε κάθε πλευρά.

N 7. Μικρή υποδιαίρεση Θεοδοσίου Β' (;), φθαρμένο.

N 8. Βοιωτών, συμμαχική κοπή (σύμβολο φθαρμένο).

Βλ. SNG Cop., αριθ. 180-181, χρονολογία κοπής γύρω στα 338-315 π.Χ.

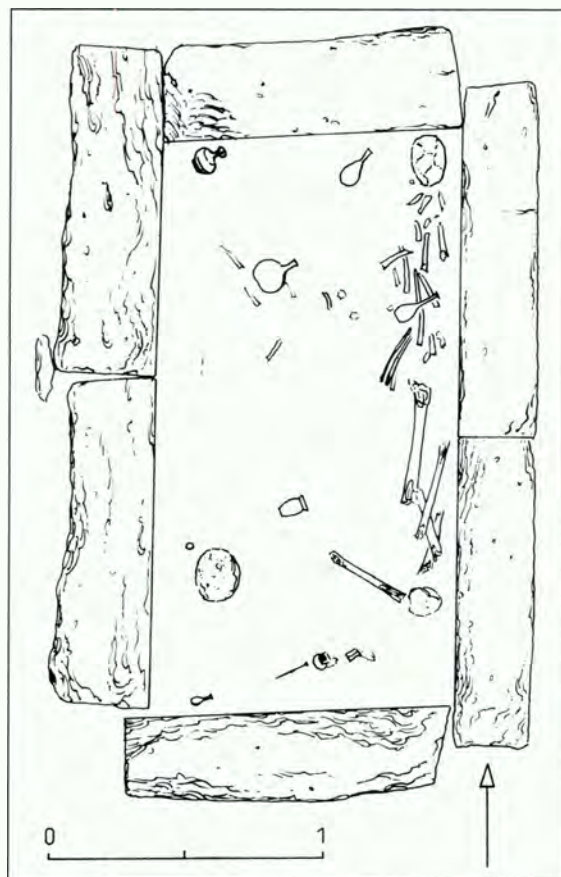
ΤΑΦΟΣ 15

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 15¹⁴ (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή I-II· Πίν. 5 α), με προσανατολισμό από Β. προς Ν., ήταν στο ίδιο βάθος με τον τάφο 44 και παράλληλος με αυτόν και τον τάφο 14. Οι τάφοι 43 και 11, οι οποίοι είχαν τον ίδιο προσανατολισμό, βρισκόνταν σε πολύ ψηλότερο επίπεδο και ανήκαν σε μεταγενέστερη εποχή.

Το κιβώτιο του τάφου αποτελούσαν έξι πώρινες πλάκες¹⁵, από δύο για κάθε μακριά πλευρά και από μία για κάθε στενή. Εσωτερικά διαπιστώθηκαν ελάχιστα υπολείμματα ασβεστοκονιάματος. Για την κάλυψη είχαν χρησιμοποιηθεί δύο μεγάλες πλάκες από ψαμμίτη. Και οι δύο σώζονταν σχεδόν κατά το ήμισυ και μόνον στο ανατολικό τμήμα.

Η διαταραχή στο εσωτερικό του τάφου, στον οποίο κατά πάσαν πιθανότητα είχαν γίνει δύο ταφές, ήταν έκδηλη (Σχέδ. 7). Κατά μήκος της ανατολικής μακριάς πλευράς βρέθηκε ένας σκελετός, με το κρανίο προς Β., με όλα τα οστά μετακινημένα και διαταραγμένα από την ώθησή τους προς το τοίχωμα του τάφου, μία ενέργεια που μάλλον οφειλόταν στους τυμβωρύχους. Τμήμα από δεύτερο, εντελώς αποσπασμένο, κρανίο ήταν προς τη ΝΔ. γωνία. Ελάχιστα διαλυμένα οστά, άγνωστο σε ποιόν σκελετό ανήκαν, διαπιστώθηκαν και στο βόρειο τμήμα του τάφου.

Κοντά στα άκρα πόδια του σκελετού στην ανατολική μακριά πλευρά ήταν ένα θραυσμένο και διαλυμένο αγγείο (ΜΩ 281), στην περιοχή του θώ-

Σχέδ. 7. Ο τάφος 15.

14. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,10, πλ. 1,10, βάθ. 0,60 μ.

15. Πάχ. 0,28-0,36 μ.

ρακα ένα μυροδοχείο (ΜΩ 282), κοντά στο κρανίο άλλο μυροδοχείο (ΜΩ 284) και σχεδόν επάνω στο κρανίο ένας χάλκινος σφηκωτήρας (;) (ΜΩ 450). Ακριβώς στη ΒΔ. γωνία του τάφου ήταν μία μικρή λάγυνος (ΜΩ 286), στο μέσον του βόρειου τμήματος άλλη λάγυνος (ΜΩ 283) και διασκορπισμένα όκτώ μικρά φυσικά κοχύλια (αχιβάδες) της οικογένειας των τελλινιδών, αρκετά νοτιότερα ένα κύπελλο (ΜΩ 287) και πλησιέστερα στη ΝΔ. γωνία τρίτο μυροδοχείο (ΜΩ 285). Στο ΝΔ. τμήμα του τάφου βρέθηκε ακόμα ένας χάλκινος κρίκος (ΜΩ 449). Πολύ κοντά στο νότιο τοίχωμα ήταν συγκεντρωμένα μία χάλκινη σπάτουλα (ΜΩ 451), ένας σπασμένος χάλκινος δίσκος (ΜΩ 452), ένα φυσικό κοχύλι (αχιβάδα) της οικογένειας των τελλινιδών, λίγο μεγαλύτερο από τα προηγούμενα, και επάνω σε αυτό ένα λίθινο αντικείμενο (ΜΩ 288). Διασκορπισμένα στον τάφο ήταν πολλά μικρά κομμάτια από διπλωμένο μολύβδινο έλασμα μαζί με τεμάχιο οξειδωμένου σιδήρου.

Στο ΒΔ. τμήμα του τάφου βρέθηκαν 12 χάλκινα νομίσματα (Ν 9-Ν 20), διασκορπισμένα μέσα στην επίχωση, και έξω από αυτόν σε επαφή με το ανατολικό του τοίχωμα κεφάλι από πήλινο ειδώλιο (ΜΩ 410).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 281). Μόνωτο ανοικτό αγγείο.

Διάμ. βάσ. 0,07 μ.

Είναι θραυσμένο σε πολύ μεγάλο αριθμό μικρών κομματιών που δεν συγκολλώνται. Πηλός βαθυκάστανος, λεπτός, εύθρυπτος. Ίχνη από καστανέρυθρη, θαμπή και εξίτηλη βαφή στον πυθμένα. Βάση δακτυλιόσχημη και λαβή ταινιόσχημη.

2. (ΜΩ 282). Ακέραιο βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 5 β, δεύτερο).

Ύψ. 0,165, διάμ. βάσ. 0,032, διάμ. χείλ. 0,03 μ.

Πηλός ανοικτός καστανός. Σε σημείο του σώματος υπάρχουν ίχνη οξείδωσης σιδήρου από την επαφή με σιδερένιο αντικείμενο. Βάση επίπεδη. Σώμα στενό απιόσχημο. Λαιμός κυλινδρικός, ψηλός και στενός και χείλος δακτυλιόσχημο, επίπεδο στην επάνω επιφάνεια, προεξέχον. Το όλο σχήμα είναι ραδινό.

Η ποιότητα του πηλού είναι ίδια με του μυροδοχείου ΜΩ 372 από τον κεραμοσκεπή τάφο 39.

Πρβλ. Τσάκος, σ. 367, αριθ. 592, σχέδ. 4, σ. 391, αριθ. 2020, πίν. 137 στ, όπου και άλλα παραδείγματα, και σ. 413 (πρώιμοι χρόνοι βασιλείας Αυγούστου). McFadden, σ. 480, αριθ. 74, πίν. XLII (από ταφή του α' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Meligunis-Lipárga, σ. 31, τάφος 75, πίν. CCXVII, 2, α, σ. 34, τάφος 84, πίν. CCXVIII, 29, σ. 255 κ.ε. (από τάφους του β' μισού του 1ου αι. π.Χ.). Gli Ori di

Taranto, σ. 514, αριθ. 5, σ. 515, αριθ. 7 (από τάφους του β' μισού του 1ου αι. π.Χ.). Φ. Πέτσας, ΑΔ 19 (1964), Χρονικά, σ. 352, Πίν. 413ε, το τρίτο (από τη Βέροια). Ο ίδιος, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, σ. 337, Πίν. 355 β (από τη Θεσσαλονίκη). Α. Βαβρίτσας, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, σ. 377, Πίν. 368 δ, το πρώτο (από τη Θεσσαλονίκη).

3. (ΜΩ 284). Βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 5 β, πρώτο).

Ύψ. 0,15, διάμ. βάσ. 0,036, διάμ. χείλ. 0,037 μ.

Λείπει μικρό κομμάτι από το χείλος. Πηλός καστανός. Βάση ελαφρότατα κοίλη. Σώμα απιόσχημο. Λαιμός που ευρύνεται ελαφρά προς τα επάνω και χείλος δακτυλιόσχημο με επίπεδη την επάνω επιφάνεια, προεξέχον. Το σώμα είναι πιο φουσκωτό, ο λαιμός χαμηλότερος και το χείλος παχύτερο από το μυροδοχείο ΜΩ 282.

Πρβλ. Τσάκος, σ. 400, αριθ. 2024, πίν. 141 γ, όπου και άλλα παραδείγματα, και σ. 413 (πρώιμοι χρόνοι βασιλείας Αυγούστου). Boulter, σ. 128, αριθ. Ν 1 και αριθ. Ο 1, πίν. 46.

4. (ΜΩ 285). Βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 5 β, τρίτο).

Ύψ. 0,084, διάμ. βάσ. 0,02, διάμ. χείλ. 0,024 μ.

Λείπει μικρό κομμάτι από το χείλος. Πηλός καστανός. Βάση επίπεδη. Σώμα απιόσχημο. Λαιμός κυλινδρικός και χείλος δακτυλιόσχημο, προεξέ-

χον. Είναι ίδιο με το μυροδοχείο ΜΩ 282, μικρότερον διαστάσεων.

Πρβλ. Meligunīs-Lipáras, σ. 31, τάφος 75, πίν. CCXVII,2,c (από τάφο του β' μισού του 1ου αι. π.Χ.).

5. (ΜΩ 283). Ακέραιη λάγυνος (Πίν. 5 γ).

Ύψ. 0,175, διάμ. βάσ. 0,08, διάμ. χείλ. 0,04 μ.

Πηλός ρόδινος, αλοίφωμα καστανό. Βάση χαμηλή, δακτυλιόσχημη. Σώμα πιεσμένο σφαιρικό. Λαβή ταινιόσχημη με ραβδώσεις στη ράχη. Λαίμος κυλινδρικός και χείλος δακτυλιόσχημο με επίπεδη την επάνω επιφάνεια, προεξέχον. Το βαρύ χείλος είναι όπως των μυροδοχείων ΜΩ 282 και ΜΩ 284 από τον ίδιο τάφο και των μυροδοχείων ΜΩ 371-373 από τον τάφο 39.

Πρβλ. Meligunīs-Lipáras, σ. 92, τάφος 270, πίν. CCXVII,1,b και σ. 255 κ.ε. (από τάφο του β' μισού του 1ου αι. π.Χ.), αλλά όχι απολύτως όμοια. Πρβλ. ως προς το σχήμα και Westholm, εικ. 31:3 (της κυπριακής-ρωμαϊκής II περιόδου).

6. (ΜΩ 287). Βαθύ άωτο κύπελλο με λεπτό τοίχωμα (Πίν. 6 α, δεξιά).

Ύψ. 0,087, διάμ. βάσ. 0,04, διάμ. χείλ. 0,062 μ.

Είναι συγκολλημένο από πολλά κομμάτια και ελλιπές κατά τόπους. Σε διάφορα σημεία υπάρχει ίζημα. Πηλός ανοικτός καστανός, καθαρός. Βαφή βαθυκάστανη, στυλνή, απολεπισμένη σε μεγάλο βαθμό. Βάση υποτυπώδης, κοίλη στην κάτω επιφάνεια. Σώμα ωοειδές, ευρύτερο επάνω και πιο στενό προς τη βάση. Χείλος όρθιο με καμπύλο περίγραμμα που διακρίνεται από το σώμα με βαθιά αυλάκωση.

Το κύπελλο ΜΩ 287 ανήκει στην κατηγορία της κεραμικής με λεπτά τοιχώματα που περιλαμβάνει κυρίως κύπελλα, άλλοτε με ανάγλυφη αγκαθωτή διακόσμηση (thorn ware) και άλλοτε ακόσμητα¹⁶. Είναι γενικά αποδεκτό ότι τα αγγεία αυτά παρήγοντο σε εργαστήρια στην Ιβηρική χερσόνησο, γι αυτό και απαντώνται συχνά στις δυτικές περιοχές της Μεσογείου, ενώ τα σποραδικά παραδείγματα στον ελληνικό χώρο και στις ανατολικές περιοχές (π.χ. στην Ταρσό, στα Λάβρανδα, στην Κύπρο) θεωρούνται επείσοα¹⁷.

Ένα αγγείο με αγκαθωτή διακόσμηση και με σώμα ευρύτερο και πιο πιεσμένες αναλογίες από το κύπελλο ΜΩ 287 συγκαταλέγεται στην ομάδα αγγείων της κατηγορίας αυτής που βρέθηκε σε ταφή στην Πύλο του α' τετάρτου του 1ου αι. π.Χ., στην οποία υπήρχαν και βολβόσχημα μυροδοχεία¹⁸. Έχει υποστηριχθεί με βάση τη σύγκριση του κυπέλλου από την Πύλο, ενός άλλου από τον Κεραμεικό, του β' τετάρτου του 1ου αι. π.Χ.¹⁹, και των κυπέλλων από την Ισπανία ότι υπάρχει «μια βαθμιαία μετάβαση από ένα σώμα αρκετά φαρδύ, σχεδόν σφαιρικό, σε σώματα που σιγά-σιγά επιμηκύνονται»²⁰. Τούτο φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από ένα άλλο εύρημα. Σώμα σχεδόν σφαιρικό, πιο πιεσμένο και ευρύτερο από το αγγείο ΜΩ 287, το οποίο τείνει να γίνει κυλινδρικό, έχει κύπελλο της ίδιας κατηγορίας από ταφική πυρά στη Θεσσαλονίκη, που έχει χρονολογηθεί στο α' μισό του 1ου αι. π.Χ.²¹. Με βάση τη διαπίστωση αυτή το αγγείο από τον Ωρωπό θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ανήκει σε μια πιο εξελιγμένη βαθμίδα²².

16. Γι' αυτή την κατηγορία κεραμικής βλ. Hellström, σ. 37, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Westholm, σ. 67. Καλτσάς, σ. 41-44, με νεότερη βιβλιογραφία.

17. H. Comfort, Some Roman Barbotine Bowls and their Connections, Art Bulletin 21 (1939), σ. 276 κ.ε. Hellström, ό.π., Καλτσάς, σ. 42, με βιβλιογραφία.

18. Καλτσάς, σ. 22 και 43, αριθ. 1705, σχέδ. 10, πίν. 29 ε.

19. Knigge, σ. 167, αριθ. 403, 6, πίν. 71.

20. Καλτσάς, σ. 43.

21. Μ. Τσιμπιδου-Αυλωνίτη, Σύνολα κεραμικής από το ελληνιστικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης, Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογημένα σύνολα-Εργαστήρια, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991 Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 86, πίν. 42 α, δεξιά.

22. Ωστόσο κύπελλα από τάφο στο Κούριον με σώμα είτε σφαιρικό είτε ωοειδές είτε αρκετά επιμηκυμένο χρονολογούνται στο α' μισό του 1ου αι. μ.Χ. Βλ. McFadden, σ. 480 κ.ε., αριθ. 75-80, πίν. XLII = Westholm, σ. 80, εικ. 30:11-14.

7 (ΜΩ 286). Μικρογραφία λαγύνου (Πίν. 6 α, αριστερά).

Ύψ. 0,108, διάμ. βάσ. 0,064, διάμ. χεῖλ. 0,041 μ. Είναι συγκολλημένη στο σώμα, από το επάνω τμήμα του οποίου λείπουν λίγα κομμάτια. Πηλός καστανός. Γάνωμα καστανό-ερυθρωπό, στιλπνό, απολεπισμένο κατά τόπους. Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα αμφικωνικό με κυρτό το επάνω τμήμα. Στη γένεση του λαιμού νεύρωση. Λαιμός με καμπύλο περίγραμμα που απολήγει σε πλατύ, προεξέχον χεῖλος με πλατύ πλαστικό δακτύλιο κάτω από αυτό. Λαβή ταινιόσχημη, με νεύρωση στη ράχη, η οποία πρώτα καμπυλώνεται ελαφρά προς τα επάνω και ύστερα σχηματίζει γωνία και απολήγει στον ώμο. Η διακόσμηση του επάνω τμήματος του σώματος συνίσταται από εγχάρακτη βλαστόσπειρα με μεγάλες κουκκίδες από επίθετο λεπτό πηλό, επί του οποίου σώζονται ελάχιστα ίχνη λευκού χρώματος, και στη συνέχεια από δύο οριζόντιες εγχάρακτες γραμμές. Η διακόσμηση συμπληρώνεται με σειρά όρθιων ημικυκλίων και ανάμεσά τους διπλόν γραμμιδίων, όλων εγχάρακτων, επάνω από την ακμή στο σημείο ένωσης των δύο τμημάτων του σώματος.

Το στιλπνό καστανό-ερυθρωπό γάνωμα οδηγεί στην ένταξη της λαγύνου ΜΩ 286 στην κατηγορία των κεραμικών προϊόντων των ύστερων ελληνιστικών και των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων που ήταν πολύ διαδεδομένα στις ανατολικές περιοχές της Μεσογείου και χαρακτηρίζονται ως *eastern sigillata wares*²³. Η διακόσμηση κατηγορίας Δυτικής κλιτύος είναι σπάνια, αλλά όχι άγνωστη και σε αυτό το είδος κεραμικής²⁴. Γενικά, η περιορισμένη χρήση επίθετου πηλού με χρώμα και η μεγαλύτερη χρήση της εγχάραξης

παρατηρείται στην όψιμη φάση των αγγείων της κατηγορίας Δυτικής κλιτύος²⁵.

Το σχήμα του σώματος της λαγύνου ΜΩ 286 κατ'άγεται από τις λαγύνους των ύστερων ελληνιστικών χρόνων με λευκό επίχρισμα²⁶. Πολύ κοντά ως προς το σχήμα του σώματος βρίσκεται μία μελαμβαφής λάγυνος από τη Θεσσαλονίκη που έχει χρονολογηθεί μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.²⁷. Η διαμόρφωση του προεξέχοντος χεῖλους με τον πλαστικό δακτύλιο κάτω από αυτό απαντάται σε ερυθροβαφή λάγυνο με εγχάρακτη διακόσμηση από ταφή στην Πύλο του τέλους του 2ου προς τον 1ο αι. π.Χ.²⁸. Ο ιδιόμορφος σχηματισμός της λαβής συναντάται ομοίως σε ερυθροβαφή λάγυνο από άλλη ταφή στην Πύλο του α' τετάρτου του 1ου αι. π.Χ.²⁹.

8. (ΜΩ 449). Ακέραιος χάλκινος κρύκος (Πίν. 6 γ, στο μέσον).

Διάμ. 0,02, πάχ. 0,004 μ.

9. (ΜΩ 450). Ακέραιος χάλκινος σφηκωτήρας(;) (Πίν. 6 γ, πρώτο).

Διάμ. 0,02, πάχ. ελάσμ. 0,001, πλ. 0,002 μ.

Αποτελείται από λεπτό έλασμα με τριπλή περιέλιξη.

Πρβλ. M. Comstock - C. Vermeule, *Greek, Etruscan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts Boston*, 1971, σ. 201, αριθ. 257 (δακτυλίδι).

Ίσως πρόκειται για σφηκωτήρα για τα μαλλιά, επειδή βρέθηκε σχεδόν επάνω στο κρανίο.

10. (ΜΩ 451). Χάλκινη σπάτουλα (Πίν. 6 β).

Μήκ. 0,137 μ.

Είναι σπασμένη σε δύο κομμάτια.

23. Hellström, σ. 28 κ.ε.

24. Hellström, σ. 31, αριθ. 209 (της κατηγορίας *eastern sigillata A pottery*) και σημ. 8, όπου και άλλα παραδείγματα από την Πριήνη και την Ταρσό, σ. 33, αριθ. 234-235 (της κατηγορίας *eastern sigillata B pottery*).

25. Για την κεραμική της κατηγορίας Δυτικής κλιτύος και την ευρύτατη γεωγραφική της εξάπλωση βλ. Τάφοι Βεροίας, σ. 161 κ.ε., με βιβλιογραφία.

26. Πρβλ. Westholm, εικ. 28:10.

27. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, ό.π. (υποσημ. 21), σ. 85, πίν. 41 δ.

28. Καλτσάς, σ. 6 και 39, αριθ. 1661, σχέδ. 8, πίν. 5γ-δ.

29. Καλτσάς, σ. 21 και 39 κ.ε., αριθ. 1697, σχέδ. 9, πίν. 28 ε.

Πρβλ. Raeder, σ. 59, αριθ. 298, εικ. 7 στη σ. 19. L.J. Bliquez, *Roman Surgical Instruments and Other Minor Objects in the National Archaeological Museum of Naples*, 1994, σ. 46 κ.ε. και 138 κ.ε., αριθ. 120-128. Για τις σπάτουλες βλ. και Τσάκος, σ. 401, αριθ. 12.

11. (ΜΩ 452). Χάλκινος δίσκος, ίσως κάτοπτρο. Διάμ. (κατά προσέγγιση) 0,052, πάχ. 0,003 μ. Είναι σπασμένος σε τρία κομμάτια και ελλιπής.

12. (ΜΩ 288). Λίθινο αντικείμενο (Πίν. 6 ε). Μήκ. 0,032, πλ. 0,08, πάχ. 0,008 μ. Ορθογώνιος μαλακός λίθος ανοικτού τεφροπράσινου χρώματος. Στη μία όψη υπάρχουν δύο βαθιές ωοειδείς κοιλότητες και στην άλλη μία όμοια κοιλότητα στο μέσον και μία οριζόντια εγκοπή στο ένα άκρο. Ίσως χρησίμευε για την παρασκευή ψιμυθίου. Ο λίθος είναι τόσο μαλακός, ώστε οι κοιλότητες θα μπορούσαν να έχουν γίνει με τη χάλκινη σπάτουλα ΜΩ 451.

Χάλκινα νομίσματα από την επίχωση

N 9. Χαλκίδας.

Βλ. Picard, πίν. XVIII, 4ème groupe, χρονολογία κοπής 3ος αι.-196 π.Χ.

N 10-N 12. Τρία αρχαία ελληνικά, εντελώς φθαρμένα.

N 13-N 14. Δύο μικρές υποδιαιρέσεις Αναστα-

σίου Α', νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. W. Hahn, *Moneta Imperii Byzantini*, 1, 1973, αριθ. 40.

N 15. Μικρή υποδιαίρεση Λέοντος Α'.

Βλ. H. L. Adelson-Kustas, *A Sixth Century Hoard of Minimi from the Western Peloponnese*, *Museum Notes XI*, 1964, αριθ. 65-77.

N 16. Μικρή υποδιαίρεση 5ου-6ου αι. μ.Χ., φθαρμένη.

N 17-N 20. Τέσσερις μικρές υποδιαιρέσεις, φθαρμένες.

Εύρημα έξω από τον τάφο

(ΜΩ 410). Ανδρικό κεφάλι (Πίν. 6 δ).

Σωζ. ύψ. 0,043 μ.

Είναι συγκολλημένο και κατά τόπους υπάρχουν αποκρούσεις, φθορές και ραγίσματα. Πηλός καστανός με τεφρό πυρήνα. Σώζονται αρκετά υπολείμματα από το λευκό επίχρισμα. Είναι συμπαγές και κατασκευασμένο σε μήτρα. Πρβλ. ως προς τα χαρακτηριστικά του προσώπου το μαρμάρινο αγαλματίδιο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του 2ου αι. π.Χ., από την Πριήνη: M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, 1961, σ. 103, εικ. 412-414 = (W.D. Heilmeyer), *Antikenmuseum Berlin. Die ausgestellten Werke*, 1988, σ. 187, εικ. στη σ. 186.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στον τάφο 15 είχαν γίνει δύο διαδοχικές ταφές, όπως μαρτυρούν το τεμάχιο από διαλυμένο κρανίο στο ΝΔ. τμήμα και ο σκελετός στην ανατολική μακριά πλευρά. Το μεγάλο πλάτος του τάφου δεν υποδηλώνει απαραίτητα ότι κατασκευάστηκε εξ αρχής για τη σύγχρονη ταφή δύο νεκρών, καθόσον στον κιβωτιόσχημο τάφο 37, πλ. 0,98 μ., βρέθηκε μόνον ένας σκελετός.

Κατά πάσαν πιθανότητα όλα τα κτερίσματα ανήκαν στη δεύτερη ταφή. Η διατάραξη του περιεχομένου του τάφου από τυμβωρύχους, σε εποχή οπωσδήποτε παλαιότερη από τη σημερινή, συνεπάγεται την έλλειψη βεβαιότητας για την αρχική θέση των κτερισμάτων. Η λάγυνος ΜΩ 286, με όλα τα στοιχεία της παράδοσης των ύστερων ελληνιστικών χρόνων ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση, μπορεί να χρονολογηθεί στο α' μισό του 1ου αι. π.Χ. και έλκει προς αυτήν και τη χρονολόγηση των υπολοίπων αγγείων της ταφής.

Η χρονολόγηση των λαγύνων, αγγείων χαρακτηριστικών της ελληνιστικής εποχής και με ευρύτατη γεωγραφική εξάπλωση, με σώμα συνήθως γωνιώδες αλλά κάποτε και σφαιρικό, παρουσιάζει ακό-

μα αρκετά προβλήματα³⁰. Σε γενικές γραμμές, η λάγυνος θεωρείται ότι πρωτοεμφανίζεται προς τα τέλη του 3ου αι. π.Χ., είναι πολύ δημοφιλής τον 2ο αι. και είναι ακόμα σε χρήση στο α' μισό του 1ου αι. π.Χ., ενώ δεν απαντάται σε πρώιμα ρωμαϊκά στρώματα³¹. Ο Westholm κατέταξε τις λαγύνους με γωνιώδεις σώμα σε δύο κύριες ομάδες που παρουσιάζουν σύγχρονες και παράλληλες τάσεις εξέλιξης με χρονολογική σημασία και η θέση αυτή έγινε αποδεκτή και από τον Hellström³². Το υλικό από τους τάφους στο Άργος δεν βοήθησε στην επιβεβαίωση ή στην αναίρεση των παρατηρήσεων του Westholm³³.

Όσον αφορά στα μυροδοχεία ΜΩ 282 και ΜΩ 284-285, πρέπει να σημειωθεί ότι με βάση ευρήματα σε τάφους στην Πύλο αποδείχθηκε πρόσφατα ότι ο τύπος των βολβόσχημων μυροδοχείων, ο οποίος συνήθίζεται από τον 1ο αι. π.Χ. και μετά, εμφανίζεται σε ιταλικά εργαστήρια τουλάχιστον από τις τελευταίες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ.³⁴. Τα πρώιμα αυτά βολβόσχημα μυροδοχεία ανήκουν στην κατηγορία των αγγείων με λεπτά τοιχώματα³⁵, στην οποία όμως δεν εντάσσονται τα μυροδοχεία του τάφου 15.

Τα οκτώ μικρά φυσικά κοχύλια (αχιβάδες) στο βόρειο τμήμα του τάφου ίσως χρησιμοποιούνταν ως αθύρματα³⁶. Τα αντικείμενα στο νότιο άκρο, η χάλκινη σπάτουλα ΜΩ 451, ο χάλκινος δίσκος ΜΩ 452, ίσως μικρό κάτοπτρο, και ο λίθος ΜΩ 288, πιθανώς για την παρασκευή ψιμυθίου, συνδέονται με τα όργανα καλλωπισμού. Ίσως και το μεγαλύτερο φυσικό κοχύλι που βρέθηκε μαζί με αυτά να χρησιμοποιείτο ως δοχείο για το ψιμύθιο. Τόσο φυσικά κοχύλια, αλλά της οικογένειας των τριδακνιδών, όσο και ομοιώματά τους από πηλό και πολύτιμα υλικά, χρησιμοποιούνταν ως σκεύη καλλωπισμού³⁷. Σε τάφους στην Κρήτη, στη Σάμο κ.α., όπου βρέθηκαν σπασμένα κάτοπτρα, θεωρείται ότι η καταστροφή αυτή είναι σκόπιμη και ίσως σχετίζεται με τα ταφικά έθιμα³⁸. Στην περίπτωση όμως του χάλκινου δίσκου ΜΩ 452 το σπάσιμο του μπορεί να οφείλεται και στη δραστηριότητα των τυμβωρύχων.

Το κατατεμαχισμένο διπλωμένο μολύβδινο έλασμα με το κομμάτι του σιδήρου ίσως ανήκε σε *κατάδεσμον*, διατρυπημένο με σιδερένιο καρφί³⁹, που θρυμματίστηκε από τους τυμβωρύχους.

Τα χάλκινα νομίσματα Ν 9-Ν 20, τα οποία βρέθηκαν ψηλότερα από το δάπεδο και καλύπτουν ένα ευρύτατο χρονικό διάστημα από τον 3ο-2ο αι. π.Χ. έως τον 6ο αι. μ.Χ., δεν έχουν σχέση με την ταφή, αλλά εισέρρευσαν στον τάφο μαζί με τα χώματα μετά τη μερική καταστροφή των καλυπτηρίων πλακών.

ΤΑΦΟΣ 44

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 44⁴⁰ (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή I-II· Πίν. 7 α), με προσανατολισμό από Β. προς Ν., αποκαλύφθηκε σε απόσταση 2 μ. δυτικά από τον κιβωτιόσχημο τάφο 15, παράλληλα και στο

30. Γενικά για τη λάγυνο βλ. G. Leroux, *Lagynos. Recherches sur la céramique et l'art ornemental hellénistiques*, 1913. Hellström, σ. 17 κ.ε. Για το πρόβλημα της χρονολόγησης των λαγύνων βλ. Bruneau, σ. 513 κ.ε., με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

31. Leroux, ό.π., σ. 101 κ.ε. Hellström, σ. 18 κ.ε.

32. Westholm, σ. 59, 75, 78. Hellström, σ. 18.

33. Bruneau, σ. 513 κ.ε.

34. Καλτσάς, σ. 63.

35. Καλτσάς, ό.π.

36. Ως αθύρματα έχουν ερμηνευθεί δύο αχιβάδες που βρέθηκαν σε τάφο στην Κνωσό του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.: Carington Smith, σ. 289, αριθ. 127-128, πίν. 42 j και k.

37. Βλ. Ι.Α. Παπαποστόλου, ΑΔ 32 (1977), Μελέτες, σ. 326 κ.ε., αριθ. 17, με βιβλιογραφία.

38. Δαβάρας, σ. 136, αριθ. 1/5 και σ. 196, αριθ. 12/11. Τσάκος, σ. 372, αριθ. 12.

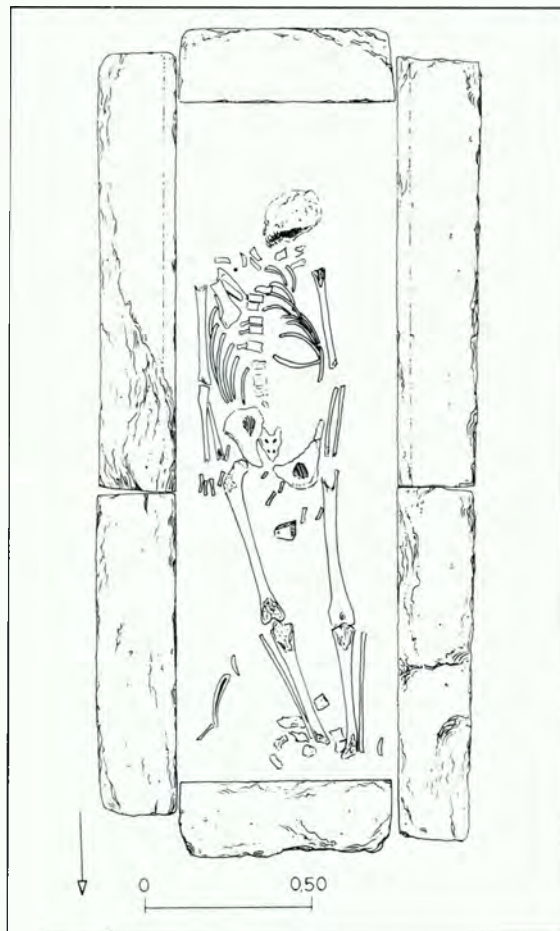
39. Βλ. Kurtz - Boardman, σ. 217, πίν. 45.

40. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2, πλ. 0,66, βάθ. 0,55 μ.

ίδιο βάθος με αυτόν. Τα τοιχώματά του αποτελούσαν έξι πώρινες πλάκες⁴¹, από δύο για κάθε μακριά πλευρά και από μία για κάθε στενή. Πιθανώς οι πλάκες αυτές ήταν επιχρισμένες εσωτερικά με λευκό ασβεστοκονίαμα, κομμάτια από το οποίο βρέθηκαν πεσμένα μέσα στον τάφο. Οι πλάκες στο βόρειο τμήμα του τάφου ήταν αρκετά κατεστραμμένες. Οι νότιες πλάκες των μακρών πλευρών είχαν λαξευμένη μία στενή λοξή ταινία στην επάνω επιφάνεια και στην πλευρά προς το εσωτερικό του τάφου. Οι καλυπτήριες πλάκες είχαν αφαιρεθεί εκτός από τη νότια πώρινη πλάκα, στο άκρο της οποίας εδραζόταν τοίχωμα του μεταγενέστερου τάφου 43, και από τμήμα της αμέσως επόμενης.

Σχεδόν σε επαφή με την εξωτερική ανατολική πλευρά του τάφου βρέθηκαν μικρά κομμάτια μολύβδου και χαλκού, ένα ελλειπώδες σωζόμενο σιδερένιο καρφί και οκτώ χάλκινα νομίσματα (N 21-N 28). Στην επίχωση του τάφου, αρκετά ψηλότερα από το δάπεδο, βρέθηκαν επίσης μικρά κομμάτια μολύβδου και χαλκού, τμήμα από χάλκινη βελόνη και εικοσιένα επιπλέον χάλκινα νομίσματα (N 29-N 49).

Ο νεκρός είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς N. (Σχέδ. 8). Ο σκελετός είχε διατηρηθεί σε σχετικά καλή κατάσταση, αλλά αρκετά οστά ήταν σαφώς μετακινημένα. Ανάμεσα στους μηρούς και κοντά στην ηβική χώρα βρέθηκε μία πήλινη πυραμιδοειδής αγνύθα (ΜΩ 383), κοντά στη δεξιά κνήμη μία σπασμένη σιδερένια στελεγγίδα (ΜΩ 384) και τεμάχια από χάλκινο ψέλιο (;), και επάνω στον δεξιό ώμο ένα χάλκινο νόμισμα (N 50). Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν και λίγα σιδερένια καρφιά, σωζόμενα ελλειπώδες.

Σχέδ. 8. Ο τάφος 44.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 383). Πήλινη πυραμιδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β, στο άκρο δεξιά).

Ύψ. 0,056 μ.

Κατά τόπους υπάρχουν αποκρούσεις. Πηλός ανοικτός καστανός. Ασφράγιση.

Πρβλ. G.R. Davidson - B. Burr Thompson, Small

Objects from the Pnyx: I, Hesperia, Suppl. VII 1943, σ. 73, εικ. 32, αριθ. 4. Αικ. Δεσποίνη, ΑΕ 1982, σ. 78 κ.ε., πίν. 12δ, 3-6 (από κεραμικό κλίβανο της Σίνδου του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ.).

41. Πάχ. 0,21-0,24 μ.

2. (ΜΩ 384). Σιδερένια σπλεγγίδα (Πίν. 7 γ).

Μήκ. 0,22 μ.

Είναι συγκολλημένη από τέσσερα κομμάτια, ελλιπής σε τμήμα της λαβής και οξειδωμένη. Η λαβή κάμπτεται ορθογώνια. Η λεπίδα είναι ελαφρώς κυρτή.

Πρβλ. Τάφοι Βεροίας, σ. 37, αριθ. Μ 916, πίν. 12, σ. 69, αριθ. Μ 949, σχέδ. 47, πίν. 44 (από ταφές αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα.

3. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Τεμάχια από μεγάλο κρικό, ίσως ψέλιο, από λεπτό χάλκινο έλασμα, ημικυκλικής διατομής, που κοσμεύεται και στις δύο παρυφές με σειρά μικρών οπών.

Δεν φαίνεται πιθανό να πρόκειται για κρικό για την ανάρτηση και μεταφορά της σιδερένιας σπλεγγίδας.

Χάλκινο νόμισμα

N 50. Πολύ φθαρμένο και αδιάγνωστο.

Χάλκινα νομίσματα από την επίχωση του τάφου

N 29. Βοιωτών, συμμαχικό νομισματοκοπείο, γύρω στα 338-315 π.Χ.,

Βλ. SNG Corp., αριθ. 180-181.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ο τάφος 44, τα στοιχεία για την ακριβή χρονολόγηση του οποίου είναι πολύ πενιχρά, μπορεί να θεωρηθεί των ύστερων ελληνιστικών χρόνων με βάση τον τύπο της σιδερένιας σπλεγγίδας ΜΩ 384. Ως προς την αγνύθα ΜΩ 383 δεν είναι βέβαιο εάν ανήκε πράγματι στα κτερίσματα του νεκρού ή εάν βρισκόταν μέσα στα χώματα που γέμισαν τον τάφο μετά τη σύλησή του. Τόσο τα νομίσματα N 21-N 28, που βρέθηκαν έξω από τον τάφο, όσο και τα νομίσματα N 29-N 49, της επίχωσης ψηλότερα από το δαπέδο του, δεν έχουν σχέση με την ταφή.

ΤΑΦΟΣ 14

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 14⁴² (Σχέδ. 3, 9, 5 και 6, τομή Η-Η1 και Ι-Ι1· Πίν. 8 α), με προσανατολισμό από Β. προς Ν., αποκαλύφθηκε στο ΒΔ. άκρο του ταφικού περιβόλου ΙΙ και εν μέρει κάτω από

N 30. Μεγάρων.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 480-483, χρονολογία κοπής μετά το 307 π.Χ. περίπου.

N 31-N 33. Τρία αρχαία ελληνικά (αθηναϊκά), πολύ φθαρμένα.

N 34. Αθηνών.

Βλ. Kroll, σ. 86 κ.ε., αριθ. 242-259, χρονολογία κοπής γύρω στα 38-37 π.Χ. Kroll, Coins, σ. 104, αριθ. 144, χρονολογία κοπής 32 π.Χ.

N 35. Αθηνών.

Βλ. Svoronos, πίν. 93, αριθ. 21-23 (ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων).

N 36. Αθηνών.

Βλ. Svoronos, πίν. 88, αριθ. 23-27 (ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων).

N 37. Μικρή υποδιαίρεση Αναστασίου, τέλη 5ου-αρχές 6ου αι. μ.Χ.

N 38-N 49. Δέκα μικρές υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι. μ.Χ., φθαρμένες, και δύο τεμάχια.

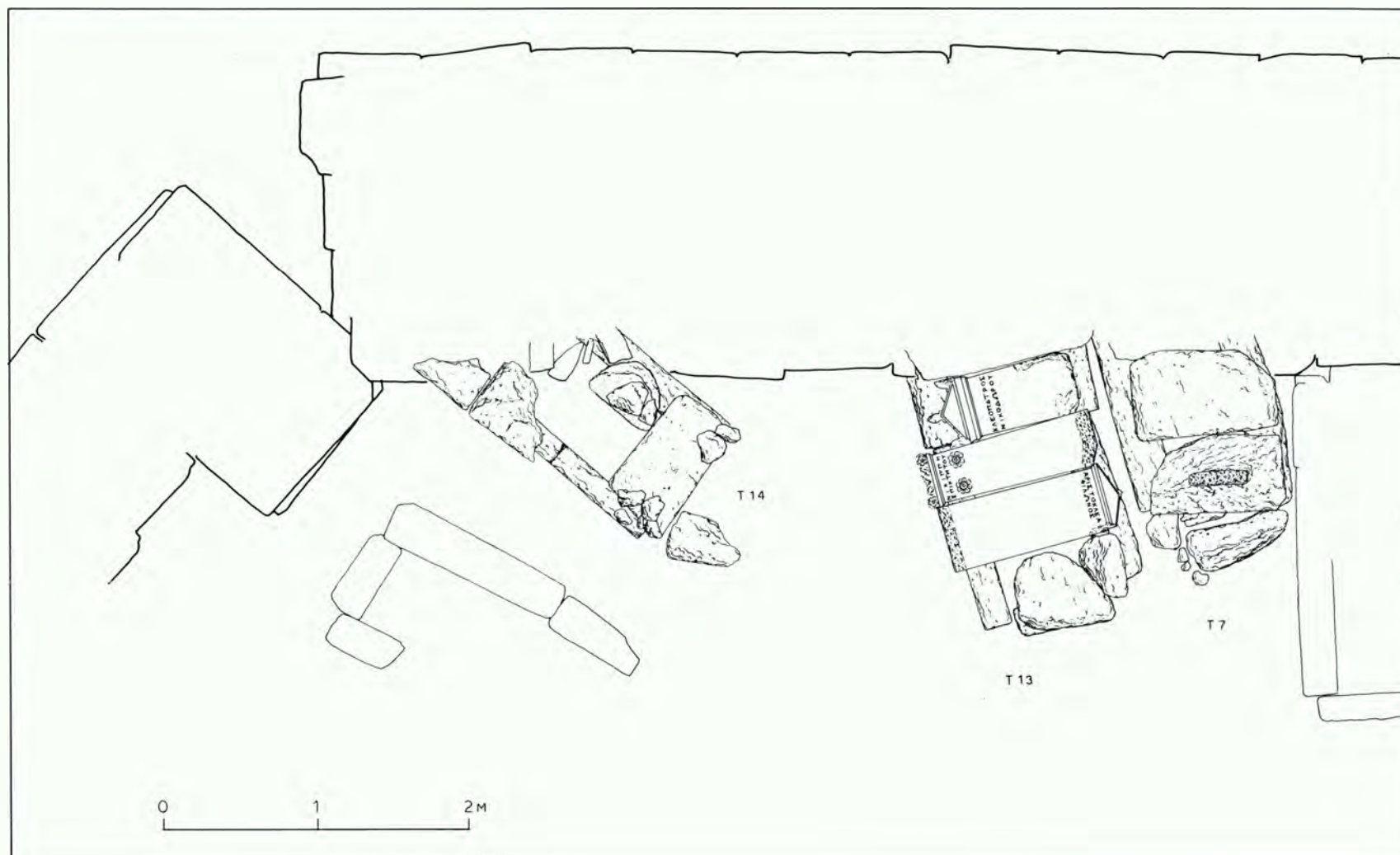
Χάλκινα νομίσματα έξω από τον τάφο

N 21-N 24. Τέσσερα αρχαία ελληνικά, φθαρμένα.

N 25. Αντίγονος Γονατάς (277-239 π.Χ.).

Βλ. SNG Corp., αριθ. 1214 κ.ε.

42. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,28, πλ. 0,60, βάθ. 0,64 μ.

Σχέδ. 9. Ταφικός περίβολος II. Κάτοψη των τάφων 14, 13 και 7.

αυτών⁴³. Βρισκόταν σχεδόν στο ίδιο βάθος με τους τάφους 13 και 7 και ήταν παράλληλος με τους τάφους 15 και 44, αλλά σε λίγο ψηλότερο επίπεδο από αυτούς. Ο κατώτερος δόμος της θεμελίωσης του περιβόλου εδραζόταν επάνω στην καλυπτήρια πλάκα στο βόρειο άκρο του τάφου, ενώ επάνω στις υπόλοιπες πλάκες της κάλυψης είχε κατασκευασθεί ο κεραμοσκεπής τάφος 12. Δύο από τις πλάκες αυτές είχαν καταπέσει μέσα στον τάφο παρασύροντας και τμήμα του τάφου 12.

Τα τοιχώματα του τάφου αποτελούσαν επτά πώρινες πλάκες⁴⁴, μία για κάθε στενή πλευρά, τρεις για τη δυτική μακριά πλευρά και δύο για την ανατολική. Εσωτερικά διαπιστώθηκαν ελάχιστα υπολείμματα ασβεστοκονιάματος. Για την κάλυψη είχαν χρησιμοποιηθεί τρεις πώρινες πλάκες και σε β' χρήση μία ενεπίγραφη πλάκα από ψαμμίτη (ΜΩ 211). Επάνω στο ΝΔ. άκρο του τάφου βρέθηκε τμήμα πήλινου ειδωλίου (ΜΩ 462).

Η νεκρή είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς Β. (Σχ.éd. 10). Η κατάσταση διατήρησης του σκελετού ήταν μέτρια. Το κρανίο απείχε από τη βόρεια στενή πλευρά του τάφου 0,47 μ. Στην αριστερή πλευρά του σκελετού και στο μέσον της ανατολικής μακριάς πλευράς του τάφου διαπιστώθηκε τμήμα από άλλο κρανίο, μία σαφής ένδειξη ότι είχε υπάρξει και προγενέστερη ταφή.

Στην κορυφή του κρανίου της ύστερης ταφής βρέθηκαν δύο οστέινες περόνες (ΜΩ 280 α-β) και επάνω στον δεξιό ώμο, πλησιέστατα στην κάτω σιαγόνα, ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 51). Τα υπόλοιπα κτερίσματα ήταν συγκεντρωμένα στα πόδια της νεκρής, στο νότιο άκρο του τάφου: μία γυάλινη φλάσκα (ΜΩ 272), ένα θραυσμένο γυάλινο αγγείο (ΜΩ 271), ένα γυάλινο κύπελλο (ΜΩ 273), ένα γυάλινο φιαλίδιο (ΜΩ 274), χάλκινη αλυσίδα και χάλκινος ρόδακας (;) (ΜΩ 276), μία οστέινη βελόνη (ΜΩ 277), τεμάχια από έξι οστέινες βελόνες ή περόνες (ΜΩ 278 α-ζ) και ένα οστέινο αδράχτι (ΜΩ 279).

Ακριβώς στη ΒΑ. γωνία, δηλαδή στο πιο δυσπρόσιτο σημείο του τάφου κάτω από τον περίβολο, βρέθηκε ένα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 275). Στο βόρειο τμήμα αποκαλύφθηκαν επίσης λίγα τεμάχια από σιδερένια σιλεγγίδα (ΜΩ 443), στην οποία συνανήκουν και τεμάχια που βρέθηκαν έξω από τον τάφο, πλησιέστατα στο νότιο τοίχωμά του.

Σχ.éd. 10. Ο τάφος 14.

43. Μήκ. τμήματος κάτω από τον περίβολο: 0,67-1,35 μ.

44. Πάχ. 0,16-0,24 μ.

Στην επίχωση του τάφου και κυρίως στο δάπεδο βρέθηκε μεγάλος αριθμός από σιδερένια καρφιά, κατεστραμμένα από την οξείδωση. Στο δάπεδο βρέθηκαν επίσης πολλά κομματάκια κάρβουνου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

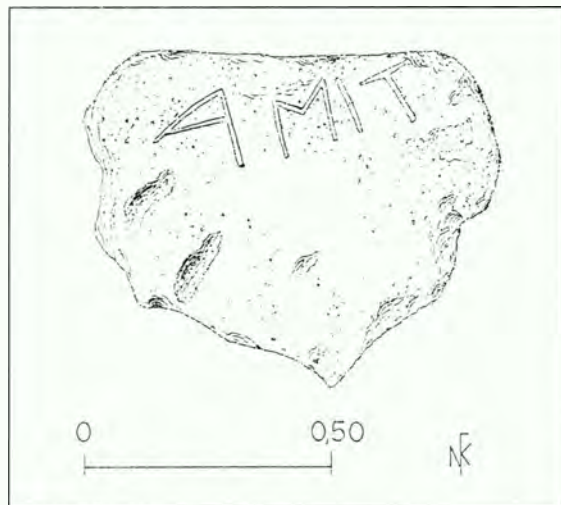
Εύρημα έξω από τον τάφο

(ΜΩ 462). Το αριστερό μισό από το επάνω τμήμα του κορμού ειδωλίου (Πίν. 8 β).

Μέγ. σωζ. ύψ. 0,07 μ.

Πηλός καστανέρυθρος με τεφρό πυρήνα. Σώζονται ελάχιστα υπολείμματα από το λευκό επίχρισμα. Είναι κατασκευασμένο σε μήτρα ως προς την κύρια όψη. Εσωτερικά είναι κοίλο, εκτός από το ανώτερο τμήμα, το οποίο είναι συμπαγές. Παριστάνεται ιματιοφόρος μορφή που στηρίζει σε πεσσό τον αγκώνα του αριστερού χεριού, το οποίο φέρεται στο στήθος.

Πρβλ. E. Töpperwein, *Pergamenische Forschungen*, 3, *Terrakotten von Pergamon*, 1976, σ. 32 και 208, αριθ. 109, πίν. 18 (μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.), με στήριξη σε πεσσό του δεξιού χεριού.

Σχέδ. 11. Η στήλη ΜΩ 211.

Από την κάλυψη

(ΜΩ 211). Ενεπίγραφη επιτύμβια πλάκα από ψαμμίτη λίθο, ευθύγραμμη επάνω και με οξεία απόληξη κάτω⁴⁵ (Σχέδ. 11). Η επιγραφή είναι χαραγμένη *ἐπὶ τὰ λαιά*.

Μέγ. ύψ. 0,68, πλ. 0,845, πάχ. 0,14 μ.

Ύψ. γραμμάτων 0,115 μ. (το Μ και το Ι) έως 0,15 μ. (το Α).

Τίμα.

Η μορφή των γραμμάτων είναι του 6ου αι. π.Χ. Πρόκειται είτε για το θηλυκό όνομα Τίμα (Τίμη) είτε για το αρσενικό Τίμας σε γενική πτώση.

Κτερίσματα προγενέστερης ταφής

1. (ΜΩ 275). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 8 γ).

Ύψ. 0,179, διάμ. βάσ. 0,023, διάμ. χειλ. 0,026 μ.

Είναι συγκολλημένο στον λαιμό και ελλιπές σε

τμήμα του λαιμού, του χείλους και του σώματος. Πηλός καστανός και αλοιφώμα ανοικτό καστανό. Βάση χαμηλή κωνική, πόδι ψηλό και συμπαγές, λαιμός ψηλός με λοξότμητο χείλος.

Πρβλ. τα μυροδοχεία ΜΩ 329 από τον τάφο 24 και ΜΩ 382 από τον τάφο 42, του β' μισού του 2ου αι. π.Χ. Πρβλ. ακόμη Καλτσάς, σ. 12 και 58, αριθ. 1792, σχέδ. 23, πίν. 16 β' (β' μισό 2ου αι. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 160 και 213, αριθ. 179, πίν. 22 (από ταφή των αρχών του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.).

2. (ΜΩ 443). Ελλιπέστατα σωζόμενη και ισχυρά οξειδωμένη σιδερένια στλεγγίδα με ορθογώνια καμπύμενη λαβή και ελαφρά κυρτή λεπίδα.

Έξω από τον τάφο βρέθηκαν τεμάχιο από τη λαβή, μικρό τμήμα της λεπίδας με προσκολλημένο εξωτερικά το άκρο της λαβής και ένα ακόμα κομμάτι της λεπίδας. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν δύο κομμάτια από το άκρο της λεπίδας.

45. Βλ. Πωλογιώργη, *Επιγραφές*, αριθ. 1.

Κτερίσματα ύστερης ταφής

1. (ΜΩ 272). Γυάλινη φλάσκα (Πίν. 9 α).

Αρχικό ύψος λίγο μεγαλύτερο των 0,27 μ., διάμ. βάσ. 0,046, διάμ. χείλ. 0,036 μ.

Είναι σπασμένη σε πολλά κομμάτια. Έχουν συγκολληθεί ο λαιμός και τμήμα του σώματος, από το οποίο σώζονται χωριστά πολλά ακόμα θραύσματα. Γυαλί φυσητό, εξαιρετικά λεπτό στο σώμα, παχύτερο στον λαιμό και αρκετά παχύ στη βάση και στο στόμιο, γαλακτόχρωμο, ημιδιαφανές. Εσωτερικά υπάρχει ίζημα κατά τόπους. Η βάση είναι ψηλή δακτυλιωτή με μικρό πλαστικό δακτύλιο στην κάτω επιφάνεια (pontil mark, το σημάδι από τη ράβδο, στην οποία είχε προσαρμωθεί το αγγείο για την τελική επεξεργασία). Το περίγραμμα του σώματος είναι κωνικό χαμηλά και στη συνέχεια σχηματίζει μαλακή καμπύλη και βαίνει ομαλά προς τον ψηλό και στενό λαιμό. Δεν υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στο ανώτερο τμήμα του σώματος και τη γένεση του λαιμού. Το στόμιο είναι μικρό, χοανοειδές και το χείλος στρογγυλεμένο.

Πρβλ. Stern, σ. 55 κ.ε., αριθ. 14, πίν. 11 (1ος αι. μ.Χ. Από την Καμπανία της Ιταλίας), όπου και άλλα παραδείγματα από την Ιταλία και την Ιβηρική χερσόνησο, κυρίως του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ. Η ομοιότητα της φλάσκας ΜΩ 272 με τα ιταλικά παραδείγματα –ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι το στρογγυλεμένο χείλος σε αντίθεση προς το ακατέργαστο χείλος των αγγείων από την Ιβηρική χερσόνησο (Stern, σ. 56)– υποδηλώνει την ίδια προέλευση, πιθανώς από εργαστήριο υαλουργίας στην Καμπανία.

2. (ΜΩ 271). Πλήθος μικρών θραυσμάτων από γυάλινο αγγείο, πιθανώς φλάσκα.

Σώζονται κομμάτια από την αρκετά πλατιά και ελαφρά κοίλη βάση, από το σώμα, τον ώμο, τον ψηλό και κυλινδρικό λαιμό και ένα θραύσμα από το λεπτό χείλος, που ήταν σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω. Γυαλί φυσητό, λεπτό, παχύτερο στη βάση, γαλακτόχρωμο, ημιδιαφανές, όμοιο με της φλάσκας ΜΩ 272.

3. (ΜΩ 273). Γυάλινο κύπελλο.

Διάμ. χείλ. 0,046 μ.

Είναι θραυσμένο σε πολλά κομμάτια. Σώζονται θραύσματα από την κοίλη βάση, όπου και pontil mark, από το σώμα, στο οποίο υπήρχαν κοιλοότητες, και από το λεπτό, στρογγυλεμένο και με ελαφρά κλίση προς τα μέσα χείλος. Γυαλί φυσητό, λεπτό, παχύτερο στη βάση και στο χείλος, σχεδόν άχρωμο, διαφανές. Κατά τόπους υπάρχει ίζημα. Ίχνη από εργαλείο διακρίνονται κοντά στο χείλος.

Isings, σ. 46 κ.ε., τύπος 32 (indented beaker). Scatozza Höricht, σ. 40, τύπος 20, αριθ. 67, πίν. XIV, XXVIII.

4. (ΜΩ 274). Γυάλινο ευρύστομο κυλινδρικό φιαλίδιο (Πίν. 9 β).

Ύψ. 0,069, διάμ. σώμ. 0,046, διάμ. χείλ. 0,046 μ.

Είναι συγκολλημένο στο χείλος, από το οποίο λείπουν λίγα μικρά κομμάτια. Γυαλί φυσητό, λεπτό, διαφανές, με πρασινογάλανη απόχρωση. Ίδιο χρώμα έχει το μυροδοχείο ΜΩ 369 από τον τάφο 38. Κατά τόπους υπάρχουν μεγάλες φυσαλλίδες και εσωτερικά ίζημα. Βάση έντονα κοίλη. Σώμα κυλινδρικό με ελαφρά κοίλες πλευρές, ευρύτερο επάνω. Λαιμός βραχύς και πλατύς με καμπύλο περίγραμμα. Χείλος δακτυλιόσχημο, προεξέχον, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα έξω και κάτω και ύστερα προς τα επάνω και προς τα μέσα, κοίλο εσωτερικά.

Για τις κυλινδρικές φιάλες και τα φιαλίδια βλ. Stern, σ. 77-80, αριθ. 21, πίν. 12 (α' μισό 2ου-μέσα 3ου αι. μ.Χ. Από τη Συρία ή την Παλαιστίνη), όπου πολλά άλλα παραδείγματα, τόσο από τις ανατολικές, όσο και από τις δυτικές περιοχές, εικ. 1B,1-4, για την εξέλιξη του σχήματος από το α' μισό του 2ου έως τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. Η κυλινδρική φιάλη, ύψους 0,114 μ., της συλλογής Frits Lugt έχει ψηλότερο και κυρίως πολύ στενότερο λαιμό από το φιαλίδιο ΜΩ 274. Κατά την Stern η παραγωγή των αγγείων αυτών, το ύψος των οποίων κυμαίνεται από 0,04 έως 0,18 μ. περίπου, άρχισε κατά το α' μισό του 2ου αι. μ.Χ. Εχρησιμοποιούντο για υγρά προϊόντα και τουλάχιστον ορισμένα από αυτά χρησίμευαν στους φαρμακοποιούς για τα φάρμακα.

Πρβλ. Vessberg, σ. 131 κ.ε. και 135, πίν. VII:40 (Flask, τύπος A IV). Φ. Ζαφειροπούλου, ΑΕ 1982, Αρχαιολ. Χρον., σ. 6 κ.ε. και 8, τάφος 13.

αριθ. 1-2 και 5, πίν. Ε α (τρία ευρύστομα κυλινδρικά φιαλίδια με πολύ βραχύ λαιμό από τάφο στο Κάλλιον, στον οποίο βρέθηκε και νόμισμα Πατρών επί Αδριανού). Ελ. Μώρου, ΑΔ 36 (1981), Χρονικά, σ. 109, Πίν. 50 β (τέσσερα ευρύστομα κυλινδρικά φιαλίδια με βραχύ λαιμό από τάφους στο Άργος).

5. (ΜΩ 276). Χάλκινη πλεκτή αλυσίδα και χάλκινος ρόδακας (·).

Διατηρήθηκαν ελάχιστα υπολείμματα, στα οποία διαπιστώθηκαν ίχνη επιχρυσώσης. Ίσως αποτελούσαν τη λαβή ψάθινου καλαθιού.

6. (ΜΩ 277). Οστέινη βελόνη ή ραφίς (Πίν. 9 γ). Μέγ. σωζ. μήκ. 0,10, μέγ. πάχ. 0,004 μ.

Είναι συγκολλημένη από τέσσερα κομμάτια και ελλιπής στο κατώτερο άκρο. Το «μάτι» είναι οκτώσχημο.

Πρβλ. Davidson, σ. 177, αριθ. 1255, πίν. 78 (1ος ή 2ος αι. μ.Χ.), αριθ. 1256, πίν. 78 (όχι υστερότερα από τον 2ο αι. μ.Χ.), και σ. 174 για τον τρόπο σχηματισμού του «ματιού».

Τέτοιες βελόνες χρησίμευαν μάλλον στο πλέξιμο υφαντών σχεδίων παρά στο ράψιμο υφασμάτων⁴⁶.

7. (ΜΩ 280 α-β). Δύο οστέινες περόνες, σωζόμενες ελλιπώς (Πίν. 9 γ).

α) Σωζ. μήκ. 0,134, μέγ. πάχ. 0,005 μ. β) Σωζ.

μήκ. 0,044, μέγ. πάχ. 0,005 μ. Υπάρχουν πέντε ακόμα μικρά κομμάτια, μη συγκολλώμενα. Στο επάνω άκρο υπάρχουν δύο γλυφές.

Πρβλ. Τσάκος, σ. 395, αριθ. 2510 α, πίν. 132. Robinson, σ. 94, αριθ. Μ 110, πίν. 56 (από στρώμα του β' μισού του 2ου αι. μ.Χ.).

8. (ΜΩ 278 α-ς). Τεμάχια από έξι οστέινες βελόνες ή περόνες με αιχμηρή ακίδα, όπου σώζεται το κάτω άκρο (Πίν. 9 γ, τα πέντε).

Σωζ. μήκ. 0,055-0,108 μ.

9. (ΜΩ 279). Οστέινο αδράχτι (Πίν. 9 γ).

Σωζ. μήκ. 0,20, μέγ. πάχ. στελέχους 0,005, διάμ. σφοντυλιού 0,014 μ.

Είναι συγκολλημένο από τρία τεμάχια, ελλιπές στο κάτω άκρο και αποκρουσμένο στη δισκοειδή απόληξη του κυλινδρικού σφοντυλιού. (Το τεμάχιο με το αιχμηρό άκρο στον Πίν. 9 γ δεν είναι βέβαιο ότι ανήκει στο αδράχτι, αλλά ίσως προέρχεται από άλλη βελόνη ή περόνη). Το στέλεχος είναι ενσφηνωμένο σε οπή στο σφοντύλι, το οποίο διακοσμείται με δύο λεπτές γλυφές και με εγχάρακτες γραμμές σε ακτινωτή διάταξη στην επάνω επιφάνεια.

Χάλκινο νόμισμα

N 51. Αρχαίο ελληνικό, απροσδιόριστο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το πήλινο μυροδοχείο ΜΩ 275 στο πιο δυσπρόσιτο σημείο του τάφου κάτω από τον περίβολο, τα κομμάτια της σιδερένιας σιλεγγίδας ΜΩ 443 μέσα στον τάφο και έξω από αυτόν, και τέλος, το τεμάχιο κρανίου κοντά στην ανατολική μακριά πλευρά αποτελούν αποδείξεις για μία ταφή, η οποία μπορεί να χρονολογηθεί στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ.

Μεταγενέστερα έγινε εκκαθάριση του τάφου, για να γίνει ένας άλλος ενταφιασμός. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην περίπτωση αυτή ο σκελετός από την προγενέστερη ταφή δεν παραμερίστηκε σε άκρο του τάφου, όπως διαπιστώθηκε σε αρκετούς άλλους επαναχρησιμοποιημένους τάφους, αλλά προφανώς απορρίφθηκε έξω από αυτόν. Ανάλυση δείγματος από το κάρβουνο που βρέθηκε στο δάπεδο του τάφου, η οποία έγινε στο Χημείο του Εθνικού Μουσείου από τις Ελ. Μάγκου και Αικ. Πα-

46. Δαβάρας, σημ. 296 στη σ. 202, με αναφορά στον Σπ. Μαρινάτο, ΠΑΕ 1936, σ. 85, εικ. 4 για βελόνες από το ρωμαϊκό στρώμα του ιερού στην Αμνισό.

ρασκευοπούλου (βλ. και πρόλογο, σ. 12), έδειξε ότι προέρχεται από ξύλο πλατύφυλλου δένδρου, συνήθως χωρίς αρωματικές ιδιότητες.

Η συνύπαρξη της γυάλινης φλάσκας ΜΩ 272, η οποία κατά πάσαν πιθανότητα παράχθηκε σε ιταλικό εργαστήριο το β' μισό του 1ου αι. μ.Χ., με το γυάλινο φιαλίδιο ΜΩ 274, το οποίο ανήκει σε τύπο αγγείων που παράγονται από το α' μισό του 2ου αι. μ.Χ., οδηγεί στη χρονολόγηση της ύστερης ταφής στον πρώιμο 2ο αι. μ.Χ.

Από τα οστέινα αντικείμενα η βελόνη ΜΩ 277 και το αδράχτι ΜΩ 279 προσιδιάζουν σε γυναίκα και προδίδουν τις ενασχολήσεις της. Οι δύο περόνες ΜΩ 280 α-β που βρέθηκαν στο κρανίο θα ήταν στολίδι της κόμμωσης. Για τα υπόλοιπα οστέινα τεμάχια ΜΩ 278 α-ζ' δεν είναι βέβαιο εάν προέρχονται από βελόνες ή περόνες, εφόσον λείπει το ανώτερο άκρο.

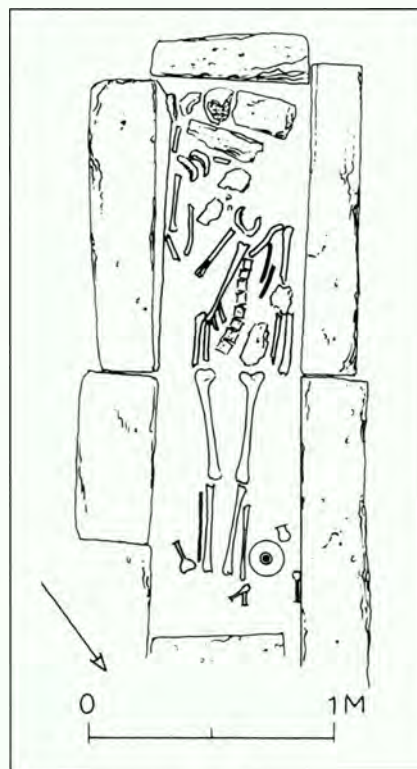
ΤΑΦΟΣ 13

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 13⁴⁷ (Σχέδ. 3, 9, 5 και 6, τομή Η-Η1· Πίν. 10 α-β), με προσανατολισμό από Β.-ΒΑ. προς Ν.-ΝΔ., ήταν παράλληλος και στο ίδιο επίπεδο με τον τάφο 7, εν μέρει κάτω από τον ταφικό περιβόλο Η⁴⁸. Επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του είχε κατασκευασθεί ο κεραμοσκεπής τάφος 9, ο οποίος βρέθηκε εντελώς κατεστραμμένος.

Τοιχώματα του τάφου αποτελούσαν επτά αδρά κατεργασμένες πώρινες πλάκες⁴⁹, μία για κάθε στενή πλευρά, τρεις για τη νότια μακριά πλευρά και δύο για τη βόρεια. Για την κάλυψη είχαν χρησιμοποιηθεί δύο πώρινες πλάκες στα άκρα και τρεις μαρμαρίνες επιτύμβιες στήλες (ΜΩ 208, 209 και 210) στο μέσον, τοποθετημένες με την κύρια όψη προς τα επάνω (Σχέδ. 9). Η πώρινη πλάκα στο ΝΔ. άκρο βρέθηκε σπασμένη και εν μέρει πεσμένη μέσα στον τάφο. Επάνω στην πλάκα, στο ΒΑ. τμήμα, εδραζόταν ο κατώτερος δόμος της θεμελίωσης του περιβόλου.

Στο νότιο άκρο του τάφου είχαν παραμερισθεί ένας ή δύο σκελετοί. Τα οστά ήταν αποσαθρωμένα και διαλυμένα από καταπεσμένα πώρινα κομμάτια. Ο νεκρός της ύστερης ταφής είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς ΝΔ., αμέσως μετά τον σωρό των παραμερισμένων οστών (Σχέδ. 12). Στα πόδια είχαν τοποθετηθεί επτά γυάλινα αγγεία. Η φλάσκα ΜΩ 264 ήταν όρθια κοντά στην αριστερή κνήμη και το μυροδοχείο ΜΩ 265 πλαγιαστό κοντά στη δεξιά. Κάτω από αυτό ήταν το θραυσμένο μυροδοχείο ΜΩ 270. Το κύπελλο ΜΩ 267 και τα μυροδοχεία ΜΩ 266 και 268 ήταν γύρω από τη φλάσκα. Κάτω από το αγγείο ΜΩ 268 ήταν το θραυσμένο μυροδοχείο ΜΩ 269.

Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν αρκετά κομμάτια από οξειδωμένα σιδερένια καρφιά και στο ανατολικό άκρο μικρό τεμάχιο ξύλου, η ανάλυση του οποίου

Σχέδ. 12. Ο τάφος 13.

47. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,25, πλ. 0,58, βάθ. 0,60 μ.

48. Μήκ. τμήματος κάτω από τον περιβόλο: 0,50-0,60 μ.

49. Πάχ. 0,20-0,30 μ.

έγινε από τις αναφερθείσες Ελ. Μάγκου και Αικ. Παρασκευοπούλου, έδειξε ότι προέρχεται από κω-
νοφόρο δένδρο (*juniperus*, με κάποιες αρωματικές ιδιότητες).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 208). Στήλη από λευκό μάρμαρο με αε-
τωματική επίστεψη, ελλειπής στη δεξιά γωνία του
αετώματος και το αντίστοιχο ακρωτήριο, καθώς
και το μεγαλύτερο τμήμα των δύο άλλων ακρω-
τηρίων⁵⁰ (Πίν. 11 α). Ισχυρή απόκρουση υπάρ-
χει στο επάνω δεξιό άκρο του κορμού. Το κατώ-
τερο τμήμα είναι αδρά κατεργασμένο για την έν-
θεση σε βάση.

Σωζ. ύψ. 1,20, πλ. 0,43-0,47, πάχ. 0,10 μ.

Ύψ. γραμμμάτων 0,023 (το Ω)-0,028 μ. Τα δύο Ο
έχουν ύψ. 0,024 μ.

*Άριστοκλέα
Φύλωνος.*

Η επιγραφή χρονολογείται στον 2ο αι. π.Χ.

2. (ΜΩ 209). Στήλη από λευκό μάρμαρο με αν-
θεμωτή επίστεψη, από την οποία λείπει το μεγα-
λύτερο τμήμα⁵¹ (Πίν. 11 β). Στον κορμό υπάρ-
χουν δύο οκταπέταλοι ρόδακες. Το κάτω άκρο
είναι αδρά κατεργασμένο για την ένθεση σε βά-
ση. Στους κροτάφους της επίστεψης υπάρχουν
δύο μικροί τόρμοι, στον έναν από τους οποίους
σώζεται η μολυβδοχόηση. Η αρχική επιγραφή εί-
χε αποξεσθεί και στη θέση της χαράχτηκε άλλη.
Σωζ. ύψ. 1,20, πλ. 0,325-0,375, πάχ. 0,105 μ.

Ύψ. γραμμμάτων 0,02-0,03 μ.

*[[Νικίππη]]
[[Έπικτήτου]].*

Η επιγραφή είναι του 3ου αι. π.Χ.

3. (ΜΩ 210). Στήλη από λευκό μάρμαρο με αε-

τωματική επίστεψη⁵² (Πίν. 11 γ). Κατά τόπους
υπάρχουν ισχυρές αποκρούσεις. Το κατώτερο
άκρο του κορμού είναι αδρά κατεργασμένο για
την ένθεση σε βάση.

Ύψ. 0,98, πλ. 0,403-0,43, πάχ. 0,13 μ.

Ύψ. γραμμμάτων 0,024-0,03 μ.

*Κλεόπατρος
Νικοδώρου.*

Η επιγραφή είναι του 2ου αι. π.Χ.

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 264). Ακέραιη γυάλινη φλάσκα (Πίν.
12 α).

Ύψ. 0,212, μέγ. διάμ. σώμ. 0,147, διάμ. χεῖλ.
0,056 μ.

Γυαλί φυσητό, κάπως παχύ, διαφανές, γαλαζω-
πό. Ίδιο χρώμα έχει η τετραγωνική φιάλη ΜΩ
256 από τον τάφο 7. Σε ορισμένα σημεία υπάρ-
χουν ιριδισμοί και εσωτερικά κατά τόπους ίζη-
μα. Βάση επίπεδη. Σώμα ευρύ, κρομμυόσχημο,
το οποίο περιθέουν τρεις στενές, εγχάρακτες
τροχήλατες ταινίες. Λαιμός ψηλός με σύσφιγξη
στη βάση του και ελαφριά μείωση προς τα επά-
νω. Χείλος δακτυλιόσχημο, σχηματισμένο με
αναδίπλωση προς τα έξω και προς τα επάνω, εν
μέρει και προς τα μέσα και με πεπλατυσμένη την
επάνω επιφάνεια.

Isings, σ. 34 κ.ε., τύπος 16 (flask). Σύμφωνα με την
Isings ο τύπος αυτός είναι τυπικός του 1ου αι. μ.Χ.
Εμφανίστηκε πιθανώς στο β' τέταρτο του 1ου αι.
μ.Χ. και διήρκεσε έως τα τέλη του αιώνα αυτού.
Η Czurda-Ruth, σ. 125-127, θεωρεί σωστά τον τύ-

50. Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 4.

51. Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 5.

52. Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 6.

πο αυτό φλασκών ως παραλλαγή του τύπου μυροδοχείων 26 της Isings με κύριο διακριτικό στοιχείο το μεγαλύτερο μέγεθος, επισημαίνει την εξάπλωσή του σε όλο το ρωμαϊκό κράτος και, τέλος, με βάση το στρωματογραφημένο υλικό από το Magdalensberg μεταθέτει την εμφάνισή του στο τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. π.Χ.

Πρβλ. Hayes, σ. 71, αριθ. 229, εικ. 8, πίν. 16 (γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. Από την Κύπρο). Goethert-Polaschek, σ. 113, αριθ. 602, πίν. 51 (τύπος 70 b, από τα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. περίπου έως την υστεροφλαβιανή εποχή). P. La Baume - J.W. Salomson, *Römische Kleinkunst, Sammlung Karl Löffler, Wissenschaftliche Katalog des Römisch-Germanischen Museums Köln*, III, 1976, σ. 28, αριθ. 25, πίν. 4,1 (1ος-2ος αι. μ.Χ.).

2. (ΜΩ 265). Ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 12 β, πρώτο).

Ύψ. 0,136, μέγ. διάμ. σώμ. 0,071, διάμ. χειλ. 0,038 μ.

Γυαλί φυσητό, όχι πολύ λεπτό, διαφανές, με πρασινογάλανη απόχρωση. Ίδιο χρώμα έχουν το μυροδοχείο ΜΩ 369 από τον τάφο 38 και το κυλινδρικό φιαλίδιο ΜΩ 274 από τον τάφο 14. Κατά τόπους υπάρχουν μικρές φυσαλίδες, στην επιφάνεια ιριδισμοί και εσωτερικά ίζημα. Βάση επίπεδη. Σώμα χαμηλό κωνικό, θολωτό. Λαιμός ψηλός, κυλινδρικός με σύσφιγξη στη βάση του. Χείλος ακανόνιστο, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα έξω, επάνω και προς τα μέσα.

Isings, σ. 97 κ.ε., τύπος 82 A1 (candlestick unguentarium, υποτύπος with constriction at the base of the neck, bell-shaped body). Κατά την Isings ο τύπος αυτός αναπτύχθηκε κυρίως σε ανατολικά κέντρα, αλλά βρίσκεται και αλλού. Το πρωιμότερο χρονολογημένο παράδειγμα της Isings είναι από τη Δούρα-Ευρωπό, πιθανώς του τέλους του 1ου αι. μ.Χ.

Πρβλ. Hayes, σ. 125, αριθ. 487, εικ. 14, πίν. 32 και 41 (ύστερος 1ος-πρώιμος 2ος αι. μ.Χ.), αριθ. 488, πίν. 32 (ύστερος 1ος αι. μ.Χ.), αριθ. 489, πίν. 32 (ύστερος 1ος-πρώιμος 2ος αι. μ.Χ. Όλα από την Κύπρο). Vessberg, σ. 136 κ.ε., πίν. VIII:14 (unguentaria of candlestick type, τύπος I). McFadden, σ. 475, αριθ. 35, πίν. XXXIX (από ταφή του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Mackworth

Young, σ. 90, τάφος 20, αριθ. 2, πίν. 36.2 (με δηνάρια Βεσπασιανού και Τίτου). G. Davidson Weinberg, *Evidence for Glass Manufacture in Ancient Thessaly*, AJA 66 (1962), σ. 130 κ.ε., πίν. 26, εικ. 6. Φ. Ζαφειροπούλου, AE 1982, Αρχαιολ. Χρον., σ. 6 και 7, τάφος 8, αριθ. 1, πίν. Δη δεξιά (1ος-2ος αι. μ.Χ.). Berger, σ. 76, αριθ. 192-193, πίν. 12 και 20,69-70 (του τέλους του 1ου αι. μ.Χ.). Fremersdorf, σ. 43, αριθ. 607, πίν. 89 κάτω (2ος αι. μ.Χ.). E. Welker, *Dierömischen Gläser von Nida-Hedderheim*, 1974, σ. 53, αριθ. 136, πίν. 8 (εποχής Τραϊανού). Lancel, σ. 56, αριθ. 72, τύπος 12, εικ. 14, πίν. VI,10 (τύπος αντίστοιχος του τύπου 82 A1 της Isings). J. Dörig, *Art antique, Collections privées de Suisse romande* (1975), αριθ. 338 (2ος αι. μ.Χ. Από τη νότια Ιταλία). Ό. Αλεξανδρή, AD 23 (1968), Χρονικά, σ. 75, τάφος XI, Πίν. 44 α. Η ίδια, AD 29 (1973-1974), Χρονικά, σ. 131, τάφος IV, Πίν. 102 δ (από τάφο στην Αθήνα του 2ου αι. μ.Χ.). Ι. Παπαποστόλου, AD 28 (1973), Χρονικά, σ. 208, Πίν. 172 γ, το δεύτερο (από τάφο στην Πάτρα του 2ου αι. μ.Χ.).

3. (ΜΩ 268). Ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 12 γ).

Ύψ. 0,111, μέγ. διάμ. σώμ. 0,03, διάμ. χειλ. 0,024 μ.

Γυαλί φυσητό, παχύ, ημιδιαφανές (στο κάτω τμήμα του σώματος αδιαφανές), βαθυπράσινο. Εξωτερικά υπάρχουν ίχνη από εργαλείο. Στη βάση είναι προσκολλημένο μικρό κομματάκι γυαλιού, υπόλειμμα από τη στερέωση του αγγείου στην ειδική ράβδο για την τελική επεξεργασία. Το σώμα είναι στενό απιόσχημο και καταλαμβάνει το μισό του συνολικού ύψους του αγγείου. Ο σωληνωτός λαιμός είναι συσφιγμένος στη βάση του. Χείλος σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω και προς τα μέσα και με πεπλατυσμένη την επάνω επιφάνεια.

Isings, σ. 41 κ.ε., τύπος 28 a (unguentarium, υποτύπος body onehalf of total height).

Βλ. το ίδιο μυροδοχείο ΜΩ 324 από τον τάφο 24, όπου και άλλα παραδείγματα. Πρβλ. και Φ.Μ. Πέτσας, AD 26 (1971), Χρονικά, Πίν. 164ε, τέταρτο. Η. Ζερβουδάκη, AD 27 (1972), Χρονικά, σ. 684, τάφος 132, Πίν. 638 β (από τάφο του 1ου αι. μ.Χ. στην Αντιμάχεια της Κω).

4. (ΜΩ 266). Γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 12 β, δεύτερο).

Ύψ. 0,133, διάμ. σώμ. 0,034, διάμ. λαιμού 0,01, διάμ. χειλ. 0,02 μ.

Είναι συγκολλημένο στον λαιμό, από τον οποίο λείπουν λίγα μικρά κομμάτια. Τμήμα του χείλους σώζεται χωριστά, μη συγκολλώμενο. Γυαλί φυσητό, πολύ λεπτό, διαφανές, σχεδόν άχρωμο. Κατά τόπους υπάρχουν μικρές φυσαλλίδες και εσωτερικά ίζημα. Βάση πολύ μικρή, επίπεδη. Σώμα μικρό κωνικό, σχεδόν σταγονόσχημο. Λαιμός πολύ ψηλός και στενός, χωρίς σύσφιγξη στη βάση του, ο οποίος καταλαμβάνει σχεδόν τα δύο τρίτα του συνολικού ύψους του αγγείου. Χείλος λεπτό, ακανόνιστο, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω.

Isings, σ. 98 κ.ε., τύπος 82 B1 (candlestick unguentarium, υποτύπος without constriction, neck sloping gradually to the body (club-shaped type) και σ. 99 κ.ε., τύπος 83 (unguentarium with rounded base). Πρβλ. Bermond Montanari, σ. 18, αριθ. 19 (μέσα του 1ου αι. μ.Χ.-τέλος εποχής Μάρκου Αυρηλίου), αριθ. 21 (1ος-3ος αι. μ.Χ.).

5. (ΜΩ 269). Ελλιπές γυάλινο μυροδοχείο.

Διάμ. λαιμού 0,01, διάμ. χειλ. 0,02 μ.

Σώζονται τμήμα της βάσης και του σώματος και τμήμα του λαιμού με το χείλος. Γυαλί φυσητό, πολύ λεπτό, διαφανές, σχεδόν άχρωμο, ίδιο με του μυροδοχείου ΜΩ 266. Κατά τόπους εσωτερικά υπάρχει ίζημα. Βάση μικρή, επίπεδη. Σώμα

σταγονόσχημο. Λαιμός πολύ ψηλός και στενός. Χείλος λεπτό, ακανόνιστο, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω και προς τα μέσα.

Είναι του ίδιου τύπου με το μυροδοχείο ΜΩ 266.

6. (ΜΩ 270). Θραύσματα γυάλινου μυροδοχείου. Διάμ. λαιμού 0,009 μ.

Σώζονται θραύσματα από τη βάση, το σώμα, τον λαιμό και το χείλος, μη συγκολλώμενα. Γυαλί φυσητό, πολύ λεπτό, διαφανές, σχεδόν άχρωμο. Εσωτερικά υπάρχει ίζημα.

Είναι του ίδιου τύπου με τα μυροδοχεία ΜΩ 266 και 269.

7. (ΜΩ 267). Γυάλινο κύπελλο (Πίν. 12 β, τρίτο). Μέγ. σωζ. ύψ. σώμ. 0,069, διάμ. βάσ. 0,041, διάμ. χειλ. 0,072 μ.

Είναι θραυσμένο σε πολλά κομμάτια. Έχουν συγκολληθεί τμήμα του σώματος και το χείλος. Γυαλί φυσητό, λεπτό, διαφανές, με απαλή γαλαζωπή απόχρωση στα παχύτερα σημεία (βάση και χείλος), ίδιο με της φλάσκας ΜΩ 263 από τον τάφο 12. Βάση δακτυλιόσχημη, σχηματισμένη με αναδίπλωση, με κοίλη την κάτω επιφάνεια. Σώμα ψηλό κωνικό με τέσσερις μεγάλες ωοειδείς κοιλότητες. Χείλος στρογγυλευμένο.

Isings, σ. 49 κ.ε., τύπος 35 (indented beaker on foot). Κατά την Isings ο τύπος αυτός τον 1ο αι. μ.Χ. βρίσκεται κυρίως στην περιοχή της Μεσογείου. Πρβλ. Vessberg, σ. 23, πίν. IV:13, 14 (τύπος B IVa). Fremersdorf, σ. 26, πίν. 18 (2ος αι. μ.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Τον *terminus post quem* για την κατασκευή του τάφου 13 προσφέρουν οι επιτύμβιες στήλες ΜΩ 208 και 210, του 2ου αι. π.Χ. Στοιχεία για τη χρονολόγηση των πρώτων ταφών δεν διαθέτουμε. Χωρίς αμφιβολία όλα τα γυάλινα αγγεία αποτελούσαν κτερίσματα της ύστερης ταφής, η οποία μπορεί να χρονολογηθεί στο β' μισό του 1ου αι. μ.Χ. κυρίως με βάση τη φλάσκα ΜΩ 264, το μυροδοχείο ΜΩ 265 και το μυροδοχείο ΜΩ 268, που όμοιό του, αλλά μεγαλύτερων διαστάσεων, βρέθηκε και στον τάφο 24, πιθανώς των μέσων του 1ου αι. μ.Χ.

ΤΑΦΟΣ 7

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 7⁵³ (Σχέδ. 3, 9, 5, 6, τομή Η-Η1· Πίν. 10 α και 13 α), με προσανατολισμό από Β.-ΒΑ. προς Ν.-ΝΔ., αποκαλύφθηκε ανάμεσα στους τάφους 6 και 13. Ήταν στο ίδιο επίπεδο με

τον τάφο 13, με τον οποίο ήταν παράλληλος, και με τον τάφο 14. Κατά το ήμισυ του μήκους του βρισκόταν κάτω από τον ταφικό περίβολο II⁵⁴. Τα τοιχώματά του αποτελούσαν επτά πώρινες πλάκες⁵⁵, μία για κάθε στενή πλευρά, τρεις για τη βόρεια μακριά πλευρά και δύο για τη νότια. Για την κάλυψη είχαν χρησιμοποιηθεί μία λίθινη βάση στήλης σε β' χρήση και τέσσερις πώρινες πλάκες. Η καλυπτήρια πλάκα στο ΝΔ. άκρο του τάφου, αμέσως μετά τη βάση, βρέθηκε σπασμένη σε δύο κομμάτια. Εν μέρει κατεστραμμένη και ελαφρά μετακινημένη από την αρχική της θέση ήταν και η πλάκα του νότιου τοιχώματος. Επάνω στις δύο καλυπτήριες πλάκες στο ΒΑ. τμήμα του τάφου εδραζόταν ο κατώτερος δόμος της θεμελίωσης του περιβόλου.

Σε επαφή με την εξωτερική ΝΔ. γωνία του τάφου 7 και στο επίπεδο των καλυπτηρίων πλακών βρέθηκαν λίγα διαλυμένα οστά και ένα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 412). Από το χώμα, με το οποίο ήταν γεμάτος ο τάφος προήλθαν λίγα όστρακα. Σε αυτά περιλαμβάνονται όστρακα από τεφρόχρωμο ατρακτόσχημο μυροδοχείο και όστρακα από λάγνυνο με λευκό επίχρυσμα και ίχνη πορτοκαλόχρωμης βαφής (ΜΩ 458), του 2ου-α' μισού του 1ου αι. π.Χ.

Στο νοτιοδυτικό άκρο του τάφου είχαν παραμερισθεί οστά από δύο σκελετούς. Ανάμεσα σε αυτά βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα (Ν 52-Ν 53) και κάτω από αυτά, σε επαφή με την πλάκα του νότιου τοιχώματος, ένα γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 257). Προς το ανατολικό τμήμα και κοντά στη βόρεια μακριά πλευρά βρέθηκαν θραύσματα από γυάλινο κύπελλο. Ο νεκρός της ύστερης ταφής είχε ενταφιασθεί εκτάδην και με το κεφάλι προς ΝΔ., ευθύς μετά τον σωρό των παραμερισμένων οστών. Επάνω στην αριστερή κνήμη του ήταν μία γυάλινη φιάλη (ΜΩ 256) και στο κρανίο ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 54). Η κατάσταση διατήρησης του σκελετού ήταν κακή. Στο δάπεδο και στην επίχωση του τάφου βρέθηκαν αρκετά σιδηρένια καρφιά, κατεστραμμένα από την οξείδωση, τα οποία πρέπει να προέρχονται από ξύλινο φορείο, καθώς και λίγα μικρά κομμάτια κάρβουνου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Από την κάλυψη

(Χωρίς αριθ. ευρ.). Βάση στήλης από σκληρό μελανό λίθο (Σχέδ. 13).

Μήκ. 0,90, μέγ. πλ. 0,54, ύψ. 0,26 μ.

Σώζεται ελλιπώς και φέρει αποκρούσεις κατά τόπους. Στην επάνω επιφάνεια υπάρχει στενή εντορμία για την ένθεση της στήλης, μήκ. 0,39, πλ. 0,10, βάθ. 0,06 μ.

Εύρημα έξω από τον τάφο

(ΜΩ 412). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 13 β). Ύψ. 0,098, διάμ. βάσ. 0,016, διάμ. χειλ. 0,022 μ.

Είναι συγκολλημένο στο πόδι. Πηλός τεφρός.

Υπόλευκες ταινίες περιτρέχουν το σώμα και τον λαιμό. Πόδι σχετικά βραχύ με απλό πλάτυσμα για τη βάση, λαιμός ψηλός και χειλός λοξότμητο. Πρβλ. Bruneau, σ. 467, αριθ. 59.11, εικ. 81, αριθ. 59.12, εικ. 82 (με συνευρήματα του τέλους του 2ου αι. π.Χ.).

Κτερίσματα από προγενέστερες ταφές

1. (ΜΩ 257). Γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 13 γ).

Σωζ. ύψ. 0,14, μέγ. διάμ. σώμ. 0,029, διάμ. λαιμού 0,016 μ.

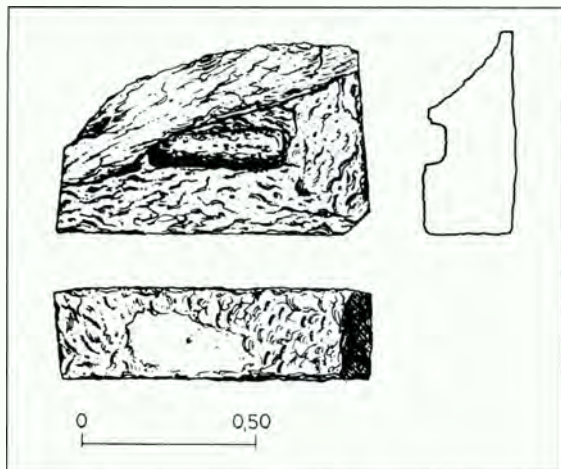
Είναι ελλιπές στο χειλός. Γυαλί φουσητό, λεπτό

53. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,30, πλ. 0,55, βάθ. 0,62 μ.

54. Μέγ. μήκ. τμήματος κάτω από τον περίβολο: 1,10 μ.

55. Πάχ. 0,24-0,28 μ.

Σχέδ. 13. Βάση στήλης από την κάλυψη του τάφου 7.

(παχύτερο στο κατώτερο τμήμα του σώματος), διαφανές, γαλαζωπό. Ίδιο χρώμα έχουν τα μυροδοχεία ΜΩ 258 και 259 από τον τάφο 8, η φλάσκα ΜΩ 263 από τον τάφο 12 και το θραύσμα κυπέλλου ΜΩ 248 γ από τον τάφο 2. Εσωτερικά υπάρχει ίζημα κατά τόπους. Βάση πολύ μικρή, πεπλατυσμένη. Σώμα ψηλό και σωληνωτό, λίγο πλατύτερο από τον λαιμό, κάπως ακανόνιστο στο κατώτερο τμήμα. Ο ψηλός κυλινδρικός λαιμός παρουσιάζει σύσφιγξη στη βάση του και κατέχει το μισό του συνολικού ύψους του αγγείου. Στόμιο χροανοειδές.

Isings, σ. 24, τύπος 8 (tubular unguentarium with constriction). Ο τύπος αυτός υπήρξε πολύ αγαπητός τον 1ο αι. μ.Χ. και υπάρχουν πολυάριθμα παραδείγματα. Το πρωιμότερο παράδειγμα της Isings είναι της ιουλιο-κλαυδιανής εποχής. Η Czurda-Ruth, σ. 111-115, έδειξε ότι οι αρχές του τύπου ανάγονται στο τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. π.Χ. Στο Magdalensberg η πλειονότητα των μυροδοχείων αυτού του τύπου προέρχεται από στρώματα της κλαυδιανής εποχής, δεν λείπουν όμως και σποραδικά δείγματα από στρώματα της εποχής του Αυγούστου και εξής.

Πρβλ. Carington-Smith, σ. 275, αριθ. 27-28, εικ. 5, πίν. 37 ο-ρ (β' μισό 1ου αι. μ.Χ.). Ζαφειροπούλου, σ. 55, αριθ. 12, πίν. 5 (1ος αι. μ.Χ.). Scatozza

Höricht, σ. 60, αριθ. 169, πίν. XIX, σ. 61, αριθ. 186, πίν. XXXV (τύπος 47, αντίστοιχος του τύπου 8 της Isings). Berger, σ. 76, αριθ. 188, πίν. 12 και 20,66 (1ος αι. μ.Χ.). Boosen, σ. 47, αριθ. 69, σ. 48, αριθ. 71-73 (1ος αι. μ.Χ.). Lancel, σ. 64, αριθ. 102, σ. 66, αριθ. 105 και 108, πίν. VII,8 (τύπος 15, του τέλους του 1ου αι. μ.Χ.). Goethert-Polaschek, σ. 94, αριθ. 435, πίν. 47 (τύπος 66 b, από τα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. έως την εποχή των Φλαβίων). Matheson, σ. 29, αριθ. 78-79 (1ος αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο). Vessberg, σ. 140 κ.ε., πίν. IX:27,28 (tubular unguentaria). Hayes, σ. 71, αριθ. 234, πίν. 17 (1ος-πρώιμος 2ος αι. μ.Χ. Από την Παλαιστίνη). Fremersdorf, σ. 40 κ.ε., πίν. 82 h-i (1ος αι. μ.Χ.). Vanderhoeven, σ. 11 κ.ε., αριθ. 5 και 6, πίν. I (τελευταίο τέταρτο 1ου αι. μ.Χ.), σ. 14 κ.ε., αριθ. 8, πίν. II (1ος αι. μ.Χ.). Weissgerber, σ. 348, πίν. 41,1-2 (1ος αι. μ.Χ.). Ο Αλεξάνδρη, ΑΔ 22 (1967), Χρονικά, σ. 98, τάφος ιε, Πίν. 90 ς (Αθήνα). Η ίδια, ΑΔ 29 (1973 - 1974), Χρονικά, σ. 131, τάφος ΙΙ, Πίν. 102 γ, τέταρτο (Αθήνα). Γ. Σακελλαράκης, ΑΔ 20 (1965), Χρονικά, σ. 562, Πίν. 709 γ, τέταρτο, πέμπτο και τελευταίο (Ηράκλειο). Φ.Μ. Πέτσας, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, σ. 181, Πίν. 164 α, δεύτερο, 164 γ και 164 ε, δεύτερο (Αίγιο). Ιφ. Δεκουλάκου, ΑΔ 29 (1973-1974), Χρονικά, σ. 394, Πίν. 253 στ, τα τρία πρώτα (Πάτρα. Τέλος 1ου-αρχές 2ου αι. μ.Χ.).

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Θραύσματα γυάλινου κύπελλου.

Γυαλί φουσητό, λεπτό, παχύτερο στη βάση, γαλακτόχρωμο, ημιδιαφανές. Βάση μάλλον επίπεδη. Στο σώμα κοιλότητες. Το πολύ λεπτό χείλος κλίνει προς τα έξω.

Isings, σ. 46 κ.ε., τύπος 32 (indented beaker). Scatozza Höricht, σ. 40, τύπος 20, αριθ. 67-68, πίν. XIV, XXVIII. Αν και τέτοια κύπελλα έχουν βρεθεί και με νομίσματα του Τιβερίου, απαντώνται κυρίως από την κλαυδιανή-νερώνια εποχή.

Χάλκινα νομίσματα

N 52. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

N 53. Αθηνών, πολύ φθαρμένο.

Βλ. Kroll, σ. 87, αριθ. 242-259, χρονολογία κοπής 38-37 π.Χ. Kroll, Coins, σ. 104, αριθ. 144, χρονολογία κοπής 32 π.Χ.

Κτερίσματα ύστερης ταφής

(ΜΩ 256). Γυάλινη φιάλη τετραγωνικής διατομής (Πίν. 13 δ- ε).

Ύψ. 0,205, διάμ. χείλ. 0,047, πλ. λαβής 0,034, διαστ. βάσ. 0,07x0,07 μ.

Είναι συγκολλημένη στο κάτω τμήμα του σώματος και στη βάση, από την οποία λείπει μικρό κομμάτι. Γυαλί φουσημένο σε μήτρα, κάπως παχύ, διαφανές, γαλαζωπό. Ίδιο χρώμα έχει η φλάσκα ΜΩ 264 από τον τάφο 13. Εσωτερικά υπάρχει ίζημα κατά τόπους. Ίχνη από εργαλείο διακρίνονται στον λαιμό και στο χείλος. Στην κάτω επιφάνεια της βάσης υπάρχουν τρεις ανάγλυφοι ομόκεντροι κύκλοι και στο κέντρο στιγμή, πιθανώς το αναγνωριστικό σήμα του εργαστηρίου. Λαιμός πλατύς, κυλινδρικός. Χείλος κάπως ακανόνιστο και με ελαφρά λοξή κλίση, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα έξω και προς τα επάνω, εν μέρει και προς τα μέσα. Η λαβή, η οποία προσαρμόστηκε στο αγγείο μετά την εξαγωγή του από τη μήτρα, είναι πλατιά,γωνιώδης, με δύο ραβδώσεις στη ράχη.

Isings, σ. 66 κ.ε., τύπος 50 b (square bottle, υποτύπος large bottles). Τα πρωιμότερα παραδείγματα της Isings, κάπως υστερότερα των φιαλών του τύπου 50 a (small bottle), χρονολογούνται από την εποχή των Φλαβίων. Διεξοδική παρουσίαση των γυάλινων φιαλών τετραγωνικής διατομής έχει γίνει από την D. Charlesworth, Roman Square Bottles, JGS 8 (1966), σ. 26-40, η οποία τοποθετεί την εμφάνισή τους στο β' μισό του 1ου αι. μ.Χ. Το χείλος της φιάλης ΜΩ 256 εντάσσεται στον τύπο 1a-b της Charlesworth, ό.π., σ. 26, εικ. 1 και 2. Γενικά για τον τύπο 50 της Isings βλ. και Czurda-Ruth, σ. 131-136, όπου αποδεικνύεται ότι οι φιάλες αυτές εμφανίζονται ήδη στην εποχή του Αυγούστου ή στην πρώιμη εποχή του Τιβερίου.

Πρβλ. Hayes, σ. 58, αριθ. 143, πίν. 10 (ύστερος 1ος ή 2ος αι. μ.Χ.). O. Doppelfeld, Römisches und fränkisches Glas in Köln, 1966, πίν. 59 (2ος

αι. μ.Χ.). Calvi, σ. 85 κ.ε., αριθ. 211, πίν. 12:5 και E:1 (τύπος Cb) (1ος και 2ος αι. μ.Χ.). Lancel, σ. 48 κ.ε., αριθ. 55-58, εικ. 11 (τύπος 9, αντίστοιχος του τύπου 50 b της Isings). Boosen, σ. 29, αριθ. 24 (1ος-2ος αι. μ.Χ.). von Saldern, αριθ. 52 (πιθανώς 1ος-2ος (ή 3ος;) αι. μ.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα. Berger, σ. 79, αριθ. 199, πίν. 13 και 21 (82) (με νόμισμα του Νέρβα, του 97 μ.Χ. Στη βάση τρεις ανάγλυφοι ομόκεντροι κύκλοι και στο κέντρο στιγμή). Isings, Limburg, σ. 30, αριθ. 99, εικ. 8 (από ταφή του τέλους του 1ου-2ου αι. μ.Χ.), σ. 81 κ.ε., αριθ. 160, εικ. 21 (με συνευρήματα του 2ου αι. μ.Χ.). Vanderhoeven, σ. 65 κ.ε., αριθ. 69, πίν. XV, σ. 66, αριθ. 70, πίν. XVI (2ος αι. μ.Χ.). Weissgerber, σ. 346, αριθ. A 64/8, πίν. 40,4 (1ος-2ος αι. μ.Χ.). Fremersdorf, σ. 50 κ.ε., πίν. 112 (πρώιμος 2ος αι. μ.Χ.). Goethert-Polaschek, σ. 201, αριθ. 1238, πίν. 67 (τύπος 119. 2ος-3ος αι. μ.Χ.). Glass at the Fitzwilliam Museum, 1978, σ. 38, αριθ. 68 (ύστερος 1ος ή πρώιμος 2ος αι. μ.Χ.). Vessberg, σ. 125 κ.ε. και 129, πίν. VI:4 και XV:6, τύπος A IV α (στην Κύπρο έχει βρεθεί φιάλη τετραγωνικής διατομής σε τάφο της εποχής των Σεβήρων). Λίθινη πλάκα που χρησίμευε ως βάση μήτρας για την παραγωγή φιαλών τετραγωνικής διατομής προέρχεται από εργαστήριο υαλουργίας στην Augusta Raurica. Βλ. W. Drack - R. Fellmann, Die Römer in der Schweiz, 1988, σ. 188 κ.ε., εικ. 155.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι τετραγωνικές φιάλες, αν και υπήρξαν ένας πολύ αγαπητός τύπος αγγείου σε όλη τη ρωμαϊκή επικράτεια, μάλλον σπανίζουν στον ελληνικό χώρο. Τέτοια αγγεία δεν έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο της Σίφνου του 1ου αι. μ.Χ. - η Charlesworth, ό.π., σ. 31 και σημ. 23 αναφέρει ένα πιθανό παράδειγμα από τον τάφο 22 (Mackworth Young, σ. 92, αριθ. 11 (λαιμός και λαβή), πίν. 37.6) -, στο νεκροταφείο του Αγίου Νικολάου στην Κρήτη, επίσης του 1ου αι. μ.Χ., στον τάφο της Μοναστηριακής Κεφάλας στην Κνωσό, του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ., ο οποίος περιείχε ποικιλία γυάλινων αγγείων, και στους ρωμαϊκούς τάφους στο Γαλαξίδι και δεν περιλαμβάνονται στο έως τώρα δημοσιευμένο υλικό από την Πάτρα. Άλλο παράδειγμα από τον Ωρωπό δεν μου είναι γνωστό. Μία ελλιπώς σω-

ζόμενη τετραγωνική φιάλη του 1ου-αρχών 2ου αι. μ.Χ. έχει βρεθεί στην Κόρινθο⁵⁶. Αρκετά παραδείγματα τετραγωνικών φιαλών κατασκευασμένων με την τεχνική της ελεύθερης φύσησης (όχι σε μήτρα), από πολύ λεπτό γυαλί και χωρίς ανάγλυφη διακόσμηση στη βάση προέρχονται από τη Σαμοθράκη⁵⁷. Ένα άλλο παράδειγμα, κατα-

σκευασμένο με την ίδια τεχνική και του τύπου 50 a της Isings, του 1ου ή 2ου αι. μ.Χ., ίσως από την Αθήνα, βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο⁵⁸.

Χάλκινο νόμισμα

N 54. Αρχαίο ελληνικό, φθαρμένο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ο τάφος 7 είχε χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα για ενταφιασμούς, όπως μαρτυρούν οι παραμερισμένοι σκελετοί και τα απορριμμένα έξω από αυτόν οστά. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη μερική καταστροφή της πλάκας της νότιας στενής πλευράς –όπως και στον τάφο 4–, ίσως και της νότιας καλυπτήριας πλάκας. Πιθανώς η πρώτη ταφή έγινε στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους (στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.), με βάση το πήλινο μυροδοχείο ΜΩ 412, το οποίο βρέθηκε ακριβώς στην εξωτερική ΝΔ. γωνία του τάφου μαζί με λίγα οστά.

Το φθαρμένο νόμισμα N 53 με χρονολογία κοπής το 32 π.Χ., από τον σωρό των παραμερισμένων οστών, προσφέρει τον *terminus post quem* για την επόμενη ταφή ή για μία από τις επόμενες ταφές. Το γυάλινο μυροδοχείο ΜΩ 257 και τα θραύσματα του γυάλινου κύπελλου οδηγούν στη χρονολόγηση στον 1ο αι. μ.Χ. Ότι τα δύο αυτά αγγεία αποτελούσαν κτερίσματα της ίδιας ταφής δεν είναι βέβαιο.

Με βάση τη γυάλινη φιάλη ΜΩ 256 η ύστερη ταφή μπορεί να χρονολογηθεί στον 1ο-2ο αι. μ.Χ.

ΤΑΦΟΣ 4

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 4⁵⁹ (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή Η-Η1· Πίν. 14 α-β), με προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ., ήταν παράλληλος προς τον τάφο 1, αλλά σε βαθύτερο επίπεδο από αυτόν, σχεδόν στο ίδιο βάθος με τον τάφο 14 και κατά μεγάλο τμήμα του κάτω από τον ταφικό περιβόλο Π⁶⁰. Τα τοιχώματά του αποτελούσαν έξι αδρά κατεργασμένες πώρινες πλάκες⁶¹, δύο για κάθε μακριά πλευρά και μία για κάθε στενή. Η πλάκα της δυτικής στενής πλευράς ήταν σπασμένη και ελλιπής, γι' αυτό το τοίχωμα του τάφου είχε συμπληρωθεί στο επάνω μέρος με μικρούς αργούς λίθους και ένα απόθραυσμα από τον κορμό μαρμαρίνης στήλης (Πίν. 14 α). Για την κάλυψη είχαν χρησιμοποιηθεί στα άκρα δύο πώρινες πλάκες και στο μέσον μία πώρινη βάση στήλης⁶², τοποθετημένη με την επάνω επιφάνεια προς το εσωτερικό του τάφου. Οι πωρόλιθοι της θεμελίωσης του περιβόλου εδράζονταν επάνω στην ανατολική καλυπτήρια πλάκα και στη βάση (Πίν. 42).

56. Davidson, σ. 81 κ.ε. και 104, αριθ. 659, εικ. 9.

57. Dusenbery, σ. 47 και αριθ. 46, εικ. 46 (του τύπου 50 a της Isings. Πιθανώς της κλαυδιανής εποχής).

58. G. Davidson Weinberg, *Glass Vessels in Ancient Greece. Their History Illustrated from the Collection of the National Archaeological Museum*, Athens 1992, σ. 119 κ.ε., αριθ. 89.

59. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,25, πλ. 0,62, βάθ. 0,60 μ.

60. Μήκ. τμήματος κάτω από τον περιβόλο: 1,55 μ.

61. Πάχ. 0,15-0,19 μ.

62. Πάχ. 0,30 μ.

Ο τάφος 4, ο οποίος βρέθηκε γεμάτος με χώμα σχεδόν έως τις καλυπτήριες πλάκες, είχε χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα για ενταφιασμούς. Στο νοτιοδυτικό άκρο του είχαν παραμερισθεί οστά που ίσως ανήκαν σε δύο σκελετούς. Οστά βρέθηκαν επίσης τόσο επάνω στην ελλiptή πλάκα του δυτικού τοιχώματος, όσο και έξω από τον τάφο. Ο νεκρός της τελευταίας ταφής είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς ΒΑ. Η κατάσταση διατήρησης του σκελετού ήταν κακή.

Τα ευρήματα ήταν πενιχρά. Επάνω στην επίχωση του τάφου, κάτω ακριβώς από το πώρινο βάθρο της κάλυψης και κοντά στο νότιο τοίχωμα βρέθηκε μία ακέραη γυάλινη φλάσκα (ΜΩ 252), τοποθετημένη πλαγιαστά. Ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 55) ήταν επάνω στην κάτω σιαγόνα του υστερότερα ταφέντος. Ένας χάλκινος κρίκος (ΜΩ 366) στη ΒΔ. γωνία ίσως ανήκε σε μία από τις προγενέστερες ταφές. Στον τάφο βρέθηκε επίσης μεγάλος αριθμός από σιδερένια καρφιά, τα οποία σώζονται ελλιπώς και πρέπει να προέρχονται από ξύλινο φορείο.

1. (ΜΩ 252). Ακέραη γυάλινη φλάσκα (Πίν. 14 γ).

Ύψ. 0,152, διάμ. σώμ. 0,103, διάμ. χεῖλ. 0,023 μ. Γυαλί φουσητό, λεπτό, άχρωμο, διαφανές. Κατά τόπους υπάρχουν μικρές φυσαλλίδες. Εσωτερικά ίζημα. Βάση πολύ μικρή, ελαφρότατα κοίλη. Σώμα σφαιρικό, το οποίο περιθέουν τρεις ομάδες εγχάρακτων, τροχήλατων γραμμών. Ο ψηλός λαιμός παρουσιάζει έντονη σύσφιγξη στη βάση του και στενεύει ελαφρά προς τα επάνω. Το χείλος έχει αφεθεί ακατέργαστο.

Isings, σ. 121 κ.ε., τύπος 103 (bulbous flask). Τα παραδείγματα της Isings χρονολογούνται στον 3ο και στον 4ο αι. μ.Χ. Πρβλ. Vanderhoeven, σ. 108 κ.ε., αριθ. 122, πίν. XXVIII (2ος-3ος αι. μ.Χ.). Hayes, σ. 79, αριθ. 288, πίν. 20 (3ος αι. μ.Χ.). Calvi, σ. 146 κ.ε. και 150, αριθ. 310, πίν. 22: 6 και Ν: 2 (3ος αι. μ.Χ.). F. Fremersdorf - E. Polonyi-Fremersdorf, Die Denkmäler des römischen Köln IX, Die farblosen Gläser der Frühzeit in Köln: 2. und 3. Jahrhundert 1984, σ. 37-40, αριθ. 93 (β' μισό 3ου αι. μ.Χ.), αριθ. 98-100 (μέσα 3ου αι. μ.Χ.).

Weissgerber, σ. 252 κ.ε., αριθ. Α 64/18-20, πίν. 44,1 (3ος αι. μ.Χ.). Morin-Jean, La verrerie en Gaule sous l'Empire Romain 1977, σ. 94 κ.ε., τύπος 41, εικ. 111, αριστερά (από τάφους του 3ου και κυρίως του 4ου αι. μ.Χ.). Goethert-Polaschek, σ. 152, τύπος 93, αριθ. 913, πίν. 58 (ο τύπος είναι του β' μισού του 3ου-α' μισού του 4ου αι. μ.Χ.). von Saldern, σ. 132, αριθ. 134 (ίσως από τη Συρία-Παλαιστίνη. 3ος-4ος αι. μ.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα. G. Davidson Weinberg, AJA 66 (1962), σ. 132, πίν. 27, εικ. 11 (από τη Νέα Αγχίαλο). Vessberg, σ. 131 και 133, τύπος Α Ι β, πίν. VII:11-12. Matheson, σ. 77, αριθ. 203. Ελ. Μώρου, ΑΔ 36 (1981), Χρονικά, σ. 109, Πίν. 50 α, το τρίτο (από τάφο στο Άργος).

2. (ΜΩ 366). Ακέραιος χάλκινος κρίκος, διαμ. 0,015 μ.

Χάλκινο νόμισμα

Ν 55. Αρχαίο ελληνικό, εντελώς φθαρμένο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στοιχεία για τη χρονολόγηση των πρώτων ταφών που έγιναν στον τάφο 4 δεν υπάρχουν.

Με βάση τη φλάσκα ΜΩ 252 η ύστερη ταφή χρονολογείται στον 3ο ή στον 4ο αι. μ.Χ. Οι φλάσκες του τύπου 103 της Isings είχαν ευρύτατη διάδοση, όπως δείχνουν τα πολυάριθμα παραδείγματα.

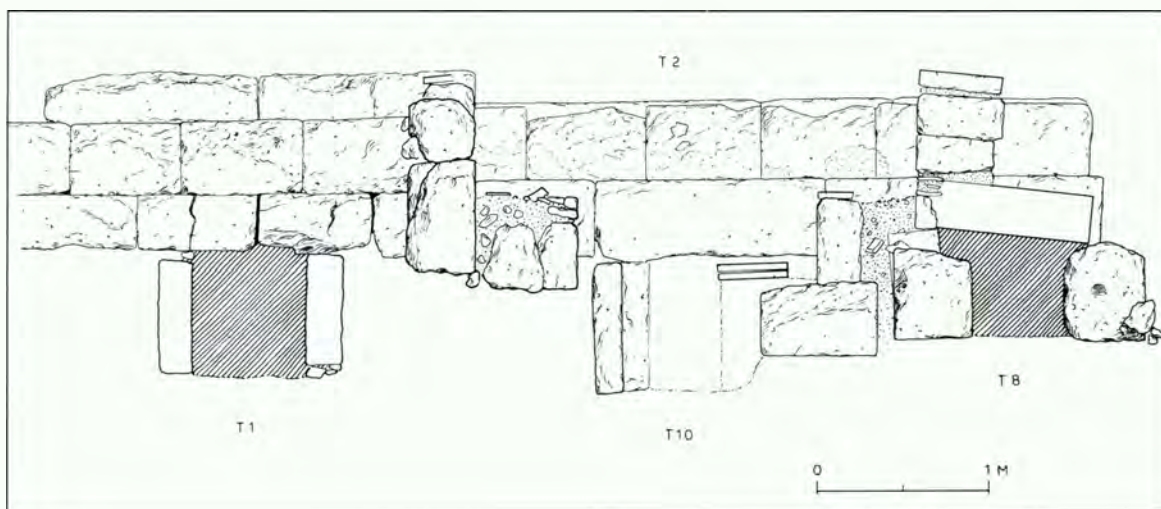
Η τοποθέτηση της φλάσκας ΜΩ 252 ακριβώς κάτω από τις καλυπτήριες πλάκες του τάφου και επάνω στην επίχωσή του, δείχνει ότι ο τάφος 4 γεμίστηκε σκόπιμα με χώμα ευθύς μετά την ύστερη ταφή. Τα σιδερένια καρφιά μαρτυρούν τη χρήση ξύλινου φορείου. Η δυσκολία αποθήσεως του λειψάνου εξαιτίας της θέσεως του τάφου κάτω από τον ταφικό περίβολο οδήγησε στην καταστροφή της πλάκας του δυτικού τοιχώματος και στη συμπλήρωσή της με τους αργούς λίθους.

Το νόμισμα Ν 55 ήταν ασφαλώς χαρώνειος οβολός. Η τοποθέτηση σε τάφους νομισμάτων, τα οποία είχαν τεθεί προ πολλού εκτός κυκλοφορίας, δεν είναι συνήθεια άγνωστη.

ΤΑΦΟΣ 1

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 1⁶³ (Σχέδ. 3, 5, 6, τομή Η-Η1, και Σχέδ.14· Πίν. 15 α), με προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ., αποκαλύφθηκε 1,30 μ. νότια του κιβωτιόσχημου τάφου 4. Ήταν παράλληλος προς τον τάφο αυτόν, κατά το ήμισυ του μήκους του κάτω από τον ταφικό περίβολο Π⁶⁴ και στο ίδιο βάθος με τον τάφο 10 (κάτω από τον καμαροσκεπή τάφο 2). Τα τοιχώματά του αποτελούσαν έξι αδρά δουλεμένες πώρινες πλάκες⁶⁵, από δύο για κάθε μακριά πλευρά και από μία για κάθε στενή. Εσωτερικά οι πλάκες ήταν επιχρισμένες με λευκό ασβεστοκονίαμα, από το οποίο είχαν διατηρηθεί υπολείμ-

Σχέδ. 14. Ταφικός περίβολος II. Όψη των τάφων 1, 10, 2 και 8.

ματα σε ορισμένα σημεία. Για τη στερέωση των πλακών είχαν χρησιμοποιηθεί κατά τόπους μικροί αργοί λίθοι και λίγα τεμάχια κεραμίδων.

Την κάλυψη του τάφου έξω από τον περίβολο αποτελούσαν τρεις μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες (ΜΩ 199, 217 και 218), τοποθετημένες με την κύρια όψη προς το εσωτερικό του τάφου. Στο τμήμα του τάφου κάτω από τον περίβολο δεν υπήρχαν καλυπτήριες πλάκες. Οι πωρόλιθοι της θεμελίωσης του περιβόλου εδράζονταν επάνω στα τοιχώματα του τάφου.

Ο τάφος 1 βρέθηκε γεμάτος με χώμα σχεδόν έως τα χείλη. Στο ΝΔ. άκρο του είχε παραμερισθεί σκελετός από προγενέστερη ταφή.

Ο νεκρός της ύστερης ταφής είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση, εκτάδην και με το κεφάλι προς ΝΔ., ευθύς μετά τα παραμερισμένα οστά. Τα ευρήματα ήταν δύο θραυσμένα γυάλινα αγγεία (ΜΩ 243 και

63. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,45, πλ. 0,60, βάθ. 0,66 μ.

64. Μήκ. τμήματος κάτω από τον περίβολο: 1,20 μ.

65. Πάχ. 0,16-0,23 μ.

244) και ένα χάλκινο νόμισμα (N 56) σε επαφή με τα δόντια. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν αρκετά σιδερένια καρφιά, σωζόμενα ελλιπώς, σε ορισμένα από τα οποία διατηρήθηκαν ελάχιστα υπολείμματα ξύλου. Από την επίκωση προήλθε όστρακο από το χείλος ελληνιστικής λαγύνου με ίχνη πορτοκαλόχρωμης βαφής.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 199). Ενεπίγραφη στήλη από λευκό μάρμαρο με αετωματική επίστεψη, ελλιπής σε τμήμα του κορυφαίου ακρωτηρίου και στην κάτω δεξιά γωνία του κορμού⁶⁶. Κατά τόπους υπάρχουν ελαφρές αποκορούσεις και ίζημα. Η κύρια όψη είναι πολύ φθαρμένη. Η πίσω όψη είναι ξεχοντρισμένη με βελόνι. Η αρχική επιγραφή είχε αποξεσθεί και σε ταινία λειασμένη βαθύτερα από την υψομένη επιφάνεια του κορμού χαραχτηκε άλλη. Σωζ. ύψ. 1,05, πλ. 0,343-0,375, πάχ. 0,10 μ. Ύψ. γραμμάτων από 0,022 (το Ο)-0,027 μ.

[[Nava]]
[[Μενίσκου]].

Η στήλη είναι του 3ου αι. π.Χ., η επιγραφή του 2ου/1ου αι. π.Χ.

2. (ΜΩ 217). Ορθογώνια στήλη από λευκό μάρμαρο, ελλιπής κάτω. Η πίσω όψη είναι ξεχοντρισμένη με βελόνι. Στο κάτω άκρο της λειασμένης κύριας όψης υπάρχει μικρός ορθογώνιος τόρμος με υπολείμματα σιδερένιου μολυβδοχοιμένου συνδέσμου. Επιγραφή δεν σώζεται. Σωζ. ύψ. 1,40, πλ. 0,43-0,46, πάχ. 0,18 μ.

3. (ΜΩ 218). Ορθογώνια στήλη από λευκό μάρμαρο, ελλιπής άνω. Η πίσω όψη είναι ξεχοντρισμένη με βελόνι, η κύρια όψη λειασμένη. Επιγραφή δεν σώζεται. Σωζ. ύψ. 1,16, πλ. 0,40-0,43, πάχ. 0,15 μ.

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 243). Θραυσμένη γυάλινη φλάσκα. Γυαλί φυσητό, πολύ λεπτό στο σώμα, παχύτερο στη βάση και στον λαιμό, διαφανές, άχρωμο. Κατά τόπους υπάρχουν φυσαλίδες. Βάση κοίλη με το σημάδι που άφησε η ράβδος, στην οποία είχε προσαρμοσθεί το αγγείο κατά την τελική επεξεργασία (pontil mark). Λαιμός ψηλός που απολήγει σε ευρύ χοανοειδές στόμιο με λεπτό, στυλβωμένο χείλος. Isings, σ. 110, τύπος 92 (flask with funnel-mouth). Τα ευρήματα παραδείγματα του τύπου αυτού χρονολογούνται από την εποχή του Αδριανού έως τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. Βλ. και τη φλάσκα ΜΩ 261 από τον τάφο 11, με στενότερο στόμιο.

2. (ΜΩ 244). Θραύσματα γυάλινου αγγείου από φυσητό, γαλακτόχρωμο και διαφανές γυαλί. Δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί το σχήμα του αγγείου.

Χάλκινο νόμισμα

N 56. Αθηνών.

Βλ. SNG Cop., αριθ. 378. Svoronos, πίν. 99, αριθ. 39-43. A.S. Walker, A Chronological Study of the Greek Imperial Coinage of Athens Based on the Collection on the Agora Excavations at Athens, 1980, αριθ. 218 (124 μ.Χ.-τέλος εποχής Αντωνίων).

66. Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 2.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τον *terminus post quem* για την κατασκευή του τάφου 1 προσφέρει η επιτύμβια στήλη ΜΩ 199 με την επιγραφή του 2ου-1ου αι. π.Χ., η οποία είχε επαναχρησιμοποιηθεί ως καλυπτήρια πλάκα. Στοιχεία για ακριβή χρονολόγηση της πρώτης ταφής δεν υπάρχουν. Ίσως τα θραύσματα του γυάλινου αγγείου ΜΩ 244 προέρχονται από την ταφή αυτή. Η γυάλινη φλάσκα ΜΩ 243 και το νόμισμα Ν 56 οδηγούν στη χρονολόγηση της ύστερης ταφής στον 2ο αι. μ.Χ.

Τα σιδερένια καρφιά υποδηλώνουν τη χρήση ξύλινου φορείου. Κατά την ίδρυση του ταφικού περιβόλου ΙΙ, για να αποφευχθεί η υπερύψωση του κατώτερου δόμου της θεμελίωσής του, πρέπει να αφαιρέθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες στο τμήμα του τάφου που βρισκόταν κάτω από αυτόν.

ΤΑΦΟΣ 10

Από τον κιβωτιόσχημο τάφο 10, ο οποίος είχε προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ., διατηρήθηκε μόνο μία κάθετα τοποθετημένη πώρινη πλάκα⁶⁷, πιθανώς από τη βόρεια μακριά πλευρά του, κάτω από το δάπεδο του καμαροσκεπούς τάφου 2 και εν μέρει κάτω από τη θεμελίωση του ταφικού περιβόλου ΙΙ (Σχέδ. 3, 14, 5 και 6, τομή Η-Η1). Στην επίχωση νότια της πλάκας αυτής βρέθηκαν λίγα οστά και τεμάχια από δύο σιδερένια καρφιά.

ΤΑΦΟΙ 5 - 6

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 5⁶⁸ και 6⁶⁹ (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή Η-Η1· Πίν.10 α και 15 β), με προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ., είχαν κοινό ενδιάμεσο τοίχωμα και ήταν δίδυμοι⁷⁰. Οι δύο τάφοι καταλάμβαναν τον χώρο ανάμεσα στους κιβωτιόσχημους τάφους 4 και 7, αλλά ήταν ψηλότερα από αυτούς. Η κάλυψή τους απείχε ελάχιστα από τον κατώτερο δόμο της θεμελίωσης του ταφικού περιβόλου ΙΙ και βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με αυτόν. Ακριβώς κάτω από το θεμέλιο του περιβόλου και πίσω από τους τάφους 5 και 6 διαπιστώθηκε η ύπαρξη μιας πώρινης πλάκας, τοποθετημένης οριζόντια (Σχέδ. 6, τομή Θ-Θ1). Η μεγάλη στενότητα του χώρου δεν επέτρεψε να εξακριβωθεί εάν επρόκειτο για καλυπτήρια πλάκα άλλου τάφου, ο οποίος στην περίπτωση αυτή θα ήταν εξ ολοκλήρου κάτω από τον περίβολο.

Τα τοιχώματα των δύο τάφων αποτελούσαν αδρά κατεργασμένες πώρινες πλάκες⁷¹, από μία για κάθε πλευρά. Το κοινό ενδιάμεσο τοίχωμα απετελείτο από πλάκα μεγαλύτερου πάχους⁷² από τις υπόλοιπες. Για τη στερέωση των πλακών στο σημείο έδρασής τους είχαν χρησιμοποιηθεί μικροί αργοί λίθοι. Πώρινες πλάκες χρησιμοποιούνταν και για την κάλυψη. Και στους δύο τάφους βρέθηκαν στη θέση τους μόνον οι δύο πλάκες στο ανατολικό τμήμα, ενώ οι υπόλοιπες είχαν αφαιρεθεί. Ίχνη επιχρίσματος με

67. Μήκ. 0,94, ύψ. 0,65, πάχ. 0,17 μ.

68. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2, πλ. 0,65, βάθ. 0,82 μ.

69. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2, πλ. 0,65, βάθ. 0,82 μ.

70. Σε άλλα νεκροταφεία έχουν βρεθεί και τριπλοί κιβωτιόσχημοι τάφοι. Βλ. π.χ. Π. Ζοριδής, ΑΔ 34 (1979), Χρονικά, σ. 59 κ.ε., Πίν. 18 δ (Μέγαρο).

71. Πάχ. 0,16-0,23 μ.

72. Πάχ. 0,38 μ.

ασβεστοκονίαμα διαπιστώθηκαν μόνο στο εσωτερικό του τάφου 6. Επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου αυτού βρέθηκαν δύο χρυσά φύλλα (ΜΩ 411 α-β), τριγωνικά στο ένα άκρο, μήκ. 0,032 μ., ίσως από τον ίδιο ή από άλλον συλημένο τάφο.

Ο νεκρός στον τάφο 5 είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση, εκτάδην και με το κεφάλι προς ΒΑ. Ο σκελετός ήταν σε κακή κατάσταση διατήρησης. Τα κτερίσματα ήταν ένα πήλινο πινάκιο (ΜΩ 253) στη ΒΔ. γωνία του τάφου, μία θραυσμένη γυάλινη φλάσκα (ΜΩ 254) στη ΒΑ. γωνία, δίπλα στο κρανίο, και ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 57) στην περιοχή του θώρακα. Στο δυτικό άκρο του τάφου είχαν παραμερισθεί οστά από προγενέστερη ταφή. Επάνω στο χωμάτινο δάπεδο βρέθηκαν σιδερένια οξειδωμένα καρφιά, ορισμένα από τα οποία διασώζουν υπολείμματα ξύλου.

Ο τάφος 6 είχε χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα για ενταφιασμούς. Ένας σκελετός είχε παραμερισθεί στη βόρεια μακριά πλευρά του τάφου, με το κρανίο στη ΒΔ. γωνία. Οστά από άλλους σκελετούς βρέθηκαν στο ΝΔ. τμήμα. Ο νεκρός της ύστερης ταφής είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση. Ο διατηρημένος σε κακή κατάσταση σκελετός ήταν σχεδόν διαγώνια στον τάφο, με το κρανίο προς Α. και τα πόδια στη ΒΔ. γωνία. Το κρανίο απείχε από την ανατολική στενή πλευρά του τάφου 0,50 μ.

Τα ευρήματα ήταν ένα θραυσμένο γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 255) ανάμεσα στον σκελετό στη βόρεια πλευρά και στον σκελετό της ύστερης ταφής, αλλά σε βαθύτερο επίπεδο από αυτόν, ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 58) στη ΒΔ. γωνία, στα παραμερισμένα οστά, και θραύσματα από άλλο γυάλινο αγγείο, διασκορπισμένα προς το ΒΑ. τμήμα. Κατά πάσαν πιθανότητα τα ευρήματα αυτά δεν είχαν σχέση με την ύστερη ταφή. Στο επίπεδο των σκελετών βρέθηκαν αρκετά σιδερένια οξειδωμένα καρφιά.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 253). Πινάκιο (Πίν. 15 γ).

Ύψ. 0,052, διάμ. βάσ. 0,19, διάμ. σώμ. 0,26, διάμ. χείλ. 0,25 μ.

Είναι συγκολλημένο από πολλά κομμάτια και συμπληρωμένο κατά τόπους με γύψο. Πηλός ροδοκάστανος, εύθρυπτος. Βαφή ερυθρωπή, θαμπή, εσωτερικά και εξωτερικά, απολεπισμένη σε μεγάλο βαθμό. Βάση επίπεδη. Χείλος με κλίση προς τα μέσα.

Πρβλ. Mercando, σ. 101, τάφος 4, αριθ. 3, εικ. 16 και 17 α (από τάφο στην Pergola χρονολογούμενο μεταξύ του τέλους του 2ου και του 3ου αι. μ.Χ.). Φ. Ζαφειροπούλου, Το Κάλλιο στην ύστερη αρχαιότητα, ΑΕ 1982, Αρχαιολ. Χρονικά, σ. 2, τάφος 7, αριθ. 2, πίν. Α γ (με συνευρήματα του β' μισού του 2ου-αρχών 3ου αι. μ.Χ.). Ι. Παπαποστόλου, ΑΔ 28 (1973), Χρονικά, σ. 210, Πίν. 176 γ, δεξιά (από τάφο στην Πάτρα με συνευρήματα του 3ου αι. μ.Χ.).

2. (ΜΩ 254). Θραύσματα γυάλινης φλάσκας.

Ύψ. λαιμού 0,046, διάμ. χείλ. 0,036 μ.

Γυαλί φουσητό, λεπτό, άχρωμο, διαφανές. Βάση ελαφρά κοίλη. Σε θραύσματα από το σώμα διακρίνονται οριζόντιες εγχάρακτες τροχήλατες γραμμές. Λαιμός βραχύς, σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου. Χείλος ακατέργαστο.

Isings, σ. 123 κ.ε., τύπος 104 b (flask with funnel mouth, υποτύπος large funnel, body without base ring). Τα παραδείγματα της Isings είναι του β' μισού του 3ου και του 4ου αι. μ.Χ. Πρβλ. Calvi, σ. 148, αριθ. 296, πίν. 23 και Μ: 6, τύπος Αα (3ος και 4ος αι. μ.Χ.).

Χάλκινο νόμισμα

Ν 57. Βοιωτών, συμμαχικό νομισματοκοπείο.

Βλ. SNG Cop., αριθ. 394, χρονολογία κοπής γύρω στο 197-146 π.Χ.

Κτερίσματα τάφου 6

1. (ΜΩ 255). Γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 15 δ).

Μέγ. διάμ σώμ. 0,04, ύψ. λαιμού 0,08, διάμ. χείλ. 0,017 μ.

Είναι θραυσμένο και ελλειπές. Σώζονται τμήμα από τη βάση και το σώμα, μη συγκολλώμενα θραύσματα από το σώμα και ο λαιμός με το χείλος. Γυαλί φουσητό, λεπτό, διαφανές, με απαλή λαδοπράσινη-κιτρινωπή απόχρωση, όπως του σκυφιδίου ΜΩ 262 από τον τάφο 12. Κατά τόπους υπάρχουν λίγες φυσαλίδες. Στην κάτω επιφάνεια της βάσης υπάρχει βαθιά κοιλότητα και το σημάδι που άφησε η ράβδος, στην οποία είχε στερεωθεί το αγγείο κατά την τελική επεξεργασία (pontil mark). Λαιμός σωληνωτός, πολύ ψηλός, χωρίς σύσφιγξη στη βάση του. Χείλος δακτυλιόσχημο, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω και προς τα μέσα.

Isings, σ. 98 κ.ε., τύπος 82 B1 (candlestick unguentarium, υποτύπος club-shaped type). Τα χρονολογημένα παραδείγματα της Isings είναι από τα τέλη του 1ου ή τον πρώιμο 2ο αι. μ.Χ. έως και το α' μισό του 3ου αι. μ.Χ. Βλ. και E. Welker, *Die römischen Gläser von Nida-Hedderheim*, 1974, σ. 50 κ.ε. και 52, αριθ. 127, πίν. 7 (τελευταίο πέμπτο 1ου αι. μ.Χ.-αρχές 2ου αι. μ.Χ.). Η ίδια, *Die römischen Gläser von Nida-Hedderheim*, II,

1985, σ. 23 κ.ε., αριθ. 58 και 70, πίν. 5 και 6 (εποχή Φλαβίων-α' μισό 2ου αι. μ.Χ.).

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Λίγα θραύσματα από γυάλινο κλειστό αγγείο.

Γυαλί φουσητό, λεπτό (παχύτερο στη βάση), γαλακτόχρωμο, ημιδιαφανές, με χρυσαφένιους ιριδισμούς στην επιφάνεια. Εσωτερικά ίζημα κατά τόπους. Δεν είναι εύκολο να εξαχθεί με βεβαιότητα το σχήμα του αγγείου. Πιθανώς τα θραύσματα προέρχονται από μικρή φιάλη. Η βάση ήταν κοίλη. Στο σώμα είχαν δημιουργηθεί με πίεση του γυαλιού κάθετες κοιλότητες. Ο λαιμός ήταν κυλινδρικός και στενός.

Ίσως είναι παρεμφερής ως προς το σχήμα με τη φιάλη: Platz-Horster, σ. 85, αριθ. 170 (2ος-3ος αι. μ.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα, αλλά με δακτυλιόσχημη βάση.

Χάλκινο νόμισμα

N 58. Αθηναϊκό, πολύ φθαρμένο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Δυνατότητα χρονολόγησης της πρώτης ταφής στον τάφο 5 δεν υπάρχει. Η ύστερη ταφή, με βάση το πινάκιο ΜΩ 253 και τη γυάλινη φλάσκα ΜΩ 254, ανήκει στον 3ο αι. μ.Χ., του νομίσματος N 57 μη λαμβανομένου υπόψη.

Ομοίως στον τάφο 6 δεν μπορεί να χρονολογηθεί η πρώτη ταφή. Τα γυάλινα αγγεία, τα οποία κατά πάσαν πιθανότητα συνδέονται με τον παραμερισμένο σκελετό στη βόρεια πλευρά του τάφου, οδηγούν στη χρονολόγηση της ταφής αυτής στον 2ο-3ο αι. μ.Χ. Υστερότερα έγινε μία ακόμα ταφή, για τη χρονολόγηση της οποίας δεν υπάρχουν στοιχεία.

ΤΑΦΟΣ 8

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 8⁷³ (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή H-H1 και Σχέδ. 14· Πίν. 16 α), με προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ., αποκαλύφθηκε ακριβώς στο ΝΔ. άκρο του ταφικού περιβόλου II, στο οποίο εφαιπτόταν. Οι καλυπτήριες πλάκες του, επάνω στις οποίες εδράζονταν εν μέρει ο νότιος τοίχος και τμήμα της νότιας κλίνης του καμαροσκεπούς τάφου 2, ήταν στο ίδιο επίπεδο με τον κατώτερο δόμο της θεμελίωσης του περιβόλου. Πλάκα για το ανατολικό στενό του τοίχωμα δεν είχε τοποθετηθεί

73. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,45, πλ. 0,70, βάθ. 0,60 μ.

–προφανώς για λόγους οικονομίας υλικού–, πράγμα που δείχνει ότι ο τάφος 8 κατασκευάστηκε μετά την ίδρυση του περιβόλου.

Ο τάφος αυτός, για την κατασκευή του οποίου χρησιμοποιήθηκε πολύ υλικό σε β χρήση, βρέθηκε κατεστραμμένος σχεδόν κατά το ήμισυ. Το βόρειο μακρύ του τοίχωμα, το οποίο είχε διατηρηθεί ανέπαφο, αποτελούσαν ένα μαρμάρινο επιτύμβιο ανάγλυφο (ΜΩ 207), τοποθετημένο πλαγιαστά και με την κύρια όψη προς το εσωτερικό του τάφου, και ένας πωρόλιθος. Από το νότιο τοίχωμα είχε διατηρηθεί στη θέση του ένας άλλος πωρόλιθος, ενώ η πώρινη πλάκα της δυτικής στενής πλευράς είχε καταστραφεί σε μεγάλο βαθμό. Για την κάλυψη του τάφου στο ανατολικό τμήμα είχαν χρησιμεύσει μία πώρινη βάση στήλης και μία λιθόπλινθος. Οι καλυπτήριες πλάκες στο δυτικό τμήμα είχαν αφαιρεθεί.

Από τη θέση αποσπασμένων οστών από μηρούς και κνήμες που βρέθηκαν στο δάπεδο του τάφου και στο ανατολικό τμήμα συνάγεται ότι ο νεκρός είχε ενταφιασθεί εκτάδην και με το κεφάλι προς ΝΔ. Ένα κομμάτι αποσπασμένου κρανίου στη βόρεια πλευρά των μακρών οστών δημιουργεί την υπόνοια ότι είχαν γίνει δύο διαδοχικές ταφές.

Τα ευρήματα ήταν ένα ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 258) κοντά στον αριστερό μηρό, ένα θραυσμένο γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 259), μία ελλιπής πήλινη οινοχόη (ΜΩ 260) στη ΒΔ. γωνία του τάφου και δύο χάλκινα νομίσματα (Ν 59 και Ν 60), κολλημένα μεταξύ τους από την οξείδωση του μετάλλου, στο ΒΔ. τμήμα. Η εύρεση αρκετών σιδερένιων καρφιών, σε ορισμένα από τα οποία διατηρήθηκαν υπολείμματα ξύλου, μαρτυρεί τη χρήση φορείου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Από το κιβώτιο του τάφου

1. (ΜΩ 207). Ακέραη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με ανάγλυφο του τύπου με αψιδωτή κόγχη από λευκόφαιο μάρμαρο με καστανή πατίνα⁷⁴ (Πίν. 16 β).

Ύψ. 1,225, πλ. 0,715, μέγ. πάχ. 0,33 μ. Ύψ. κόγχης 0,865, πλ. κάτω 0,48, βάθ. κάτω 0,06, επάνω 0,10 μ. Ύψ. γυναίκας 0,80, ύψ. θερααινίδας 0,40 μ. Μέγ. αναγλυφικό έξαρμα (στο δεξιό χέρι της γυναίκας) 0,08 μ.

Ύψ. γραμμάτων 0,035-0,059 μ. Διάστιχα 0,006-0,035 μ.

*Βίοτις Δημογένους
Ραμνουσίου
θυγάτηρ.*

Η επιγραφή, σύγχρονη με το ανάγλυφο, είναι του 2ου αι. μ.Χ.

Η στήλη, χωρίς επίστεψη, απολήγει επάνω ευθύγραμμη. Την αρχιτεκτονική πλαισίωση της κόγχης αποτελούν οι πλαϊνές παραστάδες, με πλαστική δήλωση των επικράνων, και η πειόσχημη ταινία στο ανώτερο τμήμα. Δεν έχει αποδοθεί η ανάγλυφη δέσμη των τόξων γύρω από την αψίδα που συνηθίζεται στις στήλες του τύπου με αψιδωτό πεδίο (Bogenfeldstelen)⁷⁵, για να εξοικονομηθεί χώρος για την επιγραφή. Η απουσία επίστεψης ίσως οφείλεται στο μεγάλο πάχος της στήλης.

Στην κόγχη η Βίοτις παριστάνεται όρθια και σε μετωπική στάση, ντυμένη με ψηλά ζωσμένο χιτώνα που έχει πολύ κοντές χειρίδες και με ιμάτιο, το οποίο ανασύρεται στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Η νεκρή ψαύει την παρυφή της καλύπτρας

74. Παλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 18.

75. Για τις στήλες του τύπου με αψιδωτό πεδίο βλ. St.G. Lymperopoulos, Untersuchungen zu den nachklassischen attischen Grabreliefs unter besonderer Berücksichtigung der Kaiserzeit (δακτυλογραφημένη διδ. διατριβή, Hamburg 1985), σ. 19 κ.ε., με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Ο τύπος αυτός διαμορφώθηκε στη Πήνεια τον 2ο αι. π.Χ. και μετά τη δεύτερη καταστροφή και την ερήμωση της Δήλου από τον Μιθριδάτη ΣΤ΄ και τους πειρατές το 66 π.Χ. εισήχθη στην Αττική, όπου και εξελίχθηκε.

της με τα δάκτυλα του ανυψωμένου αριστερού χεριού, το οποίο κρατάει στο ύψος του αγκώνα με το δεξιό. Τα σγουρά μαλλιά είναι χωρισμένα στο μέσον και φέρονται προς τα πίσω. Στα αριστερά της Βιότιδος η θεραπαινίδα, ντυμένη με μακρύ χιτώνα με κοντές, φαρδιές χειρίδες, αποδίδεται σε κατατομή και σε ελαφρύ βηματισμό προς την κυρία της, κρατώντας στα χέρια μία ψηλή, κυλινδρική κίστη.

Ο εικονογραφικός τύπος σύμφωνα με τον οποίο έχει παρασταθεί η Βίσις κατάγεται από τον 4ο αι. π.Χ.⁷⁶ Η επιβίωση υστεροκλασικών προτύπων είναι καταφανής και στην απόδοση του κεφαλιού της⁷⁷. Η σε σμίκρυνση απόδοση της θεραπαινίδας, στοιχείο άγνωστο στα επιτύμβια ανάγλυφα της κλασικής εποχής, είναι ένα χαρακτηριστικό της ελληνιστικής εποχής που κληροδοτήθηκε και στις αττικές στήλες των ρωμαϊκών χρόνων⁷⁸.

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ακέραιη πώρινη βάση στήλης (Σχέδ. 15).

Ύψ. 0,32, μήκ. 0,78, πλ. 0,75 μ. Στην επάνω επιφάνεια υπάρχει εντορμία, μήκ. 0,57, πλ. 0,31, βάθ. 0,08 μ.

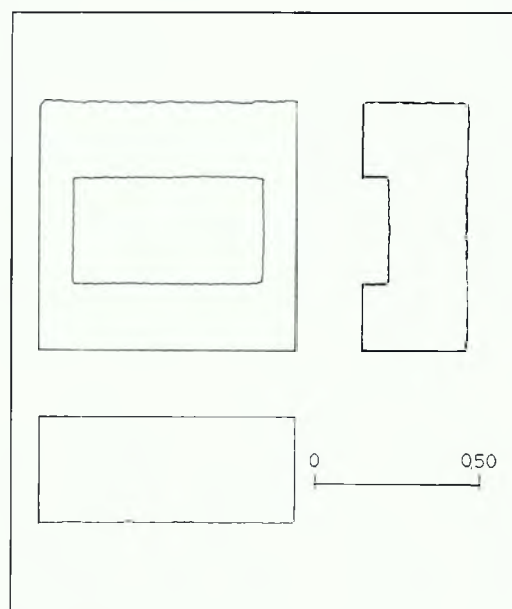
3. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Πλίνθος από σκληρό πώρο, ελλειπής στη μία γωνία (Σχέδ. 16).

Μήκ. 0,98, πλ. 0,45, ύψ. 0,28 μ.

Στη μία στενή πλευρά υπάρχει αναθύρωση.

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 258). Ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 16 γ, αριστερά).

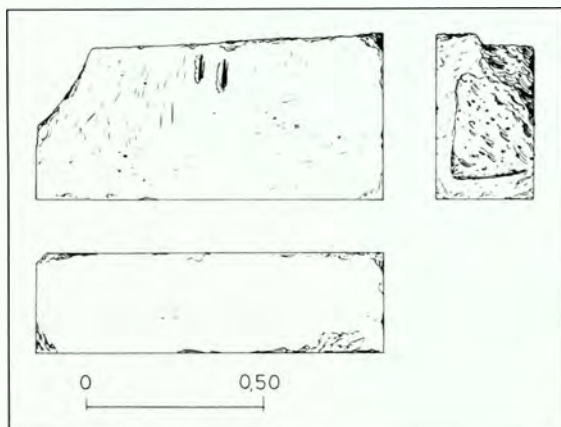

Σχέδ. 15. Βάση στήλης από την κάλυψη του τάφου 8.

76. Πρβλ. π.χ. M. Collignon, *Les statues funéraires dans l'art grec*, 1911, σ. 158, εικ. 90, σ. 159, εικ. 91 = Σ. Καρούζου, *Εθνικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον. Συλλογή γλυπτών. Περιγραφικός κατάλογος*, 1967, σ. 128, αριθ. ευρ. 709. H. Diepolder, *Die attischen Grabreliefs des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, 1931, πίν. 42,2. B.S. Ridgway, *Catalogue of the Classical Collection*, Museum of Art, Rhode Island School of Design, Providence, 1972, σ. 49 κ.ε., αριθ. 17, εικ. στη σ. 167. R. Fleischer, *Der Klagefrauensarkophag aus Sidon*, 1983, σ. 36, αριθ. B1, πίν. 24. U. Hausmann, *Griechische Weihreliefs*, 1960, σ. 60 κ.ε., εικ. 30 = W. Fuchs, *AM* 77 (1962), σ. 246 κ.ε., παρ. 68 = Καρούζου, *ό.π.*, σ. 90 κ.ε., αριθ. ευρ. 4465, πίν. 36. (Η σύγκριση αφορά στην πρώτη και στην τρίτη νύμφη).

77. Πρβλ. το κεφάλι της Παμφύλης στη στήλη του Κεραμεικού: Diepolder, *ό.π.*, πίν. 51,1. W. Geominy, *Die Florentiner Niobiden* (ιδ. διατριβή, Bonn 1984), σ. 248, εικ. 280. Η χρησιμοποίηση στις αττικές επιτύμβιες στήλες των ρωμαϊκών χρόνων κλασικών τύπων, κυρίως του 4ου αι. π.Χ., και μάλιστα κατά τρόπο που αποκλείει την άμεση επίδραση και την σε όλες τις λεπτομέρειες πιστή μίμηση είναι εξαιρετική. Βλ. σχετικά A. Mühsam, *Attic Grave Reliefs from the Roman Period*, *Berytus* X (1952/53), σ. 101, 110. I. Σπηλιοπούλου-Donderer, *Επιβίωση κλασικών εικονογραφικών τύπων στις αττικές ρωμαϊκές επιτύμβιες στήλες*, *Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας*, Αθήνα 4-10 Σεπτεμβρίου 1983, Γ, 1988, σ. 246-251.

78. Mühsam, *ό.π.*, σ. 80. Lympereopoulos, *ό.π.*, σ. 32 κ.ε. Οι σε σμίκρυνση μορφές που απεικονίζονται δίπλα στα κύρια πρόσωπα της παράστασης έχουν ερμηνευθεί και ως συγγενείς, παιδιά, προσωποποιήσεις αρετών ή σταδίων της ζωής. Βλ. Lympereopoulos, *ό.π.*, σ. 33 και σημ. 196, σ. 138 και σημ. 732, με τη σχετική βιβλιογραφία.

Σχέδ. 16. Πώρινη πλίνθος από την κάλυψη του τάφου 8.

Ύψ. 0,114, μέγ. διάμ. σώμ. 0,034, διάμ. χειλ. 0,02 μ. Γυαλί φυσητό, λεπτό, διαφανές, με απαλή γαλαζωπή απόχρωση, πολύ καλής ποιότητας. Ίδιο χρώμα έχουν το θραύσμα ΜΩ 248 γ από τον τάφο 2 και η φλάσκα ΜΩ 263 από τον τάφο 12. Εσωτερικά υπάρχει ίζημα κατά τόπους. Βάση ελαφρότατα κοίλη. Σώμα στενό απιόσχημο. Λαιμός σωληνωτός και ψηλός με σύσφιγξη στη βάση του, ο οποίος κατέχει σχεδόν το μισό του συνολικού ύψους του αγγείου. Χείλος ακανόνιστο, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω και προς τα μέσα, επίπεδο στην επάνω επιφάνεια. Isings, σ. 42, τύπος 28 a (unguentarium, υποτύπος body one-half of total height). Πρβλ. Hayes, σ. 44 και 71, αριθ. 233, εικ. 8, πίν. 41 (γύρω στα 50-100 μ.Χ. Από την Ιερουσαλήμ), όπου και άλλα παραδείγματα. Fremersdorf, σ. 43, πίν. 90, πρώτο και δεύτερο (1ος-2ος αι. μ.Χ.). Boosen, σ. 51, αριθ. 85 (1ος-2ος αι. μ.Χ.), σ. 52, αριθ. 86 (1ος-2ος αι. μ.Χ. Από τη Συρία). Auth, σ. 114, αριθ. 133 (β' μισό

1ου αι. μ.Χ.). Mackworth Young, σ. 91, τάφος 20, αριθ. 15, πίν. 34.5 (από τάφο στη Σίφνο με νομίσματα Βεσπασιανού και Τίτου). Φ.Μ. Πέτσας, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, σ. 179, Πίν. 164 α, τα τρία τελευταία. Vessberg, σ. 140, πίν. IX: 20 και 22 και XIX:7 (tubular unguentaria).

2. (ΜΩ 259). Γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 16 γ, δεξιά).

Μέγ. σωζ. ύψ. 0,129, μέγ. διάμ. σώμ. 0,058 μ.

Λείπει το επάνω τμήμα του λαιμού με το χείλος. Λίγα θραύσματα από τον λαιμό σώζονται χωριστά, μη συγκολλώμενα. Γυαλί φυσητό, λεπτό, διαφανές, με απαλή γαλαζωπή απόχρωση, όμοια με του μυροδοχείου ΜΩ 257 από τον τάφο 7. Εσωτερικά υπάρχει ίζημα κατά τόπους. Βάση επίπεδη. Σώμα στενό απιόσχημο. Λαιμός ψηλός κυλινδρικός, με σύσφιγξη στη βάση του.

Ανήκει στον ίδιο τύπο με το μυροδοχείο ΜΩ 258, αλλά είναι πολύ μεγαλύτερων διαστάσεων.

3. (ΜΩ 260). Ελλιπώς σωζόμενη οινοχόη (Πίν. 16 δ).

Μέγ. σωζ. ύψ. 0,145, διάμ. βάσ. 0,084, διάμ. σώμ. 0,165 μ.

Σώζονται η δακτυλιόσχημη βάση και το μεγαλύτερο τμήμα του σφαιρικού σώματος, συγκολλημένο από πολλά κομμάτια. Πηλός ροδοκάστανος, αλοιφωμα κιτρινωπό. Βαφή καστανέρυθρη, θαμπή, εξίτηλη. Το σώμα είναι ολόβαφο, με εξαίρεση το κατώτερο τμήμα, όπου η βαφή δημιουργεί καταλοιβάδες.

Χάλκινα νομίσματα

N 59. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

N 60. Αθηνών, 1ος αι. π.Χ., πίσω παράσταση φθαρμένη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Τον terminus post quem για την κατασκευή του τάφου 8 παρέχει η επιτύμβια στήλη ΜΩ 207, του 2ου αι. μ.Χ., και τον terminus ante quem ο καμαροσκεπής τάφος 2, της ύστερης αρχαιότητας. Παρά την καταστροφή του ΝΔ. τμήματος του τάφου και την ελλιπή και πολύ κακή διατήρηση των οστών είναι πιθανόν ότι είχαν γίνει δύο διαδοχικές ταφές. Με βάση τα γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 258 και 259 η τελευταία ταφή μπορεί να χρονολογηθεί στον ύστερο 2ο αι. μ.Χ.

ΤΑΦΟΣ 11

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 11⁷⁹ (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή I-II· Πίν. 17 α), με ακριβή προσανατολισμό από Β. προς Ν., αποκαλύφθηκε σε απόσταση 0,50 μ. νότια από το βραχύ σκέλος του ταφικού περιβόλου II, ανάμεσα στους τάφους 14 και 15, αλλά σε ψηλότερο επίπεδο από αυτούς και σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με τον κιβωτιόσχημο τάφο 43. Ο τάφος 11 βρέθηκε κατεστραμμένος σε μεγάλο βαθμό, κυρίως στο νότιο και νοτιοδυτικό τμήμα. Τα τοιχώματά του αποτελούσαν πώρινες πλάκες⁸⁰. Από την κάλυψη είχε διατηρηθεί στη θέση του τμήμα από τη βόρεια, ομοίως πώρινη, πλάκα.

Ο νεκρός είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς Β., το οποίο απείχε 0,44 μ. από τη βόρεια στενή πλευρά του τάφου. Ο σκελετός ήταν σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Μία θραυσμένη γυάλινη φλάσκα (ΜΩ 261) βρέθηκε κοντά στον αριστερό πήχυ, ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 61) στο κρανίο και ένα άλλο (Ν 62) στην περιοχή του θώρακα.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

(ΜΩ 261). Θραύσματα γυάλινης φλάσκας.

Ύψ. λαιμού 0,055, διάμ. λαιμού 0,018, διάμ. χείλ. 0,034 μ.

Σώζονται η βάση, ο λαιμός με το στόμιο και πολλά θραύσματα από το σώμα, μη συγκολλώμενα. Γυαλί φουσητό, πολύ λεπτό στο σώμα και παχύτερο στη βάση και στον λαιμό, διαφανές, με απαλή πρασινωπή απόχρωση. Διακρίνονται ίχνη εργαλείου. Στο σώμα υπάρχουν εγχάρακτες κυματοειδείς γραμμές. Η βάση είναι κοίλη και ο ψηλός κυλινδρικός λαιμός απολήγει σε μικρό χοανοειδές στόμιο. Το άκρο του χείλους είναι στρογγυλευμένο, αλλά όχι στιλβωμένο.

Isings, σ. 110, τύπος 92 (flask with funnel-mouth). Τα ολιγάριθμα παραδείγματα του τύπου αυτού χρονολογούνται από την εποχή του Αδριανού έως τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ.

Χάλκινα νομίσματα

Ν 61. Αθηνών.

Βλ. Svoronos, πίν. 88, αριθ. 23-27 (ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων).

Ν 62. Αθηνών, πίσω πλευρά πολύ φθαρμένη.

Βλ. Svoronos, πίν. 89, αριθ. 35-40 (;) (ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων).

ΤΑΦΟΣ 43

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 43⁸¹ (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή I-II· Πίν. 17 β), με προσανατολισμό από Β. προς Ν., ήταν σχεδόν ολοκληρωτικά κατεστραμμένος. Μικρό μέρος από τις πώρινες πλάκες των τοιχωμάτων του διατηρήθηκε στο νότιο άκρο. Ήταν στο ίδιο επίπεδο με τον τάφο 11 και η σωζόμενη πλάκα της ανατολικής πλευράς του εδραζόταν επάνω στο άκρο καλυπτήριας πλάκας του τάφου 44, πράγμα που δείχνει ότι ήταν υπερότερος από αυτόν. Μοναδικά ευρήματα ήταν δύο κεφάλια σιδερένιων καρφιών.

79. Διαστάσεις εσωτερικά: μέγ. σωζ. μήκ. 1,75, πλ. 0,60, βάθ. 0,65 μ.

80. Πάχ. 0,21-0,26 μ.

81. Μέγ. σωζ. μήκ. 0,51, πλ. 0,56, σωζ. βάθ. 0,50 μ. Πάχ. πλακών 0,16-0,19 μ.

ΤΑΦΟΣ 9

Ο κεραμοσκεπής τάφος 9 (Πίν. 17 γ), ο οποίος βρέθηκε εντελώς κατεστραμμένος, είχε κατασκευασθεί επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του κιβωτιόσχημου τάφου 13 και παράλληλα προς τη θεμελίωση του ταφικού περιβόλου II. Ευρήματα δεν υπήρξαν. Τον *terminus post quem* για την κατασκευή του παρέχει η τελευταία ταφή στον τάφο 13, του 1ου αι. μ.Χ.

ΤΑΦΟΣ 12

Ο κεραμοσκεπής τάφος 12⁸² (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή Η-Η1· Πίν. 18 α), με προσανατολισμό από Β. προς Ν., είχε κατασκευασθεί κατά το μεγαλύτερο τμήμα του επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του κιβωτιόσχημου τάφου 14. Οι καμπύλες κεραμίδες των μακρικών πλευρών, για τη στήριξη των οποίων είχαν χρησιμοποιηθεί κατά τόπους μικροί αργοί λίθοι, και οι όρθια τοποθετημένες κεραμίδες που έφραζαν τις στενές πλευρές βρέθηκαν σπασμένες σε πολλά κομμάτια. Εκτός από αυτό, επειδή ορισμένες από τις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 14 είχαν σπάσει, το βορειότερο τμήμα του τάφου 12 είχε καταρρεύσει μέσα στον προγενέστερο τάφο.

Ο νεκρός είχε ταφεί εκτάδην και σε ύπτια θέση, με το κεφάλι προς Ν. Ανάμεσα στον δεξιό ώμο και στο κρανίο βρέθηκε ένα ακέραιο γυάλινο σκυφίδιο (ΜΩ 262) με ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 63) μέσα σε αυτό. Ανάμεσα στα οστά των μηρών ήταν μία θραυσμένη γυάλινη φλάσκα (ΜΩ 263). Στην επίχωση του τάφου βρέθηκαν κομμάτια από σιδερένια καρφιά.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 262). Ακέραιο γυάλινο σκυφίδιο (Πίν. 18 β).

Ύψ. 0,039, διάμ. βάσ. 0,048, διάμ. χειλ. 0,107 μ. Γυαλί σχετικά παχύ, διαφανές, με απαλή λαδοπράσινη-κιτρινωπή απόχρωση. Το χρώμα και η υφή του γυαλιού είναι ίδια με του μυροδοχείου ΜΩ 255 από τον τάφο 6. Το σκυφίδιο κατασκευάστηκε με πίεση του γυαλιού σε μήτρα. Όλη η επιφάνεια είναι στιλβωμένη. Βάση ψηλή, ταινιωτή, ελαφρά κωνική, με έναν εγχάρακτο μικρό κύκλο στην κάτω επιφάνεια, το σημάδι που άφησε ο τροχός, στον οποίο είχε στερεωθεί το αγγείο στη διάρκεια της στίλβωσης. Χείλος προεξέχον με γωνιώδες περιγράμμα.

Isings, σ. 21 κ.ε., τύπος 5 (plates and bowls). Πρβλ. Isings, Limburg, σ. 77 κ.ε., αριθ. 136 και 137, εικ.

17, πίν. 5, όπου και άλλα παραδείγματα (2ος αι. μ.Χ.). D.B. Harden, *Roman Glass from Karanis*, 1936, σ. 83, αριθ. 166, πίν. XII (από στρώμα του πρώιμου 2ου-πρώιμου 3ου αι. μ.Χ.) και σημ. 2 στη σ. 61 για τον εγχάρακτο κύκλο στη βάση.

2. (ΜΩ 263). Γυάλινη φλάσκα (Πίν. 18 γ).

Ύψ. 0,136, διάμ. χειλ. 0,032 μ.

Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και ελλιπής κατά τόπους στο σώμα. Γυαλί λεπτό (παχύτερο στον λαιμό), φυσητό, διαφανές, με απαλή γαλαζωπή απόχρωση. Το χρώμα του γυαλιού είναι ίδιο με του μυροδοχείου ΜΩ 258 από τον τάφο 8. Εσωτερικά υπάρχει ίζημα κατά τόπους. Βάση ελαφρά κοίλη. Σώμα πιεσμένο σφαιρικό. Ο ψηλός λαιμός ευρύνεται προς τα επάνω και το

82. Μήκ. 2 μ., πλ. (κατά προσέγγιση) 0,70 μ.

χειλός είναι στρογγυλευμένο. Στον λαιμό διακρίνονται ίχνη από εργαλείο.

Isings, σ. 119 κ.ε., τύπος 101 (bulbous flask). Ο τύπος αυτός εμφανίζεται τον 3ο αι. μ.Χ. και είναι

ιδιαίτερα αγαπητός κατά τον 4ο αι. μ.Χ.

Χάλκινο νόμισμα

N 63. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Terminus post quem για την κατασκευή του τάφου αυτού αποτελεί η ύστερη ταφή στον κιβωτιόσχημο τάφο 14, του πρώιμου 2ου αι. μ.Χ. Η συνύπαρξη του γυάλινου σκυφιδίου ΜΩ 262 και της γυάλινης φλάσκας ΜΩ 263 οδηγούν στη χρονολόγηση του τάφου 12 στον πρώιμο 3ο αι. μ.Χ.

Για πολλά σκυφίδια, όπως το ΜΩ 262, πιστεύεται ότι προέρχονται από εργαστήριο υαλουργίας της Εγγύς Ανατολής, ίσως της Αλεξάνδρειας⁸³.

Η τοποθέτηση του νομίσματος N 63 μέσα στο γυάλινο σκυφίδιο αποτελεί πιθανώς επιβίωση ενός παλαιότερου μακεδονικού εθίμου. Στους ελληνιστικούς τάφους της Βέροιας τα νομίσματα βρέθηκαν σε πολλές περιπτώσεις μέσα σε πήλινα άωτα σκυφίδια⁸⁴. Η φύλαξη νομίσματος σε πήλινο αγγείο έχει διαπιστωθεί σε τάφους κυρίως στη Μακεδονία και σε περιοχές μακεδονικής επιρροής⁸⁵. Ότι το έθιμο αυτό επιβίωσε και στους ρωμαϊκούς χρόνους αποδεικνύεται από τάφο στη Δούρα-Ευρωπό, όπου νόμισμα του Τραϊανού, του 116-117 μ.Χ., βρέθηκε σε πήλινο αγγείο⁸⁶.

ΤΑΦΟΣ 45

Ο κεραμοσκεπής τάφος 45 (Σχέδ. 3, 5) βρέθηκε εντελώς κατεστραμμένος σε απόσταση 3 μ. ΝΑ. από τον κιβωτιόσχημο τάφο 43 και μέσα σε στρώση από αμμοχάλικο. Ανάμεσα στις κεραμίδες ήταν ένα διαλυμένο κρανίο. Δυτικά του τάφου βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα (N 64), αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

ΤΑΦΟΣ 2

Ο τάφος 2⁸⁷ (Σχέδ. 3, 12, 5 και 6, τομή Η-Η1· Πίν. 19 α), με προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ., ήταν ορθογώνιος καμαροσκεπής με τρεις κλίνες⁸⁸ εσωτερικά και αποκαλύφθηκε κοντά στο ΝΔ. άκρο του ταφικού περιβόλου II. Το νότιο τοίχωμά του και τμήμα της αντίστοιχης κλίνης εδράζονταν επάνω στην κάλυψη του κιβωτιόσχημου τάφου 8. Κάτω από το δάπεδό του αποκαλύφθηκε μία κάθετα τοποθετημένη πώρινη πλάκα, η οποία συνεχιζόταν και κάτω από τον κατώτερο δόμο της θεμελίωσης του πε-

83. Βλ. Isings, Limburg, σ. 77, αριθ. 136.

84. Τάφοι Βεροίας, σ. 178.

85. Τάφοι Βεροίας, ό.π., με παραδείγματα.

86. The Excavations at Dura-Europos, Preliminary Report of the Ninth Season of Work 1935-1936, II, N.P. Toll, The Necropolis, 1946, σ. 74 και 77 (τάφος 40, Loculus VI).

87. Διαστάσεις εσωτερικά: μέγ. σωζ. μήκ. 3,40, πλ. 2,50-2,60, μέγ. σωζ. ύψ. 1,15 μ.

88. Ανατολική κλίνη: μήκ. 2,50, πλ. 0,75-0,80, ύψ. 0,44 μ. Βόρεια κλίνη: σωζ. μήκ. 2,20, πλ. 0,58-0,66, ύψ. 0,55 μ. Νότια κλίνη: σωζ. μήκ. 1,82, πλ. 0,55-0,60, ύψ. 0,52 μ.

ριβόλου και πιθανώς ανήκε σε προγενέστερο κιβωτιόσχημο τάφο (τον τάφο 10) (Σχέδ. 14· Πίν. 19 β).

Το δυτικό τμήμα του τάφου 2, όπου θα ήταν και η πρόσοψή του με το θυραίο άνοιγμα, ήταν εντελώς κατεστραμμένο. Για τον σχηματισμό του ανατολικού τοιχώματος είχε διασκευασθεί κατάλληλα τμήμα του ταφικού περιβόλου. Οι διάτονοι πωρόλιθοι του δεύτερου δόμου της θεμελίωσής του είχαν κοπεί έτσι, ώστε να αποτελέσουν το τοίχωμα του τάφου και τις δύο εσωτερικές γωνίες στην ανατολική πλευρά. Οι δρομικοί πωρόλιθοι του κατώτερου δόμου, οι οποίοι είχαν περιληφθεί μέσα στον τάφο, είχαν επιχριστεί με ασβεστοκονίαμα και είχαν χρησιμεύσει ως κλίνη για την εναπόθεση νεκρού στην πλευρά απέναντι από την είσοδο. Το βόρειο και το νότιο τοίχωμα ήταν κτισμένα με μεγάλα τεμάχια πωρολίθων, ίσως από την ανωδομή του ταφικού περιβόλου, και με θραύσματα κεραμίδων ως βύσματα. Στο νότιο τοίχωμα είχε χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό και μία μαρμαρίνη επιτύμβια στήλη (ΜΩ 198).

Η στέγαση του τάφου είχε γίνει με οπτοπλίνθους συναρμοσμένες με ασβεστοκονίαμα, έτσι, ώστε να σχηματίζεται καμάρα, η οποία βρέθηκε καταπεσμένη. Σειρά από ακέραιες θολίτες οπτοπλίνθους αποκαλύφθηκε επάνω στο σωζόμενο δυτικό άκρο, τόσο της βόρειας κλίνης (Πίν. 19 γ), όσο και της νότιας. Μεγάλος αριθμός όμοιων οπτοπλίνθων είχε πέσει και στον κεντρικό χώρο του τάφου. Επάνω σε αυτές βρέθηκε τμήμα αναγλύφου (ΜΩ 219). Οι οπτόπλινθοι⁸⁹ ήταν τραπεζιόσχημες με ελαφρότητα καμπύλες τις δύο πλευρές και στη μία όψη έφεραν άβαθες γλυφές για την καλύτερη προσαρμογή του συνδετικού υλικού.

Στο εσωτερικό του τάφου οι δύο κλίνες της βόρειας και της νότιας πλευράς ήταν κτισμένες με τεμάχια πωρολίθων, μικρούς αργούς λίθους και κομμάτια κεραμίδων και οπτοπλίνθων. Η νότια κλίνη εδραζόταν εν μέρει επάνω σε δύο μεγάλους πωρόλιθους στο δάπεδο του τάφου. Υπολείμματα ασβεστοκονιάματος που διαπιστώθηκαν κατά τόπους υποδηλώνουν ότι όλος ο τάφος, με εξαίρεση το δάπεδο, ήταν επιχρισμένος εσωτερικά με λευκό κονίαμα.

Στο δάπεδο και εμπρός από τη νότια κλίνη τρεις παράλληλες σειρές από κτιστές ορθογώνιες οπτοπλίνθους σχημάτιζαν μικρά χωρίσματα (Πίν. 19 α), τα οποία ίσως χρησίμευαν ως οστεοφυλάκια.

Και στις τρεις κλίνες βρέθηκαν λίγα οστά, αλλά τόσο αποσπασμένα και διαλυμένα, ώστε σε καμιά περίπτωση δεν κατέστη δυνατόν να εξακριβωθεί ο προσανατολισμός με τον οποίο είχε ταφεί ο νεκρός. Ευρήματα επάνω στις κλίνες δεν υπήρξαν, εκτός από ένα σιδερένιο καρφί στη νότια κλίνη.

Στον κεντρικό ορθογώνιο χώρο αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός διαλυμένων και ανακατεμένων οστών και κρανίων. Από τον ίδιο χώρο προήλθαν πολλά, ελλιπώς σωζόμενα, σιδερένια καρφιά, ορισμένα με το στέλεχος λυγισμένο σε ορθή γωνία, ελάχιστα υπολείμματα ξύλου, λίγα θραυσμένα γυάλινα αγγεία (ΜΩ 246, 247 και 248 α-γ), μία γυάλινη χάντρα (ΜΩ 245), τέσσερα χρυσά φύλλα (ΜΩ 249 α-β, 250α και 251) και ένα χρυσό δισκάριο (ΜΩ 250β), ένα χάλκινο δακτυλίδι (ΜΩ 367), περασμένο σε δάκτυλο, και τρία χάλκινα νομίσματα (Ν 65-Ν 67). Ένα από τα λίγα όστρακα (ΜΩ 457 α) που βρέθηκαν προέρχεται από το σώμα αγγείου από τεφρό, λεπτό και καλοψημένο πηλό με ανάγλυφη αγκαθωτή διακόσμηση (thorn ware)⁹⁰ και ένα άλλο (ΜΩ 457 β) από το σώμα κλειστού αγγείου από καστανέρυθρο πηλό και με εγχάρακτη διακόσμηση κυματοειδούς γραμμής ανάμεσα σε δύο οριζόντιες, των ρωμαϊκών χρόνων. Τέλος, βρέθηκαν εννέα όστρακα (ΜΩ 456) από το σώμα κλειστού αγγείου με πλατιές οριζόντιες αυλακώσεις, ομοίως των ρωμαϊκών χρόνων.

Η μεγάλη αναστάτωση στον κεντρικό ορθογώνιο χώρο υποδηλώνει ότι ο τάφος είχε συληθεί πριν από την πτώση της καμαρωτής στέγης του.

89. Μήκ. 0,39, πλ. 0,19, πάχ. 0,04 μ.

90. Βλ. Robinson, σ. 13, αριθ. F 23, πίν. 1 (1ος αι. π.Χ.).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Επιτύμβια στήλη και τμήμα αναγλύφου

1. (ΜΩ 198). Απλή ορθογώνια στήλη από λευκό-φαιο μάρμαρο Αγίας Μαρίνας, θραυσμένη σε πολλά κομμάτια και με πολλές αποκρούσεις⁹¹.

Ύψ. 0,885, πλ. 0,485, πάχ. 0,095 μ.

Ύψ. γραμμάτων 0,026-0,039 μ. Το Ο έχει ύψ. 0,032 μ.

Μάτρων

Κλέωνο[ς].

Η επιγραφή είναι του τέλους του 3ου-αρχών του 2ου αι. π.Χ.

2. (ΜΩ 219). Τμήμα αναγλύφου (Πίν. 20 α).

Σώζεται μεγάλο τμήμα του εμβόλου για την ένθεση σε βάση και στην επάνω επιφάνεια το πρόσθιο τμήμα του αριστερού άκρου ποδιού μορφής, μεγέθους λίγο μεγαλύτερου από το φυσικό, η οποία φορούσε ποδήρες ένδυμα και σανδάλια με πλαστικά αποδομένους τους ιμάντες.

Μέγ. σωζ. ύψ. (με το έμβολο) 0,38, πλ. 0,30, πάχ. 0,25 μ.

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 246). Ελλιπές γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 20 β, τελευταίο).

Σωζ. ύψ. 0,05, διάμ. σώμ. 0,054 μ.

Σώζεται τμήμα από το σώμα και τον λαιμό. Γυαλί φυσητό, πολύ παχύ, βαθυπράσινο, ημιδιαφανές. Κατά τόπους υπάρχουν φυσαλλίδες και στην επιφάνεια ιριδισμοί. Το σώμα είναι δισκοειδές με κοίλη την κάτω επιφάνεια.

Isings, σ. 99, τύπος 82 B2 (candlestick unguentarium, υποτύπος flat conical body, like a foot-stand). Ο τύπος αυτός μυροδοχείων δημιουργήθηκε τον 1ο αι. μ.Χ., αλλά τα περισσότερα παραδείγματα είναι υστερότερα, του 2ου και του 3ου αι. μ.Χ. Morin-Jean, *La Verrerie en Gaule sous l'Empire Romain*, 1977, σ. 77-79, τύπος 25, εικ. 73 d και 74 (αγγεία από τάφους της Γαλατίας χρονολογούνται από την εποχή του Κομμόδου

έως τον προχωρημένο 3ο αι. μ.Χ.). Vessberg, σ. 137 (unguentaria of candlestick type), τύπος III, πίν. VIII: 2 (ύστερος 2ος ή 3ος αι. μ.Χ.).

2. (ΜΩ 247). Θραύσματα γυάλινου αγγείου, πιθανώς φλάσκας (Πίν. 20 β, τέταρτο).

Ύψ. λαιμού 0,039, διάμ. χείλ. 0,023 μ.

Γυαλί φυσητό, πολύ λεπτό, άχρωμο, διαφανές, με ιριδισμούς στην επιφάνεια. Κατά τόπους υπάρχουν μικρές φυσαλλίδες και εσωτερικά στον λαιμό ίζημα. Βάση ελαφρά κοίλη. Σώζονται πολλά θραύσματα από το μάλλον σφαιρικό σώμα, τα οποία δεν συγκολλώνται. Λαιμός βραχύς, που ευρύνεται ελαφρά προς τα επάνω. Το χείλος είναι στρογγυλευμένο. Ίδια επεξεργασία στο χείλος έχει η φλάσκα ΜΩ 263 από τον τάφο 12.

Ενδεχομένως Isings, σ. 119 κ.ε., τύπος 101 (bulbous flask). Ο τύπος αυτός, αν και εμφανίζεται τον 3ο αι. μ.Χ., είναι κυρίως του 4ου αι. μ.Χ. Βλ. παρακάτω και το αγγείο ΜΩ 248 α.

3. (ΜΩ 248 α). Λαιμός και χείλος γυάλινου αγγείου, πιθανώς φλάσκας (Πίν. 20 β, δεύτερο).

Ύψ. λαιμού 0,048, διάμ. χείλ. 0,032 μ.

Γυαλί φυσητό, λεπτό, διαφανές, με πολύ απαλή πρασινωπή απόχρωση. Στην επιφάνεια υπάρχουν ιριδισμοί. Ο λαιμός ευρύνεται προς τα επάνω. Το χείλος είναι σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα μέσα και στρογγυλευμένο.

Ενδεχομένως Isings, σ. 119 κ.ε., τύπος 101 (bulbous flask).

4. (ΜΩ 248 β). Το χείλος και πολύ μικρό τμήμα από τον λαιμό γυάλινου αγγείου, πιθανώς μυροδοχείου (Πίν. 20 β, πρώτο).

Διάμ. χείλ. 0,041 μ.

Γυαλί φυσητό, λεπτό, διαφανές, με πολύ απαλή πρασινωπή απόχρωση. Στην επιφάνεια υπάρχουν ιριδισμοί. Χείλος κάπως ακανόνιστο, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα κάτω και ύστερα προς τα επάνω και μέσα.

91. Βλ. Πολυγώρη, *Επιγραφές*, αριθ. 3.

5. (ΜΩ 248 γ). Η βάση και μικρό τμήμα από το σώμα γυάλινου αγγείου, πιθανώς κυπέλλου (Πίν. 20β, τρίτο).

Διάμ. βάσ. 0,037 μ.

Γυαλί φουσητό, λεπτό, διαφανές, με απαλή γαλαζωπή απόχρωση, πολύ καλής ποιότητας, όπως του μυροδοχείου ΜΩ 258 από τον τάφο 8. Βάση δακτυλιόσχημη με έντονα κοίλη την κάτω επιφάνεια, όπου και το σημάδι που άφησε η ράβδος, στην οποία είχε στερεωθεί το αγγείο κατά την τελική επεξεργασία (pontil mark). Όμοια διαμόρφωση βάσης έχει το θραυσμένο γυάλινο κύπελλο ΜΩ 350 από τον τάφο 29.

Ενδεχομένως Isings, σ. 48 κ.ε., τύπος 34 (beaker). Πρβλ. και Stern, σ. 88-90, αριθ. 25, πίν. 4 (β' τέταρτο 3ου-μέσα 4ου αι. μ.Χ. Από την Κύπρο ή την συρο-παλαιστινιακή ακτή).

6. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Θραύσματα γυάλινου αγγείου, πιθανώς φλάσκας.

Γυαλί φουσητό, πολύ λεπτό στο σώμα, παχύτερο στον λαιμό και αρκετά παχύ στη βάση, σχεδόν άχρωμο, διαφανές. Στην επιφάνεια υπάρχουν ιδιομορφίες. Βάση ελαφρότατα κοίλη με το σημάδι που άφησε η ράβδος στην οποία είχε προσαρμοσθεί το αγγείο κατά την τελική επεξεργασία (pontil mark). Λαιμός μάλλον ψηλός. Στόμιο μικρό, χοανοειδές. Χείλος σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα μέσα και στρογγυλεμένο.

Πιθανώς Isings, σ. 110, τύπος 92.

7. (ΜΩ 245). Χάντρα από τετηγμένο αδιαφανές γυαλί, ανοικτού γαλάζιου χρώματος, μάλλον κακής ποιότητας (Πίν. 20 γ, δεύτερη).

Ύψ. 0,01, διάμ. 0,014 μ.

Έχει πιεσμένο σφαιρικό σχήμα με ραβδώσεις στην επιφάνεια, η οποία είναι διαβρωμένη.

Για τις χάντρες του τύπου αυτού (lotus- and melonenbeads, melonenperlen, lotosperlen), οι οποίες απαντώνται και σε τάφους και σε οικιστικές θέσεις, βλ. Czurda-Ruth, σ. 200-202, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία, και πρβλ. ιδιαίτερα σ. 202, αριθ. 2070, πίν. 11.

Συνοπτικά τα συμπεράσματα της Czurda-Ruth είναι τα εξής: Οι χάντρες αυτές, οι οποίες απαντώνται στην Αίγυπτο ήδη από την 18η δυνα-

στεία, κατασκευάζονταν κατ' αρχήν από λίθο και πηλό και σύντομα από τετηγμένο γυαλί, κατ' απομίμηση του ιερού για τους Αιγυπτίους κυανού κάλυκα του λωτού, και συναντώνται συχνά σε στρώματα των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων. Αν και κατάγονται από την Αίγυπτο, η διάδοσή τους υπήρξε ευρύτατη από τους πρώιμους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους και πιθανώς παρήγοντο και στην Ιταλία από την καμπή προς τον 1ο αι. μ.Χ. Πιθανότατα έχουν αποτροπαϊκή σημασία, όπως και οι χάντρες με «οφθαλμούς». Γι' αυτό και σε τάφους στην Ιταλία βρίσκονται κάποτε σε μεγάλο αριθμό. Στο συμβολικό αυτό περιεχόμενο πρέπει να οφείλεται το γεγονός ότι το βασικό σχήμα και το υλικό κατασκευής παραμένουν απαράλλαχτα στη διάρκεια πολλών αιώνων. Το υλικό αυτό είναι τετηγμένο γυαλί, αδιαφανές και ανοικτό γαλάζιο, κάποτε αποχρωματισμένο από τη διάβρωση. Γι' αυτό ορισμένοι επιστήμονες έχουν υποθέσει ότι οι χάντρες αυτές κατασκευάζονταν από πηλό, φαγεντιανή ή αιγυπτιακή πορσελάνη. Τέλος, το υλικό κατασκευής είναι άλλοτε πολύ καλής ποιότητας και άλλοτε ευτελέστερης, κάτι που σχετίζεται με τον εκάστοτε προορισμό των χαντρών, δηλαδή για κοσμήματα ή για ταφική χρήση.

Στα παραδείγματα της Czurda-Ruth, σ. 202, μπορούν να προστεθούν και τα εξής: D. Charlesworth, στο: S. Frere, Verulamium Excavations, III, 1984, σ. 172 κ.ε., αριθ. 337-353, εικ. 69:150 (17 χάντρες από φαγεντιανή από στρώματα του 1ου, 2ου, 3ου και πιθανώς και του 4ου αι. μ.Χ.). Davidson, σ. 288 και 291, αριθ. 2418-2420, πίν. 121 (από φαγεντιανή, του 1ου και του 1ου-πρώιμου 2ου αι. μ.Χ.). M.-J. Chavane, Salamine de Chypre, VI, Les petits objets, 1975, σ. 159, αριθ. 457, πίν. 45 και 69 (με συννευρήματα του 3ου αι. μ.Χ.). Γ. Τζεδάκις, ΑΔ 33 (1978), Χρονικά, σ. 370, τάφος 1, Πίν. 191 στ (16 χάντρες, οι οποίες αναφέρονται ως πηλίνες, από τάφο στο Καστέλλι Κισάμου του γ' τετάρτου του 2ου αι. μ.Χ.). Σχεδόν 700 γυάλινες χάντρες του τύπου αυτού (melon beads) διαφόρων χρωμάτων και μεγεθών βρέθηκαν στο εργαστήριο υαλοργιάς των ελληνιστικών χρόνων στη Ρόδο. Βλ. σχετικά G. Davidson Weinberg, ΑΔ 24 (1969), Μελέτες, σ. 144, Πίν. 76 a-b.

8. (ΜΩ 249 α-β, ΜΩ 250 α, ΜΩ 251). Τέσσερα φύλλα από λεπτό χρυσό έλασμα (Πίν. 20 δ).

Μήκ. 0,028-0,029, μέγ. πλ. 0,005-0,006 μ.

Το ΜΩ 251 είναι ελλιπές κατά το ήμισυ, σωζ. μήκ. 0.017 μ. Τα φύλλα είναι επιμήκη και τριγωνικά και στα δύο άκρα.

Πρβλ. McFadden, σ. 476, αριθ. 41-42, πίν. XL, σ. 487, αριθ. 125-126, πίν. XLVI (φύλλα μυρτιάς).

9. (ΜΩ 250 β). Δισκάριο από λεπτό χρυσό έλασμα (Πίν. 20 δ, τέταρτο).

Διάμ. 0,024 μ.

Κοσμεείται με απλό έκτυπο κύκλο στην περιφέρεια.

Για το δισκάριο αυτό βλ. Πωλογιώργη, σημ. 26 -

27, με παραδείγματα από τάφους των προχωρημένων ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων στο Καστέλλι Κισάμου και στην Αντιμάχεια της Κω.

10. (ΜΩ 367). Χάλκινο δακτυλίδι, απλός κρίκος, διαμ. 0,022 μ.

Χάλκινα νομίσματα

N 65. Αθηνών, πίσω πλευρά πολύ φθαρμένη.

Βλ. Svoronos, πίν. 95, αριθ. 25-36 (;) (ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων).

N 66. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

N 67. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Τον *terminus post quem* για την κατασκευή του τάφου 2 παρέχει ο κιβωτιόσχημος τάφος 8, του 2ου αι. μ.Χ. Ο τάφος 2 μπορεί να χρονολογηθεί στον 3ο-4ο αι. μ.Χ.

Ρωμαϊκοί και υστερορωμαϊκοί καμαροσκεπείς τάφοι έχουν ανασκαφεί σε διάφορες περιοχές στον ελληνικό χώρο, όπως π.χ. στην Αθήνα⁹², στον Ραμνούντα⁹³, στην Πάτρα⁹⁴, στη Θεσσαλονίκη⁹⁵, στις Σέρρες⁹⁶, στο Καστέλλι Κισάμου⁹⁷ κ.α.

ΤΑΦΟΣ 3

Ο τάφος 3 ήταν εγχυτρισμός σε πήλινη κυψέλη (ΜΩ 439) (Σχέδ. 3, 5 και 6, τομή Η-Η1), η οποία βρέθηκε σπασμένη σε πολλά κομμάτια ανάμεσα στη θεμελίωση του ταφικού περιβόλου ΙΙ, τον καμαροσκεπή τάφο 2 και τον κιβωτιόσχημο τάφο 1, λίγο ψηλότερα από το επίπεδο των καλυπτηρίων πλακών του τελευταίου τάφου. Η κυψέλη είχε τοποθετηθεί πλαγιαστά και με το στόμιο προς ΝΔ.

Επάνω από την κυψέλη βρέθηκε μικρή μολύβδινη κάλπη (;) (ΜΩ 440), σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Άλλα ευρήματα δεν υπήρξαν.

Από τη θέση και το επίπεδο εύρεσης της κυψέλης συμπεραίνεται ότι ο εγχυτρισμός έγινε στην ύστερη αρχαιότητα, μετά την κατασκευή του καμαροσκεπούς τάφου 2.

92. Αγγ. Ανδρειωμένου, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, σ. 85 (έξι τάφοι).

93. Β.Χ. Πετράκος, Το Έργον 1985, σ. 47, εικ. 51 (4ος αι. μ.Χ.). Ο ίδιος, ΠΑΕ 1985, σ. 18 κ.ε. και 25 κ.ε., εικ. 9, πίν. 3α (ο τάφος) και 3β (λύχνος του α' μισού του 3ου αι. μ.Χ.).

94. Ιφ. Δεκουλάκου, ΑΔ 29 (1973-1974), Χρονικά, σ. 384, τάφος V (1ος-2ος αι. μ.Χ.).

95. Χ.Ι. Μακαρόνας, ΠΑΕ 1949, σ. 149 (τύπος δ), εικ. 4. Φ. Πέτσας, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, σ. 334 κ.ε., Πίν. 346 α και 357 γ (36 τάφοι). Αικ. Ρωμοπούλου, ΑΔ 32 (1977), Χρονικά, σ. 197, Πίν. 126 α-β. Οδηγός της έκθεσης. Η Θεσσαλονίκη από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια, 1986, σ. 67 κ.ε., εικ. 40.

96. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, σ. 530, Πίν. 465 στ (καμαροσκεπής τάφος με κτιστή κλίνη).

97. Μ. Πωλογιώργη, ΑΔ 36 (1981), Χρονικά, σ. 400 κ.ε., τάφοι 1, 2 και ιδιαίτερα 3, Πίν. 297 β (2ος-3ος αι. μ.Χ.).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 439). Αρκετά τεμάχια από πήλινη κυψέλη, μη συγκολλώμενα.

Σώζονται τμήμα από την επίπεδη βάση, πολλά κομμάτια από το ψηλό κυλινδρικό σώμα και τμήμα από το προεξέχον οριζόντιο χείλος. Ο πηλός είναι ροδοκάστανος με προσμίξεις και το αλοίφωμα κιτρινοκάστανο. Εσωτερικά υπάρχουν πυκνές κάθετες και διαγώνιες εγχαραξίσεις στο ανώτερο τμήμα και ομάδες από κάθετες και οριζόντιες χαμηλότερα.

Βλ. για τις κυψέλες τον τάφο 17, όπου και βιβλιογραφία.

2. (ΜΩ 440). Μολύβδινη κάλπη (;).

Ύψ. (κατά προσέγγιση) 0,18, διάμ. βάσ. 0,17 μ.

Είναι ελλιπής και διαλυμένη. Σώζονται μεγάλο τμήμα από την επίπεδη βάση, πολλά κομμάτια από το κυλινδρικό σώμα και τμήμα από το κάθετο χείλος.

ΤΑΦΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΙΙΙ

Ο ταφικός περίβολος ΙΙΙ (Σχέδ. 17, 18 (τοίχοι 1-4), 19 και 20· Πίν. 1 β και 21 α) αποκαλύφθηκε 22 μ. δυτικά από το κατεστραμμένο άκρο του ταφικού περιβόλου Ι. Είχε ορθογώνιο σχήμα με τον μακρύ άξονα από ΒΑ. προς ΝΔ. και πρόσοψη προς Ν. Το ανατολικό άκρο του ήταν κατεστραμμένο σε μεγάλο βαθμό. Ο περίβολος είχε μήκος 13,15, πλάτος 6,30 και μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,32 μ. Ο περικλειόμενος χώρος είχε μήκος 10,50 και πλάτος 4,20 μ. Ο περίβολος αυτός ήταν κτισμένος με μεγάλους ορθογώνιους λίθους κυρίως από μαλακό και εύθρυπτο πώρο, ενώ κατά τόπους στη θεμελίωση είχαν χρησιμοποιηθεί και λίγοι κροκαλοπαγείς λίθοι, μήκ. 1,09-1,36, πλ. 0,50-0,68 και ύψ. 0,39-0,46 μ.

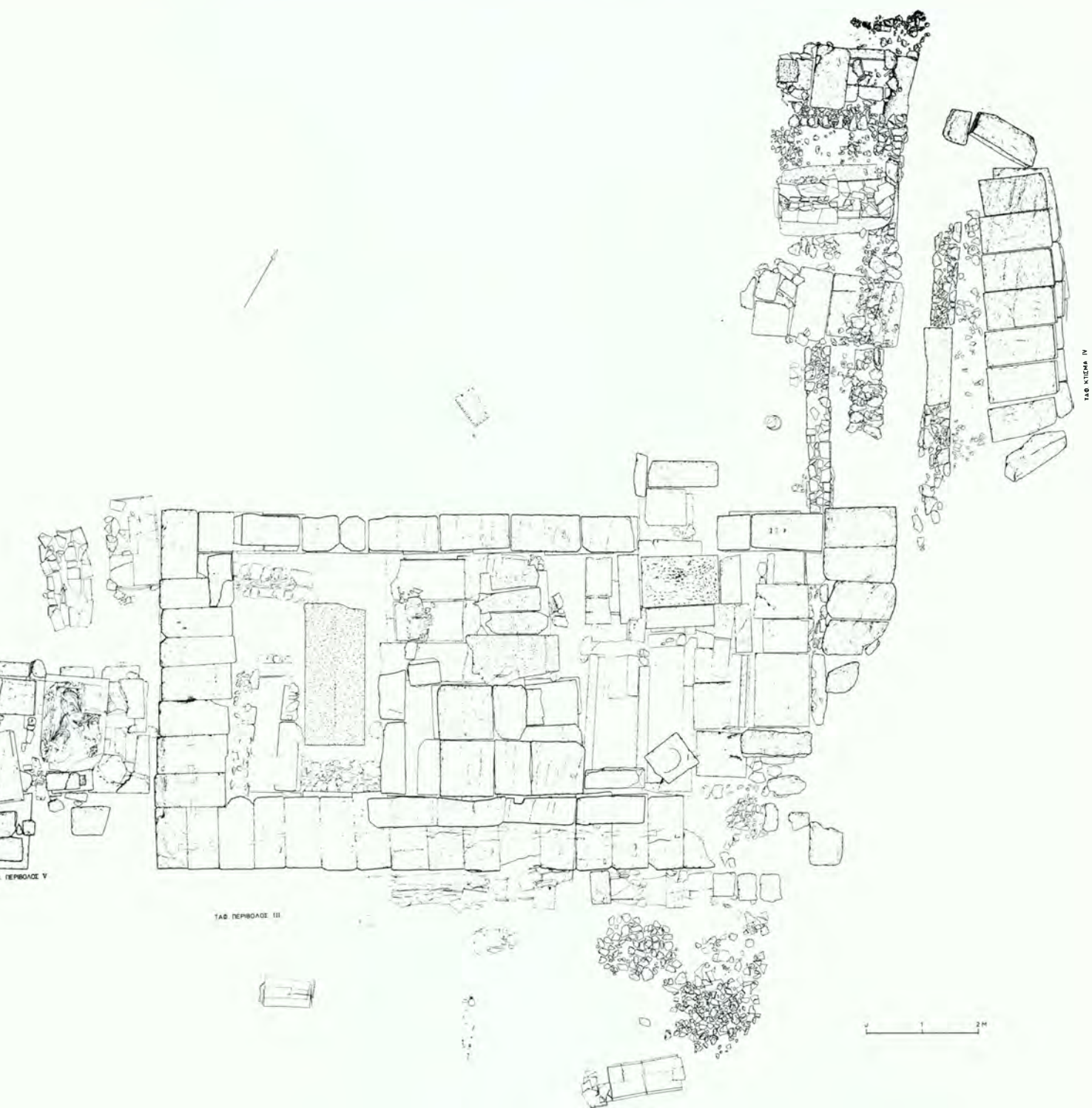
Από τον νότιο τοίχο (Σχέδ. 17, 18 (τοίχος 1) και 20· Πίν. 21 β) σώζονταν τρεις δόμοι, οι δύο κατώτεροι της θεμελίωσης και τμήμα από τον πρώτο δόμο της ανωδομής, συνολ. ύψ. 1,05 μ. Ο κατώτερος δόμος της θεμελίωσης απετελείτο από δύο σειρές δρομικών λίθων και είχε συνολικό μήκος από Δ. προς Α. 5,10 μ., δηλαδή δεν συνεχιζόταν έως το ανατολικό άκρο του τοίχου αυτού. Ο αμέσως επόμενος δόμος συνίστατο από μία σειρά διατόνων λίθων και ήταν κατεστραμμένος στο ανατολικό τμήμα. Σωζόταν σε μήκος 9,95 μ. και είχε πλάτος 1,30 μ. Η επάνω επιφάνεια του ενδέκατου πωρόλιθου από Δ. βρισκόταν 0,10 μ. βαθύτερα από τους παρακείμενους λίθους και το ύψος του ήταν μόλις 0,06-0,12 μ. Οι διατόνοι πωρόλιθοι του δόμου αυτού συνδεόνταν με πελεκίνους τόρμους (ή σχήματος διπλής χειλιδονοουράς), μήκ. 0,28-0,36, μεγ. πλ. 0,12 και βάθ. 0,06 μ. Σε κανένα τόρμο δεν διαπιστώθηκαν υπολείμματα μετάλλινων συνδέσμων. Σε ορισμένους λίθους υπήρχαν μοχλοβόθρια. Από τον επόμενο δόμο, δηλαδή τον πρώτο της ανωδομής, διατηρήθηκαν στη θέση τους, προς την εσωτερική πλευρά του περιβόλου, τέσσερις δρομικοί πωρόλιθοι, συν. μήκους 4,90 μ. Οι λίθοι αυτοί είχαν υποστεί μεγάλη καταστροφή κατά την άρση του αγρού και σώζονταν σχεδόν κατά το ήμισυ του αρχικού ύψους τους. Ένας σχεδόν εντελώς διαλυμένος πωρόλιθος από τον ίδιο δόμο –ο πέμπτος από Α. προς Δ.– βρέθηκε πεσμένος στο εσωτερικό του περιβόλου (Πίν. 22 α).

Στην εσωτερική πλευρά του νότιου τοίχου και κοντά στο δυτικό άκρο του διαπιστώθηκαν δύο λεπτές στρώσεις από τρίμματα πωρόλιθων, μία στο επίπεδο έδρασης του κατώτερου δόμου της θεμελίωσης και μία ανάμεσα στον δόμο αυτόν και τον υπερκείμενο (Πίν. 22 β), οι οποίες ίσως δημιουργήθηκαν από την επιτόπια λάξευση των λίθων (βλ. και τον ταφικό περίβολο Ι).

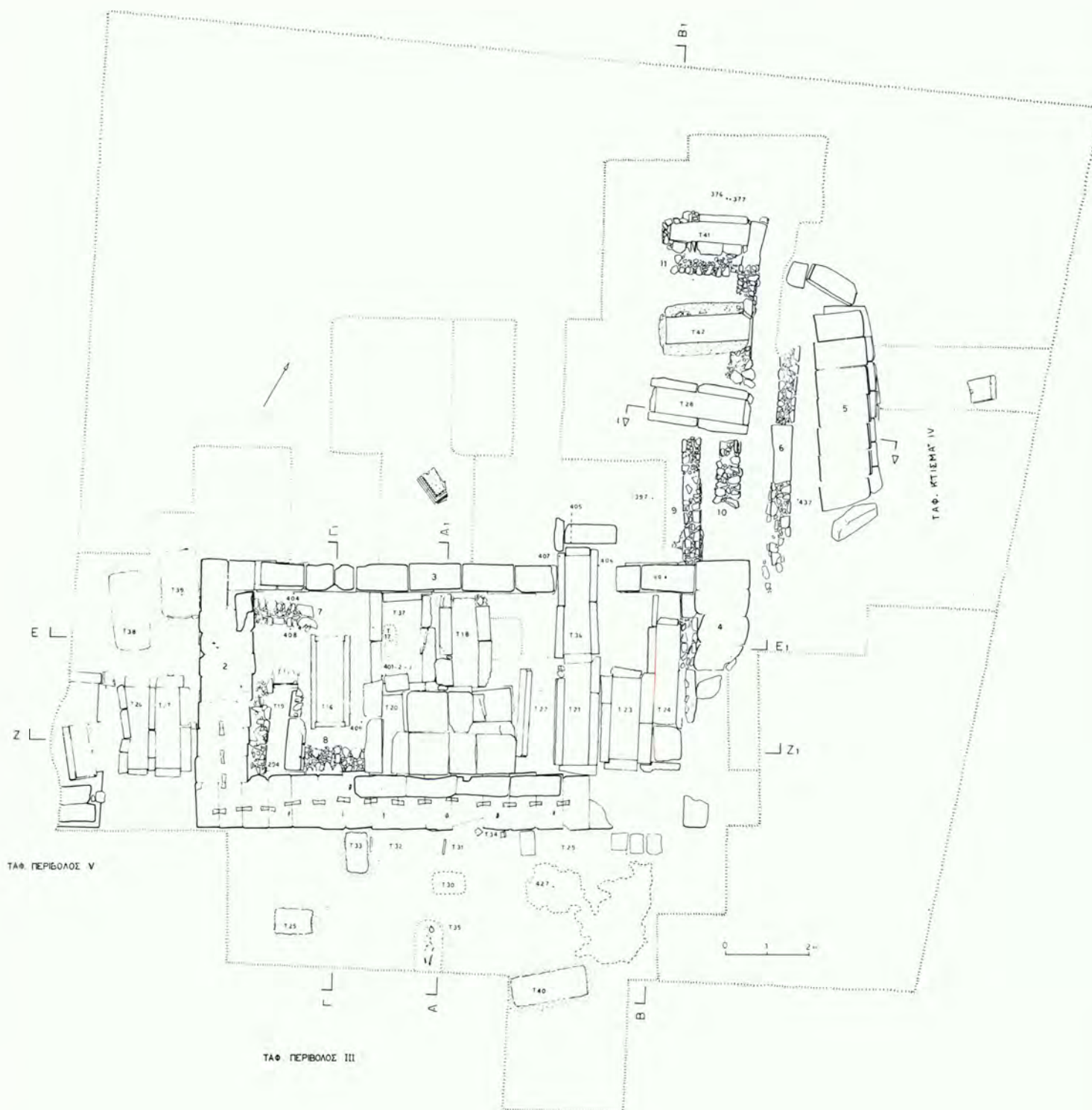
Από τον δυτικό τοίχο (Σχέδ. 17, 18 (τοίχος 2) και 20· Πίν. 21 α και 22 γ) διασώθηκαν οι δύο κατώτεροι δόμοι που ανήκαν στη θεμελίωση και τμήμα από έναν πολύ κατεστραμμένο δρομικό πωρόλιθο από τον πρώτο δόμο της ανωδομής στη ΒΔ. εσωτερική γωνία του περιβόλου. Ένας ακόμα διαλυμένος πωρόλιθος, που ήταν πεσμένος μέσα στον περίβολο, προερχόταν ομοίως από την ανωδομή. Επάνω στον πωρόλιθο βρέθηκε ένα χάλκινο πουλάκι (ΜΩ 414). Το μήκος του τοίχου αυτού ήταν 6,30, το πλάτος 1,30 και το μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,32 μ. Επάνω στον τοίχο βρέθηκε κεφάλι ανδρικού ειδωλίου (ΜΩ 398).

Το βόρειο μισό του δυτικού τοίχου ήταν θεμελιωμένο κατά 0,20 μ. βαθύτερα από το υπόλοιπο τμήμα. Ο κατώτερος δόμος της θεμελίωσης ήταν κτισμένος εν μέρει με δρομικούς και εν μέρει με διατόνους λίθους (Πίν. 22 γ). Ο επόμενος δόμος απετελείτο από δρομικούς λίθους στα δύο άκρα και από διατόνους στο μέσον (Σχέδ. 17). Πιο συγκεκριμένα, τη ΝΔ. γωνία σχημάτιζαν δύο πωρόλιθοι, οι οποίοι αποτελούσαν συγχρόνως και το δυτικό πέρας του νότιου τοίχου. Στη ΒΔ. γωνία είχαν χρησιμοποι-

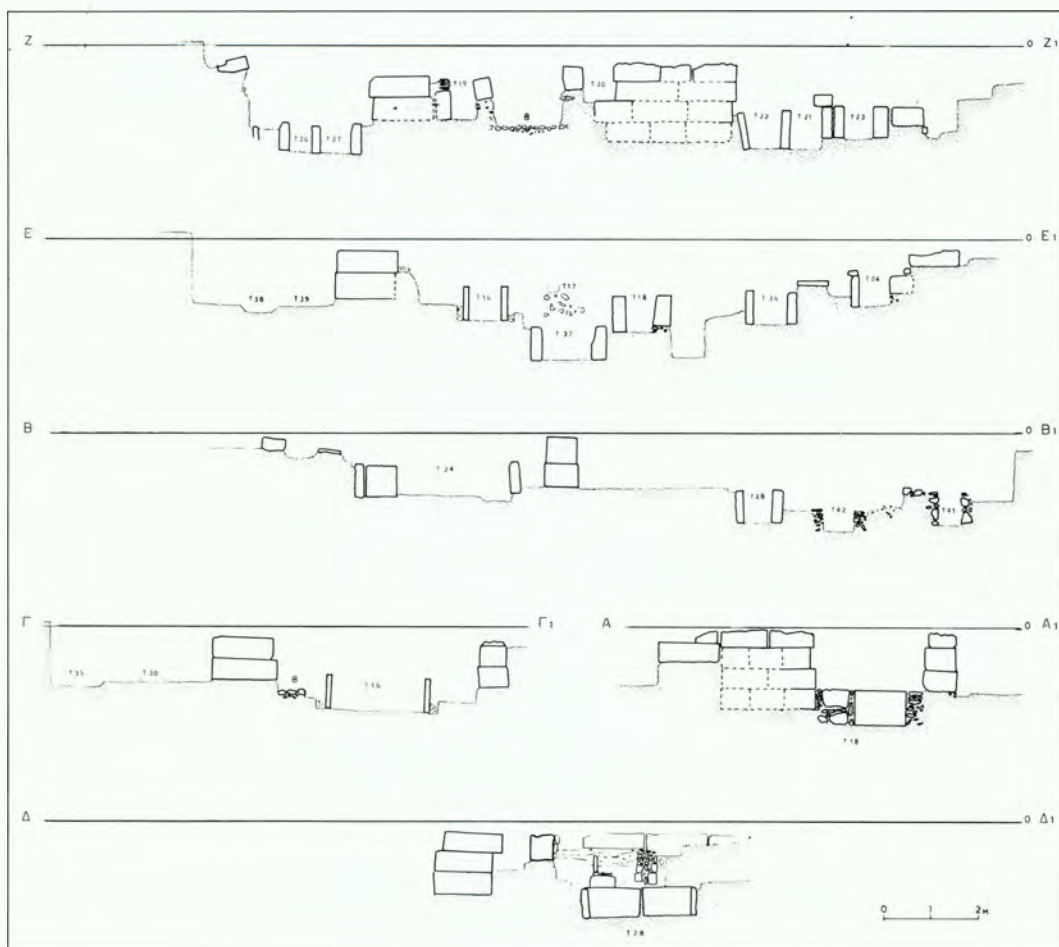

Σχέδ. 17. Τομέας Γ. Κάτοψη του ταφικού περιβόλου III, του ταφικού κτίσματος IV και του αποκαλυφθέντος τμήματος του ταφικού περιβόλου V.

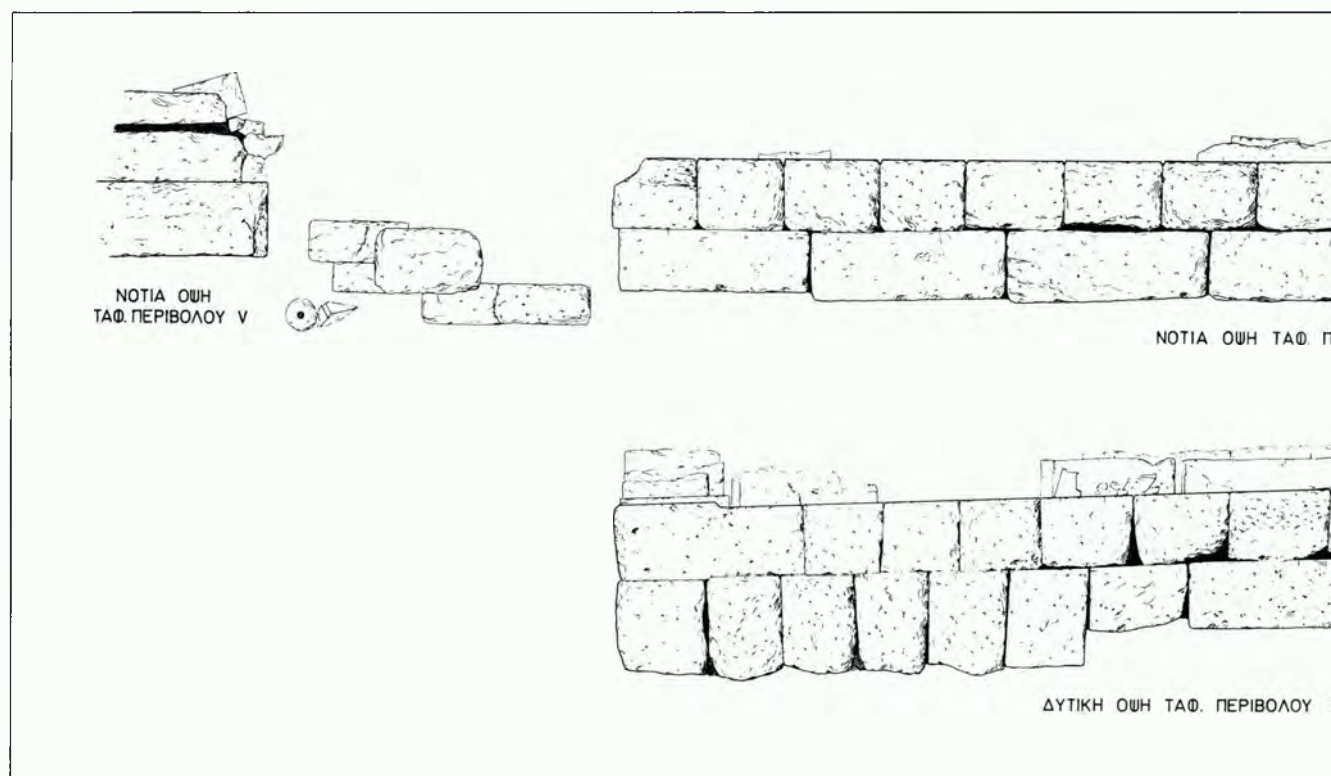

Σχέδ. 18. Ταφικός περίβολος III και ταφικό κτίσμα IV με αρίθμηση των τάφων.

Σχέδ. 19. Τομές του ταφικού περιβόλου III και ταφικού κτίσματος IV (πρβλ. Σχέδ. 18).

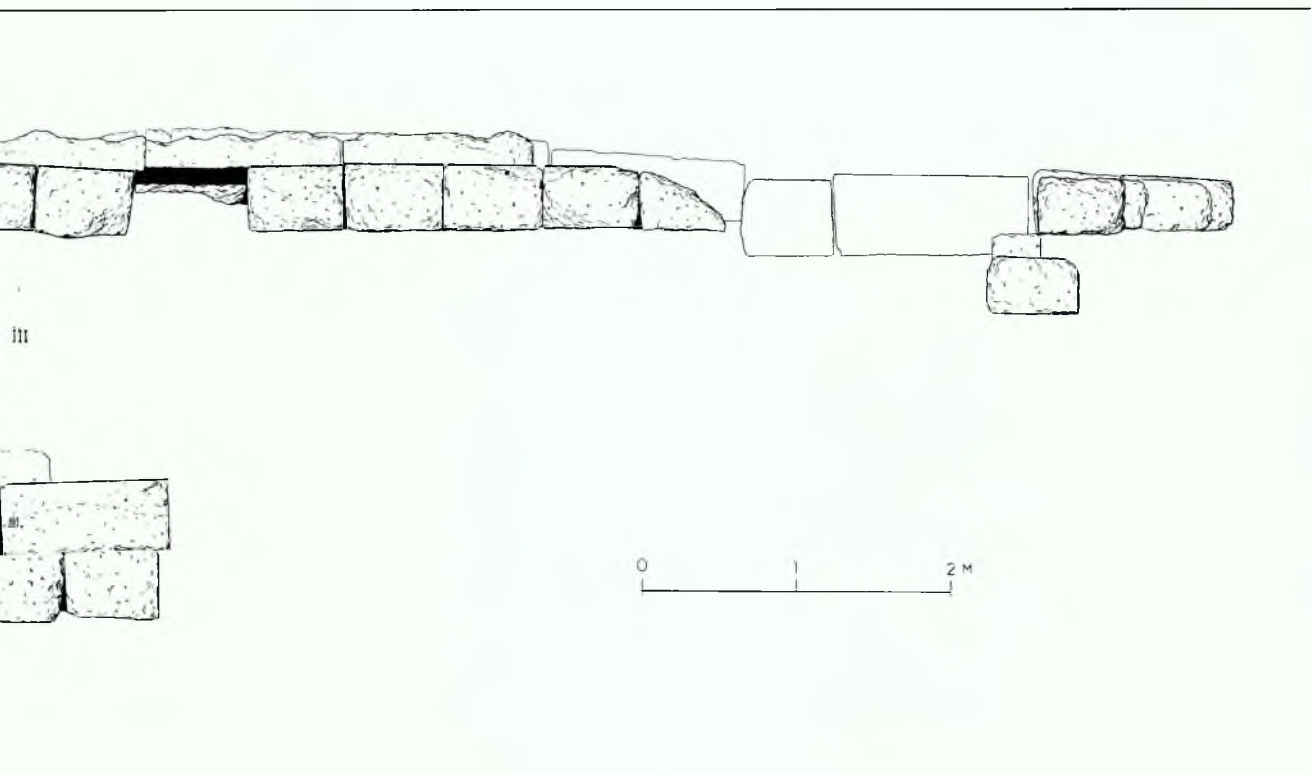
Σχέδ. 20. Νότια και δυτική όψη του ταφικού περιβόλου III και νότια όψη του αποκαλυφθέντος τμήματος του ταφικού περιβόλου V.

ηθεί ένας κροκαλοπαγής δρομικός λίθος (Πίν. 23 α) και στη συνέχεια ένας διάτονος, ο οποίος ανήκε συγχρόνως και στον βόρειο τοίχο, που είχε το μισό πλάτος από τους υπόλοιπους τοίχους του περιβόλου. Σε έναν πωρόλιθο του δεύτερου δόμου του δυτικού τοίχου υπήρχαν δύο μοχλοβόθρια. Σύνδεση των λίθων με πελεκίνους τόρμους, στους οποίους δεν βρέθηκαν υπολείμματα μεταλλινων συνδέσμων, υπήρχε μόνο στο νότιο τμήμα του τοίχου αυτού (Σχέδ. 17). Ο νοτιότερος διάτονος πωρόλιθος συνδεόταν με τόρμο μόνον με τον δεύτερο από Δ. πωρόλιθο της ΝΔ. γωνίας (Σχέδ. 17).

Από τον βόρειο τοίχο του περιβόλου (Σχέδ. 17 και 18 (τοίχος 3): Πίν. 23 β και 24 α), συνολ. μήκ. 13,15, πλ. 0,65 και μεγ. σωζ. ύψους 1,20 μ., σώζονταν τρεις δόμοι, καθένας από τους οποίους συνίστατο από μία σειρά δρομικών λίθων. Ο τοίχος αυτός ήταν κτισμένος κατά το ισοδομικό σύστημα, αλλά δεν υπήρχε απόλυτη κανονικότητα στους δύο κατώτερους δόμους, οι οποίοι αποτελούσαν τη θεμελίωση: οι κάθετοι αρμοί των λίθων του δεύτερου δόμου δεν διχοτομούσαν σε όλες τις περιπτώσεις το μήκος των λίθων του πρώτου δόμου. Ένας πωρόλιθος του μεσαίου δόμου στο ανατολικό άκρο του τοίχου έφερε τρία μοχλοβόθρια. Στη ΒΔ. γωνία του περιβόλου ο πρώτος δρομικός πωρόλιθος του δεύτερου δόμου, που ανήκε συγχρόνως και στον δυτικό τοίχο, σχημάτιζε εγκοπή, στην οποία εφάρμοζε ο πωρόλιθος του αμέσως επόμενου δόμου (Πίν. 24 β). Από τον δόμο αυτόν, δηλαδή τον πρώτο της ανωδομής, διασώθηκαν μόνον έξι πωρόλιθοι, κατεστραμμένοι σε μεγάλο βαθμό από το μηχανικό άροτρο, οι οποίοι κάλυπταν συνολικό μήκος 7,15 μ.

Σε απόσταση 8,50 μ. από το δυτικό άκρο του ο βόρειος τοίχος του περιβόλου είχε καταστραφεί σε όλο το ύψος του και σε μήκος 1,40 μ. από την κατασκευή ενός κιβωτιόσχημου τάφου (Σχέδ. 18 (τάφος 36): Πίν. 24 γ). Τεμάχια πωρολίθων που βρέθηκαν βόρεια από την περιοχή της καταστροφής προέρ-

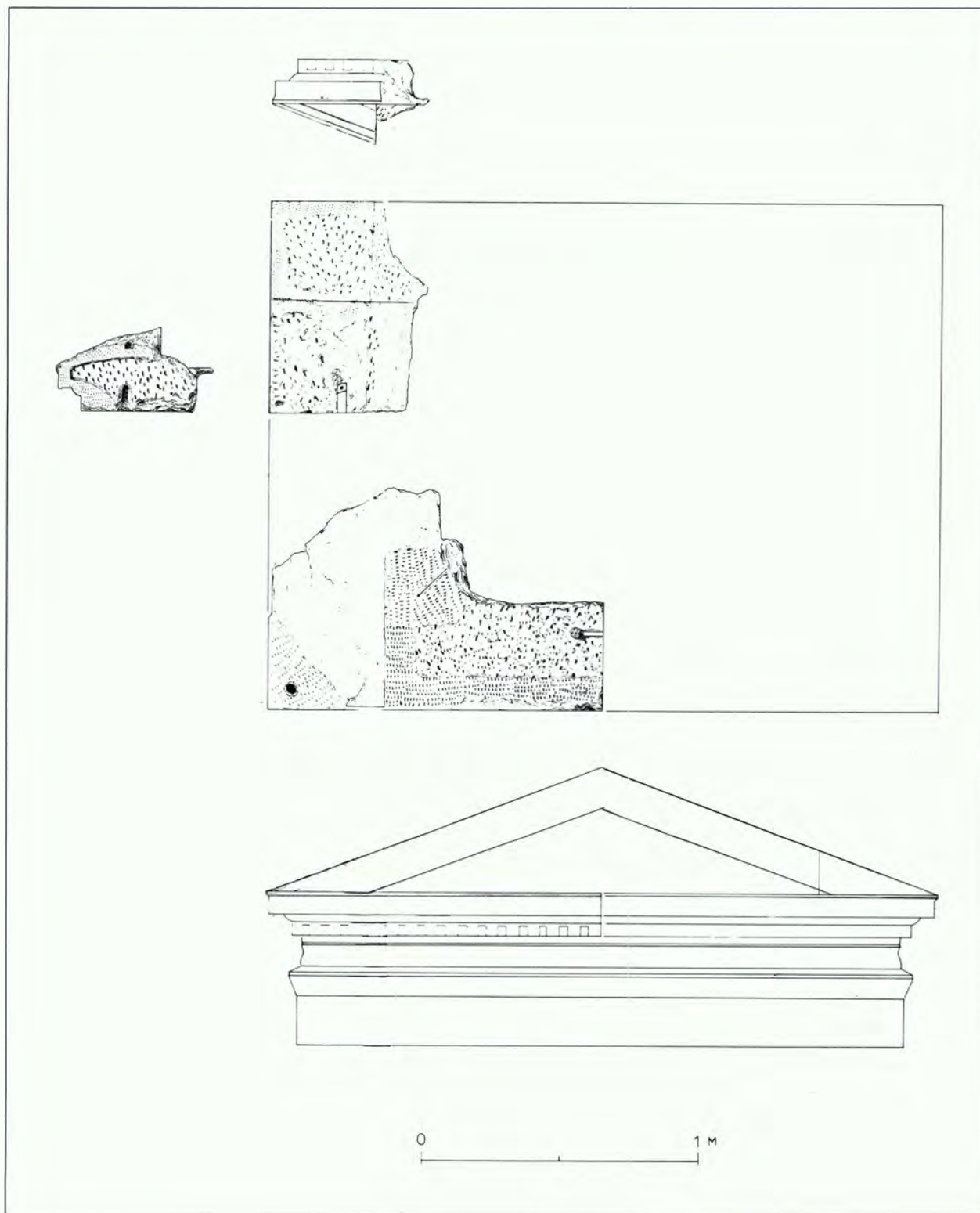
χονταν κατά πάσαν πιθανότητα από τον τοίχο αυτόν. Στο ανατολικό άκρο του τοίχου, μετά το κατεστραμμένο τμήμα, δεν είχαν διατηρηθεί λίθοι από την ανωδομή.

Όπως στον νότιο τοίχο του περιβόλου, έτσι και στον βόρειο ο δεύτερος δόμος της θεμελίωσης είχε μεγαλύτερο μήκος από τον κατώτερο. Ο δόμος αυτός του βόρειου τοίχου είχε μήκος από Δ. προς Α., συμπεριλαμβανομένου και του κατεστραμμένου τμήματος, 11,42 μ. Ο επόμενος δόμος είχε μήκος 11,82 μ. έως τον γωνιαίο πωρόλιθο, ο οποίος ανήκε και στον ανατολικό τοίχο, και 13,15 μ. μαζί με αυτόν.

Ο ανατολικός τοίχος (Σχέδ. 17 και 18 (τοίχος 4)· Πίν. 25 α) ήταν ο λιγότερο καλά διατηρημένος. Από αυτόν διατηρήθηκε μόνο στο βόρειο τμήμα μία σειρά από πέντε διάτονους πωρόλιθους, αρκετά κατεστραμμένους από το άροτρο, στο ίδιο επίπεδο με τον μεσαίο δόμο των υπολοίπων τοίχων, δηλαδή τον ανώτερο της θεμελίωσης. Το σωζόμενο μήκος του ήταν 2,55, το πλάτος 1,28 και το μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,35 μ. Όπως αναφέρθηκε, οι λίθοι στη ΝΔ. και στη ΒΔ. γωνία του περιβόλου συνδέονταν στενά μεταξύ τους. Αντιθέτως, ο πωρόλιθος στη ΒΑ. γωνία (Σχέδ. 17), αν και βρισκόταν στην ίδια ευθεία με τους λίθους του βόρειου τοίχου –ελαφρώς προεξείχε προς Β.–, ούτε συνδεόταν με οποιονδήποτε τρόπο με τον τελευταίο πωρόλιθο του τοίχου αυτού ούτε καν επαπτόταν σε αυτόν.

Από την περιγραφή των τοίχων γίνεται φανερό ότι το δυτικό τμήμα του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ ήταν θεμελιωμένο βαθύτερα από το ανατολικό. Τούτο προφανώς επιβλήθηκε από τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους στην αρχαιότητα, που θα παρουσίαζε καταφερική κλίση από ΝΑ. προς ΒΔ.

Στο εσωτερικό του περιβόλου και σε επαφή με τον νότιο τοίχο, σε απόσταση 3,80 μ. από την εσωτερική ΝΔ. γωνία, αποκαλύφθηκε κτιστό ορθογώνιο βάθρο (Σχέδ. 17· Πίν. 25 β), κατεστραμμένο εν

Σχέδ. 21. Ο θριγκός του επιτύμβιου ναΐσκου του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ.

μέρει στη ΒΑ. γωνία, για τη στήριξη επιτύμβιου ιωνικού ναΐσκου, από τον οποίο βρέθηκαν λίγα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. Από το βάθρο, το οποίο ήταν κτισμένο με πωρολίθους κατά το ισοδομικό σύστημα, διατηρήθηκαν τέσσερις δόμοι. Ο ανώτερος ήταν στο ίδιο επίπεδο με τον πρώτο δόμο της ανωδομής του νότιου τοίχου του περιβόλου. Το βάθρο αυτό είχε μήκος 2,55, πλάτος 1,95 και μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,65 μ.

Στον επιτύμβιο ναΐσκο ανήκαν μαρμάρινο τεμάχιο γωνιαίου γείσου (ΜΩ 222), το οποίο βρέθηκε σε απόσταση 1,40 μ. βόρεια από τον ταφικό περιβόλο και σε βάθος μόλις 0,30 μ. από την επάνω επιφάνεια του βόρειου τοίχου (Σχέδ. 17 και 18), ένα μεγαλύτερο τεμάχιο από δεύτερο γωνιαίο γείσο (ΜΩ 26), το οποίο είχε περισυλλεγεί πριν από λίγα χρόνια ως τυχαίο επιφανειακό εύρημα από το οικόπεδο του Ο.Σ.Κ., δύο μαρμάρινα αποτμήματα με γεισηπόδες (ΜΩ 475 α-β) από την επίχωση βόρεια από τον ταφικό περιβόλο, ένα μαρμάρινο τεμάχιο επιστυλίου (ΜΩ 220) που βρέθηκε σχεδόν επιφανειακά νότια από τον περιβόλο και ένα μικρότερο θραύσμα επιστυλίου από το γέμισμα του ημικατεστραμμένου τάφου 22.

Με βάση τα παραπάνω ευρήματα μπορεί να αποκατασταθεί σχεδιαστικά η μορφή που είχε ο θριγκός του επιτύμβιου ιωνικού ναΐσκου (Σχέδ. 21). Το ύψος του θριγκού, ως την κορυφή του αετώματος, υπολογίζεται ότι ήταν 1 μ. Με βάση τις υπάρχουσες ενδείξεις στην επάνω επιφάνεια του γείσου ΜΩ 26 τις γωνίες του αετώματος στην κύρια όψη θα στόλιζαν ένθετα ακρωτήρια. Το μέγιστο μήκος του οριζόντιου γείσου στην κύρια και την οπισθία όψη του ναΐσκου ήταν 2,42 μ., ενώ το μήκος του επιστυλίου στην κάτω επιφάνεια γύρω στα 2,18 μ.

Κοντά στην κατεστραμμένη ΝΑ. γωνία του περιβόλου, αρκετά ψηλότερα από το σωζόμενο τμήμα της κάλυψης του κιβωτιόσχημου τάφου 21 (Σχέδ. 17 και 18), στο ίδιο επίπεδο με τον ανώτερο δόμο του κτιστού βάθρου και με τον πρώτο δόμο της ανωδομής του περιβόλου, βρέθηκε μία ελλιπής πώρινη βάση (Πίν. 26 α), μήκ. 0,72, πλ. 0,66 και σωζ. ύψ. 0,30 μ., με μεγάλο κυκλικό τόρμο πιθανώς για την ένθεση επιστήματος ή της πλίνθου αγάλματος.

Μεγάλα τεμάχια πωρολίθων που είχαν επαναχρησιμοποιηθεί στα τοιχώματα των ύστερων κιβωτιόσχημων τάφων 18, 19, 20 και 24 δεν αποκλείεται να είχαν ληφθεί από τους τοίχους του ταφικού περιβόλου. Διάφορα όμως μαρμάρινα και κυρίως πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη, άλλα από τα οποία είχαν επαναχρησιμοποιηθεί σε τάφους πολύ μεταγενέστερους από την ίδρυση του περιβόλου, άλλα είχαν χρησιμεύσει στην ομοίως υστερότερη κατασκευή ενός είδους ποδίου ή εξέδρας επάνω από τον κιβωτιόσχημο τάφο 36 και άλλα βρέθηκαν στην επίχωση στο ανατολικό τμήμα του περιβόλου, είναι πιθανόν ότι δεν ανήκαν στον συγκεκριμένο ταφικό περιβόλο, αλλά μάλλον είχαν μεταφερθεί από άλλους, γειτονικούς περιβόλους. Τα μέλη αυτά, τα οποία περιγράφονται στην παρουσίαση των τάφων, είναι τα εξής: δύο μαρμάρινοι ορθοστάτες και μία μαρμάρινη πλάκα από τα τοιχώματα και την κάλυψη του κιβωτιόσχημου τάφου 18, τμήμα πώρινης παραστάδας επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του ίδιου τάφου, ένα πώρινο μέλος με θραυσμένο ακροκέραμο από επίστεψη ταφικού περιβόλου, από το τοίχωμα του κιβωτιόσχημου τάφου 19, ένα πώρινο απόθραυσμα με ακροκέραμο, ομοίως από επίστεψη ταφικού περιβόλου, από τον κτιστό παιδικό τάφο 30, νότια του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ, τμήμα πώρινου γείσου και πώρινη πλίνθος από τον κιβωτιόσχημο τάφο 24, τρεις πώρινες πλίνθοι και τεμάχια άλλων από την υστερότερη κατασκευή επάνω από τον τάφο 36.

Και οι δώδεκα τάφοι που αποκαλύφθηκαν στο εσωτερικό του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ είχαν τον ίδιο προσανατολισμό, από Β. προς Ν. (Σχέδ. 17 και 18). Ο κιβωτιόσχημος τάφος 37, βόρεια του κτιστού βάθρου, κατασκευάστηκε πριν από την ίδρυση του περιβόλου, διότι τμήμα του τοιχώματός του ήταν κάτω από τον βόρειο τοίχο, γύρω στα 0,30 μ. βαθύτερα από το επίπεδο έδρασης της θεμελίωσης. Στο δυτικό τμήμα του περιβόλου ο κιβωτιόσχημος τάφος 16, σε μίμηση μαρμάρινης σαρκοφάγου, του ύστερου 4ου-πρώιμου 3ου αι. π.Χ., είναι ο παλαιότερος χρονολογήσιμος τάφος που μπορεί να συσχετισθεί με τον ταφικό περιβόλο.

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 22, ανατολικά του κτιστού βάθρου, βρέθηκε κατεστραμμένος σε μεγάλο

βαθμό, αλλά με βάση ορισμένα στοιχεία, τα οποία εκτίθενται στην παρουσίαση των τάφων, μπορεί να αναχθεί στους ελληνιστικούς χρόνους, πιθανώς πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Βόρεια από τον τάφο αυτόν, πλησιέστερα στον βόρειο τοίχο και στο επίπεδο του κατώτερου δόμου του, διαπιστώθηκε μία λεπτή στρώση, μήκ. 1 και πλ. 0,50 μ., με έντονα ίχνη καύσης και κομμάτια κεραμίδων, στην οποία βρέθηκαν τρία μικρά μελαμβραφή όστρακα, ένα μολύβδινο κυκλικό βαρίδι (ΜΩ 435), μία χάλκινη αιχμή βέλους και ένα χάλκινο καρφάκι. Ίσως η στρώση με την καύση ήταν υπολείμματα ταφικής πυράς προσφοράς του 4ου αι. π.Χ.

Η χρήση του χώρου του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ συνεχίστηκε στην ύστερη ελληνιστική εποχή, οπότε κατασκευάστηκε μία σειρά κιβωτιόσχημων τάφων. Σε αυτούς υπάγονται ο τάφος 21, ο οποίος είχε κοινό ενδιάμεσο τοίχωμα με τον τάφο 22, ο δίδυμος τάφος 23, ανατολικά του προηγούμενου, ο τάφος 36, ο οποίος είχε κοινή τη μία στενή πλευρά με τον τάφο 21 και κατά την κατασκευή του καταστράφηκε τμήμα του βόρειου τοίχου του περιβόλου, και ο τάφος 20, δυτικά του κτιστού βήθρου. Τον πρώιμο 1ο αι. π.Χ. έγινε και ένας εγχυτρισμός σε οξυπύθμενο αμφορέα κοντά στη ΒΔ. γωνία του περιβόλου.

Στην εποχή του Αυγούστου και τον 1ο αι. μ.Χ. ο χώρος επαναχρησιμοποιήθηκε για ταφές και κατά πάσαν πιθανότητα έγινε μία διαμόρφωση σε όλο το κεντρικό και το ανατολικό τμήμα του περιβόλου. Στην εποχή αυτή ανήκει μία σειρά κτιστών κιβωτιόσχημων τάφων: ο τάφος 19, ακριβώς στη ΝΔ. γωνία του περιβόλου, ο τάφος 18, βόρεια του κτιστού βήθρου, και ο τάφος 24, στο ανατολικό άκρο του περιβόλου. Οι τάφοι αυτοί κατασκευάστηκαν με ποικίλο υλικό. Μέρος από αυτό ελήφθη από τον ίδιο τον ταφικό περίβολο ΙΙΙ, η καταστροφή του οποίου είχε αρχίσει ήδη από τους όψιμους ελληνιστικούς χρόνους, επιπλέον μέρος προμήθευσαν άλλοι τάφοι και άλλοι ταφικοί περίβολοι. Την εποχή του Αυγούστου επαναχρησιμοποιήθηκε και ο παλαιότερος κιβωτιόσχημος τάφος 21.

Εκτός από την ίδρυση νέων τάφων και την εκ νέου χρησιμοποίηση ενός παλαιότερου έγιναν ουσιώδεις επεμβάσεις και σε άλλους τάφους. Κατά την κατασκευή του τάφου 18 εντοπίστηκε ο προγενέστερος της ίδρυσης του περιβόλου τάφος 37, ο οποίος ανοίχτηκε και εξερευνήθηκε και στη συνέχεια μπαζώθηκε με χώμα. Μετά την επανατοποθέτηση των καλυπτηρίων πλακών του τάφου 37 ο χώρος έως το επίπεδο της κάλυψης του τάφου 18 γεμίστηκε με τεμάχια πωρολίθων και μικρούς αργούς λίθους. Ανάλογες επεμβάσεις στους τάφους 22 και 36 πιθανώς σχετίζονται με την επαναχρησιμοποίηση του τάφου 21. Επί πλέον επάνω από τον τάφο 36 κατασκευάστηκε ένα είδος ποδίου ή μικρής εξέδρας, μήκ. 2,80 και πλ. γύρω στο 1,30 μ., με έναν μαρμάρινο ενεπίγραφο επιτύμβιο κύβο (ΜΩ 212), του 2ου-1ου αι. π.Χ., και τεμάχια πώρινων πλίνθων (Σχέδ. 17). Τέλος, κατά την κατασκευή του τάφου 24 καταστράφηκε ολοσχερώς η ανατολική θήκη του δίδυμου κιβωτιόσχημου τάφου 23, ενώ η δυτική θήκη ανοίχτηκε, μπαζώθηκε με χώμα και ποικίλο υλικό και στη συνέχεια καλύφθηκε με πώρινες πλάκες.

Ιδιαίτερα στο τμήμα επάνω από τον τάφο 18 και έως το ανατολικό άκρο του περιβόλου υπήρχαν πολλά τμήματα πωρολίθων και πλήθος από μαρμάρινα αποθραύσματα, ορισμένα από τα οποία προέρχονται από επιτύμβιες στήλες. Τέτοια αποθραύσματα περιείχοντο επίσης όχι μόνο μέσα στον ημι-κατεστραμμένο τάφο 22, αλλά και στο γέμισμα των τάφων 23 και 36, οι οποίοι είχαν καλυφθεί και πάλι με πώρινες πλάκες. Ως εκ τούτου ο κατακερματισμός μαρμαρίνων μελών και επιτύμβιων στηλών πρέπει να συνδέεται με την ευρείας εκτάσεως επέμβαση στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του περιβόλου από την εποχή του Αυγούστου και εξής, δηλαδή κατά την κατασκευή των τάφων 18 και 24 και την επαναχρησιμοποίηση του τάφου 21. Μεγάλα τεμάχια πωρολίθων και στρώμα με κομμάτια κεραμίδων, μικρούς αργούς λίθους και λίγα μαρμάρινα θραύσματα διαπιστώθηκαν επίσης στην περιοχή του κατεστραμμένου ΝΑ. άκρου του περιβόλου και νότια από αυτό (Σχέδ. 17· Πίν. 26 β-γ). Ένα καλοδιατηρημένο αργυρό δηνάριο του Αυγούστου (Ν 76) βρέθηκε στην περιοχή της νοητής γωνίας του ανατολικού και του νότιου τοίχου, 0,10 μ. βαθύτερα από το επίπεδο έδρασης του τελευταίου τοίχου.

Σε υστερότερη εποχή έγινε ένας ενταφιασμός σε δύο πήλινες κυψέλες (τάφος 17) σε επίπεδο ψηλότερο από το μπάζωμα επάνω από τον κιβωτιόσχημο τάφο 37 (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Ε-Ε1) και

στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους επαναχρησιμοποιήθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος 20. Την εποχή αυτή έγινε επέκταση του νεκροταφείου, όπως πιστοποιείται από την ύπαρξη κεραμοσκεπών και άλλων τάφων νότια του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17).

Η εύρεση λίγων βυζαντινών εφυαλωμένων οστροάκων και ενός μισού τεταρτηριού του Μανουήλ Β' (Ν 79) μέσα στο γέμισμα του ημικατεστραμμένου τάφου 22 δεν συνεπάγεται βεβαίως τη συνέχιση της χρήσης του νεκροταφείου και κατά την εποχή αυτή.

Από τους κιβωτιόσχημους τάφους που αναφέρθηκαν εντελώς άθικτοι από μεταγενέστερες επεμβάσεις και ασύλητοι ήταν μόνον ο μαρμαρίνος τάφος 16, του ύστερου 4ου-πρώιμου 3ου αι. π.Χ., στο δυτικό τμήμα του περιβόλου, ο τάφος 18, στο μέσον, και ο τάφος 24 στο ανατολικό άκρο, του 1ου αι. μ.Χ. Οι τάφοι 19, 20 και 21 πιθανώς εξερευνήθηκαν από τυμβωρύχους που αναζητούσαν κτερίσματα από πολύτιμο υλικό σε εποχή οπωσδήποτε παλαιότερη από τη σημερινή.

Η επανειλημμένη χρήση του χώρου στη διάρκεια ενός μακρότατου χρονικού διαστήματος και οι διάφορες επεμβάσεις ήδη από τους αρχαίους χρόνους είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη διαταραχή της επίχωσης στο εσωτερικό του περιβόλου, από τον σωζόμενο δόμο της ανωδομής έως το επίπεδο έδρασης της θεμελίωσης, καθώς και σε ακόμα βαθύτερο επίπεδο στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα. Στην επίχωση αυτή περιείχοντο τεμάχια κεραμίδων, χάλκινα νομίσματα (Ν 68-Ν 74), κομμάτια σιδερένιων καρφιών, ελάχιστα γυάλινα θραύσματα, μία πήλινη πυραμιδοειδής αγνύθα (χωρίς αριθ. ευρ.) και μία λίθινή (ΜΩ 469 δ), αγγεία από τάφους και όστρακα κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Στον Πίν. 27 α-β απεικονίζονται επιλεγμένα όστρακα της κλασικής και της ελληνιστικής εποχής (ΜΩ 467 α-ζ', 468 α-γ).

Στο δυτικό τμήμα του περιβόλου το χώμα από βάθους 0,10 μ. περίπου κάτω από το επίπεδο έδρασης της θεμελίωσης ήταν καθαρό, καστανέρυθρο και κάπως αμμώδες. Το κατώτερο τμήμα του μαρμαρίνου τάφου 16 και ο προγενέστερος της ίδρυσης του περιβόλου κιβωτιόσχημος τάφος 37 (Σχέδ. 18 και 19, τομή Ε-Ε1) βρισκόνταν μέσα σε αυτό το καθαρό χώμα.

Στο ΒΔ. άκρο του περιβόλου, το οποίο ήταν θεμελιωμένο βαθύτερα από το υπόλοιπο τμήμα, είχαν διατηρηθεί λείψανα τοίχου από κατασκευή προγενέστερη της ίδρυσης του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17 και 18 (τοίχος 7)· Πίν. 27 γ). Από τον τοίχο αυτόν, που είχε κατεύθυνση από Α. προς Δ., σωζόταν μόνο μία σειρά από μικρούς αργούς λίθους και έναν πλακοειδή, η οποία εδραζόταν στο στρώμα από καθαρό χώμα. Το σωζόμενο μήκος του ήταν 1,50, το πλάτος 0,60 και το ύψος 0,10 μ. Προς Α. σωζόταν σχεδόν έως τη ΒΔ. γωνία του τάφου 16 και προς Δ. εκτεινόταν κάτω από τον δυτικό τοίχο του περιβόλου. Έξω από αυτόν είχε καταστραφεί εντελώς από τον ρωμαϊκό κεραμοσκεπή τάφο 39 (Σχέδ. 17 και 18), ο οποίος είχε κατασκευασθεί σε επίπεδο πολύ βαθύτερο από το κάτω πέρας της θεμελίωσης του περιβόλου. Από τό περιβάλλον του τοίχου αυτού προήλθαν όστρακα του 5ου-4ου αι. π.Χ. και ένα ελλειπές άωτο σκυφίδιο (ΜΩ 469 η), του 4ου αι. π.Χ.

Λείψανα άλλου τοίχου, στο ίδιο επίπεδο με τον προηγούμενο, της ίδιας δόμησης και του ίδιου προσανατολισμού με αυτόν, αποκαλύφθηκαν στον χώρο ανάμεσα στους τάφους 19 και 20 (Σχέδ. 17 και 18 (τοίχος 8)· Πίν. 27 δ). Ο τοίχος αυτός ερευνήθηκε σε μήκος 1,45 μ. Το πλάτος του ήταν 0,60 και το σωζόμενο ύψος 0,15 μ. Η απόσταση μεταξύ των δύο τοίχων ήταν γύρω στα 2,70 μ.

Σε μικρή τομή που έγινε κάτω από το δάπεδο του μαρμαρίνου τάφου 16, σε αρκετά βαθύτερο επίπεδο από τους δύο παραπάνω τοίχους, βρέθηκαν τεμάχια κεραμίδων με μελανή βαφή, όστρακα του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 28 α) και διαλυμένα ανθρώπινα οστά. Η ύπαρξη των τελευταίων σε συνδυασμό με την κεραμική υποδηλώνει τη χρήση του χώρου για ταφές ήδη από τον 5ο αι. π.Χ.

Δυτικά του ταφικού περιβόλου III αποκαλύφθηκαν τάφοι της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής περιόδου (τάφοι 26, 27, 38 και 39) και νότια από αυτόν τάφοι κυρίως των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων (τάφοι 25, 29-35 και 40). Κατά μήκος όμως της εξωτερικής πλευράς του βόρειου και του ανατολικού τοίχου του περιβόλου δεν βρέθηκαν τάφοι. Ένας εγχυτρισμός σε λεκάνη (ΜΩ 397, τάφος β) της ρωμαϊκής περιόδου, κοντά στο ανατολικό άκρο του βόρειου τοίχου και σε απόσταση 1,40 μ. από αυτόν

(Σχέδ. 17 και 18), φαίνεται να ανήκει στην ομάδα των τάφων που αποκαλύφθηκαν στην περιοχή του ταφικού κτίσματος IV.

Για να ελεγχθούν τα στρώματα στην εξωτερική πλευρά του βόρειου τοίχου του ταφικού περιβόλου III έγιναν δύο δοκιμαστικές τομές, μία στη ΒΔ. γωνία του περιβόλου (τομή Α), διαστ. 2,60x2,30 μ., και μία άλλη ανατολικότερα, στην περιοχή όπου βρέθηκε το τμήμα γωνιαίου γείσου ΜΩ 222 (τομή Β), διαστ. 2,50x2,20 μ. (Σχέδ. 18). Σε επαφή με τη βόρεια πλευρά της τελευταίας τομής ανοίχτηκε και τρίτη (τομή Γ), διαστ. 3,20x4,30 μ. (Σχέδ. 18).

Στην τομή Α η επίχωση έως λίγο βαθύτερα από το επίπεδο έδρασης του βόρειου τοίχου περιείχε κυρίως ελληνιστική κεραμική (όστρακα μεγαρικών σκύφων, κεραμική κατηγορίας Δυτικής κλιτύς κ.ά.) μαζί με ελάχιστα ρωμαϊκά και λίγα κλασικά όστρακα. Βρέθηκαν επίσης ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 75), ένας ελλιπώς σωζόμενος μολύβδινος κατάδεσμος (ΜΩ 416) και τεμάχιο κεραμίδας με εγχάρακτη επιγραφή. Σε βαθύτερο επίπεδο διαπιστώθηκε, όπως και στο εσωτερικό του περιβόλου, το στρώμα με το καθαρό, καστανέρυθρο και κάπως αμμώδες χώμα, το οποίο περιείχε λίγα όστρακα της κλασικής περιόδου.

Ανάλογη ήταν η επίχωση και στις τομές Β και Γ με πλεονάζουσα την ελληνιστική κεραμική έως 0,10 μ. περίπου βαθύτερα από το κάτω πέρας του βόρειου τοίχου. Σε επαφή με το μαρμάρινο γέισο ΜΩ 222 βρέθηκε τμήμα πήλινου ειδωλίου (ΜΩ 399). Άλλα ευρήματα από την διαταραγμένη επίχωση της τομής Β ήταν δύο ατρακτόσχημα μυροδοχεία (ΜΩ 400 και 472) και ένα πήλινο πουλάκι (ΜΩ 436). Στην τομή Γ βρέθηκαν μία χάλκινη περόνη (ΜΩ 444), ένα χάλκινο ψέλιο (ΜΩ 445), ένα χάλκινο ιατρικό εργαλείο (;) και μία χάντρα με «οφθαλμούς» (ΜΩ 434). Κεραμική του 5ου-4ου αι. π.Χ. από το κατώτερο στρώμα στην τομή Γ απεικονίζεται στον Πίν. 28 β-γ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Μέλη από τον θριγκό του επιτύμβιου ιωνικού ναΐσκου

1. (ΜΩ 26). Τμήμα από το αριστερό μισό γωνιαίου γείσου από λευκό μάρμαρο (Σχέδ. 21· Πίν. 29 α, αριστερά).

Μήκ. 1,21, μέγ. σωζ. πλ. 0,78, μέγ. σωζ. ύψ. 0,29 μ. Σώζονται το οριζόντιο γέισο με τους γεισηπόδες και η αριστερή γωνία του καταέτιου γείσου. Κατά πάσαν πιθανότητα το τμήμα αυτό προέρχεται από την πρόσοψη του ναΐσκου. Στη δεξιά όψη του οριζόντιου γείσου υπάρχει αναθύρωση. Η κατεργασία της επάνω επιφάνειας και το κάθετο κόψιμο στη δεξιά πλευρά του καταέτιου γείσου υποδεικνύουν ότι η συνέχεια του τελευταίου μαζί με το τύμπανο του αετώματος είχαν δουλευτεί σε ξεχωριστό τεμάχιο μαρμάρου. Στην επάνω επιφάνεια σώζονται μικρός κυκλικός τόρμος με αύλακα μολυβδοχόησης και στο άκρο δεξιά μεγαλύτερος ορθογώνιος τόρμος με υπολείμματα μολυβδοχομένου σιδερένιου συνδέσμου για την

προσαρμογή του άλλου μισού του οριζόντιου γείσου, ενώ ένας κυκλικός τόρμος πλησιέστατα στην αριστερή γωνία θα χρησίμευε για την ένθεση ακρωτηρίου.

2. (ΜΩ 222). Τμήμα γωνιαίου γείσου από λευκό μάρμαρο (Σχέδ. 21· Πίν. 29 α, δεξιά).

Μέγ. σωζ. μήκ. 0,57, πλ. 0,75, μέγ. ύψ. 0,30 μ. Σώζονται τμήμα από το οριζόντιο γέισο με τους γεισηπόδες και η γωνία του καταέτιου γείσου. Κατά πάσαν πιθανότητα το τεμάχιο αυτό προέρχεται από την αριστερή γωνία της οπισθίας όψης του ναΐσκου. Η συνέχεια του καταέτιου γείσου είχε δουλευτεί σε ξεχωριστό τεμάχιο μαρμάρου. Στη μία όψη υπάρχει αναθύρωση και ορθογώνιος τόρμος, πιθανώς για την προσαρμογή στο τμήμα ΜΩ 26. Ορθογώνιος τόρμος σώζεται και στην επάνω επιφάνεια.

3. (ΜΩ 475 α-β). Δύο μικρά αποτμήματα γεισηπόδων από λευκό μάρμαρο.

4. (ΜΩ 220). Τμήμα επιστυλίου από λευκό μάρμαρο (Σχέδ. 22).

Μέγ. σωζ. μήκ. 0,80, μέγ. πλ. 0,37, ύψ. 0,39 μ.

Η κύρια όψη κοσμείται με κυμάτιο, ενώ στην οπισθία σχηματίζεται πατούρα, κάτω από την οποία υπάρχει μικρή οπή (Πίν. 29 β). Στη σωζόμενη στενή πλευρά υπάρχει αναθύρωση. Στην επάνω επιφάνεια σώζεται τόρμος με υπολείμματα μολυβδοχομένου συνδέσμου.

5. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Αποτμήμα επιστυλίου από λευκό μάρμαρο (Σχέδ. 23).

Μέγ. σωζ. μήκ. 0,26, σωζ. πλ. 0,26, σωζ. ύψ. 0,34 μ.

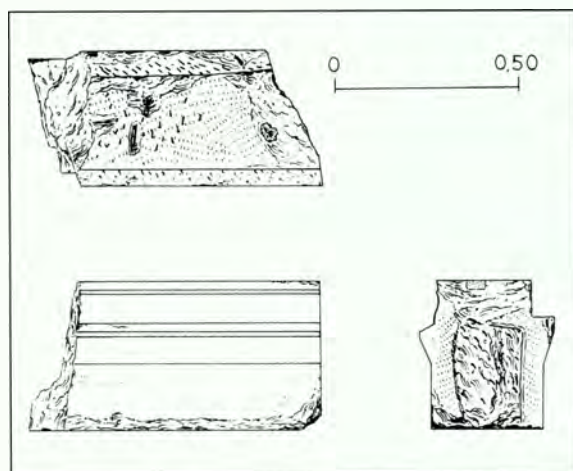
Στο επάνω μέρος της κύριας όψης υπάρχουν γλυφές. Στη σωζόμενη στενή πλευρά διακρίνεται αναθύρωση.

Από τον δυτικό τοίχο του περιβόλου

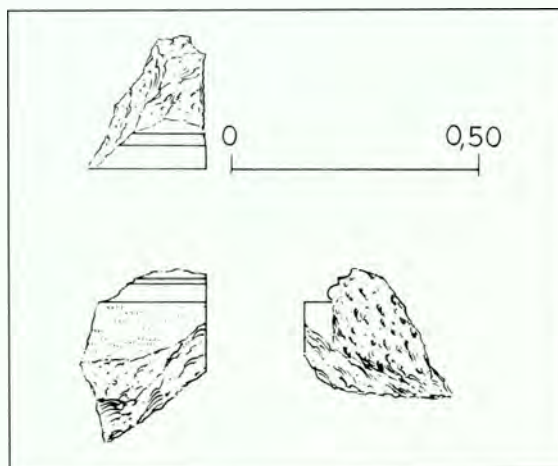
ΜΩ 398. Ανδρικό κεφάλι από ειδώλιο (Πίν. 29 γ). Σωζ. ύψ. 0,034 μ.

Λείπει το πίσω μέρος. Στην κύρια όψη υπάρχουν ραγίσματα. Πηλός καστανός με τεφρό πυρήνα. Στην επιφάνεια διακρίνονται ίχνη από κάψιμο. Το κεφάλι είναι συμπαγές, κατασκευασμένο σε μήτρα.

Πιθανώς των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

Σχέδ. 22. Τμήμα επιστυλίου ΜΩ 220.

Σχέδ. 23. Αποτμήμα επιστυλίου.

Προβλ. S. Besques, Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains, III, 1972, σ. 125, αριθ. D 839, πίν. 153, h (από την Έφεσο. Αρχές 1ου αι. μ.Χ.).

Από την επίχωση του περιβόλου

1. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Πήλινη πυραμιδοειδής αγνύθα.

Ύψ. 0,044 μ.

Στη βάση υπάρχουν αποκρούσεις. Πηλός καστανός.

Της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Ανήκει στον ίδιο τύπο με τις αγνύθες ΜΩ 432 και 433 (Πίν. 7 β).

2. (ΜΩ 469 δ). Πυραμιδοειδής αγνύθα από μαλακό πρασινόφαιο λίθο (Πίν. 7 β).

Ύψ. 0,048, βάση 0,035x0,036 μ.

Ακέραιη. Φέρει ελαφρές αποκρούσεις.

4ος αι. π.Χ.

Προβλ. ως προς το σχήμα την πήλινη αγνύθα: Αικ. Δεσποίνη, ΑΕ 1982, σ. 77, πίν. 12 α, 3.

3. (ΜΩ 414). Χάλκινο πουλάκι (Πίν. 29 δ).

Μήκ. 0,038 μ.

Είναι διαβρωμένο και σε κακή κατάσταση διατήρησης. Δηλώνονται μισανοιγμένες οι δύο φτερούγες. Στο κεφάλι και στο στήθος υπάρχουν

δύο μικρές προεξοχές. Στη συνέχεια της ουράς ένα στέλεχος, τώρα σπασμένο, κάμπτεται προς τα κάτω και μετά οριζόντια και πλαταίνει στο άκρο. Πιθανώς ήταν προσαρμοσμένο σε σκεύος ή άλλο αντικείμενο.

Από στρώση με έντονα ίχνη καύσης, μέσα στον περίβολο

1. (ΜΩ 435). Κυκλικό αμφίκυρτο βαρίδι με οπή στο κέντρο από μόλυβδο (Πίν. 30 α).

Διάμ. 0,035, πάχ. 0,007 μ.

Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση και στις δύο όψεις: στη μία φλογόσχημα φύλλα σε ακτινωτή διάταξη, στην άλλη στεφάνι κισσού.

Πρβλ. G.R. Davidson - D. Burr Thompson, *Small Objects from the Pnyx: I, Hesperia, Suppl. VII* 1943, σ. 97 και 100, αριθ. 23-26, εικ. 45 (από την Πνύκα, σε επίχωση της περιόδου 425-325 π.Χ.). Αγγ. Ανδρειωμένου, ΑΕ 1976, Αρχαιολ. Χρονικά, σ. 16 και σημ. 1, πίν. ΙΗ ζ (από τη Βοιωτία και την Ερέτρια). Βλ. και το μολύβδινο βαρίδι ΜΩ 429.

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Χάλκινη αιχμή βέλους.

Ύψ. 0,015 μ.

Βλ. Davidson, σ. 200, αριθ. 1520, πίν. 91 (4ος αι. π.Χ.).

3. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Χάλκινο καρφάκι.

Μήκ. 0,025, διάμ. κεφαλιού 0,015 μ..

Σώζεται ακέραιο. Το στέλεχος, ορθογώνιας διατομής, είναι ελαφρώς λυγισμένο.

Από τον τοίχο 7 (προγενέστερο του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ)

(ΜΩ 469 η). Άωτο σκυφίδιο (Πίν. 30 β).

Ύψ. 0,047, διάμ. βάσ. 0,076 μ.

Ελλιπές σε τμήμα του σώματος και της βάσης. Συγκολλημένο. Πηλός ροδοκάστανος. Γάνωμα καστανένυθρο έως μελανό, στιλπνό. Βάση ψηλή, ταινιωτή, με μικρό μαστοειδές εξάρμα στην κάτω επιφάνεια. Το χείλος στρέφεται προς τα έξω. Στον πυθμένα εμπίεστη διακόσμηση με τέσσερα ανθέμια γύρω από κύκλο.

Πρβλ. L. Jehasse, *Salamine de Chypre VIII, La céramique à vernis noir du Rempart Méridional*,

1978, σ. 53, αριθ. 306-307, εικ. 33 (β' τέταρτο 4ου αι. π.Χ.).

Από την τομή Α

1. (ΜΩ 416). Μολύβδιнос κατάδεσμος.

Μήκ. 0,105, πλ. 0,055, πάχ. 0,001 μ.

Σώζεται ελλιπώς. Βρέθηκε διπλωμένος, με δύο οπές σε κάθε άκρο. Διακρίνονται πολύ αχνά ίχνη δυσανάγνωστων γραμμμάτων.

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Μικρό θραύσμα πήλινης κεραμίδας με ελλιπώς σωζόμενη εγχάρακτη επιγραφή (Πίν. 30 γ).

Ύψ. γραμμμάτων 0,012 μ.

Λινη[---]

Η μορφή των γραμμμάτων είναι της ελληνιστικής περιόδου.

Από την τομή Β

1. (ΜΩ 400). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 30 δ, αριστερά).

Σωζ. ύψ. 0,21, διάμ. βάσ. 0,025, διάμ. χείλ. 0,029 μ.

Είναι συγκολλημένο και ελλιπές σε τμήμα του λαιμού. Το χείλος σώζεται χωριστά, μη συγκολλημένο. Πηλός τεφρός. Βάση χαμηλή κωνική, διακρινόμενη από το πόδι με αυλάκωση. Πόδι ψηλό, σώμα ατρακτόσχημο, λαιμός ψηλός, χείλος με κλίση προς τα κάτω.

Πρβλ. Τάφοι Βεροίας, σ. 57 και 126, αριθ. Π 1404, πίν. 26 (2ος αι. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 138 και 212, αριθ. 79, πίν. 6 (από ταφή αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

2. (ΜΩ 472). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 30 δ, δεξιά).

Σωζ. ύψ. 0,176, διάμ. βάσ. 0,028 μ.

Είναι συγκολλημένο και ελλιπές στον λαιμό και σε τμήμα του σώματος. Πηλός τεφρός. Βάση χαμηλή κωνική, διακρινόμενη από το πόδι με μικρή αυλάκωση. Πόδι ψηλό και σώμα ατρακτόσχημο. Πρβλ. Smetana-Scherrer, σ. 89, αριθ. 721, πίν. 565 (β' μισό 2ου αι. π.Χ.).

3. (ΜΩ 399). Το κεφάλι και τμήμα από το επά-

νω μέρος του κορμού από ειδώλιο κοριτσιού (Πίν. 30 ε).

Σωζ. ύψ. 0,03 μ.

Είναι συγκολλημένο και φθαρμένο. Πηλός καστανός. Στην επιφάνεια υπάρχουν ίχνη από άψιμο. Κατασκευασμένο σε μήτρα. Το κεφάλι είναι συμπαγές. Φοράει στεφάνη.

4ος αι. π.Χ.

Πρβλ. I.R. Metzger, Eretria VII, Das Thesmophorion von Eretria. Funde und Befunde eines Heiligtums, 1985, σ. 90, αριθ. 1292-1318, πίν. 28.

4. (ΜΩ 436). Χειροποίητο πουλάκι, αποδομένο πολύ σχηματικά (Πίν. 31 α, αριστερά).

Μήκ. 0,046, ύψ. 0,022 μ.

Ακέραιο. Πηλός τεφρός.

Από την τομή Γ

1. (ΜΩ 444). Χάλκινη περόνη (Πίν. 31 β, αριστερά).

Μήκ. 0,12, μέγ. πάχ. 0,003 μ.

Είναι οξειδωμένη και λυγισμένη περίπου στο μέσον. Το στέλεχος έχει τετράγωνη διατομή στο ανώτερο τμήμα και κυκλική στο υπόλοιπο.

2. (ΜΩ 445). Χάλκινο ψέλιο (Πίν. 31 β, στο μέσον).

Διάμ. 0,057, μέγ. πάχ. 0,003 μ.

Αποτελείται από ραβδωτό συμπαγές στέλεχος κυκλικής διατομής, λεπτότερο στα άκρα, η σύνδεση των οποίων γινόταν με την περιέλιξη άλλου λεπτού σύρματος.

Πιθανώς είναι των ρωμαϊκών χρόνων, σε απομίμηση ελληνιστικών ψελίων, που αποτελούνται από συνεστραμμένα λεπτά σύρματα.

Πρβλ. F. Naumann, Antiker Schmuck, Kassel, Vollständiger Katalog der Sammlung und der Sonderausstellung vom 31. 5. bis 31. 8. 1980, (1980), σ. 38 κ.ε., αριθ. 64, πίν. 14 (από το Παντικάπαιον. Ζεύγος ενωτών και ψέλιο από χρυσό, πιθανώς του 2ου-1ου αι. π.Χ., όπου και άλλα παράλληλα με βιβλιογραφία).

3. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Χάλκινο ιατρικό εργαλείο (;) (Πίν. 31 β, δεξιά).

Μήκ. 0,085, μέγ. πάχ. 0,005 μ.

Είναι πολύ διαβρωμένο από την οξείδωση. Απο-

τελείται από στέλεχος κυκλικής διατομής με λυγισμένο το λεπτότερο κάτω άκρο.

Πιθανώς των ρωμαϊκών χρόνων.

Πρβλ. L. Wamser, Biriciana - Weissenburg zur Römerzeit. Kastell - Thermen - Römermuseum, 1984, εικ. 88, το τέταρτο από αριστερά.

4. (ΜΩ 434). Ακέραιη σφαιρική χάντρα με «οφθαλμούς» (Πίν. 20 γ, αριστερά).

Διάμ. 0,0115 μ.

Είναι κατασκευασμένη από αδιαφανή ναλόμαζα. Το βασικό χρώμα είναι το γαλάζιο. Τρεις βαθυκύανοι «οφθαλμοί» περιβάλλονται από λευκά νήματα γυαλιού, ενώ έξι κίτρινα σφαιρίδια είναι προσκολλημένα στην περιφέρεια.

Πιθανώς των ελληνιστικών χρόνων.

Για τις χάντρες με «οφθαλμούς» (Augenperlen, Eye Beads) βλ. G. Eisen, The Characteristics of Eye Beads from the Earliest Times to the Present, AJA 20 (1916), σ. 1-27. H.C. Beck, Classification and Nomenclature of Beads and Pendants, Society of Antiquaries of London, 1928 (Archaeologia 77), σ. 1-76. Davidson, σ. 288 και 292, αριθ. 2426-2434, πίν. 21. M.-J. Chavane, Salamine de Chypre VI, Les petits objets, 1975, σ. 159 κ.ε., αριθ. 461, πίν. 45 (με συνευρήματα του 3ου-2ου αι. π.Χ.). G. Davidson Weinberg, ΑΔ 24 (1969), Μελέτες, σ. 145, Πίν. 79 α και c, 84 c (1700-1800 χάντρες στο ελληνιστικό εργαστήριο υαλουργίας στη Ρόδο). E.G. Pemberton, Hesperia 54 (1985), σ. 296, αριθ. 6, πίν. 83 (από τάφο του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ.).

Χάλκινα νομίσματα

Από την επίχωση του ταφικού περιβόλου

N 68. Λοκρών. Σύμβολο φθαρμένο.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 65 κ.ε., χρονολογία κοπής γύρω στα 338-300 π.Χ.

N 69. Βοιωτών, συμμαχική κοπή. Σύμβολο φθαρμένο.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 180-181, χρονολογία κοπής γύρω στα 338-315 π.Χ.

N 70. Φωκίδας (;). Πολύ φθαρμένο. Γύρω στα 371-357 π.Χ. και αργότερα.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 113-118.

N 71. Ευβοϊκής Συμπολιτείας.

Βλ. W. Wallace, *The Euboean League and its Coinage*, *Numismatic Notes and Monographs* 134, 1956, σ. 130, πίν. XV, 10-16, χρονολογία κοπής αρχές 194 π.Χ. Κατά τον Picard, πίν. XXX, αριθ. 23-24, χρονολογία κοπής 255-245 π.Χ.

N 72. Λοκρών. Σύμβολο φθαρμένο.

Βλ. SNG Cor., αριθ. 65 κ.ε., χρονολογία κοπής γύρω στα 338-300 π.Χ.

N 73. Τεμάχια από φθαρμένο νόμισμα.

N 74. Τέσσερα τεμάχια νομισμάτων, πολύ φθαρμένα.

Από τομή Α

N 75. Θηβών. Συμμαχική κοπή.

Βλ. SNG Cor., αριθ. 384-385, γύρω στα 244-197 π.Χ.

Αργυρό νόμισμα από την περιοχή της κατεστραμμένης ΝΑ. γωνίας του ταφικού περιβόλου

N 76. Δηνάριο Αυγούστου, γύρω στο 2 π.Χ.-4

μ.Χ. ή αργότερα, νομισματοκοπείου Γαλατίας (Πίν. 31 γ-δ). Βάρος: 3,850 γραμμάρια. Εμπροσθότυπος: δαφνοστεφανωμένη κεφαλή Αυγούστου προς τα δεξιά. *CAESAR AUGUSTUS DIVI F PATER PATRIAE*. Οπισθότυπος: οι τηβεννοφόροι (togati) Καίσαρες Γάιος και Λεύκιος απεικονίζονται όρθιοι και αντικρουστά να ακουμπάνε το χέρι στη μία από τις δύο όρθιες ασπίδες που παριστάνονται ανάμεσά τους. Πίσω από αυτές διασταυρώνονται δύο ακόντια. Ανάμεσα στα άκρα των ακοντίων απεικονίζονται ένα *simpulum* (αριστερά) και ένας *lituus* (δεξιά) γυρισμένος προς τα μέσα. *C L CAESARES AUGUSTI F COS DESIG PRINC IVVENT*.

Πρβλ. A.S. Robertson, *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet*, University of Glasgow, I, Augustus to Nerva, 1962, σ. 41, αριθ. 218-221, πίν. 7 (γύρω στο 2 π.Χ.-4 μ.Χ. ή αργότερα). H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, I, Augustus to Vitellius, 1965, αριθ. 513-535, πίν. 13, 7-17 (γύρω στο 2 π.Χ.-11 μ.Χ.). Raeder, σ. 30, αριθ. 121, εικ. 8 (από τον τάφο της εποχής του Αυγούστου κοντά στο επάνω γυμνάσιο της Πριήνης).

ΤΑΦΟΣ 16

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 16⁹⁸ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Γ-Γ1 και Ε-Ε1· Πίν. 32 α) βρισκόταν στο δυτικό τμήμα του ταφικού περιβόλου. Ο λάκκος που ανοίχτηκε, για να τοποθετηθούν οι πλάκες των τοιχωμάτων ήταν ευρύτερος από τον τάφο και στο κατώτερο τμήμα σκάφτηκε μέσα σε καθαρό και κάπως αμμώδες χώμα. Μετά την τοποθέτηση των πλακών η τάφος γύρω από τον τάφο γεμίστηκε με χώμα που περιείχε και λίγα πετραδάκια.

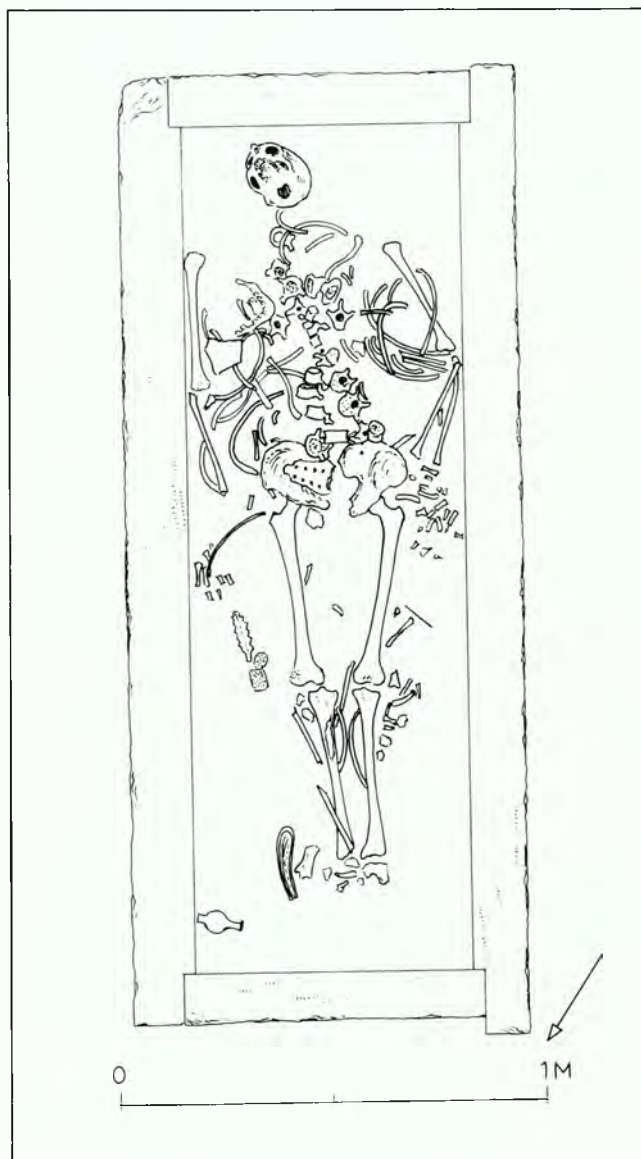
Τα τοιχώματα του τάφου 16 σχηματίστηκαν από τέσσερις μαρμάρινες πλάκες⁹⁹, εξωτερικά αδρά κατεργασμένες με το βελόνι και εσωτερικά δουλεμένες με επιμέλεια με το ντεσιλίδικο. Οι πλάκες των μακρίων πλευρών φέρουν στα άκρα εγκοπές, στις οποίες θηλυκώνουν τέλεια οι πλάκες των στενών πλευρών. Το κάλυμμα ήταν ομοίως μαρμάρινο, μονοκόμματο και αετωματικό¹⁰⁰. Εξωτερικά και εσωτερικά ήταν δουλεμένο όπως οι πλάκες των τοιχωμάτων. Ιδιαίτερη επίστρωση του δαπέδου δεν υπήρχε.

Ο σκελετός αποκαλύφθηκε σε ύπτια θέση και με το κρανίο προς Ν. επάνω σε λεπτή στρώση από αμμονδερό και κάπως μαύρο χώμα, ίσως από τη διάλυση οργανικών υλών (Σχέδ. 24). Επάνω στο δάπεδο

98. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 1,95, πλ. 0,65, βάθ. 0,70 μ.

99. Πάχ. πλακών 0,11-0,15 μ.

100. Μήκ. 2,50, πλ. 1,09, μέγ. πάχ. 0,20 μ.

Σχέδ. 24. Ο τάφος 16.

βρέθηκαν εικοσιένα σιδερένια καρφιά, πολύ κατεστραμμένα από την οξείδωση, τα οποία πρέπει να προέρχονται μάλλον από ξύλινο φορείο παρά από φέρετρο. Σέ όλα τα καρφιά σώζεται μόνον το κεφάλι, διαμ. 0,016 μ., και η γένεση του πολύ λεπτού στελέχους, το οποίο είχε ορθογώνια διατομή. Στις τέσσερις γωνίες του τάφου διαπιστώθηκαν μικρές ημικυκλικές κοιλότητες, βάθους 0,025 μ. περίπου, οι οποίες πρέπει να οφείλονται στα αποτυπώματα των ποδιών του ξύλινου φορείου, επάνω στο οποίο είχε αποτεθεί ο νεκρός. Κοντά στο δεξιό άκρο πόδι ήταν μία σιδερένια σπλεγγίδα (ΜΩ 446) και σε μικρή απόσταση, στη ΒΑ. γωνία του τάφου, ένα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 289).

Έξω από τον τάφο και κοντά στη ΝΑ. γωνία του βρέθηκε όρθιος ένας οξυπύθμενος αμφορέας (ΜΩ 409), σωζόμενος ελλιπώς. Μέσα σε αυτόν υπήρχε μόνο χώμα.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 289). Ακέραιο μυροδοχείο του τύπου με πόδι (Πίν. 32 β).

Ύψ. 0.104, διάμ. βάσ. 0,025, διάμ. χεῖλ. 0,025 μ.

Πηλός τεφρός. Τον λαιμό, τον ώμο και το σώμα περιτρέχουν ιώδεις και λευκές ταινίες άνισου πλάτους. Βάση δισκοειδής. Πόδι ευρύ και βραχύ. Σώμα φουσκωτό. Λαιμός σχετικά ψηλός ο οποίος ευρύνεται προς τα επάνω. Χείλος λοξότητο.

Πρβλ. Knigge, σ. 158, αριθ. 355,1, πίν. 67,4 (τέλη 4ου αι. π.Χ. (;), σ. 160, αριθ. 361,1, πίν. 68,1, σ. 185, αριθ. Ε 85, πίν. 96 (τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. (;). C. Vatin κ.ά., *Medeon de Phocide V, Tombes hellenistiques, Objets de métal, monnaies*, 1976, σ. 65, αριθ. 75.9-12, εικ. 115-116, σ. 68, αριθ. 115.4, εικ. 123-124 (γύρω στο 300 π.Χ.). Metzger, σ. 28, σ. 66, αριθ. 2, πίν. 29 και 43 (ύστερος 4ος-πρώμος 3ος αι. π.Χ.). R.S. Young, *Hesperia* 32 (1963), σ. 125, αριθ. Η1, πίν. 46 (ύστερος 4ος αι. π.Χ.). Smetana-Scherrer, σ. 88, αριθ. 703, πίν. 55 (ύστερος 4ος αι. π.Χ.). Τάφοι Βεροΐας, σ. 97,

σ. 123, αριθ. Π 2159, πίν. 65 (από ταφή το αργότερο του τέλους του α' τετάρτου του 2ου αι. π. Χ.).

2. (ΜΩ 446). Σιδερένια σπλεγγίδα.

Είναι σπασμένη σε πολλά κομμάτια και σχεδόν κατεστραμμένη από την οξείδωση. Είχε ορθογώνια καμπτόμενη λαβή, το άκρο της οποίας πρέπει να ήταν προσηλωμένο στη λεπίδα με καρφάκια.

Εύρημα έξω από τον τάφο

(ΜΩ 409). Χιακός οξυπύθμενος αμφορέας (Πίν. 32 γ).

Μέγ. σωζ. ύψ. 0,65 μ.

Είναι συγκολλημένος και σώζεται σχεδόν από τον ώμο έως την κάτω οξεία απόληξη. Δύο μικρά κομμάτια από τον λαιμό σώζονται χωριστά, μη συγκολλώμενα. Πηλός ρόδινος. Επιφάνεια ανοικτή καστανή. Η μετάβαση από το σώμα στον ώμο σχηματίζει γωνία.

Πρβλ. Grace, εικ. 47 αριστερά (γύρω στο 300 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο τάφος 16 μπορεί να χρονολογηθεί στον ύστερο 4ο-πρώμο 3ο αι. π.Χ.

Ο τάφος αυτός μιμείται μαρμάρινη σαρκοφάγο. Η χρησιμοποίηση μαρμαρίνων πλακών που εφαρμόζουν τέλεια στα άκρα και απαρτίζουν το κιβώτιο –μερικές φορές και με μία μαρμαρίνη πλάκα για το δάπεδο–, αντί για την κατασκευή σαρκοφάγου από μονοκόμματο μάρμαρο, οφείλεται σε λόγους τεχνικούς ή οικονομίας και το αδρομερές των εξωτερικών όψεων εξηγείται από το γεγονός ότι αυτές δεν ήταν ορατές¹⁰¹. Η μίμηση μαρμαρίνης σαρκοφάγου αποδεικνύεται και από το μονοκόμματο αετωματικό κάλυμμα¹⁰².

Στο μεγάλο κυκλικό οικοδόμημα του Κεραμεικού τάφοι που αποτελούνται από πέντε μαρμαρίνες πλάκες, τέσσερις για τα τοιχώματα και μία για το δάπεδο, απαντώνται τον 5ο αι. π.Χ., ενώ από τις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. έως τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. συνηθίζονται οι μονοκόμματες λίθινες σαρκοφάγοι, οι οποίες περιέχουν απλά ξύλινα φέρετρα, και στη συνέχεια επικρατούν στενές θήκες με λίθινες ή μαρμαρίνες πλάκες, αδρά πελεκημένες¹⁰³. Στις Αλές οι μονοκόμματες πώρινες σαρκοφάγοι

101. Βλ. Σ.Ι. Χαριτωνίδου, ΑΕ 1958, σ. 109 κ.ε., σ. 134, εικ. 184.

102. Βλ. π.χ. όμοιο κάλυμμα μαρμαρίνης σαρκοφάγου στην Αθήνα: Ό. Αλεξανδρή, ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, σ. 112, τάφος XX, Πίν. 73 α.

103. U. Knigge, *Kerameikos XII, Der Rundbau am Eridanos*, 1980, σ. 67 κ.ε.

επικρατούν τον 6ο και τον 5ο αι. π.Χ., οι σαρκοφάγοι από τέσσερις ξεχωριστές πλάκες απαντώνται τον 4ο αι. π.Χ. και οι δύο τύποι χρησιμοποιούνται σποραδικά και σε άλλες εποχές¹⁰⁴. Στις Φερές κιβωτιόσχημοι τάφοι από πέντε τέλεια συναρμοσμένες μαρμάρινες πλάκες, τέσσερις για τα τοιχώματα και μία για το δάπεδο, με χαρακτή και γραπτή διακόσμηση, ανήκουν στους κλασικούς και στους ελληνιστικούς χρόνους¹⁰⁵. Σε ορισμένες λίθινες σαρκοφάγους ή σε τάφους έχει διαπιστωθεί χρησιμοποίηση ξύλινου φερέτρου¹⁰⁶.

Τα μοναδικά πτερίσματα του τάφου 16, το μυροδοχείο ΜΩ 289 και η σπλεγγίδα ΜΩ 446, θυμίζουν ως σύνολο τον αρύβαλλο ή το ληκύθιο και τη σπλεγγίδα που κατά κανόνα αποτελούσε τον απαραίτητο εξοπλισμό των αθλητών, όπως γνωρίζουμε από πλήθος παραστάσεων σε αγγειογραφίες, σε επιτύμβια ανάγλυφα κ.ά. Αλλά σύμφωνα με τις διαπιστώσεις της ανθρωπολόγου-οστεολόγου Τίνα McGeorge, η οποία εξέτασε τον σκελετό του τάφου 16, ο νεκρός ήταν ώριμος άνδρας, ηλικίας γύρω στα 50, που έπασχε από αρθρίτιδα. Είναι δύσκολο να δεχθούμε ότι ο άνδρας αυτός ήταν αθλητής. Πιο πιθανό φαίνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση το μυροδοχείο και η σπλεγγίδα να χρησίμευαν για τον καθαρισμό και την περιποίηση του σώματος στο λουτρό, χωρίς να υπονοούνται και αθλητικές ιδιότητες του νεκρού¹⁰⁷.

Ο οξυπύθμενος αμφορέας ΜΩ 409 έξω από τον τάφο ίσως αποτελούσε προσφορά στη διάρκεια νεκρικής τελετής μετά τον ενταφιασμό του νεκρού¹⁰⁸. Πάντως, οξυπύθμενος αμφορέας που βρέθηκε εντελώς κενός και τοποθετημένος όρθιος στο έδαφος στο κλασικό νεκροταφείο κοντά στην πλατεία Συντάγματος ερμηνεύθηκε από τον ανασκαφέα ως τεφροδόχος¹⁰⁹.

Τέλος, αξ σημειωθεί ότι καμμία από τις επιτύμβιες στήλες που αποκαλύφθηκαν στην ανασκαφή του δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού στο οικόπεδο του Ο.Σ.Κ. δεν μπορεί να συσχετιστεί με τον τάφο 16¹¹⁰.

ΤΑΦΟΣ 37

Ο ευρύχωρος κιβωτιόσχημος τάφος 37¹¹¹ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Ε-Ε1· Πίν. 33 α) αποκαλύφθηκε στο δυτικό τμήμα του ταφικού περιβόλου, ανάμεσα στους τάφους 18 και 16, μέσα σε καθαρό και κάπως αμμώδες χώμα, βαθύτερα από το κατώτερο επίπεδο θεμελίωσης και του κτιστού βάθρου και του βόρειου τοίχου του περιβόλου. Τμήμα του δυτικού τοιχώματος του τάφου 18 εδραζόταν επάνω στο άκρο της νότιας καλυπτήριας πλάκας του τάφου 37, η οποία ήταν σπασμένη. Μία στρώση από χώμα, πάχ. 0,10 μ., επάνω από τις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 37 περιείχε πολλά άβαφα όστρακα,

104. H. Goldmann - F. Jones, *Hesperia* 11 (1942), σ. 366 και σημ. 4.

105. Β. Αδρύμη-Σισμάνη, *ΑΑΑ* XVI (1983), σ. 23 κ.ε.

106. Βλ. π.χ. Γ. Χουρμουζιάδης, *ΑΔ* 25 (1970), Χρονικά, σ. 281 (ιδιαίτερα τον τάφο V), Πίν. 238 α και γ (σαρκοφάγοι γύρω στο 470 π.Χ. σε τύμβο της αρχαίας Κρανώνος). Ι. Παπαχριστοδούλου, *ΑΔ* 28 (1973), Χρονικά, σ. 49 και υποσημ. 11, Πίν. 36 α-γ, όπου και άλλα παραδείγματα (ξύλινη σαρκοφάγος με «περαστά» τα διάφορα τμήματα, χωρίς μεταλλινούς συνδέσμους ή καρφιά, σε τάφο από πέντε μαρμάρινες πλάκες του τέλους του 5ου αι. π.Χ. στο Αιγάλεω).

107. Βλ. και Πωλογιώργη, σημ. 63 στη σ. 128.

108. Βλ. Kurtz - Boardman, σ. 204 κ.ε.

109. Σ.Ι. Χαριτωνίδου, *ΑΕ* 1958, σ. 22.

110. Οι δύο επιτύμβιες στήλες ΜΩ 214 και ΜΩ 215, του τέλους του 4ου-αρχών 3ου αι. π.Χ., οι οποίες είχαν επαναχρησιμοποιηθεί ως καλυπτήριες πλάκες του τάφου 18, αναφέρουν ονόματα γυναικών.

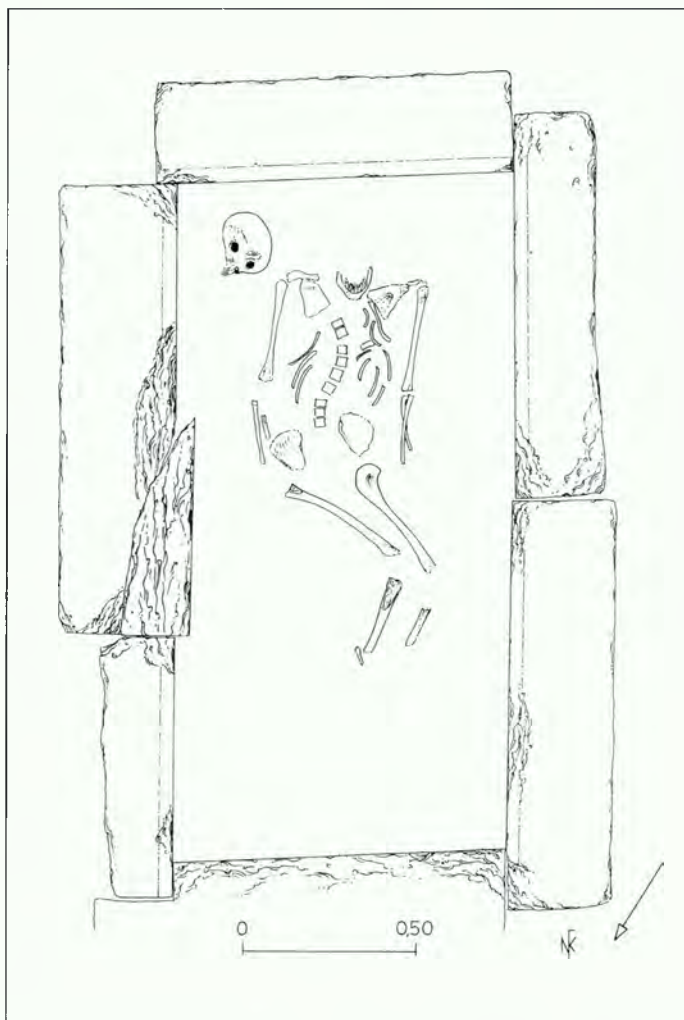
111. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 1,92, πλ. 0,98, βάθ. 0,66 μ.

αρκετά από μεγάλα αγγεία, ένα μικρό όστρακο από το χείλος ερυθρόμορφου αγγείου και λίγα μελαμβαφή, κυρίως του 4ου αι. π.Χ. Στα τελευταία περιλαμβάνεται και ένα όστρακο από το σώμα ανοικτού μελαμβαφούς αγγείου με επίθετο πλαστικό κεφάλι, ίσως νέγρου (ΜΩ 470). Στη συνέχεια η επίχωση έως το επίπεδο της επάνω επιφάνειάς του δυτικού τοιχώματος του τάφου 18 περιείχε πολλά τεμάχια πυρολίθων και μικρούς αργούς λίθους (Πίν. 33 β-γ).

Τα τοιχώματα του τάφου 37 αποτελούσαν έξι πώρινες πλάκες, από δύο για κάθε μακριά πλευρά και από μία για κάθε στενή¹¹². Η προς το εσωτερικό του τάφου πλευρά της νότιας πλάκας του ανατολικού τοιχώματος ήταν εν μέρει σπασμένη. Η άλλη πλάκα του ίδιου τοιχώματος θηλύκωνε σε εγκοπή στο άκρο της πλάκας της βόρειας στενής πλευράς (Σχέδ. 25). Η τελευταία βρισκόταν εν μέρει κάτω από το χώμα στο οποίο εδραζόταν ο κατώτερος δόμος του βόρειου τοίχου του περιβόλου (Πίν. 34 α). Για την κάλυψη του τάφου είχαν χρησιμοποιηθεί τρεις μεγάλες πλάκες από ψαμμίτη λίθο, οι οποίες δεν εφάπτονταν μεταξύ τους (Πίν. 33 α).

Ο τάφος 37 ήταν γεμάτος με χώμα σχεδόν έως τα χείλη. Μέσα στην επίχωση αυτή περιείχοντο ελάχιστα χοντρά άβαφα όστρακα και κομμάτι από το χείλος ερυθρόμορφου κωδωνόσχημου κρατήρα με στεφάνι δάφνης (ΜΩ 471), του ύστερου 5ου αι. π.Χ. Προς τη ΝΑ. γωνία και γύρω στα 0,30 μ. ψηλότερα από το δάπεδο του τάφου βρέθηκε ένα χαλκινο (Ν 77) αρχαίο ελληνικό νόμισμα, πολύ φθαρμένο.

Ο σκελετός, ο οποίος ανήκε σε ενήλικο άτομο, αποκαλύφθηκε επάνω στο χωμάτινο δάπεδο του τάφου με το κρανίο προς Ν., τα χέρια παράλληλα προς τον κορμό και τα πόδια λυγισμένα προς τα αριστερά, ώστε ο κενός χώρος από τα άκρα πόδια έως το βόρειο άκρο του τάφου έφθανε τα 0,50 μ. (Σχέδ. 25· Πίν. 34 β). Η κάτω γνάθος με αρκετά δόντια βρισκόταν στην αναμενόμενη θέση, αλλά το υπόλοιπο κρανίο ήταν σαφέστατα μετακινημένο προς τη ΝΑ. γωνία του τάφου. Τόσο επάνω στο δά-

Σχέδ. 25. Ο τάφος 37.

112. Πάχ. πλακών 0,022-0,34 μ.

πεδο, όσο και επάνω στον ίδιο τον σκελετό υπήρχαν τρίμματα από τους πωρόλιθους των τοιχωμάτων. Μοναδικό εύρημα ήταν ένας λεπτός χάλκινος κρίκος (ΜΩ 368), διαμ. 0,009 μ., κοντά στο αριστερό άκρο πόδι.

Στοιχεία για ακριβή χρονολόγηση του τάφου δεν υπάρχουν. Το γεγονός όμως ότι το ίδιο καθαρό και κάπως αμμώδες χώμα, μέσα στο οποίο ήταν το κιβώτιο του τάφου, διαπιστώθηκε και χαμηλότερα από το επίπεδο θεμελίωσης του περιβόλου και κυρίως το γεγονός ότι το βόρειο τοίχωμα του τάφου ήταν εν μέρει κάτω από το χώμα στο οποίο εδραζόταν ο αντίστοιχος τοίχος του περιβόλου, υποδεικνύουν ότι ο τάφος 37 κατασκευάστηκε πριν από την ίδρυση του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ. Η απουσία κτερισμάτων και κυρίως η αδιαμφισβήτητη μετακίνηση του κρανίου, ενώ η κάτω γνάθος παρέμεινε στην κανονική της θέση, υποδηλώνουν ότι ο τάφος ανοίχτηκε και εξερευνήθηκε στην αρχαιότητα, οπότε ίσως αφαιρέθηκαν κτερίσματα από πολύτιμο υλικό. Η επανατοποθέτηση των καλυπτηρίων πλάκων δείχνει ότι η επέμβαση στον τάφο δεν μπορεί να αποδοθεί σε τυμβωρύχους. Το χώμα με το οποίο ήταν γεμάτος ο τάφος είναι δυνατό να εισχώρησε σε αυτόν με την πάροδο του χρόνου από τα μικρά κενά ανάμεσα στις καλυπτήριες πλάκες, αλλά δεν μπορεί να αποκλεισθεί και το σκοπίμο γέμισμα με βάση την ανάλογη περίπτωση στον κιβωτιόσχημο τάφο 23, η πλήρωση του οποίου με χώμα και άλλα υλικά κατά την κατασκευή μεταγενέστερου παρακείμενου τάφου είναι βέβαιη (βλ. παρακάτω τους τάφους 23 και 24). Κατά πάσαν πιθανότητα οι επεμβάσεις στον τάφο 37 έγιναν την εποχή του Αυγούστου, κατά την κατασκευή του κιβωτιόσχημου τάφου 18. Τότε πρέπει να επιχώστηκε με τον λιθοσωρό και ο χώρος επάνω από την κάλυψη του τάφου 37 με σκοπό να καλυφθεί το δυτικό τοίχωμα του τάφου 18.

ΤΑΦΟΣ 18

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 18¹¹³ κατασκευάστηκε με ποικίλο υλικό σε β' χρήση ανάμεσα στο κτιστό βάθρο και στον βόρειο τοίχο του ταφικού περιβόλου (Σχ.έδ. 17, 18 και 19, τομές Α-Α1 και Ε-Ε1· Πίν. 35 α). Για το ανατολικό μακρύ τοίχωμα χρησιμοποιήθηκαν ένας μαρμάρινος ορθοστάτης και μία μαρμάρινη βάση με μεγάλη ορθογώνια εντορμία στην επάνω επιφάνεια (Πίν. 35 β) και για το δυτικό τοίχωμα ένας άλλος μαρμάρινος ορθοστάτης και ένα μεγάλο τεμάχιο από πωρόλιθο. Ο ορθοστάτης του ανατολικού τοιχώματος είχε τοποθετηθεί πλαγιαστά και με την αδρά δουλεμένη με το βελόνι όψη προς το εσωτερικό του τάφου. Ο ορθοστάτης του δυτικού τοιχώματος είχε τοποθετηθεί ομοίως πλαγιαστά, αλλά προς το εσωτερικό του τάφου έβλεπε η όψη με τη λεπτότερη κατεργασία. Η μαρμάρινη βάση είχε τοποθετηθεί όρθια, έτσι, ώστε η επιφάνεια με την εντορμία να είναι προς το εξωτερικό του τάφου. Και τα δύο τοιχώματα συμπληρώθηκαν στο βόρειο άκρο με κομμάτια από πωρόλιθους και μικρούς αργούς λίθους. Κατά τόπους, κυρίως για τη στήριξη των μαρμάρινων μελών, χρησιμοποιήθηκαν επίσης μικρά μαρμάρινα θραύσματα και πετραδάκια. Ο πωρόλιθος του δυτικού τοιχώματος εδραζόταν εν μέρει επάνω στο άκρο της νότιας καλυπτήριας πλάκας του κιβωτιόσχημου τάφου 37.

Το μεγάλο μήκος του τάφου οφείλεται στο γεγονός ότι για λόγους οικονομίας δεν τοποθετήθηκαν πλάκες στις δύο στενές πλευρές, αλλά έγινε εκμετάλλευση όλου του χώρου που προσφερόταν ανάμεσα στο βάθρο και στον βόρειο τοίχο του ταφικού περιβόλου. Ως νότιο στενό τοίχωμα του τάφου χρησίμευσαν ο κατώτερος δόμος του κτιστού βάθρου και τό χώμα επάνω στο οποίο εδραζόταν ο δόμος αυτός, και ως βόρειο τοίχωμα το χώμα κάτω από τον βόρειο τοίχο του περιβόλου.

Όλες οι εσωτερικές όψεις του τάφου, εκτός από το χωμάτινο δάπεδο και από τα μαρμάρινα αρ-

113. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,15, πλ. 0,58, βάθ. 0,72 μ.

χιτεκτονικά μέλη των δύο πλευρών, είχαν επιχρισθεί με λευκό ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,015 μ., το οποίο είχε διατηρηθεί σε αρκετά σημεία. Έτσι, εδημιουργείτο η ψευδαίσθηση ότι όλος ο τάφος ήταν μαρμάρινος, εφόσον το ασβεστοκονίαμα κάλυπτε τον πωρόλιθο, τους αργούς λίθους και το χώμα των πλευρικών τοιχωμάτων. Τα σιδερένια καρφιά που βρέθηκαν στο δάπεδο – όλα πολύ κατεστραμμένα από την οξείδωση – δείχνουν ότι ο νεκρός είχε ενταφιασθεί επάνω σε ξύλινο φορείο. Έτσι, δικαιολογείται το γεγονός ότι το δάπεδο δεν ήταν επιχρισμένο με ασβεστοκονίαμα.

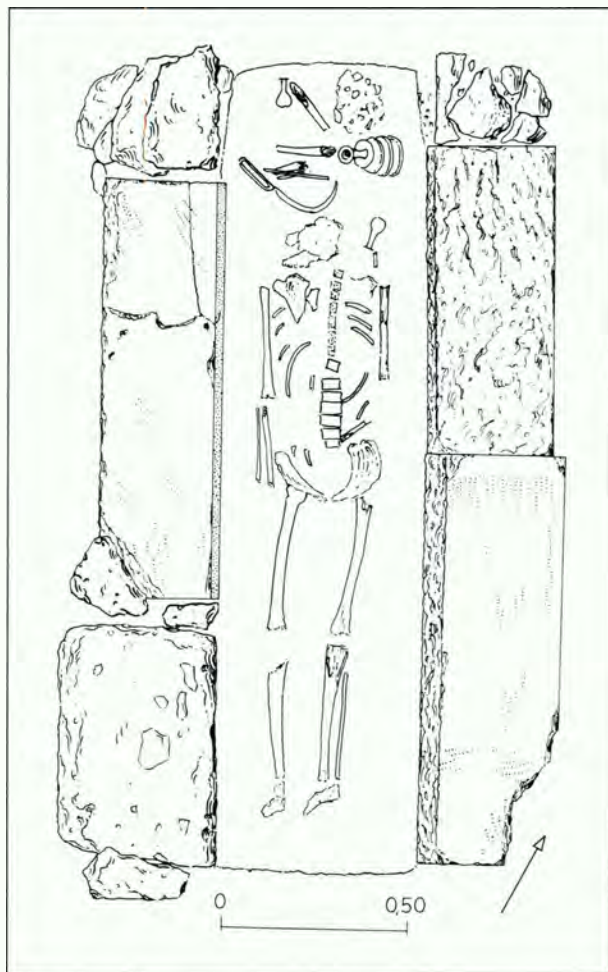
Για την κάλυψη του τάφου χρησιμοποιήθηκαν μία μεγάλη μαρμάρινη πλάκα, αδρά δουλεμένη με το βελόνι, τρεις μαρμαρίνες ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες (ΜΩ 214, ΜΩ 215 και ΜΩ 216), όλες με την κύρια όψη προς το εσωτερικό του τάφου, και ένα μαρμαρίνο απόστημα, ίσως από ορθοστάτη (Πίν. 35 γ).

Επάνω στον τάφο βρέθηκαν δύο πώρινα τεμάχια που συνανήκουν σε παραστάδα. Το ένα ήταν στο βόρειο άκρο του τάφου και το άλλο, το μεγαλύτερο, επάνω στη νότια καλυπτήρια πλάκα και γεγμένο προς το κτιστό βάθρο (Πίν. 35 δ).

Η περιοχή από τον τάφο 18 και σχεδόν έως τον μαρμαρίνο κιβωτιόσχημο τάφο 16, από το επίπεδο της επάνω επιφάνειας των τοιχωμάτων του τάφου 18 και σχεδόν έως τις καλυπτήριες πλάκες του κιβωτιόσχημου τάφου 37, ο οποίος βρισκόταν πολύ βαθύτερα, ήταν επιχωσμένη με μικρούς αργούς λίθους και με τεμάχια πωρολίθων. Κατά πάσαν πιθανότητα η επίχωση αυτή έγινε όταν κατασκευάστηκε ο τάφος 18, δεδομένου ότι ο πωρόλιθος του δυτικού τοιχώματος του τάφου αυτού εδραζόταν εν μέρει επάνω στο άκρο της νότιας καλυπτήριας πλάκας του τάφου 37, ο οποίος σύμφωνα με βάσιμες ενδείξεις ανοίχτηκε, εξερευνήθηκε, γεμίστηκε με χώμα και καλύφθηκε και πάλι με πλάκες στην αρχαιότητα (βλ. τον τάφο 37).

Ο τάφος 18 ήταν γεμάτος με χώμα έως τα χείλη. Στην επίχωση αυτή περιείχοντο λίγα χοντρά άβραφα όστρακα και τρία μικρά μελαμβαφή. Στο βόρειο άκρο του τάφου είχαν συγκεντρωθεί οστά από προγενέστερη ταφή (Σχέδ. 26). Κάτω από αυτά και στη ΒΔ. γωνία του τάφου βρέθηκε ένα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 293).

Ο νεκρός της ύστερης ταφής είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση, με το κεφάλι προς Β. και τα χέρια παράλληλα προς τον κορμό (Σχέδ. 26). Όλα τα κτερίσματα ήταν στο βόρειο άκρο. Μέσα στο διαλυμένο κρανίο βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 78). Δύο πήλινα μυροδοχεία (ΜΩ 291 και 292) ήταν αριστερά και δεξιά του κρανίου, μία σιδερένια σπλεγγίδα (ΜΩ 447) σχεδόν σε επαφή με αυτό και μία πήλινη οινόχοη (ΜΩ 290) λίγο βορειότερα, τοποθετημένη πλαγιαστά.

Σχέδ. 26. Ο τάφος 18.

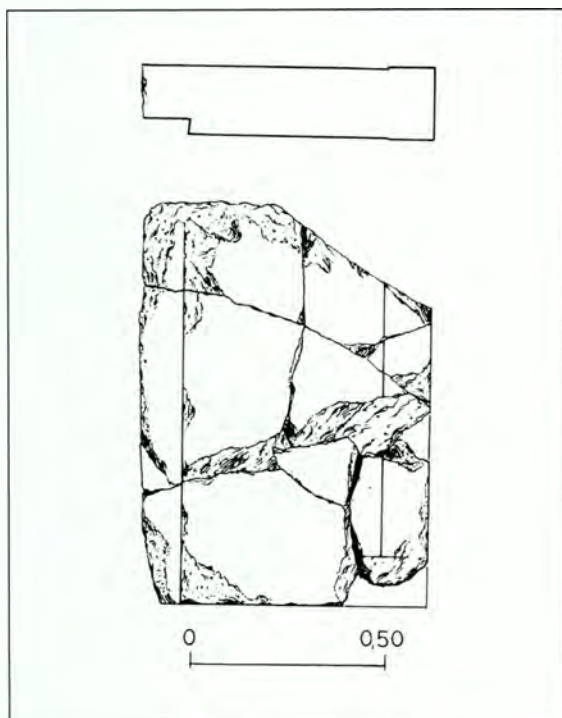

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Από το κιβώτιο του τάφου

1. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Τμήμα πώρινης παραστάδας (Σχέδ. 27. Πίν. 36 α).

Ύψ. 0,75, μέγ. σωζ. μήκ. 1,02, πάχ. επάνω 0,18 μ. Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και κατά τόπους υπάρχουν ισχυρές αποκρούσεις.

Σχέδ. 27. Πώρινη παραστάδα επάνω από τον τάφο 18.

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Πλάκα από λευκό μάρμαρο σπασμένη στη μία στενή και στη μία μακριά πλευρά (Πίν. 35 δ).

Σωζ. μήκ. 1,65, σωζ. πλ. 0,75, πάχ. 0,14-0,23 μ. Είναι αδρά κατεργασμένη με το βελόνι. Στην επάνω επιφάνεια και κοντά στο ένα στενό άκρο φέρει μία σειρά οπών από τρυπάνι. Η πλάκα

ίσως προέρχεται από αμφικλινές κάλυμμα σαρκοφάγου ή μαρμάρινου τάφου.

3. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ορθοστάτης από λευκό μάρμαρο (Σχέδ. 28, αριστερά).

Ύψ. 1,10, μήκ. 0,73, πάχ. 0,32 μ.

Στην κάτω επιφάνεια υπάρχει αναθύρωση. Στην κύρια όψη και στις δύο στενές πλευρές διακρίνεται κατεργασία με ντεσιλίδικο, ενώ στην πίσω όψη και στην επάνω επιφάνεια υπάρχει αδρή επεξεργασία με βελόνι.

4. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ορθοστάτης από λευκό μάρμαρο (Σχέδ. 28, δεξιά).

Ύψ. 1,08, μήκ. 0,65, πάχ. 0,032 μ.

Είναι κατεργασμένος, όπως και ο προηγούμενος, και φέρει αναθύρωση στην κάτω επιφάνεια.

5. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Βάση αγάλματος από λευκό μάρμαρο (Σχέδ. 29).

Ύψ. 0,33, μήκ. 0,81, πλ. 0,63 μ. Διαστάσεις εντομίας για την πλίνθο: μήκ. 0,65, πλ. 0,30, βάθ. 0,07 μ.

6. (ΜΩ 214). Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο με αετωματική επίστεψη, ελλιπής στη δεξιά γωνία του αετώματος και το αντίστοιχο ακρωτήριο, σε τμήμα της δεξιάς πλευράς του κορμού και στην κάτω αριστερή γωνία¹¹⁴. Το κατώτερο άκρο του κορμού φέρει αδρή κατεργασία για την ένθεση σε βάση.

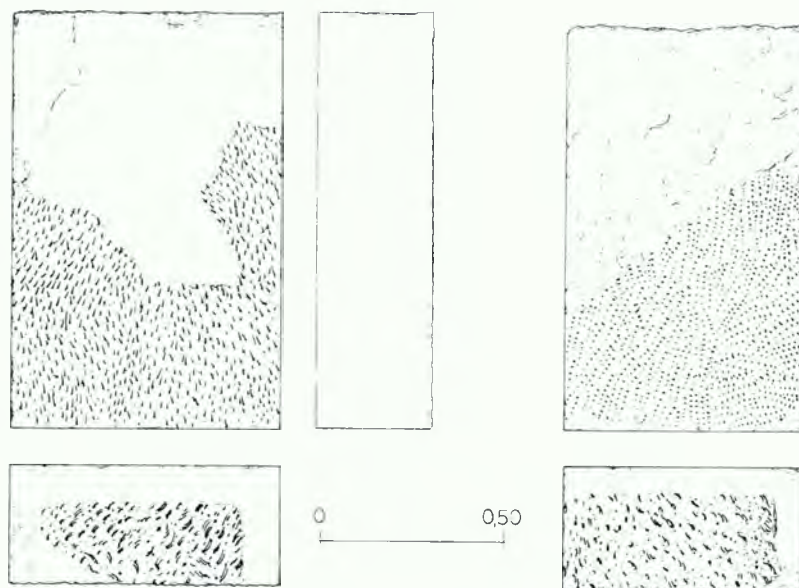
Ύψ. 1,102, σωζ. πλ. 0,365-0,42, πάχ. 0,135 μ. Ύψ. γραμμάτων 0,038-0,042 μ. Το Ο έχει ύψος 0,032 μ.

Αύσιον.

Η επιγραφή χρονολογείται στα τέλη του 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

7. (ΜΩ 215). Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από

¹¹⁴ Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 7.

Σχέδ. 28. Μαρμάρινοι ορθοστάτες από τα τοιχώματα του τάφου 18.

λευκό μάρμαρο με αετωματική επίστεψη, συγκολλημένη από δύο τεμάχια και ελλιπής στη δεξιά γωνία του αετώματος και το αντίστοιχο ακρωτήριο¹¹⁵.

Ύψ. 1,245, πλ. 0,367-0,40, πάχ. 0,16 μ. Ύψ. γραμμάτων 0,025 μ. Το Ο έχει ύψος 0,022 μ.

Ἡρακλέα
Με[ν]ύλλου.

Η επιγραφή χρονολογείται στα τέλη του 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

8. (ΜΩ 216). Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από λευκόφαιο μάρμαρο με αέτωμα ανάγλυφο στην ελαφρά τριγωνική κορυφή¹¹⁶ (Πίν. 36 β). Στον κορμό υπάρχουν δύο διπλοί ρόδακες με άνισο αριθμό πετάλων.

Ύψ. 0,88, πλ. 0,343, πάχ. 0,135 μ. Ύψ. γραμμάτων 0,025-0,035 μ. Τα Ο έχουν ύψος από 0,022-0,025 μ.

Θεοφίλα
Πίστον
καὶ
Φιλιστῶ
Καλλύρον.

Η επιγραφή χρονολογείται στο α' μισό του 2ου αι. π.Χ. Η χάραξη των στίχων 3-5 είναι αβαθέστερη των στίχων 1-2. Οι στίχοι 3-5 πρέπει να προστέθηκαν λίγο μεταγενέστερα και πιθανώς από άλλο χαράκτη. Η χάραξη του καὶ στις επιτύμβιες επιγραφές δεν είναι συνηθισμένη. Το Καλλυρος είναι αμάρτυρο από άλλες πηγές.

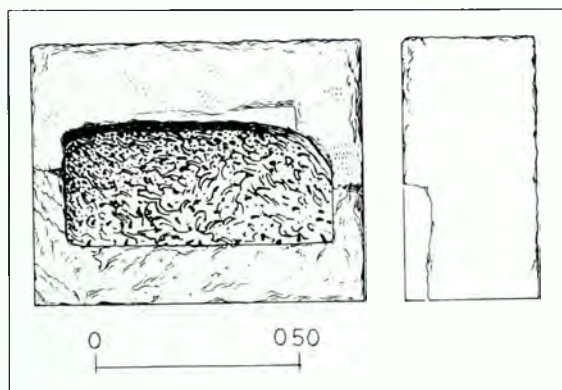
Κτέρισμα προγενέστερης ταφής

1. (ΜΩ 293). Ακέραιο βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 36 γ, δεξιά).

Ύψ. 0,092, διάμ. βάσ. 0,021, διάμ. χεὶλ. 0,029 μ. Πηλός καστανός έως ερυθρωπός. Βάση επίπεδη. Σώμα απιόσχημο. Στη μία πλευρά του σώματος

115. Πολογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 8.

116. Πολογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 9.

Σχέδ. 29. Μαρμάρινη βάση από το ανατολικό τοίχωμα του τάφου 18.

υπάρχει ένα βαθούλωμα που ίσως έγινε μέσα στον κεραμικό κλίβανο. Λαιμός ψηλός που ευρύνεται ελαφρά προς τα επάνω. Χείλος δακτυλιόσχημο, ακανόνιστο.

Πρβλ. C.G. Boulter, *Hesperia* 32 (1963), σ. 128, αριθ. M 4, πίν. 46. Τσάκος, σ. 400, σ. 413, αριθ. 2024, πίν. 141 γ (πρώιμοι χρόνοι βασιλείας Αυγούστου).

Κτερίσματα ύστερης ταφής

1. (ΜΩ 290). Ακέραιη οينوχόη (Πίν. 36 δ).

Ύψ. 0,226, διάμ. βάσ. 0,092, διάμ. στομ. 0,053 μ. Πηλός κιτρινωπός. Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα ωοειδές με πλατιές οριζόντιες αυλακώσεις. Λαβή ταινιόσχημη με ραβδώσεις στη ράχη. Ο στενός κυλινδρικός λαιμός καταλήγει σε ευρύ, προεξέχον στόμιο.

Πρβλ. J.W. Hayes, *Roman Pottery in the Royal*

Ontario Museum. A Catalogue, 1976, σ. 28, αριθ. 136, πίν. 18 (ύστερος 1ος-πρώιμος 2ος αι. μ.Χ.), αλλά όχι απολύτως όμοια.

2. (ΜΩ 291). Ακέραιο βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 36 γ, αριστερά).

Ύψ. 0,081, διάμ. βάσ. 0,023, διάμ. χείλ. 0,027 μ. Πηλός ερυθρωπός, επιφάνεια μελανή. Βάση επίπεδη. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Λαιμός ψηλός, ο οποίος ευρύνεται ελαφρά προς τα επάνω. Χείλος δακτυλιόσχημο.

Πρβλ. Τσάκος, σ. 375, αριθ. 2291, σχέδ. 7, πίν. 129 α, αριστερά. Π. Αγαλλοπούλου, *ΑΔ* 29 (1973-1974), *Χρονικά*, σ. 369 (τάφος 7), Πίν. 235 γ, τα δύο πρώτα από αριστερά (από τάφο στην Πάτρα του α' μισού του 1ου αι. μ.Χ.).

3. (ΜΩ 292). Ακέραιο βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 36 γ, στο μέσον).

Ύψ. 0,076, διάμ. βάσ. 0,018, διάμ. χείλ. 0,023 μ. Πηλός καστανός-πορτοκαλόχρωμος. Βάση επίπεδη. Σώμα απιόσχημο. Λαιμός σχετικά βραχύς. Το χείλος προεξέχει ελαφρά.

Πρβλ. J.K. Anderson, *BSA* 49 (1954), σ. 159, αριθ. 315, εικ. 18.

4. (ΜΩ 447). Σιδερένια στλεγγίδα.

Μήκ. 0,27 μ.

Είναι σπασμένη σε πολλά κομμάτια και ισχυρά οξειδωμένη. Είχε ορθογώνια καμπτόμενη λαβή και έντονα κυρτή λεπίδα.

Χάλκινο νόμισμα

N 78. Τανάγρας.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 237 (ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η επιτύμβια στήλη ΜΩ 216, του α' μισού του 2ου αι. π.Χ., αποτελεί τον *terminus post quem* για την κατασκευή του τάφου 18. Η πρώτη ταφή μπορεί να χρονολογηθεί στην εποχή του Αυγούστου με βάση το πήλινο μυροδοχείο ΜΩ 293. Η ύστερη ταφή πρέπει να έγινε τον προχωρημένο 1ο αι. μ.Χ.

Η τοποθέτηση της σιδερένιας στλεγγίδας ΜΩ 447 πλησιέστατα στο κεφάλι του νεκρού είναι αρκετά ασυνήθιστη, καθόσον οι στλεγγίδες τοποθετούνται κατά κανόνα κοντά στα χέρια ή στα πόδια. Υπάρχουν λίγες περιπτώσεις εύρεσης στλεγγίδων κοντά ή και επάνω στο κρανίο—σε τάφους στο

Άργος και στην Ελευσίνα-, όπου οι στλεγγίδες έχουν ερμηνευθεί ως υποκατάστατα στεφανιών, αλλά οι τάφοι αυτοί είναι του 5ου αι. π.Χ.¹¹⁷.

Ίσως η τοποθέτηση της οينوχόης ΜΩ 290 κοντά στο κεφάλι του νεκρού να είχε κάποια ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου μάλιστα ότι οينوχόη κοντά στο κρανίο βρέθηκε και στον ύστερων ρωμαϊκών χρόνων τάφο 35 (βλ. παρακάτω). Σε τάφους στην Κόρινθο, του 5ου αι. π.Χ., έχουν βρεθεί οينوχόες κοντά στο κρανίο¹¹⁸. Αλλά εκτός από τη μεγάλη χρονική διαφορά, στον τάφο 18 γύρω από το κεφάλι ήταν όλα τα κτερίσματα του νεκρού.

ΤΑΦΟΣ 22

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 22¹¹⁹ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Ζ-Z1· Πίν. 37 α και 38 α), ο οποίος ήταν ανατολικά από το κτιστό πώρινο βάθρο του επιτύμβιου ναΐσκου και είχε κοινό ενδιάμεσο τοίχωμα με τον τάφο 21, βρέθηκε ημικατεστραμμένος. Τις μακριές πλευρές αποτελούσαν δύο καλοδοιλεμένες πώρινες πλάκες¹²⁰. Η δυτική, η οποία βρέθηκε γερμένη προς το βάθρο, έφερε στο βόρειο άκρο της εγκοπή, για να θηλυκώσει σε αυτήν η πλάκα της αντίστοιχης στενής πλευράς. Οι καλυπτήριες πλάκες, όπως και οι πλάκες των δύο στενών πλευρών, αφαιρέθηκαν, όταν ο τάφος συλήθηκε και καταστράφηκε. Μία καλοδοιλεμένη πώρινη πλάκα¹²¹, η οποία βρέθηκε μέσα στον τάφο, γερμένη προς το ανατολικό τοίχωμα, πρέπει να προέρχεται είτε από την κάλυψη είτε από τη βόρεια στενή πλευρά, πράγμα πιθανότερο, διότι έχει το ίδιο ύψος με τις πλάκες των μακριών πλευρών.

Η κατασκευή του τάφου 22 πρέπει να προηγήθηκε εκείνης του τάφου 21, διότι ο τελευταίος είναι λίγο μεγαλύτερος ως προς το μήκος και οι πλάκες των δύο στενών πλευρών και της ανατολικής μακριάς πλευράς του δείχνουν λιγότερο επιμελημένη κατεργασία από την πλάκα που αποτέλεσε το κοινό ενδιάμεσο τοίχωμα των δύο τάφων¹²².

Ο τάφος 22 βρέθηκε γεμάτος με μαύρο χώμα από καύση, κομματάκια κάρβουνου, πλήθος από μικρούς λίθους, μικρά και μεγάλα τεμάχια πωρολίθων, μαρμάρινα θραύσματα από επιτύμβιες στήλες και ένα απότμημα από τον θριγκό του επιτύμβιου ναΐσκου. Άλλα ευρήματα ήταν δύο μελαμβαφή όστρακα, μεγάλος αριθμός από άβαφα όστρακα, στα οποία περιλαμβάνονται όστρακα από ρωμαϊκό αγγείο με πλατιές οριζόντιες αυλακώσεις και τρία όστρακα με πυκνή κτενωτή διακόσμηση του 6ου-7ου αι. μ.Χ., όστρακα από βυζαντινό πινάκιο με εφυάλωση, ένα χάλκινο καρφάκι, ένα μεγάλο σιδερένιο καρφί και ένα χάλκινο μισό τεταρτηρό Μανουήλ Β¹²³, απροσδιόριστου νομισματοκοπείου (N 79).

Στα μαρμάρινα τεμάχια συγκαταλέγονται σπάραγμα από τον κορμό στήλης, ύψ. 0,16 και πλ. 0,22 μ., με το άκρο ανάγλυφης ταινίας (;) (Πίν. 37 β), απότμημα από την ανθεμωτή επίστεψη στήλης από λευκό μάρμαρο, ύψ. 0,06 και μεγ. πλ. 0,10 μ. (Πίν. 37 γ, επάνω) και απόθραυσμα από την αριστερή πλευ-

117. Πωλογιώργη, σημ. 62 στη σ. 127 κ.ε., με τη σχετική βιβλιογραφία.

118. Kurtz - Boardman, σ. 210.

119. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. (κατά προσέγγιση) 2, πλ. 0,60, βάθ. 0,78 μ.

120. Διαστάσεις: μήκ. 2,06, ύψ. 0,78, πάχ. 0,18 μ.

121. Ύψ. 0,78, πλ. 0,72, πάχ. 0,23 μ.

122. Η χρησιμοποίηση της ανατολικής πλάκας του τάφου 22 και η προσθήκη πλακών στις υπόλοιπες πλευρές για το σχηματισμό του κιβωτίου του τάφου 21 έγινε προφανώς για λόγους οικονομίας. Τούτο δεν είναι ασυνήθιστο στα αρχαία νεκροταφεία.

123. Βλ. M. F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, 1969, πίν. 18, 3-4, τύπος Β.

ρά του κορμού ίσως από την ίδια στήλη¹²⁴, στο οποίο σώζεται μόνον το αρχικό γράμμα επιγραφής, ύψ. 0,04 μ. (Πίν. 37 γ, κάτω):

Π[---]

ΤΑΦΟΣ 21

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 21¹²⁵ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Z-Z1· Πίν. 38 α) είχε κοινό ενδιάμεσο τοίχωμα με τον διπλανό του προς τα δυτικά τάφο 22, ο οποίος βρέθηκε ημικατεστραμμένος. Το τοίχωμα αυτό αποτελούσε μία μονοκόμματη πώρινη πλάκα αρκετά επιμελημένης κατεργασίας. Δεδομένου ότι την ίδια κατεργασία έφεραν και οι υπόλοιπες σωζόμενες πλάκες του τάφου 22, δηλαδή η ομοίως μονοκόμματη πλάκα της δυτικής μακριάς πλευράς του και η μετακινημένη πλάκα της βόρειας στενής πλευράς, ενώ οι υπόλοιπες πώρινες πλάκες του τάφου 21 –μία για κάθε στενή πλευρά και δύο άνισου μήκους για το ανατολικό μακρύ τοίχωμα– ήταν αδρότερα δουλεμένες, μπορεί να θεωρηθεί βέβαιο ότι η κατασκευή του τάφου 22 προηγήθηκε. Ένα μικρό κενό στη ΒΔ. γωνία του τάφου 21 θα έφραζε αναμφίβολα η πλάκα της βόρειας στενής πλευράς του τάφου 22, ένα ακόμα στοιχείο που δείχνει ότι το κιβώτιο του υστερότερου τάφου 21 κατασκευάστηκε ανατολικά του προϋπάρχοντος τάφου 22 με την προσθήκη πλακών για τις δύο στενές πλευρές και τη μακριά ανατολική. Κατά τον ίδιο τρόπο η πλάκα της βόρειας στενής πλευράς του τάφου 21 χρησίμευσε αργότερα και ως τοίχωμα του μεταγενέστερου τάφου 36, αφού για την κατασκευή του προστέθηκαν πλάκες στις υπόλοιπες πλευρές.

Από την κάλυψη του τάφου 21 βρέθηκε στη θέση του μόνον ένα τεμάχιο πώρινης πλάκας στη ΝΑ. γωνία. Αρχικά ο τάφος θα ήταν σφραγισμένος με ασβεστοκονίαμα, από το οποίο διατηρήθηκαν αρκετά υπολείμματα επάνω στο ανατολικό και στο βόρειο τοίχωμα. Με ασβεστοκονίαμα ήταν επιχρισμένος ο τάφος και εσωτερικά, με εξαίρεση το δάπεδο.

Η επίχωση μέχρι βάθους κατά προσέγγιση 0,55-0,60 μ. από τα χείλη του τάφου ήταν γεμάτη με τρύματα πωρολίθων, μαρμάρια θραύσματα, τεμάχια ασβεστοκονιάματος και κυρίως άβαφα όστρακα. Στη συνέχεια και έως το χωμάτινο δάπεδο η επίχωση ήταν καθαρότερη και περιείχε σε όλη την έκταση του τάφου τεμάχια ασβεστοκονιάματος, αποκολλημένα από τα τοιχώματα, και πολλά κομμάτια από σιδερένια οξειδωμένα καρφιά (ΜΩ 315 α-β), άλλα με ευθύ στέλεχος και άλλα με στέλεχος λυγισμένο σε ορθή γωνία, τα οποία πιθανότατα προέρχονται από ξύλινο φορείο. Μαζί με τα καρφιά, πολλά από τα οποία ήταν επάνω στο δάπεδο, βρέθηκαν μία σπασμένη σιδερένια κλειδαριά με χάλκινο καρφάκι (ΜΩ 314) και ένα σιδερένιο αντικείμενο, ίσως κλειδί (ΜΩ 316).

Τόσο επάνω στο δάπεδο, όσο και ψηλότερα από αυτό, στο κεντρικό και προς το βόρειο τμήμα, βρέθηκε πλήθος από διασκορπισμένα πολύ μικρά κομμάτια χάλκινου ελάσματος (ΜΩ 454). Με βάση ένα τεμάχιο που σώζει τμήμα χείλους και μία οριζόντια, ελλειψοειδή λαβή, πλάχ. 0,009 μ., συμπεραίνεται ότι επρόκειτο για μεγάλη χάλκινη κάλπη σε σχήμα λέβητα, η οποία δεν κατέστη δυνατόν να συγκολληθεί. Μαζί με τα κομμάτια της κάλπης περισυνελέγη και ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 80). Από όστρακα στο βόρειο τμήμα του τάφου συγκολλήθηκαν μία οινόχρη (ΜΩ 296) και ένα μυροδοχείο (ΜΩ 297).

Σε βάθος 0,60 μ. περίπου από τα χείλη του τάφου, δηλαδή λίγο ψηλότερα από το δάπεδο, και προς το νότιο τμήμα βρέθηκε ένα χρυσό διάλιθο δακτυλίδι (ΜΩ 312).

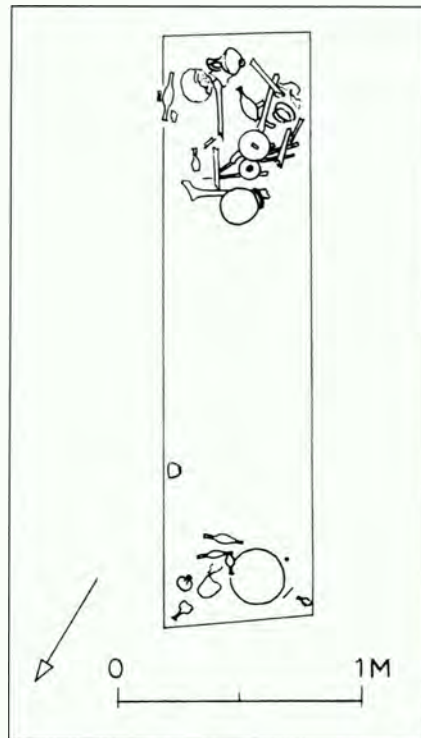
124. Πιθανώς στην ίδια στήλη ανήκουν και άλλα θραύσματα τα οποία βρέθηκαν μέσα στην επίχωση του τάφου 23 και έξω από τάφους, στο ανατολικό τμήμα του ταφικού περιβάλλον (βλ. παρακάτω).

125. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,35, πλά. 0,60, βάθ. 0,75 μ. Πάχ. πλακών για τα τοιχώματα 0,14-0,18 μ.

Στο βόρειο άκρο και επάνω στο δάπεδο αποκαλύφθηκε η πλειονότητα των κτερισμάτων (Σχέδ. 30· Πίν. 38 β). Στη ΒΔ. γωνία ήταν δύο μυροδοχεία, ένα πήλινο (ΜΩ 302) και ένα γυάλινο (ΜΩ 300), μία ελλιπής οστέινη περόνη (;) (ΜΩ 309) και ένα οστέινο δι-σκάριο (ΜΩ 310). Στη ΒΑ. γωνία ήταν δύο άλλα μυροδο-χεία, ένα γυάλινο (ΜΩ 303) και ένα πήλινο (ΜΩ 304), ένα αργυρό προσάρτημα κιβωτιδίου(;) (ΜΩ 358) και μία διαλυ-μένη χάλκινη υδρίσκη (ΜΩ 455). Στο μέσον ήταν ένα μεγά-λο χάλκινο κάτοπτρο (ΜΩ 357) με χώμα έντονα μαύρου χρώματος επάνω του. Ανάλυση δείγματος από το χώμα που έγινε στο Χημείο του Εθνικού Μουσείου από την Ελένη Μά-γκου έδειξε ότι περιείχε μικρά κομμάτια ξύλου. Ανατολικά από το κάτοπτρο και σχεδόν σε επαφή με αυτό βρέθηκαν τρία πήλινα μυροδοχεία (ΜΩ 301, 305 και 306). Κάτω από το μυροδοχείο ΜΩ 306 διαπιστώθηκαν λίγα ψήγματα χρυσού. Στο βόρειο άκρο του τάφου βρέθηκαν ακόμα έντεκα χάλκι-νοι κρίκοι (ΜΩ 359), εν μέρει σε χώμα μαύρου χρώματος, χάλκινα εξαρτήματα κιβωτιδίου (ΜΩ 360), τεμάχια από οστέινα πλακίδια (ακατάγραφα), δύο ψήφοι από υαλόμαζα (ΜΩ 311 α-β) και ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 81). Λίγο νοτιό-τερα και σε επαφή με το ανατολικό τοίχωμα του τάφου ήταν ένα θραυσμένο γυάλινο αγγείο (ΜΩ 298) και τεμάχιο κίση-ρης (ΜΩ 299). Σχεδόν στο κέντρο του τάφου αποκαλύφθηκε ζεύγος χρυσών ενωτίων (ΜΩ 313 α-β). Τα οστά που βρέθη-καν ήταν ελάχιστα και εντελώς αποσπασμένα.

Σε αβαθή λάκκο στο νότιο άκρο του τάφου είχαν συγκε-ντρωθεί χωρίς τάξη τα οστά και τα κτερίσματα προγενέστε-ρης ταφής (Σχέδ. 30· Πίν. 38 γ). Τα οστά ήταν χαμηλότερα και τα πήλινα αγγεία επάνω σε αυτά. Ένα μυροδοχείο (ΜΩ 389), στη ΝΑ. γωνία, ήταν γεμάτο με ψι-μύθιο σε μορφή πούδρας κιτρινόλευκου χρώματος. Δίπλα του ήταν ένας λύχνος (ΜΩ 390), ακριβώς στο νότιο άκρο μία λάγυνος (ΜΩ 391) και στο κέντρο του λάκκου ένα ακόμα μυροδοχείο (ΜΩ 392), ένα άωτο σκυφίδιο με το χεῖλος στραμμένο προς τα έξω (ΜΩ 393), ένα άωτο σκυφίδιο με το χεῖλος στραμμένο προς τα μέσα (ΜΩ 394) και μία μικρογραφία λέβητα (ΜΩ 387) με το στόμιο προς τα κά-τω. Ένα πώμα (ΜΩ 307), το οποίο βρέθηκε κοντά στον λέβητα, πιθανότατα του ανήκει. Ένα μολύ-βδινο κυλινδρικό αντικείμενο (ΜΩ 308) ήταν ανάμεσα στα οστά και στα αγγεία.

Σε λίγο ψηλότερο επίπεδο από τα αγγεία αυτά, στα όρια ανάμεσα στο χωμάτινο δάπεδο και στην επιφάνεια του λάκκου, αποκαλύφθηκε ένα ακόμα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 388), το οποίο με βάση και τη χρονολογική διαφορά που παρουσιάζει προς τα αγγεία της ανακομιδής πρέπει να έχει σχέση με την ύστερη ταφή.

Σχέδ. 30. Ο τάφος 21.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ

Κτερίσματα προγενέστερης ταφής

1. (ΜΩ 390). Μονόμυξος τροχήλατος λύχνος (Πίν. 39 α).
Ύψ. (χωρίς τη λαβή) 0,035 (με τη λαβή) 0,05,

διάμ. βάσ. 0,045, διάμ. περιχειλώματος 0,035 μ.
Λείπει μικρό κομμάτι από το περιχειλίσμα. Πη-λός καστανός με προσμίξεις. Βαφή καστανέρυ-

θη, αραιή, θαμπή και απολεπισμένη. Βάση υποτυπώδης. Σώμα με κυρτό περίγραμμα και μικρό άτρητο ωτίον στο πλάι. Γύρω από την οπή πλήρωσης υπάρχει περιχειλίωμα με κλίση προς τα έξω και αυλάκωση εσωτερικά. Η κάθετη λαβή είναι ταινιόσχημη και η απόληξη του κοντού μυκτήρα καμπυλόγραμμη.

Ο λύχνος ΜΩ 390 βρίσκει κοντινά παράλληλα στους λύχνους του τύπου XV της Κορίνθου, του α' μισού του 2ου αι. π.Χ. Βλ. O. Broneer, *Corinth IV2, Terracotta Lamps*, 1930, σ. 55 κ.ε., αριθ. 195, πίν. V, εικ. 14, αριθ. 49. Στενή ομοιότητα υπάρχει και με έναν φεραϊκό λύχνο που έχει χρονολογηθεί γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ή και στο γ' τέταρτο του αιώνα. Βλ. Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Τα ελληνιστικά λυχνάρια των Φερών, Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογημένα σύνολα-Εργαστήρια, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991 Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 373, αριθ. BE 8597, πίν. 279 α και 288 α-β.

2. (ΜΩ 391). Ακέραιη άβαφη λάγυνος (Πίν. 39 β). Ύψ. 0,162, διάμ. βάσ. 0,058, διάμ. χείλ. 0,031 μ. Πηλός καστανός με λίγες προσμίξεις. Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα αμφικωνικό. Λαβή ταινιόσχημη από τον λαϊμό, κάτω από το υποτυπώδες χείλος, έως τον ώμο.

Η μικρή λάγυνος ΜΩ 391 είναι του ίδιου τύπου με τις μεγάλες ακόσμητες λαγύνους με το αμφικωνικό σώμα, η χρονολόγηση και εξέλιξη των οποίων παρουσιάζει ακόμα προβλήματα. Προβλ. Westholm, σ. 59 και 75, εικ. 23:4 (όχι πολύ ενωρίτερα από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.). Αλλά ότι ο τύπος αυτός παρουσιάζεται στην Κύπρο τουλάχιστον από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα υποστηρίχτηκε τελευταία από τις έρευνες του J.-F. Salles στο Κίτιο. Βλ. σχετικά Ευ. Παπουτσή-Wladyka, Ελληνιστική κεραμική από την πολωνική ανασκαφή στην Πάφο της Κύπρου. Δεξαμενή W/73, Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογημένα σύνολα - Εργαστήρια, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991 Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 265 κ.ε., πίν. 214:27, με βιβλιογραφία. Για τον τύπο αυτόν της λαγύνου βλ. και Α. Γιαννικουρή, Β. Πατσιαδά, Μ. Φιλήμονος, Χρονολογικά προβλήματα γραπτής κεραμικής από τη Ρόδο, Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελ-

ληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά προβλήματα της ελληνιστικής κεραμικής, Ρόδος 22-25 Μαρτίου 1989 (1990), σ. 176, αριθ. Π 9943, πίν. 91 α (από τάφο του α τετάρτου του 3ου αι. π.Χ.), αριθ. Π 7601 και Π 7602, πίν. 91 β (από τάφο του β' μισού του 3ου αι. π.Χ.), αριθ. Π 8619, πίν. 91 γ (από τάφο του 2ου αι. π.Χ.).

3. (ΜΩ 387). Ακέραιη μικρογραφία λέβητα (ή «χύτρα») (Πίν. 39 γ, αριστερά).

Ύψ. (χωρίς τις λαβές) 0,115 (με τις λαβές) 0,124, διάμ. χείλ. (εξωτερικά) 0,117 μ.

Πηλός καστανός-πορτοκαλόχρωμος με προσμίξεις. Φέρει λευκό επίχρυσμα, απολεπισμένο σε μεγάλο βαθμό. Σώμα ημισφαιρικό με κυρτό πυθμένα. Λαβές οριζόντιες, ελλειπτικής διατομής, τοποθετημένες λοξά στον ώμο. Χείλος κάθετο με υποδοχή εσωτερικά για το πόμα.

Προβλ. G.R. Edwards, *Corinth VII3, Corinthian Hellenistic Pottery*, 1975, σ. 122 κ.ε., αριθ. 656, πίν. 27,61 (146 π.Χ.), αλλά με βαθύτερο σώμα, λαβές που σχεδόν εφάπτονται στο χείλος και χωρίς το λευκό επίχρυσμα. Η παρουσία του τελευταίου στο αγγείο ΜΩ 387 είναι ασυνήθιστη και ίσως υποδηλώνει τη χρήση του ως ενός είδους πυξίδας. Προβλ. ακόμα, Τάφοι Βεροίας, σ. 60 και 157, αριθ. 1348, πίν. 28 (όπου και άλλα παραδείγματα των μέσων του 2ου αι. π.Χ.), αλλά με βαθύτερο σώμα, δακτυλιωτό χείλος και χωρίς επίχρυσμα. Πιο κοντά στο σχήμα είναι το αγγείο από τάφο του α' μισού του 2ου αι. π.Χ. στο Κόκκινο Νερό Αγιάς: Α. Τζιαφάλιας, ΑΔ 45 (1990), Χρονικά, σ. 218, Πίν.103 α, τέταρτο.

4. (ΜΩ 307). Πώμα (Πίν. 39 δ, δεξιά).

Ύψ. 0,046, διάμ. 0,125 μ.

Συγκολλημένο. Λείπουν δύο κομμάτια από την περιφέρεια. Πηλός ερυθρωπός με προσμίξεις. Λαβή ακανόνιστη, χειροποίητη. Ίχνη λευκού επιχρίσματος δεν σώζονται. Το πόμα ταιριάζει απόλυτα στην υποδοχή στο εσωτερικό της μικρογραφίας λέβητα ή «χύτρας» ΜΩ 387.

5. (ΜΩ 393). Ακέραιο άωτο σκυφίδιο με χείλος στραμμένο προς τα έξω (Πίν. 39 δ, δεξιά).

Ύψ. 0,032, διάμ. βάσ. 0,057, διάμ. χείλ. 0,097 μ.

Πηλός ροδοκάστανος. Βαφή καστανή έως πορτο-

καλόχρωμη, θαμπή, απολεπισμένη κατά τόπους, εσωτερικά και εξωτερικά. Βάση χαμηλή κωνική, πλατιά. Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα.

Πρβλ. Τάφοι Βεροίας, σ. 59 και 132, αριθ. Π 1365 (με νόμισμα του Φιλίππου Ε', χρονολ. 187-168 π.Χ.), αριθ. Π 1367 (με νόμισμα του Αντιγόνου Γονατά, χρονολ. 277-239 π.Χ.), σχέδ. 21, πίν. 26.

6. (ΜΩ 394). Ακέραιο άωτο σκυφίδιο με χείλος στραμμένο προς τα μέσα (Πίν. 39 δ, αριστερά). Ύψ. 0,034, διάμ. βάσ. 0,036, διάμ. χείλ. 0,059 μ. Πηλός ροδοκάστανος. Βαφή καστανομέλανη, θαμπή, εσωτερικά και εξωτερικά, με εξαίρεση τη βάση και το κατώτερο τμήμα του σώματος. Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα βαθύ με χείλος που στρέφεται έντονα προς τα μέσα.

Πρβλ. Τάφοι Βεροίας, σ. 76 και 131, αριθ. Π 1425, σχέδ. 21, πίν. 52 (με νόμισμα του Φιλίππου Ε', χρονολ. 187 π.Χ. και μετά). Bruneau, σ. 456, αριθ. 57.2, εικ. 55 και 56 (από τάφο του 3ου αι. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 133 και 212, αριθ. 55, πίν. 6 (από ταφή αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.)

7. (ΜΩ 392). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 39 ε, στο μέσον).

Σωζ. ύψ. (χωρίς το τμήμα του λαιμού που σώζεται χωριστά) 0,169, διάμ. βάσ. 0,029, διάμ. χείλ. 0,035 μ.

Λείπει τμήμα του λαιμού. Πηλός τεφρός. Στο σώμα διακρίνονται υπόλευκες ταινίες. Βάση δακτυλιόσχημη, πόδι όχι πολύ ψηλό, σώμα ευρύ με καμπύλο περίγραμμα, λαιμός ψηλός με λοξότμητο χείλος.

Πρβλ. Τάφοι Βεροίας, σ. 35 και 125, αριθ. Π 1243, πίν. 10 (από ταφή αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.). Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ΑΔ 40 (1985), Μελέτες, σ. 250, αριθ. 1828, Σχέδ. 4, Πίν. 12 γ, το στ (μέσα 2ου αι. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 162, αριθ. 194, πίν. 24, σ. 165 κ.ε. και 213, αριθ. 209 και 213, πίν. 24 (από ταφές των αρχών του γ' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ.).

8. (ΜΩ 389). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 39 ε, δεξιά).

Ύψ. 0,199, διάμ. βάσ. 0,027, διάμ. χείλ. 0,031 μ.

Συγκολλημένο από τέσσερα κομμάτια. Πηλός τεφρός. Υπόλευκες ταινίες περιτρέχουν τον λαιμό και το σώμα. Βάση χαμηλή κωνική, πόδι όχι πολύ ψηλό, σώμα με καμπύλο περίγραμμα, λαιμός ψηλός με λοξότμητο χείλος.

Είναι του ίδιου τύπου με το μυροδοχείο ΜΩ 392, με κάπως στενότερο σώμα. Πρβλ. Knigge, σ. 165, τάφος 390, πίν. 69,1 (2ος αι. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 164 και 213, αριθ. 202, σχέδ. 49, πίν. 25 (από ταφή του γ' τετάρτου του 2ου αι. π.Χ.).

9. (ΜΩ 308). Μολύβδινο κυλινδρικό αντικείμενο κάθετα διάτρητο, ίσως βαρίδι.

Ύψ. 0,036, διάμ. 0,026, διάμ. οπής 0,01 μ.

Λείπει μικρό κομμάτι.

Κτερίσματα ύστερης ταφής

1. (ΜΩ 296). Άβαφη οينوχόη (Πίν. 40 α).

Ύψ. 0,217, διάμ. βάσ. 0,076, διάμ. χείλ. 0,10 μ.

Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και ελλιπής κατά τόπους στο σώμα, στον λαιμό και στο χείλος. Πηλός ροδοκάστανος. Βάση δακτυλιόσχημη. Λαιμός ψηλός κυλινδρικός με νεύρωση στο ύψος της επάνω πρόσφυσης της λαβής. Χείλος προεξέχον. Λαβή ταινιόσχημη με ραβδώσεις στη ράχη.

Πρβλ. Robinson, σ. 88, αριθ. Μ 43, πίν. 20 (από στρώμα του ύστερου 1ου και του α' μισού του 2ου αι. μ.Χ.).

2. (ΜΩ 297). Βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 40 β).

Ύψ. 0,081, διάμ. βάσ. 0,021, διάμ. χείλ. 0,024 μ.

Είναι συγκολλημένο από πολλά κομμάτια και ελλιπές σε τμήμα του σώματος. Πηλός ανοικτός καστανός. Βάση επίπεδη. Σώμα ευρύ απιόσχημο με ανεπαίσθητες οριζόντιες αυλακώσεις στην επιφάνεια. Χείλος πλατύ, προεξέχον.

Πρβλ. Bruneau, σ. 481, αριθ. 61.15, εικ. 117 και 211 (β' μισό του 1ου αι. π.Χ.). Τσάκος, σ. 358, αριθ. 612, σχέδ. 7, πίν. 120 δ.

3. (ΜΩ 305). Ακέραιο μυροδοχείο (Πίν. 40 γ, το δεύτερο).

Ύψ. 0,085, διάμ. βάσ. 0,024, διάμ. χείλ. 0,021 μ.

Πηλός ανοικτός καστανός. Υπάρχουν ελάχιστα ίχνη μελανής βαφής κατά τόπους. Βάση στενή

κωνική με ελαφρά κοίλη την κάτω επιφάνεια. Λαιμός βραχύς. Στόμιο χοανοειδές, χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση χείλους.

Το σχήμα του μυροδοχείου ΜΩ 305 πρέπει να κατάγεται από τύπο μυροδοχείων των ύστερων ελληνιστικών χρόνων.

Πρβλ. δύο μυροδοχεία από τη Βέροια: Τάφοι Βεροίας, σ. 56, αριθ. Π 1397 και Π 1398, πίν. 26 (από ταφή αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.), με ίδια βάση και σώμα, αλλά με ψηλότερο λαιμό, σε σχήμα ανεστραμμένου κώνου, και λοξότμητο χείλος.

4. (ΜΩ 301). Ακέραιο ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 40 γ, το τελευταίο).

Ύψ. 0,177, διάμ. βάσ. 0,023, διάμ. χείλ. 0,031 μ. Πηλός τεφρός. Πόδι ψηλό και λεπτό, χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση βάσης. Σώμα ωοειδές, αλλά με τονισμένο ώμο. Λαιμός ψηλός με λοξότμητο χείλος. Στο πόδι υπάρχουν ίχνη οξειδωσης από την επαφή με σιδερένιο αντικείμενο.

Πρβλ. Καλτσάς, σ. 12 και 59 κ.ε., αριθ. 1793, σχέδ. 21, πίν. 14 γ (από ταφική πυρά του 2ου αι. π.Χ.), σ. 13 και 59 κ.ε., αριθ. 1672, σχέδ. 24, πίν. 16 δ (από ταφή του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.). Πρβλ. ακόμα *Antike Vasen und Terrakotten*. 7. vorchristliches bis 1. nachchristliches Jahrhundert, Oldenburger Stadtmuseum, Städt. Kunstsammlungen, 1978, σ. 115, αριθ. 46 (1ος αι. μ.Χ. Από την Πομπηία).

5. (ΜΩ 306). Ακέραιο ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 40 γ, το τέταρτο).

Ύψ. 0,155, διάμ. βάσ. 0,019, διάμ. χείλ. 0,028 μ. Πηλός εσωτερικά ερυθρωπός, εξωτερικά τεφρός. Όμοιο με το μυροδοχείο ΜΩ 301, αλλά μικρότερον διαστάσεων.

Πρβλ. N. Kunisch, στο *Pergamenische Forschungen*, I, 1972, σ. 100, αριθ. C2, εικ. 7 (β' μισό 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 130 και 212, αριθ. 40, σχέδ. 27, πίν. 2 (από ταφή γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

6. (ΜΩ 302). Βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 40 γ, το τρίτο).

Ύψ. 0,084, διάμ. βάσ. 0,018, διάμ. χείλ. 0,023 μ.

Λείπει μικρό κομμάτι από το χείλος. Πηλός ερυθρωπός, εξωτερικά μελανόχρωμος. Βάση επίπεδη. Σώμα στενό απιόσχημο. Λαιμός ψηλός. Χείλος με έντονη κλίση προς τα κάτω.

Βλ. το επόμενο.

7. (ΜΩ 388). Ακέραιο βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 39 ε, το πρώτο).

Ύψ. 0,099, διάμ. βάσ. 0,022, διάμ. χείλ. 0,028 μ.

Πηλός καστανέρυθρος. Θαμνή ερυθρωπή βαφή υπάρχει στο χείλος και στο ανώτερο τμήμα του λαιμού. Βάση επίπεδη. Σώμα στενό απιόσχημο. Λαιμός ψηλός που ευρύνεται ελαφρά προς τα επάνω. Χείλος προεξέχον.

Για τα μυροδοχεία ΜΩ 302 και 388 πρβλ. Meligunis-Lipára, σ. 34, τάφος 82, πίν. CCXVIII, αριθ. 21 (β' μισό του 1ου αι. π.Χ.). Boulter, σ. 128, αριθ. P1, πίν. 46. Gli Ori di Taranto, σ. 514, τάφος CLIX, αριθ. 3, αριθ. 4, αριθ. 5 (από τάφο του β' μισού του 1ου αι. π.Χ.). C.W. Blegen, H. Palmer, R.S. Young, *Corinth XIII, The North Cemetery*, 1964, σ. 167, πίν. 77, αριθ. 510-2 (εποχής Αυγούστου).

8. (ΜΩ 304). Ακέραιο βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 40 γ, το πρώτο).

Ύψ. 0,107, διάμ. βάσ. 0,037, διάμ. χείλ. 0,03 μ.

Πηλός ωχροκάστανος. Βάση επίπεδη. Σώμα ευρύ απιόσχημο. Λαιμός ψηλός και στενός. Χείλος οριζόντιο, προεξέχον.

Πρβλ. Mercado, σ. 404, τάφος XXVI, αριθ. 4 και αριθ. 5, εικ. 328 d και h και εικ. 329 (με βραχύτερο λαιμό) και άλλα παραδείγματα στη σ. 405. C.W. Blegen, H. Palmer, R.S. Young, *Corinth XIII, The North Cemetery*, 1964, σ. 167, πίν. 78, αριθ. 503-2,3,4 (ομάδα μυροδοχείων i, από τάφους λίγο μετά την επανίδρυση της Κορίνθου το 44 π.Χ.).

9. (ΜΩ 298). Θραύσματα γυάλινου μυροδοχείου. Γυαλί λεπτό, φουσητό, ημιδιαφανές, στο χρώμα του μελιού. Βάση ελαφρά κοίλη. Σώμα μάλλον σφαιρικό.

Isings, σ. 22 κ.ε., τύπος 6, σ. 40 κ.ε., τύπος 26 a (τύποι γυάλινων μυροδοχείων του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Με βάση το υλικό από το

Magdalensberg η Czurda-Ruth, σ. 124 έδειξε ότι οι τύποι 6, 26 α ή 28 α της Isings υπάρχουν ήδη στο α' μισό του 1ου αι. μ.Χ.

10. (ΜΩ 300). Γυάλινο μυροδοχείο που μιμείται αγγείο από αχάτη (Πίν. 41 α).

Σωζ. ύψ. 0,102 μ.

Είναι συγκολλημένο από πολλά κομμάτια και ελλιπές κατά τόπους στο σώμα και στον λαιμό. Χωριστά, μη συγκολλώμενα, σώζονται λίγα κομμάτια από τον λαιμό και το μικρό χοανοειδές στόμιο. Γυαλί όχι πολύ λεπτό, φουσητό, αδιαφανές, στο χρώμα του κεχριμπαριού, με λευκές κυματοειδείς ταινίες. Η επιφάνεια είναι διαβρωμένη και φέρει ρωγμές και οι λευκές ταινίες σε πολλά σημεία ξεχωρίζουν ως ένθετες. Βάση ελαφρότατα κοίλη. Σώμα σφαιρικό. Ο λαιμός είναι ψηλός και στενεύει προς τα επάνω.

Isings, σ. 40 κ.ε., τύπος 26 α.

Πρβλ. Stern, σ. 32 κ.ε., αριθ. 6 Β, πίν. 10 και 13 (τέλος 1ου αι. π.Χ.-γ' τέταρτο 1ου αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο), όπου και άλλα παραδείγματα. Matheson, σ. 25, αριθ. 66 (1ος αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο). A. von Saldern, *Ancient Glass in the Museum of Fine Arts Boston*, 1968, αριθ. 20 (1ος αι. μ.Χ. Από την Εγγύς Ανατολή ή την Ιταλία). Ο ίδιος, *Glas von der Antike bis zum Jugendstil*, 1980, σ. 44, αριθ. 35 (1ος αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο ή την Ιταλία). G.M.A. Richter, *BMetrMus* 1911, σ. 14, εικ. 8, το μεσαίο). Platz-Horster, σ. 34, αριθ. 44 (1ος αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο ή τη Βόρεια Ιταλία), όπου και άλλα παραδείγματα. *Catalogue of the Constable-Maxwell Collection of Ancient Glass*, Sotheby Parke Bernet, 1979, σ. 42, αριθ. 42, σ. 44, αριθ. 47-49, σ. 46, αριθ. 56 (1ος αι. μ.Χ.). Καλτσάς, σ. 25, αριθ. 2087, πίν. 32 δ (από τάφο των αρχών του 1ου αι. μ.Χ.).

11. (ΜΩ 303). Ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 41 β).

Ύψ. 0,079, διάμ. χείλ. 0,022 μ.

Γυαλί φουσητό, αδιαφανές, βαθυκύανο, με υπόλευκες κυματοειδείς ταινίες. Στην επιφάνεια σπασμένες φυσαλλίδες. Βάση ελαφρά κοίλη. Σώμα πιεσμένο σφαιρικό. Ο ψηλός λαιμός στενεύει

ελαφρά προς τα επάνω. Χείλος ακανόνιστο.

Ανήκει στον ίδιο τύπο και στην ίδια κατηγορία με το μυροδοχείο ΜΩ 300. Αποτελεί μίμηση μαρμάρινου αγγείου.

Πρβλ. Stern, σ. 32 κ.ε., αριθ. 6 Α, πίν. 10 και 13 (τέλη 1ου αι. π.Χ.-γ' τέταρτο 1ου αι. μ.Χ. Από την ανατολική Μεσόγειο), όπου και άλλα παραδείγματα. Dusenbery, σ. 40 κ.ε., αριθ. 14, εικ. 15, αριθ. 15, εικ. 16 (από ταφή του α' μισού του 1ου αι. μ.Χ. στη Σαμοθράκη). Matheson, σ. 25 κ.ε., αριθ. 67, αριθ. 70-71 (1ος αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο). Auth, σ. 57, αριθ. 50 και 51 (α' μισό 1ου αι. μ.Χ. Με σφαιρικό σώμα). *Ancient Glass, The Bomford Collection of Pre-Roman and Roman Glass on Loan to the City of Bristol Museum of Art Gallery*, 1976, αριθ. 52-53 (1ος αι. μ.Χ. Ίσως από την Ιταλία). *Glass at the Fitzwilliam Museum*, 1978, σ. 34, αριθ. 58 α (α' μισό 1ου αι. μ.Χ. Από την Κύπρο). *Catalogue of the Constable-Maxwell Collection of Ancient Glass*, Sotheby Parke Bernet, 1979, σ. 44, αριθ. 46, αριθ. 50, σ. 45, αριθ. 51, σ. 46, αριθ. 54 (1ος αι. μ.Χ.). Ο. Αλεξανδρή, ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, σ. 115, Πίν. 76 α και 76 δ, δεξιά (Αθήνα). Δ. Χατζή, ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, σ. 593, Πίν. 542 ζ (Μυτιλήνη). Ιφ. Δεκουλάκου, ΑΔ 30 (1975), Χρονικά, σ. 117, Πίν. 66 δ (Πάτρα). Θ. Καράγιωργα, ΑΔ 33 (1978), Χρονικά, σ. 23, Πίν. 13 ε (Αθήνα).

12. (ΜΩ 311 α-β). Δύο ψήφοι από βαθυκύανη υαλόμαζα (Πίν. 42 α).

α. Ημισφαιρική. Διαμ. 0,011 μ.

β. Σταγονόσχημη με επίπεδη την κάτω επιφάνεια και κυρτή την επάνω. Μήκ. 0,019 μ.

13. (ΜΩ 312). Χρυσό διάλιθο δακτυλίδι (Πίν. 42 β).

Ύψ. 0,019, διάμ. (εξωτ.) 0,016 μ.

Είναι κατασκευασμένο από πολύ λεπτό έλασμα. Η στεφάνη είναι εσωτερικά επίπεδη και εξωτερικά κυρτή και απολήγει σε ψηλή ωοειδή σφενδόνη, η οποία συγκρατεί κυρτή γρανάδα, διαστ. 0,006x0,004 μ., με έγγλυφη παράσταση πολύ απλού φυτικού θέματος, ενός κλαδιού με δύο φύλλα.

Ως προς τον τύπο του δακτυλιδιού πρβλ. Gli Ori di Taranto, σ. 299 κ.ε., αριθ. 238 (2ος αι. π.Χ.). B. Deppert-Lippitz, *Goldschmuck der Römerzeit im Römisch-germanischen Zentralmuseum*, 1985, σ. 26, αριθ. 88, πίν. 37 (α' μισό 1ου αι. π.Χ.), αριθ. 93, πίν. 39 (1ος αι. π.Χ.). Greifenhagen, σ. 78, αριθ. 26-30, πίν. 58 (πρώιμοι ρωμαϊκοί αυτοκρατορικοί χρόνοι).

14. (ΜΩ 313 α-β). Ζεύγος χρυσών ενωτίων (Πίν. 42 γ, αριστερά).

Διαστ. θήκης 0,01x0,008 μ.

Ελλειψοειδής θήκη συγκρατεί έναν αμέθυστο. Τη θήκη πλασιώνουν δύο ελικοειδή σύρματα με σπείρες στα άκρα, τα οποία στηρίζονται σε οριζόντια ράβδο. Η τελευταία φέρει τέσσερις θηλειές από τις οποίες κρέμονται ισάριθμα λεπτά ραβδάκια με σφαιροειδές άκρο. Στην πίσω όψη της θήκης, στο επάνω μέρος, σχηματίζεται μία ακόμα θηλειά από την οποία είναι περασμένο ένα άλλο λεπτό ραβδάκι. Το σφαιροειδές άκρο του εξέχει προς τα εμπρός, ενώ το άλλο άκρο είναι τυλιγμένο γύρω από το στέλεχος ανάρτησης. Το ζεύγος των ενωτίων ΜΩ 313 α-β ανήκει σε έναν τύπο ανατολικής προέλευσης, ο οποίος υπήρξε πολύ δημοφιλής, με διάφορες παραλλαγές, από τον 1ο έως τον 4ο αι. μ.Χ. Η οριζόντια ράβδος με τα κρεμαστά κοσμήματα είναι από τα κύρια χαρακτηριστικά του τύπου αυτού. Βλ. σχετικά R. Higgins, *Greek and Roman Jewellery* (2), 1980, σ. 178 κ.ε., αριθ. 10, πίν. 54 B. R. Siviero, *Gli Ori e le Ambre del Museo Nazionale di Napoli*, 1954, σ. 70 κ.ε., πίν. 182 c-d και 183 a-b (1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.). B. Pfeiler, *Römischer Goldschmuck der ersten und zweiten Jahrhunderts n. Chr. nach datierten Funden*, 1970, σ. 74, πίν. 27,1 (από τον τάφο 87 της Αμαθούντος, όπου βρέθηκε και νόμισμα του Αντωνίνου Πίου των ετών 139-160 μ.Χ.). Greifenhagen, σ. 60, αριθ. 4, πίν. 48 και έγχρ. πίν. IV3 (1ος αι. μ.Χ.). F.H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery, Greek, Roman and Etruscan, in the Department of Antiquities, British Museum*, 1911, σ. 304 κ.ε., αριθ. 2643-2659, πίν. LV (από τον 1ο έως τον 3ο αι. μ.Χ.).

15. (ΜΩ 455). Χάλκινη υδρίσκη.

Είναι σπασμένη σε πλήθος μικρών κομματιών. Σώζονται η κάθετη ταινιόσχημη λαβή και οι δύο οριζόντιες, κυκλικής διατομής.

16. (ΜΩ 357). Ακέραιος ακόσμητος χάλκινος δίσκος κατόπτρου.

Διάμ. 0,228, πάχ. 0,003 μ.

Πρβλ. Raeder, σ. 40, αριθ. 119, εικ. 24 (χάλκινος ακόσμητος δίσκος κατόπτρου, διαμ. 0,215 μ., από τάφο των αρχών του 1ου αι. μ.Χ. Έχει υποτεθεί ότι το κάτοπτρο αυτό θα είχε ένα ξύλινο πλαίσιο με λαβή).

17. (ΜΩ 314). Σιδερένια επένδυση κλειδαριάς (Πίν. 42 δ, στο κέντρο).

Διαστ. 0,054x0,046 μ.

Είναι συγκολλημένη από τρία τεμάχια, ελλιπής στο ένα άκρο και οξειδωμένη. Αποτελείται από ένα ορθογώνιο έλασμα με κλειδαρότρυπα σχήματος Γ. Μαζί με την επένδυση της κλειδαριάς, στην οποία υπάρχουν ίχνη από οξείδωση χαλκού, βρέθηκε και το λυγισμένο σε ορθή γωνία λεπτό στέλεχος χάλκινου καρφιού για την προσήλωση στο τοίχωμα του κιβωτιδίου. Στην πίσω όψη του ελάσματος διατηρήθηκαν ελάχιστα υπολείμματα ξύλου.

Πρβλ. Τάφοι Βεροίας, σ. 79 κ.ε., σ. 179, αριθ. Μ 976, σχέδ. 49, πίν. 54 (σιδερένια με καμπύλες πλευρές. 2ος αι. π.Χ.), αριθ. Μ 977α, Μ 977β, Μ 979, σχέδ. 48, πίν. 54 (χάλκινες. 2ος αι. π.Χ.). Αν. Χρυσοστόμου, *Μακεδονικά* 23 (1983), σ. 215, αριθ. 2 (σιδερένια με το κλειδί στην κλειδαρότρυπα. 2ος αι. π.Χ.). Raeder, σ. 40, αριθ. 113 (σιδερένια. Αρχές 1ου αι. μ.Χ.). Σιδερένιες επενδύσεις κλειδαριών και άλλα σιδερένια στοιχεία από κιβωτίδια προέρχονται και από την ανασκαφή της βασιλικής του Κραναίου στην Κόρινθο. Βλ. Δ. Πάλλας, ΠΑΕ 1972, σ. 239 κ.ε., αριθ. 12-15, αριθ. 17, εικ. 8, πίν. 223-225. Ο ίδιος, ΑΕ 1976, σ. 191, αριθ. 1, πίν. 128 β, σ. 192, αριθ. 3, πίν. 128 γ. Βλ. και το ρωμαϊκό ανάγλυφο με την παράσταση ενός κοριτσιού με κάτοπτρο και κιβωτίδιο με κλειδαριά στο Klagenfurter Landesmuseum: H. Kenner, *ÖJh* 58 (1988), σ. 82, εικ. 9. Για τις κλειδαριές βλ. και παρακάτω τον τάφο 24 (ΜΩ 361).

18. (ΜΩ 358). Αργυρό κάλυμμα για την κλειδα-
ρότρυπα (;) (Πίν. 42 ε, δεξιά).

Διάμ. 0,034 μ.

Οξειδωμένο, αλλά ακέραιο. Είναι κυρτό εξωτερι-
κά και κοίλο εσωτερικά με επίπεδο περιχειλίσμα.
Πρβλ. Carington Smith, σ. 282 και 284, αριθ. 92,
εικ. 6 (χάλκινο). N.P. Toll, *The Excavations at
Dura-Europos, Preliminary Report of the Ninth
Season of Work 1935-1936, Part II, The
Necropolis*, 1946, σ. 34, αριθ. 6, πίν. XXXVII, σ.
68, αριθ. 5, πίν. L (bronze miniature bowl or
cover).

19. (ΜΩ 360). Χάλκινα εξαρτήματα ξύλινου κι-
βωτιδίου (Πίν. 43 α).

Σώζονται εννέα πολύ λεπτά καρφάκια, άλλα με
ευθύ στέλεχος και άλλα με στέλεχος λυγισμένο σε
ορθή γωνία, όπως το καρφάκι που βρέθηκε μαζί
με τη σιδερένια επένδυση κλειδαριάς, ένας διχα-
λωτός συνδετήρας και άλλα στοιχεία που πρέπει
να συνέδεαν το κιβωτίδιο με το κάλυμμά του.

Ίδια εξαρτήματα κιβωτιδίου βλ. στη Mercando,
σ. 114, εικ. 36 (από τάφο των αρχών του 1ου αι.
μ.Χ.), σ. 134, αριθ. 2, εικ. 56 και 57 d (από τάφο
του 1ου αι. μ.Χ.).

20. (ΜΩ 359). Χάλκινοι κρίκοι (Πίν. 43 β).

Διάμ. 0,014-0,016 και 0,02 μ.

Σώζονται έντεκα κρίκοι, από τους οποίους επτά
είναι ακέραιοι και τέσσερις σπασμένοι. Δύο εί-
ναι ελλιπείς.

Χάλκινοι κρίκοι μαζί με άλλα εξαρτήματα ξύλι-
νου κιβωτιδίου έχουν βρεθεί και σε άλλους τά-
φους. Βλ. π.χ. *Gli Ori di Taranto*, σ. 462 κ.ε., τά-
φος CXXIX, αριθ. 2. Carington Smith, σ. 282
κ.ε., αριθ. 84-87, εικ. 6, πίν. 40 c (από τάφο του β'
μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Mackworth Young, σ. 86,
αριθ. 20, πίν. 26.1 (από τάφο του 1ου αι. μ.Χ.).
Δαβάρας, σ. 134 κ.ε., τάφος 1, αριθ. 1/7, πίν. 36
β, κάτω σειρά (από τάφο του β' μισού του 1ου αι.
μ.Χ.), σ. 148 κ.ε., τάφος 2, αριθ. 2/21, πίν. 38 β
(από τάφο με νόμισμα της εποχής του Βεσπασια-
νού (69-79 μ.Χ.).

21. (ΜΩ 316). Σιδερένιο αντικείμενο (Πίν. 42 δ,
αριστερά).

Είναι συγκολλημένο από τρία τεμάχια και σώζε-
ται αποσπασματικά. Αποτελείται από ένα μακρύ
στέλεχος με κρίκο στο επάνω άκρο. Δεν είναι
βέβαιο ότι του ανήκει μικρό τεμάχιο άμορφου
οξειδωμένου σιδήρου. Ίσως πρόκειται για κλει-
δί, οπότε μπορεί να συνδεθεί με τη σιδερένια
κλειδαριά του κιβωτιδίου.

Πρβλ. Mercando, σ. 284, τάφος 117, αριθ. 6, εικ.
182 και 188 e (με βραχύτερο στέλεχος).

22. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ελάχιστα μικρά τεμάχια
από οστέινα πλακίδια. Ίσως προέρχονται από τη
διακόσμηση του κιβωτιδίου.

Για οστέινη διακόσμηση ξύλινου κιβωτιδίου με
διάφορα μετάλλια εξαρτήματα από τάφο του γ
τετάρτου του 3ου αι. π.Χ. βλ. στον Π. Θέμελη, Ο
τάφος της ηλείας Φιλημίνης, Γ' Επιστημονική Συ-
νάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολο-
γημένα σύνολα - Εργαστήρια, 24-27 Σεπτεμβρίου
1991 Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 156 κ.ε., πίν. 85.

23. (ΜΩ 309). Οστέινη περόνη (;).

Σωζ. μήκ. 0,066 μ.

Σώζεται ένα στέλεχος κυκλικής διατομής, συ-
γκολλημένο από δύο κομμάτια και ελλιπές στα
δύο άκρα. Δεν είναι βέβαιο εάν πρόκειται για
περόνη, εάν ανήκε στη διακόσμηση του κιβωτιδί-
ου ή εάν είναι ραβδάκι για την αφαίρεση καλλυ-
ντικής αλοιφής από μυροδοχείο.

Για την τελευταία περίπτωση βλ. K. Vierneisel
(εκδ.), *Römisches im Antikenmuseum*, 1978, σ.
189, αριθ. 277.

24. (ΜΩ 310). Οστέινο δισκάριο.

Διάμ. 0,023, πάχ. 0,005 μ.

Είναι φθαρμένο και φέρει λίγες αποκρούσεις.

25. (ΜΩ 299). Ημισφαιρικό τεμάχιο κίσηρης
(Πίν. 43 γ).

Ύψ. 0,052, διάμ. στη βάση 0,082 μ.

Η κίσηρη θα χρησίμευε στην περιποίηση του σώ-
ματος. Δύο άλλα παραδείγματα είναι γνωστά
από τάφους του 1ου αι. μ.Χ.: Carington Smith, σ.
289, αριθ. 123, εικ. 6, πίν. 42 f (μέσα σε χάλκινο
δοχείο). Δαβάρας, σ. 170, τάφος 6.

26. (ΜΩ 315 α-β). Σιδερένια καρφιά, πιθανώς από ξύλινο φορείο (Πίν. 42 δ, δεξιά και στο μέσον στην κάτω σειρά).

Όλα είναι οξειδωμένα και τα περισσότερα σώζονται ελλιπώς. Σε αρκετά διατηρήθηκαν ελάχιστα υπολείμματα ξύλου:

α) Σαράντα δύο καρφιά έχουν στέλεχος λυγισμένο σε ορθή γωνία. Διάμ. κεφαλιού 0,013, π.άχ. στελέχους 0,004 μ., μήκ. από το κεφάλι έως το σημείο του λυγίσματος 0,02-0,026 μ.

β) Τρία καρφιά έχουν ευθύ στέλεχος τετραγων-

κής διατομής. Διάμ. κεφαλιού 0,025, μέγ. σωζ. μήκ. 0,086 μ.

Χάλκινα νομίσματα

N 80. Φθαρμένο και απροσδιόριστο¹²⁶.

N 81. Αθηνών.

Βλ. Kroll, σ. 88, αριθ. 407-524, πίν. 38,15-19, χρονολογία κοπής γύρω στο 30 π.Χ. Kroll, Coins, σ. 106, αριθ. 149 (μέσα δεκαετίας του 20-19 π.Χ.).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η πρώτη ταφή στον τάφο 21 μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., κυρίως με βάση τον λύχνο ΜΩ 390 (Πίν. 39 α).

Ο τεφρός πηλός των ατρακτόσημων μυροδοχείων ΜΩ 389 και 392 από την ταφή αυτή υποδηλώνει αττική προέλευση¹²⁷. Αξιοσημείωτη είναι η εύρεση του ψιμυθίου¹²⁸ στο μυροδοχείο ΜΩ 389 (Πίν. 39 ε, δεξιά). Ανάλυση δείγματος που έγινε στο Χημείο του Εθνικού Μουσείου από την Ελένη Μάγκου έδειξε ότι η κιτρινόλευκη πούδρα συνίστατο από ανθρακικό ασβέστιο και κάποια υδατοδιαλυτή οργανική ύλη. Το ανθρακικό ασβέστιο υποδεικνύει ότι το καλλυντικό αυτό παρασκεύασμα παρήχθη από κιμωλία. Ανάλυση δείγματος από ψιμύθιο το οποίο περιείχετο σε γυάλινο αγγείο του 3ου-4ου αι. μ.Χ. στο Antikenmuseum του Βερολίνου έδειξε ότι επρόκειτο για ανθρακούχο μόλυβδο με ασπράδι αβγού¹²⁹. Η υδατοδιαλυτή οργανική ύλη που ανιχνεύτηκε στο ψιμύθιο του μυροδοχείου ΜΩ 389 πιθανώς ήταν κάτι ανάλογο με το ασπράδι αβγού και θα χρησίμευε ως ένα είδος κόλλας. Η διαδικασία για την παρασκευή ψιμυθίου από μόλυβδο περιγράφεται αναλυτικά από αρχαίους συγγραφείς, όπως από τον Θεόφραστο, τον Πλίνιο, τον Διοσκουρίδη κ.ά.¹³⁰. Αλλά και η χρήση της κιμωλίας ως ψιμυθίου, για να φαίνεται πάλλευκο το δέρμα, μαρτυρείται από τις φιλολογικές πηγές. Ο Martialis, π.χ., σε ένα επίγραμμα του σκώπτει ένα κορίτσι που χρησιμοποιούσε καλλυντικά, γιατί το ψιμύθιο από μόλυβδο το έκανε να φοβάται τον ήλιο, ενώ το ψιμύθιο από κιμωλία τη βροχή¹³¹.

Η εύρεση ψιμυθίου, καθώς και υπολειμμάτων άγχουσας¹³², δεν είναι σπάνια σε τάφους των κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Στην ελληνιστική εποχή το ψιμύθιο περιέχεται συνήθως

126. Η επίτιμος Διευθύντρια του Νομισματικού Μουσείου Μάντω Οικονομίδου, που είχε την καλοσύνη να εξετάσει το νόμισμα, εξέφρασε τη γνώμη ότι είναι επικεκομμένο επί άλλου νομίσματος και μπορεί να χρονολογηθεί στο β' μισό του 3ου-αρχές 2ου αι. π.Χ. Δεν είναι σπάνια η χρησιμοποίηση ως χαρώνειων οβολών νομισμάτων τα οποία είχαν τεθεί προ πολλού εκτός κυκλοφορίας.

127. Βλ. σχετικά Hellström, σ. 26. Smetana-Scherrer, σ. 89 και σημ. 145.

128. Για το ψιμύθιο, κυρίως από ανθρακούχο μόλυβδο, βασική παραμένει η μελέτη του T. Leslie Shear, Psimythion, Classical Studies Presented to Edward Capps on his Seventieth Birthday, 1936, σ. 314-317, όπου και αναφορές στις αρχαίες πηγές. Για ψιμύθιο σε τάφο ηθοποιού βλ. U. Knigge, Der Kerameikos von Athen, Führung durch Ausgrabungen und Geschichte, 1988, σ. 114, εικ. 111.

129. Platz-Horster, σ. 56, αριθ. 99.

130. Βλ. στον Leslie Shear, ό.π. (υποσημ. 128).

131. Martialis, XI, 41, 12.

132. Σ.Ι. Χαριτωνίδου, ΑΕ 1958, σ. 17 και σημ. 1, με αναφορές σε αρχαίες πηγές.

σε σκυφίδια¹³³, μολύβδινες πυξίδες¹³⁴ κ.ά. Όσο γνωρίζω, ψιμύθιο σε πήλινο ατρακτόσχημο μυροδοχείο δεν έχει επισημανθεί έως τώρα. Το εύρημα από τον Ωρωπό παρέχει μία απτή απόδειξη τουλάχιστον για μία από τις πολλές χρήσεις που μπορούσαν να έχουν τα πήλινα μυροδοχεία, αυτά τα τόσο κοινά αγγεία κατά την ελληνιστική εποχή, των οποίων όμως δεν γνωρίζουμε το πραγματικό όνομα στην αρχαιότητα¹³⁵.

Ο Hellström πιστεύει ότι τα πήλινα ατρακτόσχημα μυροδοχεία μπορούσαν να χρησιμεύουν στο εμπόριο και τη διακίνηση όχι μόνον αρωμάτων και ελαίων, αλλά και υγρών αρτυμάτων, όπως του σιλφίου, καθώς και για μέλι, ξίδι, άλμη, για φάρμακα κ.ά., αλλά όχι για πολύ ακριβά αρώματα, διότι η πορώδης σύσταση του πηλού τα καθιστά ακατάλληλα για ένα τόσο πολύτιμο περιεχόμενο¹³⁶. Η Anderson-Stojanović κατ' αρχήν θεωρεί τα πήλινα μυροδοχεία, εξαιτίας του κλειστού σχήματος και του στενού στομίου τους, περισσότερο κατάλληλα για υγρά, όπως το κρασί ή το νερό, ή για παχύρευστες ουσίες, όπως το λάδι ή το μέλι παρά για αλοιφές και καλλυντικά σε στερεή μορφή, αλλά επειδή το πορώδες του πηλού και η απουσία αλοιφώματος από πολλά μυροδοχεία δεν επιτρέπουν τη διατήρηση υγρών για μακρύ χρονικό διάστημα, δεν αποκλείει και ουσίες σε μορφή πούδρας ή σε σπειρωτή κατάσταση –όπως π.χ. είναι το λιβάνι–, οι οποίες έχουν διατηρηθεί σε γυάλινα μυροδοχεία ή αναφέρονται σε φιλολογικές πηγές¹³⁷. Το περιεχόμενο του μυροδοχείου ΜΩ 389 αποδεικνύει πέρα από κάθε αμφισβήτηση ότι τα αγγεία αυτά χρησίμευαν και για καλλυντικά σε μορφή πούδρας. Επί πλέον το ψιμύθιο από κιμωλία δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ιδιαίτερα πολύτιμο προϊόν. Έχει υποτεθεί ότι τα μυροδοχεία στους τάφους σχετίζονται με τις νεκρικές τελετές¹³⁸. Τούτο είναι πιθανό σε αρκετές περιπτώσεις. Αλλά το μυροδοχείο ΜΩ 389 λόγω περιεχομένου ήταν χωρίς αμφιβολία ένα προσωπικό αντικείμενο της νεκρής.

Ο τάφος 21 επαναχρησιμοποιήθηκε πιθανώς στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. ή το αργότερο στις αρχές του 1ου αι. μ.Χ. Το νόμισμα Ν 81 με χρονολογία κοπής γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 20-19 π.Χ. παρέχει τον *terminus post quem* για την ύστερη ταφή.

Τα οστά και τα κτερίσματα από την πρώτη ταφή δεν παραμερίστηκαν απλώς, αλλά συγκεντρώθηκαν σε αβαθή λάκκο. Η νεκρή της ύστερης ταφής ήταν μάλλον νεαρό κορίτσι, όπως δείχνει η μικρή διάμετρος του δακτυλιδιού. Η εύρεση των σιδερένιων καρφιών υποδεικνύει τη χρησιμοποίηση ξύλινου φορείου. Δεδομένου ότι τα οστά που βρέθηκαν ήταν ελάχιστα και εντελώς αποσπασμένα, κατά πάσαν πιθανότητα η νεκρή κάηκε και τα οστά τοποθετήθηκαν στη χάλκινη κάλπη. Ανάλογη ήταν και η περίπτωση στον υστερότερο κιβωτιόσχημο τάφο 24, στον οποίο τα ημίκαυστα οστά της νεκρής βρέθηκαν μέσα σε μεγάλο πήλινο αμφορέα, τοποθετημένο επάνω σε ξύλινο φορείο (βλ. παρακάτω). Ο θρυμματισμός της οστεοδόχου κάλπης στον τάφο 21 πρέπει να οφείλεται στη δραστηριότητα των τυμβωρύχων, οι οποίοι αφαίρεσαν τις καλυπτήριες πλάκες του τάφου και εξερεύνησαν το περιεχόμενό του αναζητώντας πιθανότατα αντικείμενα από πολύτιμο υλικό. Τα ψήγματα χρυσού κάτω από το μυροδοχείο ΜΩ 306 αποτελούν μian έμμεση ένδειξη για την αφαίρεση πολύτιμου κτερίσματος, π.χ. χρυσών φύλλων. Η παρουσία της πήλινης οινοχόης ΜΩ 296 ίσως σχετίζεται με το ράντισμα με κρασί των καταλοίπων της νεκρικής πυράς σύμφωνα με το πανάρχαιο, ομηρικό ταφικό έθιμο¹³⁹. Η θραύση της

133. Τσάκος, σ. 376.

134. Gli Ori di Taranto, σ. 355 κ.ε., αρθ. 317.

135. Βλ. Hellström, σ. 23 κ.ε. Anderson-Stojanović, σ. 91.

136. Hellström, σ. 24.

137. Anderson-Stojanović, σ. 115-116.

138. Kurtz - Boardman, σ. 209. Anderson-Stojanović, σ. 120-122.

139. Ομήρου Ίλιάς, Ω, 791-793. Βλ. και Kurtz - Boardman, σ. 210. R. Garland, *The Greek Way of Death*, 1985, σ. 36 και 145. J.M.C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, 1971, σ. 50, σημ. 173.

οινοχόης θα πρέπει να συνδεθεί μάλλον με τη δραστηριότητα των τυμβωρύχων παρά με συγκεκριμένη ταφική πρακτική¹⁴⁰, καθόσον και στον τάφο 24, που προαναφέρθηκε, μία ακέραιη πήλινη οινοχόη (ΜΩ 320), προφανώς ίδιου προορισμού με την οινοχόη ΜΩ 296, ήταν τοποθετημένη επάνω στον οστεοδόχο αμφορέα. Το πήλινο βολβόσχημο μυροδοχείο ΜΩ 297, το οποίο βρέθηκε μαζί με την οινοχόη, ίσως χρησίμευσε σε *τρισπόνδους χοάς*¹⁴¹.

Είτε όλα είτε ορισμένα από τα κτερίσματα που βρέθηκαν συγκεντρωμένα στο βόρειο άκρο του τάφου (όλα αντικείμενα συνδεδεμένα με τον καλλωπισμό—μυροδοχεία, κάτοπτρο, υδρίσκη—, εκτός από το νόμισμα Ν 81, το οποίο πρέπει να ήταν χαρώνειος οβολός), θα ήταν τοποθετημένα στο ξύλινο κιβωτίδιο με τη σιδερένια κλειδαριά και τα άλλα μετάλλινά εξαρτήματα και την πιθανή οστέινη διακόσμηση¹⁴². Σε αυτήν ίσως ανήκαν επίσης το οστέινο δισκάριο ΜΩ 310 και οι δύο ψήφοι από υαλόμαζα ΜΩ 311 α-β. Οστέινα δισκάρια, διαμέτρου 0,01-0,03 μ., εχρησιμοποιούντο και σε επιτραπέζια παιγνίδια¹⁴³.

Ψήφοι από υαλόμαζα διαφόρων χρωμάτων και σχημάτων (ελλειψοειδείς, κυκλικές, σταγονόσχημες) έχουν βρεθεί σε πολλά μέρη του αρχαίου κόσμου. Προέρχονται τόσο από ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς τάφους, όσο και από οικιστικές θέσεις και ιερά. Οι ψήφοι αυτές εχρησιμοποιούντο, όπως και οι ημιπολύτιμοι λίθοι, σε κοσμήματα (ενώτια, στεφάνια, κ.ά.) και στη διακόσμηση σκευών, αλλά και ως «μάγκες» σε επιτραπέζια παιγνίδια¹⁴⁴. Η τελευταία περίπτωση επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι σε ένα φρεάτιο αποχετευτικού αγωγού στην Κόρινθο αλλά και σε ρωμαϊκούς τάφους έχουν βρεθεί γυάλινες ψήφοι μαζί με αστραγάλους ή με ζάρια¹⁴⁵. Μερικές φορές οι ψήφοι αυτές βρίσκονται σε μεγάλες ποσότητες. Σε έναν παιδικό τάφο της εποχής του Τιβερίου υπήρχαν 74 γυάλινες «μάγκες»¹⁴⁶ και σε έναν άλλο ρωμαϊκό τάφο στην Perugia 816¹⁴⁷.

Αξιοσημείωτη είναι η συνύπαρξη στην ίδια ταφή γυάλινων και πήλινων μυροδοχείων, καθόσον μάλιστα τα δεύτερα είναι αντιπροσωπευτικά διαφόρων τύπων. Μολονότι τα ατρακτόσχημα μυροδοχεία ΜΩ 301 και 306 και το μυροδοχείο ΜΩ 305 θυμίζουν σχήματα εποχής παλαιότερης από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ., η παρουσία του νομίσματος Ν 80 και των γυάλινων μυροδοχείων ΜΩ 300 και 303 αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για τη χρονολόγηση του συνόλου των αγγείων από την ύστερη ταφή.

Τα μυροδοχεία ΜΩ 300 και 303 ανήκουν στην κατηγορία των φουσητών γυάλινων αγγείων που μιμούνται αγγεία κατασκευασμένα από ημιπολύτιμους λίθους με φλεβώσεις, όπως από αχάτη και από

140. Όπως στον Μεδεώνα. Βλ. Kurtz - Boardman, σ. 211.

141. Για τις χοές βλ. Kurtz - Boardman, σ. 145. Garland, ό.π., σ. 36 και 144. Για την πιθανή χρήση πήλινων μυροδοχείων για τον σκοπό αυτό βλ. Anderson-Stojanović, σ. 121.

142. Πήλινο μυροδοχείο, το οποίο κατά τον δημοσιεύσαντα «θα περιείχε προφανώς κάποιο αρωματικό έλαιο», ήταν τοποθετημένο μέσα σε ξύλινο κιβωτίδιο μαζί με χάλκινο κάτοπτρο και άλλα αντικείμενα του γυναικείου καλλωπισμού σε ελληνιστικό τάφο στην Ήλιδα: Π. Θέμελης, Ο τάφος της ηλείας Φιλημήνας, Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογημένα σύνολα-Εργαστήρια, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991 Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 156, πίν. 86.

143. Βλ. A. Rieche, Römische Kinder- und Gesellschaftsspiele, Schriften des Limesmuseums Aalen, 34 (1984), σ. 20, εικ. 37 και σ. 73.

144. Βλ. Rieche, ό.π., σ. 20, εικ. 38 και σ. 73 (όπου και σταγονόσχημες ψήφοι), εικ. 39 (ψήφοι «Millefiori»). Σε τάφο του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ. στην Κνωσό βρέθηκαν δύο γυάλινες ψήφοι και τρία βότσαλα και ερμηνεύθηκαν ως «μάγκες»: Carington Smith, σ. 289, αριθ. 124-126, πίν. 42 h-i.

145. Βλ. Davidson, σ. 223 και σημ. 1a και 1b. Γυάλινες ψήφοι μαζί με τρεις γυάλινους αστραγάλους βρέθηκαν σε τάφο της εποχής του Αυγούστου στη Σαμοθράκη: Dusenbery, σ. 49, αριθ. 53, εικ. 53. Από άλλο τάφο των αρχών του 1ου αι. μ.Χ. στη Macerata προέρχονται γυάλινες ψήφοι, δύο οστέινοι αστραγάλοι και ένα ζάρι: Mercando, σ. 115, αριθ. 17-19, εικ. 40 και 41 n,m,o.

146. R. Zahn, Das sogenannte Kindergrab des Berliner Antiquariums, JdI 65/66 (1950/1951), σ. 280 κ.ε., αριθ. 29, εικ. 1. K. Vierneisel (εκδ.), Römische im Antikenmuseum, 1978, σ. 192, αριθ. 299.

147. Zahn, ό.π., σ. 280. Vierneisel, ό.π.

όνυχα, ή από φλεβωτό μάρμαρο. Τα χρωματιστά αυτά φουσητά γυάλινα αγγεία ονομάζονται και «ψευδομωσαϊκά» προς διάκριση από τα αμιγώς «μωσαϊκά». Το οπτικό αποτέλεσμα μερικές φορές είναι το ίδιο, η διαφορά όμως βρίσκεται στην τεχνική της κατασκευής. Σε γενικές γραμμές, τα «μωσαϊκά» αγγεία παρήγοντο με την τήξη σε μήτρα ράβδων γυαλιού σε διάφορους χρωματισμούς. Τα «ψευδομωσαϊκά» παρήγοντο με τη λιγότερο χρονοβόρα τεχνική του ελεύθερου φυσήματος, με την προσθήκη λευκών γυάλινων νημάτων στη ζεστή μάζα του γυαλιού¹⁴⁸. Μυροδοχεία της δεύτερης κατηγορίας παρήγοντο ήδη από την καμπή προς τον 1ο αι. μ.Χ. και απαντώνται τόσο στις ανατολικές περιοχές του ρωμαϊκού κράτους, όσο και στις δυτικές (όπως στην Ακουιλιία, όπου παρήγοντο και σε τοπικά εργαστήρια)¹⁴⁹.

Η επαναστατική για την υαλουργία εφεύρεση της τεχνικής του φουσητού γυαλιού τοποθετείται γύρω στο 50-40 π.Χ. στις φοινικικές ακτές, σύμφωνα με ένα σημαντικότερο εύρημα που ήλθε στο φως το 1970 στον Ιουδαϊκό τομέα της Ιερουσαλήμ¹⁵⁰. Υπάρχει πειστική μαρτυρία για την εμφάνιση φουσητών γυάλινων αγγείων και σε ιταλικές θέσεις αρκετά πρώιμα, γύρω στο 40-30 π.Χ.¹⁵¹. Η εφεύρεση της νέας τεχνικής είχε ως αποτέλεσμα τη μαζική παραγωγή γυάλινων αγγείων, τα οποία ως εκ τούτου έπαψαν να είναι πολυδάπανα προϊόντα. Παρά το γεγονός ότι η εφεύρεση αυτή έγινε γύρω στα μέσα του 1ου αι. π.Χ., είναι γενικά αποδεκτό ότι η ταχύτατη διάδοση των αγγείων που παρήγοντο με τη νέα τεχνική σε όλες τις περιοχές του ρωμαϊκού κράτους επετεύχθη την εποχή του Αυγούστου χάρη στις εξαιρετικά ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες τις οποίες εδημούργησε η Pax Romana¹⁵². Η επιστημονική έρευνα κατά την τελευταία εικοσαετία έχει προσφέρει αρκετές μαρτυρίες για την παρουσία ήδη από τις αρχές του 1ου αι. μ.Χ. τύπων φουσητών γυάλινων μυροδοχείων, οι οποίοι εθεωρούντο παλαιότερα από την Isings, με βάση τα χρονολογημένα ευρήματα, ότι εμφανίζονται από το β' μισό του 1ου αι. μ.Χ.¹⁵³. Η Czurda-Ruth με βάση το στρωματογραφημένο υλικό από το Magdalensberg έδειξε ότι ο τύπος μυροδοχείων 26 a της Isings, στον οποίο εντάσσονται και τα μυροδοχεία ΜΩ 300 και 303, απαντάται την εποχή του Αυγούστου, στις αρχές του 1ου αι. μ.Χ.¹⁵⁴. Επί πλέον, από το συγκριτικό υλικό που συγκέντρωσε η Stern συνάγεται ότι χρωματιστά γυάλινα μυροδοχεία, όπως αυτά από τον τάφο 21 του Ωρωπού, μπορούν να χρονολογηθούν από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. έως το γ' τέταρτο του 1ου αι. μ.Χ.¹⁵⁵.

Το σχήμα των πηλινων βολβόσχημων μυροδοχείων ΜΩ 297 και ΜΩ 304 θυμίζει έντονα τα γυάλι-

148. Για τις τεχνικές αυτές βλ. Matheson, σ. XV κ.ε. (σ. 25 κ.ε., αριθ. 66-71: «ψευδομωσαϊκά» διαφόρων σχημάτων). Αναλυτικότερα για τα γυάλινα αγγεία που μιμούνται αγγεία από ημιπολύτιμους λίθους και για την τεχνική της κατασκευής τους βλ. Stern, σ. 33 κ.ε. Hayes, σ. 22 κ.ε. (για τα «μωσαϊκά» αγγεία), σ. 34 κ.ε. (για τα χρωματιστά φουσητά). Για τα διάφορα είδη των «μωσαϊκών» αγγείων και την κατασκευή τους βλ. D.F. Grose, *The Toledo Museum of Art, Early Ancient Glass*, 1989, σ. 33 κ.ε.

149. Stern, σ. 32-34.

150. N. Avigad, *Excavations in the Jewish Quarter of the Old City of Jerusalem*, Israel Exploration Journal 22 (1972), σ. 198-200, πίν. 45-46. Ο ίδιος, *Quartier Juif*, Revue Biblique 80 (1973), σ. 579. Ο ίδιος, *Archaeological Discoveries in the Jewish Quarter of Jerusalem*, 1976, σ. 26. Σε σφραγισμένο αποθέτη βρέθηκαν εκτός από γυάλινα αγγεία κατασκευασμένα σε μήτρα και τα αποτυχημένα προϊόντα ενός εργαστηρίου που παρήγε φουσητά αγγεία. Με βάση στρωματογραφικά δεδομένα και νομίματα πιστεύεται ότι το εύρημα αυτό δεν είναι υστερότερο του 50-40 π.Χ. Η ανακάλυψη αυτή συνετέλεσε στη ριζική αναθεώρηση της άποψης που επικρατούσε παλαιότερα ότι η εφεύρεση της τεχνικής του φουσητού γυαλιού έγινε στα τέλη του 1ου αι. π.Χ.

151. D.F. Grose, *Early Blown Glass: The Western Evidence*, JGS 19 (1977), σ. 9 κ.ε., ιδιαίτερα σ. 16 κ.ε. Βλ. και S. Frank, *Glass and Archaeology*, 1982, σ. 20.

152. Βλ. G. Platz-Horster, *Zu Erfindung und Verbreitung der Glasmacherpfeife*, JGS 21 (1979), σ. 27-31. Frank, ό.π.

153. Βλ. π.χ. Παπαποστόλου, σ. 25-28.

154. Czurda-Ruth, σ. 117-121, ιδιαίτερα σ. 118 για τη χρονολόγηση και σ. 120 κ.ε. για γυάλινο φουσητό αγγείο που μιμείται αγγείο από αχάτη.

155. Stern, σ. 32-35.

να μυροδοχεία με στενό και με ευρύ απιόσχημο σώμα των τύπων 26 a και 28 a της Isings¹⁵⁶. (Έχει αποδειχθεί ότι και ο τύπος 28 a της Isings εμφανίζεται από την εποχή του Αυγούστου¹⁵⁷). Η στενή αυτή ομοιότητα στο σχήμα των πήλινων και των γυάλινων αγγείων φανερώνει μία αλληλεπίδραση.

Έχει υποτεθεί ότι τα πήλινα βολβόσχημα μυροδοχεία δημιουργήθηκαν σε μίμηση των γυάλινων μετά την εφεύρεση της τεχνικής του φουσητού γυαλιού¹⁵⁸. Η άποψη όμως αυτή διατυπώθηκε πριν από την αναγκαστική μετατόπιση της χρονολόγησης των πρώτων φουσητών γυάλινων αγγείων μερικές δεκαετίες πριν από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τα πήλινα βολβόσχημα μυροδοχεία είναι πολύ κοινά από τον ύστερο 1ο αι. π.Χ.¹⁵⁹. Ωστόσο, πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα αποδεικνύουν ότι ο τύπος αυτός πήλινων μυροδοχείων εμφανίστηκε πριν από τα μέσα του 1ου αι. π.Χ.¹⁶⁰, δηλαδή πριν από την εφεύρεση του φουσητού γυαλιού. Δύο πήλινα βολβόσχημα μυροδοχεία, μαζί με ένα ατρακτόσχημο, έχουν βρεθεί σε τάφο του 4' μισού του 1ου αι. π.Χ. στον Τάραντα¹⁶¹. Περισσότερο αποκαλυπτική είναι η μαρτυρία από την Πύλο: στα κτερίσματα ταφής που έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ. συγκαταλέγεται και ένα πήλινο βολβόσχημο μυροδοχείο¹⁶². Σε άλλη ταφή στο ίδιο νεκροταφείο, του 4' τετάρτου του 1ου αι. π.Χ., υπήρχαν δύο ακόμα βολβόσχημα μυροδοχεία¹⁶³. Τα πρώιμα αυτά παραδείγματα παρουσιάζουν τα ίδια πολύ λεπτά τοιχώματα και την ίδια υφή του πηλού με αγγεία που παρήγοντο σε περιοχές της Ιταλίας και ως εκ τούτου το συμπέρασμα του ανασκαφέα ότι ο τύπος των βολβόσχημων μυροδοχείων δημιουργήθηκε σε ιταλικά εργαστήρια και από εκεί διαδόθηκε στις ανατολικές περιοχές είναι εύλογο¹⁶⁴. Πέραν τούτου αποδεικνύεται ότι η εμφάνιση των πήλινων βολβόσχημων μυροδοχείων δεν μπορεί να επηρεάστηκε από τα γυάλινα φουσητά αγγεία, εφόσον αυτά είναι υστερότερα.

Στη διάρκεια όμως της περιόδου κατά την οποία συνυπάρχουν τα πήλινα βολβόσχημα και τα φουσητά γυάλινα μυροδοχεία, κυρίως στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. και τον 1ο αι. μ.Χ., η κατά περίπτωση αλληλεπίδραση ως προς το σχήμα δεν μπορεί να αποκλειστεί¹⁶⁵. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, διδακτικό είναι το παράδειγμα των πήλινων βολβόσχημων μυροδοχείων ΜΩ 297 και 304. Περαιτέρω, όπως τα

156. Πρβλ. το πήλινο μυροδοχείο ΜΩ 304 με τα γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 321 και ΜΩ 322 από τον τάφο 24 του Ωρωπού και το πήλινο μυροδοχείο ΜΩ 297 με το γυάλινο μυροδοχείο από τάφο στην Πάτρα: Παπαποστόλου, σ. 26, αριθ. 22 δ (αριθ. ευρ. 1528), εικ. 9, πίν. 20 α δεξιά (του τύπου 28 a της Isings).

157. Βλ. Czurda-Ruth, σ. 121-123.

158. Βλ. σχετική βιβλιογραφία στην Anderson-Stojanović, σημ. 34 στη σ. 111. Η Anderson-Stojanović, σ. 111 και σημ. 35 συγκρίνει επίσης πήλινα βολβόσχημα και φουσητά γυάλινα μυροδοχεία στη γενική συζήτηση για την καταγωγή του τύπου των πήλινων βολβόσχημων μυροδοχείων.

159. Η Anderson-Stojanović, σ. 113, με βάση τη συχνή συνύπαρξη σε τάφους του 1ου αι. μ.Χ. πήλινων και γυάλινων βολβόσχημων μυροδοχείων και το γεγονός ότι έως σήμερα δεν ήταν γνωστά παραδείγματα συνύπαρξης πήλινων ατρακτόσχημων και γυάλινων φουσητών μυροδοχείων, καταλήγει στη διαδοχή των μυροδοχείων από τα πήλινα ατρακτόσχημα στα πήλινα βολβόσχημα και στα γυάλινα φουσητά μυροδοχεία «despite the chronological precedence of the technique of glassblowing», ενώ στη σημ. 41 στη σ. 113 διατυπώνει μία σειρά υποθέσεων ως προς τη δημιουργία ή μη των πήλινων βολβόσχημων μυροδοχείων σε μίμηση γυάλινων.

160. Την υπόθεση ότι ο τύπος των πήλινων βολβόσχημων μυροδοχείων μπορεί να δημιουργήθηκε ήδη τον 2ο αι. π.Χ. έχει εκφράσει και η Anderson-Stojanović, σημ. 41 στη σ. 113, με βάση ορισμένα συγγενικά ως προς το σχήμα, πρώιμα παραδείγματα.

161. Gli Ori di Taranto, σ. 511, αριθ. 13-14.

162. Καλτσάς, σ. 16 και 63, αριθ. 1723, σχέδ. 26, πίν. 21 β.

163. Καλτσάς, σ. 22 και 63, αριθ. 1703-1704, σχέδ. 26, πίν. 28 ζ-η.

164. Καλτσάς, σ. 63.

165. Ορισμένα βολβόσχημα μυροδοχεία με ωοειδές σώμα και πολύ λεπτά τοιχώματα έχουν θεωρηθεί επίσης ότι μιμούνται το λεπτό και λείο τοίχωμα των γυάλινων αγγείων. Βλ. Anderson-Stojanović, σ. 112 και σημ. 39, με βιβλιογραφία.

γυάλινα μυροδοχεία του τύπου 28 α της Isings παρουσιάζουν σώμα άλλοτε ευρύ απιόσχημο και άλλοτε στενό απιόσχημο, χωρίς αυτό να δηλώνει χρονική διαφορά¹⁶⁶, έτσι ακριβώς μπορούν να συνυπάρχουν και να είναι σύγχρονα και τα πήλινα βολβόσχημα μυροδοχεία με σώμα είτε ευρύ είτε στενό απιόσχημο. Αυτή είναι η περίπτωση των βολβόσχημων μυροδοχείων ΜΩ 304, 297, 302 και 388 από την ύστερη ταφή στον τάφο 21.

Ένα καλό παράδειγμα για τη δυνατότητα συνύπαρξης στην ίδια ταφή πήλινων βολβόσχημων και φουσητών γυάλινων μυροδοχείων προσφέρει ο λεγόμενος τιμητικός τάφος κοντά στο επάνω Γυμνάσιο της Πριήνης, των αρχών του 1ου αι. μ.Χ., ο οποίος περιείχε έξι γυάλινα μυροδοχεία και τρία πήλινα βολβόσχημα¹⁶⁷. Η συνύπαρξη πήλινων ατρακτόσχημων και βολβόσχημων μυροδοχείων απαντάται ήδη από το α' μισό του 1ου αι. π.Χ.¹⁶⁸ και είναι συνηθέστερη στο β' μισό του αιώνα¹⁶⁹.

Η συνύπαρξη στην ίδια ταφή πήλινων ατρακτόσχημων και γυάλινων φουσητών αγγείων είναι ασυνήθιστη¹⁷⁰. Αλλά σε ταφή στην Πύλο, η οποία έχει χρονολογηθεί στις αρχές του 1ου αι. μ.Χ. με βάση επάργυρο δηνάριο του Αυγούστου των ετών 2 π.Χ.-4 μ.Χ. και μετά, συνυπήρχαν ένα γυάλινο μυροδοχείο που μιμείται αγγείο από αχάτη¹⁷¹ και ένα πήλινο μυροδοχείο με χαμηλό πόδι και σφαιρικό σώμα που ανακαλεί πρωιμότερα σχήματα¹⁷². Η περίπτωση αυτή είναι ανάλογη με την ύστερη ταφή στον τάφο 21 του Ωρωπού από την άποψη ότι και σε αυτήν τα πήλινα ατρακτόσχημα μυροδοχεία ΜΩ 301 και 306 (Πίν. 40 γ, τα δύο τελευταία) παραπέμπουν ευθέως σε σχήματα του β' μισού του 2ου και των αρχών του 1ου αι. π.Χ. (βλ. παραπάνω, στον κατάλογο των κτερισμάτων). Ίσως δεν πρόκειται για τάσεις συντηρητισμού στην εξέλιξη του σχήματος των μυροδοχείων, οι οποίες θα μπορούσαν να αναζητηθούν σε ορισμένες περιοχές ή να συνδεθούν με κεραμικά εργαστήρια, αλλά με την επάνοδο κατά την εποχή του Αυγούστου σε σχήματα που υπήρξαν δημοφιλή σε προγενέστερη εποχή¹⁷³.

Ως προς το μυροδοχείο ΜΩ 305 (Πίν. 40 γ, το δεύτερο), το οποίο ανήκει σε κατηγορία ξεχωριστή και από αυτήν των ατρακτόσχημων και από αυτήν των βολβόσχημων, ένας συνδετικός κρίκος με μυροδοχεία του β' μισού του 2ου αι. π.Χ., όπως αυτά από τη Βέροια¹⁷⁴, μπορούν να θεωρηθούν μυροδοχεία από τάφους στη Σάμο πιθανώς των αρχών του β' τετάρτου του 1ου αι. π.Χ.¹⁷⁵. Η σύγκριση του μυροδοχείου ΜΩ 305 με τα πρωιμότερα που αναφέρθηκαν δείχνει ομοιότητα στο πλάσιμο της βάσης και

166. Βλ. π.χ. τα μυροδοχεία: Platz-Horster, σ. 64 κ.ε., αριθ. 119 και 121, από τον ίδιο τάφο στην Πριήνη, των αρχών του 1ου αι. μ.Χ.

167. Raeder, σ. 40, αριθ. 123-124, πίν. 24. Ιδιαίτερα για τα γυάλινα μυροδοχεία: Platz-Horster, σ. 64 κ.ε., αριθ. 119-124. G. Platz-Horster, JGS 21 (1979), σ. 27 κ.ε.

168. Βλ. π.χ. τον τάφο στον Τάραντα που αναφέρεται στη σημ. 161. Επίσης: Καλτσάς, σ. 20 κ.ε., ταφή Δ του τάφου 12, του α τετάρτου του 1ου αι. π.Χ., με τέσσερα ατρακτόσχημα μυροδοχεία (αριθ. 1699, 1700, 1701 και 1702, πίν. 29 α-δ) και δύο βολβόσχημα (αριθ. 1703 και 1704, πίν. 28 ζ-η).

169. Βλ. παραδείγματα από τάφους στους Στόβους, στο Άργος, στην Κόρινθο στην Anderson-Stojanović, σ. 110 και σημ. 30 και 31, με βιβλιογραφία.

170. Πρβλ. Anderson-Stojanović, σ. 113, η οποία σημειώνει: "I do not know of any instances of ceramic fusiform and blown glass unguentaria in contemporary contexts".

171. Καλτσάς, σ. 25, αριθ. 2087, πίν. 32 δ. Πρβλ. το μυροδοχείο: Platz-Horster, σ. 34, αριθ. 44 (1ος αι. μ.Χ. Από περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου ή από τη Βόρεια Ιταλία), όπου και άλλα παραδείγματα.

172. Καλτσάς, σ. 24 κ.ε. και 61, αριθ. 1755, σχέδ. 26, πίν. 32 β. Μυροδοχείο ίδιου τύπου βρέθηκε και σε ταφή του τελευταίου τετάρτου του 1ου αι. π.Χ.: Καλτσάς, σ. 14 και 61, αριθ. 1681, σχέδ. 26, πίν. 20 α.

173. Ως προς τα μυροδοχεία από τις ταφές στην Πύλο που αναφέρονται στη σημ. 172, ο Καλτσάς, σ. 61, σημειώνει: «Η επάνοδος αυτή σε σχήματα «γεμάτα» σε μια τέτοια εποχή δε φαίνεται εξαίρεση που δημιουργούν τα δύο παραδείγματα της Πύλου, γεγονός που συγχέει ακόμη περισσότερο τα πράγματα, όσον αφορά στην εξέλιξη του σχήματος».

174. Τάφοι Βεροίας, σ. 56, αριθ. Π 1397 και Π 1398, πίν. 26.

175. Τσάκος, σ. 388, αριθ. 2016, πίν. 135 α, σ. 391, αριθ. 2008, σχέδ. 4, πίν. 136 στ, σ. 397, αριθ. 2017, σχέδ. 7, πίν. 139 ε, αριθ. 2038, σχέδ. 7, πίν. 139 δ και σ. 412.

του σώματος και σαφή διαφοροποίηση στον σχηματισμό του λαιμού και του χεΐλους. Η διαπίστωση αυτή φανερώνει μία εξέλιξη στο σχήμα των μυροδοχείων της ιδιαίτερης αυτής κατηγορίας.

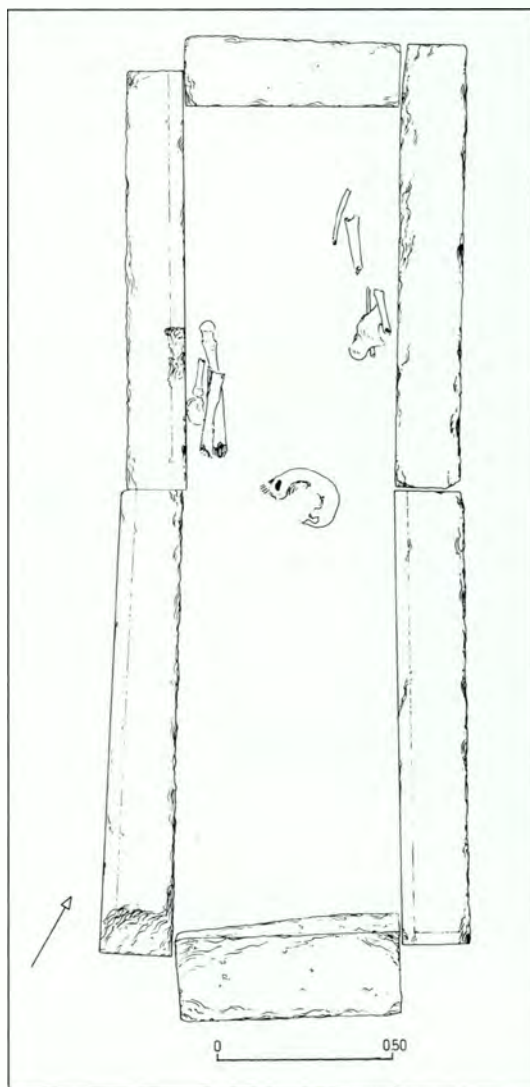
Είναι φανερό ότι τα ευρήματα του τάφου 21 του Ωρωπού αποτελούν μία πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση και από την άποψη της επιβεβαίωσης τουλάχιστον μιας από τις χρήσεις που είχαν τα πήλινα μυροδοχεία, την οποία παρέχει το μυροδοχείο ΜΩ 389 από την πρώτη ταφή, των μέσων του 2ου αι. π.Χ., και από την άποψη της ποικιλίας των τύπων μυροδοχείων που συνυπήρχαν στην ύστερη ταφή, της εποχής του Αυγούστου.

ΤΑΦΟΣ 36

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 36¹⁷⁶ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή E-E1) βρισκόταν βόρεια από τον τάφο 21, με τον οποίο είχε κοινή τη μία στενή πλευρά (Πίν. 44 α). Κατά την κατασκευή του καταστράφηκε τμήμα από τον βόρειο τοίχο του ταφικού περιβάλλοντος σε όλο το σωζόμενο ύψος του.

Ο τάφος 36 σχηματίστηκε από έξι πώρινες πλάκες, από μία για κάθε στενή πλευρά και από δύο για κάθε μακριά (Σχέδ. 31). Τουλάχιστον τρεις από τις πλάκες των μακριών πλευρών πρέπει να προέρχονται από άλλον, κατεστραμμένο, τάφο. Δύο από αυτές, η βόρεια πλάκα του δυτικού τοιχώματος και η νότια του ανατολικού, είχαν καλοδουλεμένες την προς το εσωτερικό του τάφου όψη και την επάνω επιφάνεια, όπου είχε λαξευτεί και στενή, λοξή ταινία, όπως και στις πλάκες των τοιχωμάτων του τάφου 23. Η νότια πλάκα του δυτικού τοιχώματος έφερε την ίδια ακριβώς κατεργασία, αλλά προς το εσωτερικό του τάφου τοποθετήθηκε η αδρότερα δουλεμένη όψη. Η τέταρτη πλάκα, η βόρεια του ανατολικού τοιχώματος, έφερε δύο μοχλοβόθρια στην όψη προς το εσωτερικό του τάφου και είχε διαφορετική κατεργασία από τις υπόλοιπες. Ο τάφος καλύφθηκε με δύο άνισες ως προς τις διαστάσεις πώρινες πλάκες και στο βόρειο τμήμα με ένα μεγάλο τεμάχιο από πωρόλιθο (Πίν. 44β). Πλάκες και πωρόλιθος απείχαν μεταξύ τους από 0,26 έως 0,28 μ.

Βόρεια από τον τάφο και σε επίπεδο ψηλότερο από τις καλυπτήριες πλάκες ήταν δύο μεγάλα τεμάχια πωρολίθων (Σχέδ. 17 και 18), τα οποία ίσως προέρχονται από τον κατεστραμμένο τοίχο του περιβάλλοντος. Επάνω στη μεσαία καλυπτήρια πλάκα ήταν ένας μαρμάρινος ενεπίγραφος κύβος (ΜΩ 212), τοποθετημένος με την κύρια όψη προς τα

Σχέδ. 31. Ο τάφος 36.

176. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,30, πλ. 0,60, βάθ. 0,70 μ. Πάχ. πλακών τοιχωμάτων: 0,18-0,24 μ.

κάτω. Σε επαφή με την ανατολική, τη νότια και τη δυτική πλευρά του κύβου υπήρχαν μεγάλα τεμάχια πώρινων πλίνθων (Σχέδ. 17· Πίν. 45 α-β). Η πλίνθος της ανατολικής πλευράς εδραζόταν εν μέρει επάνω σε τεμάχιο πώρινης πλάκας με ευδιάκριτα ίχνη κατεργασίας στην επάνω επιφάνεια. Η πλίνθος της νότιας πλευράς εδραζόταν εν μέρει επάνω στην ίδια πλάκα και εν μέρει σε μικρότερα τεμάχια από άλλες λιθοπλίνθους. Στη δυτική πλευρά του κύβου υπήρχαν δύο σειρές πλίνθων εν μέρει επάνω σε τεμάχια πωρολίθων.

Βόρεια από τον πωρόλιθο που χρησιμοποιήθηκε στην κάλυψη του τάφου και κάτω από τον πωρόλιθο που ήταν λίγο βορειότερα και σε ψηλότερο επίπεδο βρέθηκε μία λάγυνος (ΜΩ 405). Στην ανατολική πλευρά του πωρόλιθου της κάλυψης ήταν άλλη λάγυνος (ΜΩ 406) και στη δυτική πλευρά του μία μικρή πελίκη (ΜΩ 407).

Ο τάφος 36 ήταν γεμάτος με χώμα, πολλά μεγάλα τεμάχια πωρολίθων και μικρά θραύσματα μαρμάρινης στήλης. Ένα από αυτά είναι ενεπίγραφο (ΜΩ 238). Ο σκελετός επάνω στο χωμάτινο δάπεδο του τάφου είχε μετακινηθεί. Το κρανίο ήταν περίπου στο μέσον και τα υπόλοιπα οστά σε δύο ομάδες προς το βόρειο τμήμα (Σχέδ. 31). Από τα κτερίσματα του νεκρού βρέθηκαν μόνο λίγα κομμάτια από τη λαβή σιδερένιας στλεγγίδας (ΜΩ 386).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 212). Ακέραιος κύβος από λευκόφαιο μάρμαρο¹⁷⁷.

Ύψ. 1,385, πλ. 0,85-0,88, πάχ. 0,57 μ.

Ύψ. γραμμάτων 0,039 (το Ω)-0,06 μ. Το Ο του στίχ. 1 έχει ύψος 0,051, του στίχ. 2 ύψος 0,048 μ.

Ἡράκλειτος

Φιλίωνος.

Η επιγραφή χρονολογείται στο 2ο-1ο αι. π.Χ.

2. (ΜΩ 238). Απόθραυσμα από την αριστερή πλευρά του κορμού στήλης από λευκό μάρμαρο¹⁷⁸.

Σωζ. ύψ. 0,125, σωζ. πλ. 0,06, πάχ. 0,041 μ.

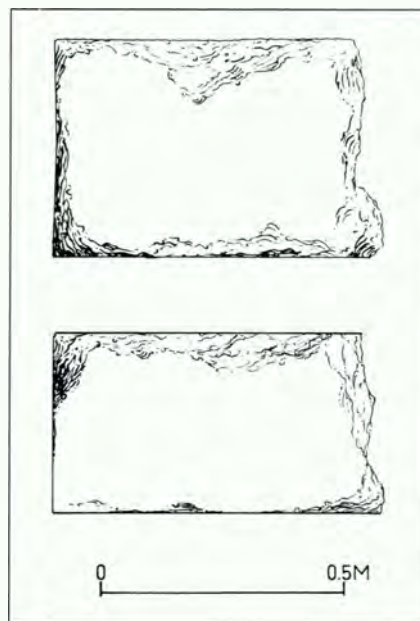
Ύψ. γραμμάτων 0,03 μ.

E[---]

M[---]

Η μορφή των γραμμάτων είναι των ελληνιστικών χρόνων.

3. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ελλιπής πώρινη πλίνθος

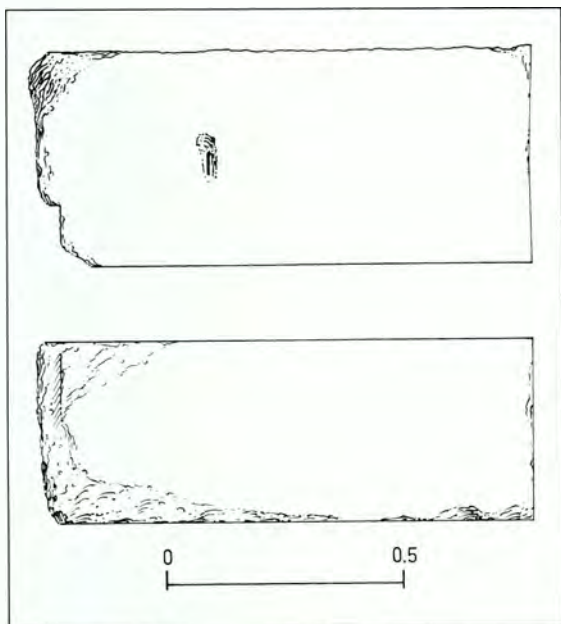
Σχέδ. 32. Πώρινη πλίνθος.

από την ανατολική πλευρά του κύβου (Σχέδ. 32).
Μέγ. σωζ. μήκ. 0,68, πλ. 0,45, ύψ. 0,37 μ.

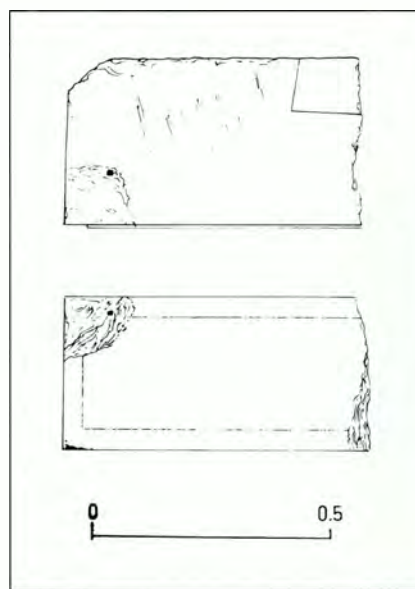
177. Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 12.

178. Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 16.

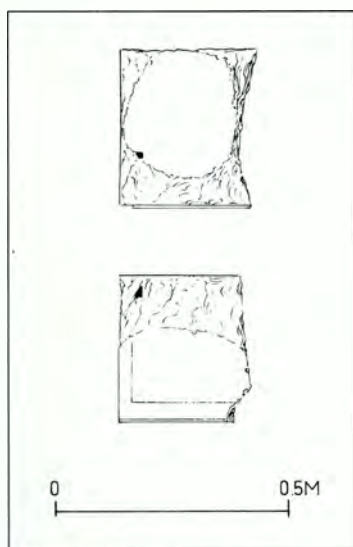
Σχέδ. 33. Πώρινη πλίνθος.

Σχέδ. 35. Πώρινη πλίνθος.

4. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ελλιπής πώρινη πλίνθος από τη νότια πλευρά του κύβου (Σχέδ. 33).
Μέγ. σωζ. μήκ. 1,05, πλ. 0,44, ύψ. 0,37 μ.
Στην επάνω επιφάνεια σώζεται ένα μοχλοβόθριο.

5. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Τεμάχιο πώρινης πλίνθου

Σχέδ. 34. Πώρινη πλίνθος.

από τη νότια πλευρά του κύβου, κάτω από την πλίνθο αριθ. 4 (Σχέδ. 34).

Μέγ. σωζ. μήκ. 0,28, πλ. 0,34, ύψ. 0,31 μ.

Στην κύρια όψη φέρει περιτένεια.

6. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ελλιπής πώρινη πλίνθος από τη ΝΔ. γωνία του κύβου (Σχέδ. 35).

Μέγ. σωζ. μήκ. 0,64, πλ. 0,34, ύψ. 0,31 μ.

Στην κύρια όψη φέρει περιτένεια και στην επάνω επιφάνεια ελλιπώς σωζόμενη μεγάλη ορθογώνια εντορμία.

7. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ελλιπής πώρινη πλίνθος από τη δυτική πλευρά του κύβου (Σχέδ. 36).

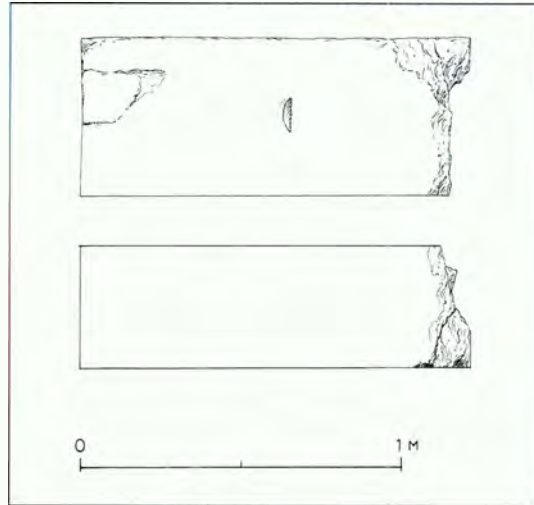
Μέγ. σωζ. μήκ. 1,21, πλ. 0,48, ύψ. 0,37 μ.

Στην επάνω επιφάνεια υπάρχει ένα μοχλοβόθριο.

8. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Πώρινη πλίνθος, συγκολλημένη από δύο τεμάχια, από τη δυτική πλευρά του κύβου (Σχέδ. 37).

Μήκ. 1,21, πλ. 0,47, ύψ. 0,37 μ.

Στη μία στενή πλευρά φέρει αναθύρωση. Στην επάνω επιφάνεια υπάρχουν δύο ορθογώνιοι τρύμοι με υπολείμματα σιδερένιων μολυβδοχοημένων συνδέσμων.

Σχέδ. 36. Πώρινη πλίνθος.

9. (ΜΩ 405). Άβαφη λάγυνος (Πίν. 46 α, δεξιά). Σωζ. ύψ. 0,30, διάμ. βάσ. 0,098 μ.

Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και ελλιπής στο χείλος, σε τμήμα του λαιμού και κατά τόπους στο σώμα. Πηλός καστανός. Βάση δακτυλίσχημη. Σώμα αμφικωνικό με βαθύτερο το κάτω τμήμα. Ο λαιμός στενεύει προς τα επάνω. Λαβή ταινιόσχημη.

Προβλ. τη λάγυνο ΜΩ 401 έξω από τον τάφο 20 (από ταφή πιθανώς του β' μισού του 2ου-αρχών 1ου αι. π.Χ.). Βλ. και παρατηρήσεις με βιβλιογραφία στη λάγυνο ΜΩ 391 από τον τάφο 21.

10. (ΜΩ 406). Άβαφη λάγυνος (Πίν. 46 α, αριστερά).

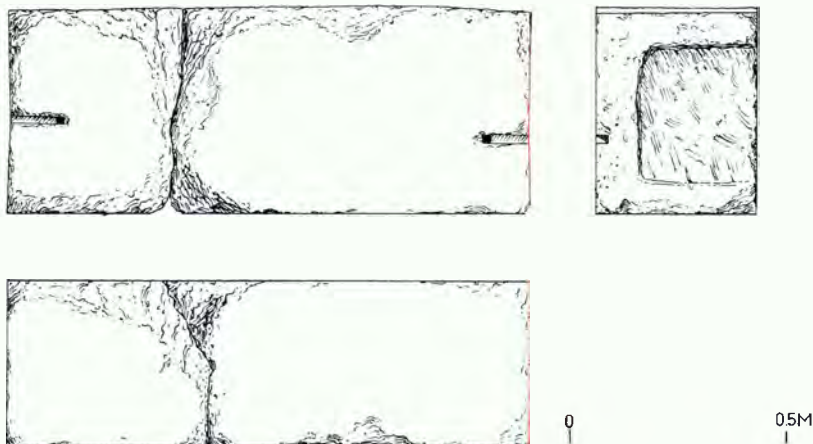
Σωζ. ύψ. 0,303, διάμ. βάσ. 0,094 μ.

Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και ελλιπής στο χείλος, σε τμήμα του λαιμού και κατά τόπους στο σώμα. Πηλός καστανός. Είναι του ίδιου τύπου με τη λάγυνο ΜΩ 405.

11. (ΜΩ 407). Μικρή άβαφη πελίκη (Πίν. 46 β, αριστερά).

Ύψ. 0,115, διάμ. βάσ. 0,056, διάμ. χείλ. 0,075 μ.

Λείπουν λίγα κομμάτια από το χείλος, το σώμα

Σχέδ. 37. Πώρινη πλίνθος.

και τη βάση. Πηλός καστανός. Βάση δακτυλίσχημη. Σώμα πιεσμένο σφαιρικό. Λαίμος ευρύς με νεύρωση στο ύψος της επάνω πρόσφυσης των λαβών.

Χείλος με κλίση προς τα έξω. Λαβές ταινιόσχημες. Όμοια πελίκη (ΜΩ 377) βρέθηκε έξω από τον τάφο 41 (Πίν. 46 β, στο μέσον).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 36 πρέπει να κατασκευάστηκε είτε την ίδια εποχή με τον τάφο 21, στον οποίο η πρώτη ταφή έγινε γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., είτε μεταγενέστερα από αυτόν, καθόσον οι δύο αυτοί τάφοι έχουν κοινή τη μία στενή πλευρά. Η καταστροφή του βόρειου τοίχου του ταφικού περιβόλου, προκειμένου να δημιουργηθεί ο απαιτούμενος χώρος για την κατασκευή του τάφου 36, υποδηλώνει ότι ο δίδυμος κιβωτιόσχημος τάφος 23, του β' μισού του 2ου αι. π.Χ., υπήρχε ήδη στη ΝΑ. γωνία του περιβόλου και δίπλα ακριβώς στον τάφο 21 (Σχέδ. 18). Συνεπώς ο τάφος 36 είναι υστερότερος των τάφων 21 και 23. Εάν οι δύο λάγυνοι ΜΩ 405 και 406 και η πελίκη ΜΩ 407 ανήκαν στα κτερίσματα του νεκρού που ενταφιάστηκε στον τάφο 36, πράγμα αρκετά πιθανό, τότε ο τάφος αυτός μπορεί να χρονολογηθεί στον ύστερο 2ο-πρώιμο 1ο αι. π.Χ. Οπότε και ο μαρμαρίνος επιτύμβιος κύβος ΜΩ 212, του 2ου-1ου αι. π.Χ., δεν αποκλείεται να αποτελούσε το σήμα ακριβώς αυτού του τάφου, εάν λάβουμε υπόψη εκτός από τη χρονολογική σύμπτωση και τη δυσκολία της μεταφοράς του κύβου από άλλου εξαιτίας του πολύ μεγάλου βάρους του.

Η εξερεύνηση του περιεχομένου του τάφου 36, η μετακίνηση του σκελετού, η απόρριψη έξω από τον τάφο των πτερισμάτων του νεκρού και στη συνέχεια το γέμισμα του τάφου με χώμα, μεγάλα τεμάχια πωρολίθων και αποθραύσματα μαρμαρίνης στήλης, η επανατοποθέτηση πλακών –που πιθανότατα δεν ήταν οι αρχικές καλυπτήριες πλάκες του τάφου– έτσι, ώστε να υπάρχουν μεγάλα κενά μεταξύ τους και, τέλος, η δημιουργία ενός είδους ποδίου με τον επιτύμβιο κύβο ΜΩ 212 και τα τεμάχια από πώρινη πλάκα, από πωρόλιθο και από πωρόπλινθους στις τρεις πλευρές του, έγιναν κατά πάσαν πιθανότητα τον 1ο αι. μ.Χ. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουμε από το γεγονός ότι από την εποχή του Αυγούστου και εξής διαπιστώνεται μία διαμόρφωση στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του περιβόλου ΙΙΙ με επεμβάσεις στον τάφο 37 κατά την κατασκευή του τάφου 18, στον τάφο 23 κατά την κατασκευή του τάφου 24 και κατά πάσαν πιθανότητα στον τάφο 22, όταν έγινε η ύστερη ταφή στον τάφο 21. Η επέμβαση στον τάφο 36 και η διαμόρφωση του χώρου επάνω από αυτόν με ποικίλο υλικό –κάτι που θυμίζει την επίχωση με αργούς λίθους και τεμάχια πωρολίθων επάνω από τον τάφο 37 και σε επαφή με το δυτικό τοίχωμα του τάφου 18– πιθανώς έχει σχέση με την επαναχρησιμοποίηση του τάφου 21 στα τέλη του 1ου αι. π.Χ.-αρχές του 1ου αι. μ.Χ. και την κατασκευή του τάφου 24 γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. (βλ. παρακάτω).

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι οι πώρινες πλίνθοι που επαναχρησιμοποιήθηκαν στις τρεις πλευρές του επιτύμβιου κύβου μπορούν να καταταγούν σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν οι αποσπασματικά σωζόμενες πλίνθοι αριθ. 3, 4, 7 (Σχέδ. 32, 33 και 36) και η συγκολλημένη από δύο τεμάχια, πρακτικά ακέραιη, πλίνθος αριθ. 8 στον παραπάνω κατάλογο (Σχέδ. 37), οι οποίες παρουσιάζουν την ίδια κατεργασία, έχουν ακριβώς το ίδιο ύψος (0,37 μ.) και ως προς το πλάτος διαφέρουν μόνο λίγα εκατοστά του μέτρου (από 0,44 έως 0,48 μ.). Η πλίνθος αριθ. 8 έχει συνολικό μήκος 1,21 μ. Στη δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται οι αποσπασματικά σωζόμενες πλίνθοι αριθ. 5 και 6 (Σχέδ. 34 και 35) στον παραπάνω κατάλογο, οι οποίες έχουν διαφορετική κατεργασία και διαφορετικές διαστάσεις (πλ. 0,34, ύψ. 0,31 μ.) από τις προηγούμενες και φέρουν περιτένεια στην κύρια όψη. Όμοια με τις πλίνθους της δεύτερης κατηγορίας είναι και μία άλλη πωρόπλινθος, η οποία συγκολλήθηκε από δύο τεμάχια και πρακτικά είναι ακέραιη (συνολ. μήκ. 1,30 μ.). Το ένα από τα τεμάχια αυτά βρέθηκε νότια και σχεδόν σε επαφή με την πλίνθο αριθ. 3 από την ανατολική πλευρά του κύβου και το άλλο δίπλα του,

επάνω στην κάλυψη των τάφων 23 και 24 (Σχέδ. 17 και 40). Για την πλίνθο αυτή βλ. παρακάτω στον τάφο 24, με την κατασκευή του οποίου έχει άμεση σχέση.

Οι πωρόπλινθοι των δύο κατηγοριών πρέπει να προέρχονται από την ανωδομή δύο διαφορετικών ταφικών περιβόλων και μάλιστα άλλων από τον ταφικό περίβολο III.

ΤΑΦΟΙ 24 και 23

Ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος 24¹⁷⁹ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομές B-B1 και E-E1· Πίν. 47 α και 26 β) αποκαλύφθηκε ακριβώς στο ανατολικό άκρο του ταφικού περιβόλου. Οι καλυπτήριες πλάκες του ήταν σε μικρό βάθος από τον σωζόμενο ανώτερο δόμο του βόρειου τοίχου του περιβόλου. Ο τάφος αυτός είχε κατασκευαστεί με πολυποίκιλο υλικό σε δεύτερη χρήση και κατά μεγάλο μέρος στη θέση ενός σχεδόν ολοκληρωτικά κατεστραμμένου προγενέστερου κιβωτιόσχημου τάφου. Ο τελευταίος αρχικά ήταν δίδυμος με τον διπλανό του προς Δ. τάφο 23, με τον οποίο είχε κοινό ενδιάμεσο τοίχωμα από δύο καλοδοιλεμένες πώρινες πλάκες. Από τον κατεστραμμένο τάφο διατηρήθηκε στη νότια στενή πλευρά του μία κάθετα τοποθετημένη πώρινη πλάκα με πλατιά εγκοπή στο δυτικό άκρο της, στην οποία θηλύνωνε η νότια πλάκα από το ενδιάμεσο τοίχωμα του άλλοτε δίδυμου τάφου (Πίν. 47 β). Κατά την κατασκευή του τάφου 24 το νότιο τμήμα του προγενέστερου τάφου πακτώθηκε σε μήκος 0.90 μ. και σε όλο το πλάτος του χαμηλά με τεμάχια πωρολίθων και ψηλότερα με τρεις επάλληλες πώρινες πλάκες (Πίν. 47 γ και 48 α). Επάνω στις πλάκες αυτές, οι οποίες έφθαναν έως το επίπεδο των καλυπτηρίων πλακών του τάφου 24 (Πίν. 48 α), προστέθηκε μία ορθογώνια πωρόπλινθος που ίσως προέρχεται από το νότιο τοίχο του ταφικού περιβόλου. Η πωρόπλινθος αυτή, η οποία βρέθηκε πολύ κατεστραμμένη, εδραζόταν και επάνω στο άκρο της νότιας καλυπτήριας πλάκας του τάφου 23 (Σχέδ. 17· Πίν. 48 β).

Τα πακτωμένα τεμάχια πωρολίθων και οι πλάκες αποτέλεσαν το νότιο τοίχωμα του τάφου 24. Στη βόρεια στενή πλευρά του τοποθετήθηκε κάθετα μία αδρά δουλεμένη πώρινη πλάκα (Πίν. 48 γ). Το ανατολικό μακρύ τοίχωμα σχηματίστηκε από μεγάλα τεμάχια πωρολίθων και από μία ορθογώνια επιτύμβια στήλη χωρίς επίστεψη, η επιγραφή της οποίας είχε καταστραφεί σκόπιμα με χτύπημα των γραμμάτων με οξύ όργανο. Στο ανώτερο τμήμα του συμπληρώθηκε με δύο επάλληλες σειρές από μικρά τεμάχια πωρολίθων και από μαρμάρινα θραύσματα (Πίν. 49 α). Στα τελευταία περιλαμβάνεται και το συγκολλημένο από δύο κομμάτια ανώτερο τμήμα του κορμού με την αετωματική επίστεψη ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης (ΜΩ 221). Ο στενός χώρος ανάμεσα στον ανατολικό τοίχο του ταφικού περιβόλου και στο ανατολικό μακρύ τοίχωμα του τάφου 24 γεμίστηκε με μικρά και μεγάλα τεμάχια από πωρόλιθους.

Το δυτικό μακρύ τοίχωμα του τάφου απαρτίστηκε από τη βόρεια πλάκα του ενδιάμεσου τοιχώματος του προγενέστερου δίδυμου τάφου και στη συνέχεια από δύο αδρές και ανισοπαχείς πώρινες πλάκες. Η βορειότερη από αυτές έφραζε μικρό κενό στη ΒΔ. γωνία του τάφου και προεξείχε, φθάνοντας σχεδόν έως τον βόρειο τοίχο του ταφικού περιβόλου (Πίν. 48 γ). Ο μικρός τετράπλευρος χώρος που σχηματίστηκε ανάμεσα στην προεξέχουσα πλάκα του δυτικού τοιχώματος του τάφου και στη ΒΑ. γωνία του ταφικού περιβόλου γεμίστηκε με μικρούς λίθους, τρύμματα πωρολίθων, μικρά μαρμάρινα θραύσματα και μία όρθια, διαγώνια τοποθετημένη, πώρινη πλάκα και έτσι ενισχύθηκε εξωτερικά το βόρειο στενό τοίχωμα του τάφου.

179. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,35, πλ. 0,56, βάθ. 0,70 μ.

Το δυτικό μακρύ τοίχωμα του τάφου 24 συμπληρώθηκε στο επάνω τμήμα του, όπως και το ανατολικό, με μία σειρά από μικρά τεμάχια πωρολίθων (Πίν. 49 β) και στη συνέχεια προς Δ. και έως τις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 23 με μία λιθορριπή από πετραδάκια και μικρά μαρμάρινα θραύσματα (Πίν. 48 β). Επάνω στη λιθορριπή και εν μέρει επάνω στο άκρο των καλυπτηρίων πλακών του τάφου 23 εδραζόταν τμήμα πώρινου γείσου από επίστεψη ταφικού περιβόλου και μία πώρινη πλίνθος, σπασμένη σε δύο κομμάτια, η οποία πρέπει να προέρχεται από την ανωδομή ταφικού περιβόλου (Σχέδ. 17· Πίν. 47 α). Ανάμεσα στην πλίνθο αυτή και στον βόρειο τοίχο του ταφικού περιβόλου III ήταν η πώρινη πλίνθος στην ανατολική πλευρά του μαρμάρινου ενεπίγραφου κύβου ΜΩ 212, ο οποίος είχε τοποθετηθεί επάνω στον κιβωτίοσχημο τάφο 36 (Σχέδ. 17). Τα μέλη αυτά στη δυτική μακριά πλευρά του τάφου και η πωρόπλινθος επάνω στα πακτωμένα υλικά στη νότια στενή πλευρά του μαζί με τον βόρειο και τον ανατολικό τοίχο του ταφικού περιβόλου σχημάτιζαν ένα ορθογώνιο περιτείχισμα που περιέκλειε τον τάφο 24.

Δύο μεγάλα τεμάχια από πώρινες πλίνθους και μία ακέραιη ορθογώνια πλάκα¹⁸⁰ από το ίδιο υλικό, με εμφανή τα ίχνη της αρχαίας κατεργασίας, επαναχρησιμοποιήθηκαν ως καλυπτήριες πλάκες του τάφου. Η επίχωση επάνω από τις πλάκες αυτές περιείχε τμήματα από πωρολίθους και μικρά μαρμάρινα θραύσματα, πολλά από τα οποία πρέπει να προέρχονται από επιτύμβιες στήλες.

Οι εσωτερικές όψεις του τάφου, με εξαίρεση τη μαρμάρινη στήλη με τη σκόπιμα κατεστραμμένη επιγραφή που είχε προσαρμοστεί στο ανατολικό μακρύ τοίχωμα, είχαν επιχρισθεί με λευκό ασβεστοκονίαμα. Ιδιαίτερη επίστρωση του χωμάτινου δαπέδου δεν υπήρχε. Επάνω σ' αυτό, τόσο κοντά στο δυτικό μακρύ τοίχωμα του τάφου, όσο και κοντά στο ανατολικό, αποκαλύφθηκαν σιδερένια καρφιά, πολύ κατεστραμμένα από την οξείδωση, ορισμένα μαζί με ελάχιστα υπολείμματα ξύλου, τα οποία προέρχονται από ξύλινο φορείο. Η απόσταση ανάμεσα σε δύο καρφιά κατά χώραν επάνω στο δάπεδο και κοντά στο δυτικό τοίχωμα ήταν 0,60 μ. Τόση θα ήταν η απόσταση ανάμεσα στα σημεία προσήλωσης δύο οριζόντιων σανίδων με την πλευρική σανίδα του ξύλινου φορείου. Ένα τρίτο καρφί, στην ίδια ευθεία με τα άλλα δύο, απείχε από το δεύτερο 0,40 μ., πράγμα που δείχνει ότι οι οριζόντιες σανίδες θα είχαν διαφορετικό πλάτος. Ίσως το φορείο να ήταν στρωμένο με ύφασμα ή δέρμα¹⁸¹.

Ότι τα καρφιά προέρχονται από φορείο και όχι από φέρετρο ή σαρκοφάγο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ο τάφος ήταν γεμάτος με χώμα σχεδόν έως τα χείλη. Ότι δεν πρόκειται για τα νεροχώματα που εισρέουν στους τάφους με την πάροδο του χρόνου, αλλά για σκόπιμο γέμισμα του τάφου με χώμα αμέσως μετά την ταφή φαίνεται από το γεγονός ότι σε βάθος μόλις 0,14 μ. από τα χείλη του και προς το νότιο τμήμα βρέθηκε μία ακέραιη πήλινη οينوχόη (ΜΩ 320), τοποθετημένη πλαγιαστά (Πίν. 49 γ), πιθανώς το τελευταίο κτέρισμα που τοποθετήθηκε στον τάφο. Το γέμισμα του τάφου με χώμα, μία συνήθεια που διαπιστώθηκε και σε άλλους τάφους στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού, αποτελούσε πιθανώς ένα προληπτικό μέτρο, για να εμποδιστεί η σύληση ή η καταστροφή του. Στην επίχωση του τάφου 24 περιείχοντο πολύ λίγα άβαφα όστρακα και δύο μικρά μελαμβαφή.

Στο νότιο τμήμα του τάφου, κάτω από την οينوχόη ΜΩ 320 και προφανώς επάνω στο ξύλινο φορείο, είχε τοποθετηθεί πλαγιαστά ένας μεγάλος πήλινος αμφορέας (ΜΩ 330), με το στόμιο προς Β. (Σχέδ. 38), ο οποίος περιείχε τα ημίκαυστα οστά της νεκρής, αλλά καθόλου τέφρα, ένα γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 324) και λίγα ψήγματα χρυσού. Το στόμιο του αμφορέα είχε σφραγιστεί αρχικά με κυκλικό τεμάχιο ασβεστοκονιάματος, πάχ. 0,015 μ., το οποίο σε κάποια εποχή αποκολλήθηκε.

Γύρω από τον αμφορέα είχε τοποθετηθεί η πλειονότητα των υπολοίπων κτερισμάτων (Σχέδ. 38). Δύο γυάλινα μυροδοχεία (ΜΩ 322 και 323) και μία χάλκινη κλειδαριά, καθώς και άλλα χάλκινα εξαρ-

180. Διαστάσεις: μήκ. 1,28, πλ. 0,96, πάχ. 0,13 μ.

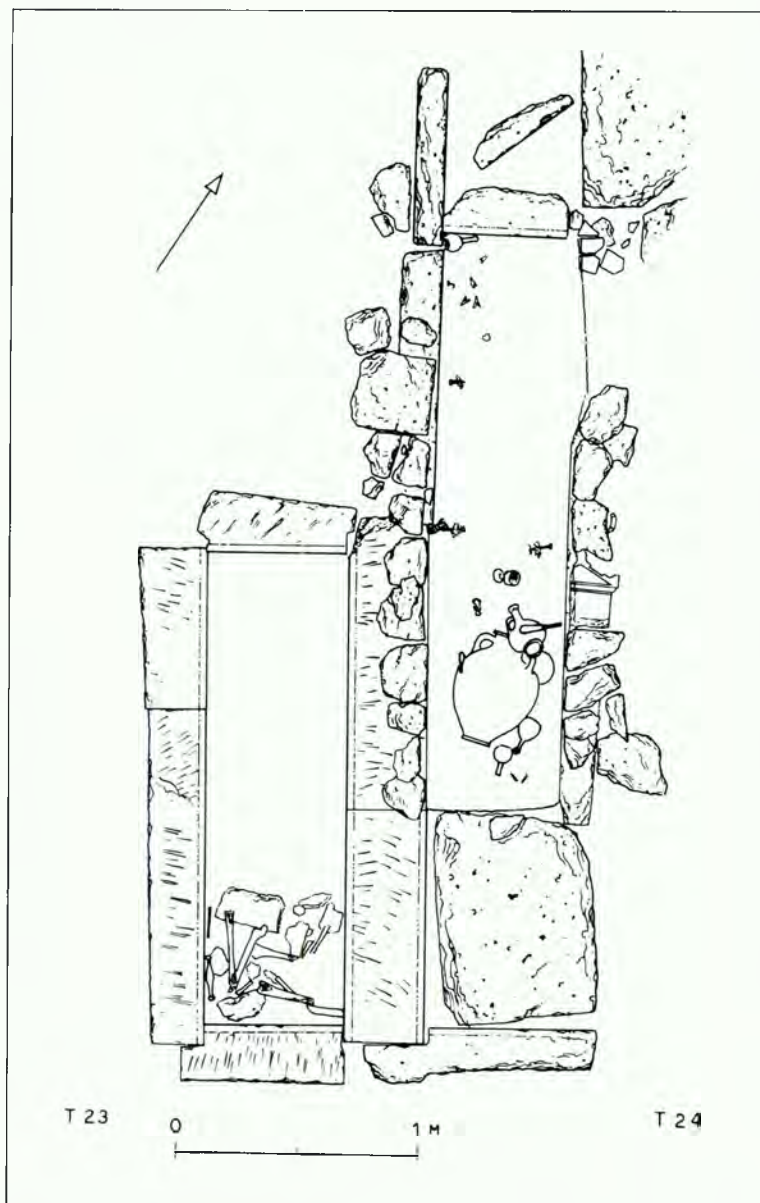
181. Για τα φορεία βλ. Τάφοι Βερούας, σ. 174 κ.ε.

τήματα (ΜΩ 361) από καλαθάκι με πώμα ήταν κοντά στη ΝΑ. γωνία του τάφου, ένα γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 328) και ένα γυάλινο φιαλίδιο (ΜΩ 326) στη δυτική πλευρά του αμφορέα, ένα γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 325), ίδιου τύπου με το μυροδοχείο ΜΩ 324 μέσα στον αμφορέα, σχεδόν εμπρός από το στόμιό του, μία μικρή μολύβδινη πυξίδα με πώμα (ΜΩ 362) λίγο βορειότερα και ένας γυάλινος αμφορίσκος (ΜΩ 327) ακόμα βορειότερα και σε επαφή με το δυτικό τοίχωμα του τάφου. Ακριβώς στη ΒΔ. γωνία του τάφου 24 είχε τοποθετηθεί ένα γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 321), ίδιου τύπου με τα άλλα δύο στη ΝΑ. γωνία. Στο βόρειο άκρο βρέθηκαν είκοσι πέντε χρυσά τριλόβα φύλλα (ΜΩ 332), ζεύγος χρυσών ενωπίων (ΜΩ 331 α-β) και ένα αργυρό κοχλιάριο για καλλυντικά (ΜΩ 363).

Σε μικρό αβαθή λάκκο στο βόρειο άκρο του τάφου είχαν συγκεντρωθεί οστά από προγενέστερη ταφή (Σχέδ. 39· Πίν. 50 α), πιθανώς από τον τάφο που καταστράφηκε κατά την κατασκευή του τάφου 24. Αριστερά και δεξιά του κρανίου, το οποίο είχε διατηρηθεί σε καλή κατάσταση, είχαν τοποθετηθεί με τάξη τα υπόλοιπα οστά. Ανάμεσα σ' αυτά ήταν ένα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 329).

Όπως προαναφέρθηκε, ο τάφος που καταστράφηκε, όταν στη θέση του κατασκευάστηκε ο τάφος 24, ήταν δί-

μος με τον κιβωτισόχημο τάφο 23 (Σχέδ. 38· Πίν. 26 β και 50 β). Το κιβώτιο του τελευταίου τάφου¹⁸²

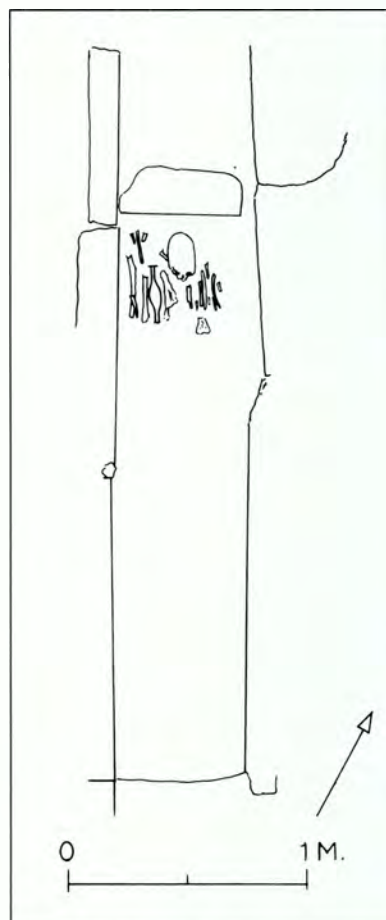
Σχέδ. 38. Οι τάφοι 23 και 24.

182. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 1,95, πλ. 0,60, βάθ. 0,65 μ. Πάχ. πλακών για τα τοιχώματα 0,24-0,32 μ.

σχηματίστηκε από έξι πώρινες, ανισοπαχείς πλάκες, από μία για κάθε στενή πλευρά και από δύο για κάθε μακριά. Οι πλάκες των στενών πλευρών έφεραν στα άκρα εγχοπές στις οποίες θηλύκωναν οι πλάκες των μακριών πλευρών. Όλες οι πλάκες ήταν δουλεμένες με επιμέλεια ως προς την εσωτερική όψη και στην επάνω επιφάνειά τους είχε λαξευτεί μία στενή, λοξή ταινία για την εφαρμογή των καλυπτηρίων πλακών. Ο τάφος ήταν επιχρισμένος εσωτερικά –με εξαίρεση το χωμάτινο δάπεδο– με λευκό ασβεστοκονίαμα.

Ούτε ο τάφος 23 έμεινε άθικτος, όταν κατασκευάστηκε ο τάφος 24. Με σκοπό να ενισχυθεί εξωτερικά το δυτικό μακρύ τοίχωμα του τελευταίου τάφου, ο κιβωτιόσχημος τάφος 23, αφού ανοίχτηκε και εξερευνήθηκε –οπότε τα οστά του σκελετού και κτερίσματα της ταφής παραμερίστηκαν χωρίς τάξη στο νότιο άκρο του τάφου (Σχέδ. 38· Πίν. 51 α)–, στη συνέχεια μπαζώθηκε έως τα χείλη με χώμα και ποικίλο υλικό: λίγα άβαφα όστρακα, κομμάτια από κεραμίδες, μικρούς αργούς λίθους, μικρά και μεγάλα τεμάχια πωρολίθων, πολλά μαρμάρινα θραύσματα, ορισμένα από τα οποία προέρχονται από την ανθεμωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης (Πίν. 51 β), και δύο ορθογώνιες, καλοδουλεμένες πώρινες πλάκες¹⁸³, οι οποίες πιθανότατα προέρχονται από την αρχική κάλυψη του τάφου. Η μία από αυτές βρέθηκε όρθια στο βόρειο τμήμα του τάφου, η άλλη ήταν επάνω στο δάπεδο και προς το νότιο τμήμα (Πίν. 51 α). Στη συνέχεια ο τάφος 23 καλύφθηκε με τρεις μεγάλες πώρινες πλάκες (Πίν. 48 β), άνισες ως προς τις διαστάσεις, οι οποίες χρησίμευσαν εν μέρει και για την υποστήριξη του γείσου και της πωροπλίνθου που προστάτευσαν τον τάφο 24 από τη δυτική πλευρά. Η μεσαία καλυπτήρια πλάκα ήταν ελλiptής στη ΝΑ. γωνία. Το μικρό κενό είχε συμπληρωθεί με θραύσματα από την ανθεμωτή επίστεψη της στήλης, τεμάχια από την οποία βρέθηκαν και μέσα στον τάφο.

Τα κτερίσματα του νεκρού που βρέθηκαν παραμερισμένα μαζί με τα οστά στο νότιο άκρο του τάφου 23 ήταν ένας πήλινος λύχνος (ΜΩ 318), ένα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 317), μία σπασμένη σιδερένια σιλεγγίδα (ΜΩ 385 α), δύο τεμάχια από σιδερένιο μαχαιρίδιο ή ψαλίδι (ΜΩ 385 β) και δύο χρυσά φύλλα (ΜΩ 319 α-β). Ανάμεσα στα οστά βρέθηκαν και αρκετά τεμάχια από σιδερένια καρφιά, που πρέπει να προέρχονται από ξύλινο φορείο. Τουλάχιστον εννέα καρφιά είναι πλατυκέφαλα (διαμ. 0,025 μ.) και με πολύ λεπτό στέλεχος, ενώ τουλάχιστον πέντε έχουν στέλεχος παχύτερο. Το καλύτερα σωζόμενο καρφί της δεύτερης κατηγορίας έχει μήκος 0,13 και πάχος στελέχους 0,008 μ. και είναι λυγισμένο σε ορθή γωνία μετά από μήκος 0,095 μ. από την κορυφή του κεφαλιού. Το μήκος αυτό μας δίνει κατά προσέγγιση το πάχος των δύο σανίδων, για την προσήλωση των οποίων είχε χρησιμοποιηθεί.

Σχέδ. 39. Παραμερισμένα οστά στο βόρειο άκρο του τάφου 24.

183. Διαστάσεις: α) μήκ. 0,62, πλ. 0,52, πάχ. 0,20, μ. β) μήκ. 0,60, πλ. 0,56, πάχ. 0,18 μ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Τάφος 23

Από την επίχωση

(Χωρίς αριθ. ευρ.). Θραύσματα από την ανθεμωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης από την επίχωση του τάφου και από τη συμπλήρωση της σπασμένης καλυπτήριας πλάκας. Πιθανώς από την ίδια στήλη προέρχονται και άλλα θραύσματα, δύο από τα οποία βρέθηκαν μέσα στον κατεστραμμένο τάφο 22 (βλ. παραπάνω) και δύο άλλα προήλθαν από την επίχωση στο ανατολικό τμήμα του ταφικού περιβόλου, έξω από τάφους (Πίν. 52 α). Η επίστεψη της στήλης αυτής είναι του ίδιου τύπου με μία άλλη στήλη από τον Ωρωπό (Μ.Ω. 75) με επιγραφή του 2ου αι. π.Χ.¹⁸⁴.

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 318). Πήλινος λύχνος (Πίν. 52 β).

Μήκ. 0,10, ύψ. 0,032 μ.

Λείπουν δύο μικρά κομμάτια από το σώμα. Είναι κατασκευασμένος σε διμερή μήτρα. Ο πηλός είναι ανοικτός καστανός και η βαφή ερυθρωπή, θαμπή και απολεπισμένη σε μεγάλο βαθμό. Η βάση είναι δακτυλιόσχημη και υποτυπώδης, το περίγραμμα του σώματος γωνιώδες-διακρίνεται η συνένωση των δύο μερών- και στο πλάι υπάρχει φθαρμένο, πλατύ, άτρητο ωτίον. Η επάνω επιφάνεια κοσμείται με ανάγλυφες ραβδώσεις σε ακτινωτή διάταξη. Την οπή πλήρωσης περιβάλλει άβαθη αυλάκωση. Ο μυκτήρας είναι μακρύς με καμπυλόγραμμη απόληξη, κυρτή την επάνω επιφάνεια και δύο πλευρικές άβαθες αυλακώσεις. Η οπή για τη θρυαλλίδα είναι ωοειδής και δεν φέρει ίχνη καύσης. Συνεπώς ο λύχνος ήταν αχρησιμοποίητος.

Πρβλ. Howland, σ. 158 κ.ε., αριθ. 620, τύπος 48 Α, πίν. 24 και 48. Ο Howland σημειώνει ότι οι λύχνοι του τύπου 48 Α της Αγοράς παρήγο-ντο κατά τη διάρκεια ενός αρκετά μεγάλου

χρονικού διαστήματος, από τα τέλη του γ' τετάρτου του 3ου αι. π.Χ. έως και το τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., χωρίς να παρουσιάζουν ουσιαστικές αλλαγές ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση. Στους λύχνους αυτούς το ωτίον έχει συνήθως σχήμα κέρατος της αφθονίας ή δελφινιού. Πρβλ. και Metzger, σ. 30 και 69, αριθ. 23, πίν. 44 (του β' μισού του 2ου αι. π.Χ., του ίδιου τύπου με τους λύχνους της αθηναϊκής Αγοράς).

2. (ΜΩ 317). Ακέραιο ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 52 γ).

Ύψ. 0,20, διάμ. βάσ. 0,027, διάμ. χείλ. 0,03 μ.

Πηλός τεφρός. Στο σώμα διακρίνονται ίχνη από υπόλευκες ταινίες. Βάση δισκόμορφη, πόδι ψηλό, σώμα στενό με κάπως τονισμένο τον ώμο, λαιμός ψηλός, ευρυνόμενος ελαφρά προς τα επάνω, χείλος λοξότμητο.

Πρβλ. Καλτσάς, σ. 11 και 58 κ.ε., αριθ. 1744, σχέδ. 22, πίν. 14 β (όμοιο μυροδοχείο από ταφική πυρά στην Πύλο του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.). Βλ. παρακάτω και το μυροδοχείο ΜΩ 329 από τον τάφο 24.

3. (ΜΩ 319 α-β). Δύο φύλλα από λεπτό χρυσό έλασμα.

α) Λείπουν και τα δύο άκρα. Σωζ. μήκ. 0,04 μ.

β) Λείπει το ένα άκρο. Σωζ. μήκ. 0,031 μ.

Και τα δύο φύλλα έχουν σχήμα επιμηκυμένο ρομβοειδές. Στο β υπάρχει λεπτή χάραξη στο περίγραμμα και στον κεντρικό κάθετο άξονα. Τα φύλλα δεν αποδίδουν ρεαλιστικά συγκεκριμένο φυσικό πρότυπο.

Πρβλ. McFadden, σ. 464, αριθ. 41 c-d, πίν. XL (από ταφή των ετών 250-200 π.Χ. στον Άγιο Ερμογόνη στο Κούριον).

4. (ΜΩ 385 α). Σπασμένη, ελλειπής και οξειδωμέ-

184. Πολυγιώργη, Επιγραφές, αριθ. 17, με βιβλιογραφία.

νη σιδερένια σπλεγγίδα (Πίν. 52 δ, αριστερά). Η λαβή καμπτόταν ορθογώνια και η λεπίδα ήταν κυρτή.

5. (ΜΩ 385 β). Δύο τεμάχια από σιδερένιο μαχαιρίδιο ή ψαλίδι (Πίν. 52 δ, δεξιά).

Για τη σημασία του μαχαιριού και του ψαλιδιού στους τάφους (πιθανώς σχετίζονται με την *πένθιμον κουράν*) βλ. Ν. Μποζάνα, ΑΑΑ IV (1971), σ. 255-261.

Τάφος 24

Από τα τοιχώματα του τάφου

1. (ΜΩ 221). Το επάνω τμήμα του κορμού με την αετωματική επίστεψη επιτύμβιας στήλης από μάρμαρο Αγίας Μαρίνας¹⁸⁵ (Πίν. 53 α).

Σωζ. ύψ. 0,305, πλ. 0,29, πάχ. 0,095 μ. Ύψ. γραμμάτων 0,025-0,03 μ. Τα Ο έχουν ύψος 0,028, 0,025 και 0,024 μ.

Είναι συγκολλημένο από δύο τεμάχια. Στον κορμό σώζεται τμήμα δύο αναγλύφων ροδάκων.

*Ἰππὼ
Ἰπποδρόμον.*

Η επιγραφή χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ακέραιη ορθογώνια επιτύμβια στήλη χωρίς επίστεψη από λευκό μάρμαρο. Ύψ. 1,32, πλ. 0,535 (επάνω)-0,55 (κάτω), πάχ. 0,165 μ.

Η εγχάρακτη δίστιχη επιγραφή στο ανώτερο τμήμα της στήλης καταστράφηκε σκοπίμα με χτύπημα των γραμμάτων με οξύ όργανο. Από τα γράμματα διασώθηκε μόνον το άκρο μιας κάθετης κεραίας με μικρό ακρεμόνα.

3. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Τμήμα πώρινου γείσου από την επίστεψη ταφικού περιβόλου (Σχέδ. 40, κάτω).

Σωζ. μήκ. 1,28, μέγ. πλ. 0,40, πλ. στην επιφάνεια

έδρασης 0,32, πλ. στην επάνω επιφάνεια 0,25, ύψ. 0,35 μ.

Φέρει ισχυρές αποκρούσεις. Η κύρια όψη κοσμεύεται με κοιλόκυρτο κυμάτιο. Στην επάνω επιφάνεια υπάρχουν δύο τόρμοι, ο ένας από τους οποίους είναι μολυβδοχοημένος.

4. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Πώρινη πλίνθος από την ανωδομή ταφικού περιβόλου (Σχέδ. 40, επάνω). Μήκ. 1,30, πλ. 0,34, ύψ. 0,31 μ.

Είναι συγκολλημένη από δύο τεμάχια και φέρει ισχυρές αποκρούσεις. Στις δύο στενές πλευρές υπάρχει αναθύρωση και στην κύρια όψη περιτένεια. Στην επάνω επιφάνεια σώζονται δύο τόρμοι, ο ένας από τους οποίους διατηρεί τη μολυβδοχώση, και στο μέσον ένα μοχλοβόθριο.

Από ακριβώς όμοιες πλίνθους προέρχονται δύο ακόμα τεμάχια στη νότια πλευρά του επιτύμβιου κύβου ΜΩ 212 (βλ. παραπάνω τον τάφο 36, αριθ. 5 και 6 στον κατάλογο (Σχέδ. 34-35)).

Κτέρισμα προγενέστερης ταφής

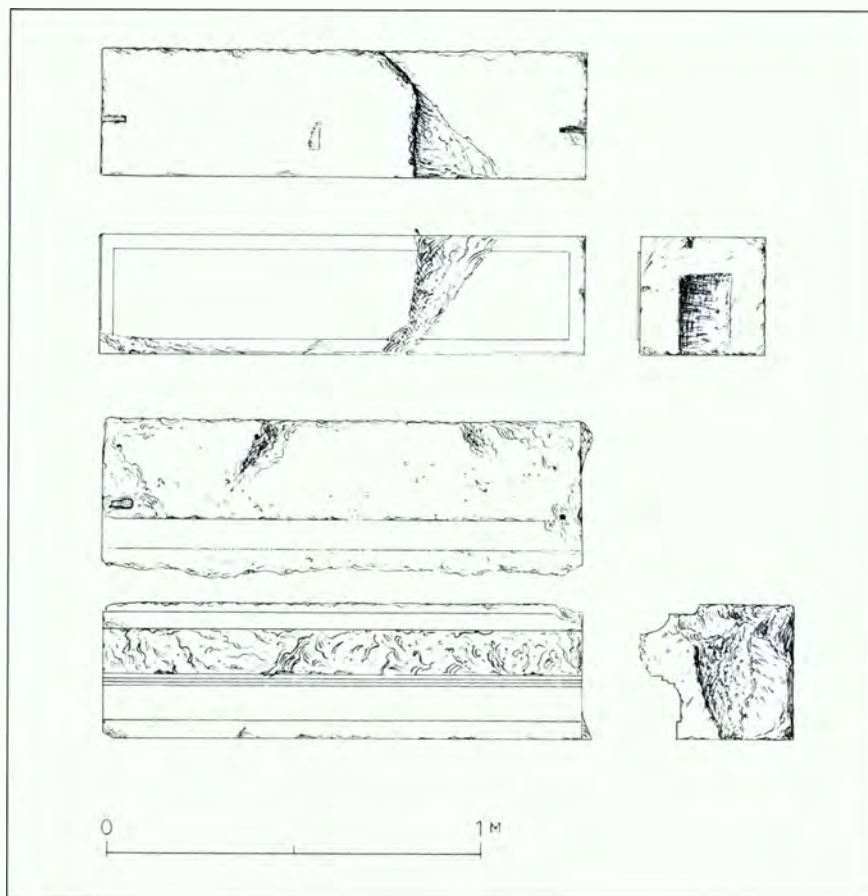
(ΜΩ 329). Ακέραιο ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 53 β).

Ύψ. 0,24, διάμ. βάσ. 0,028, διάμ. χείλ. 0,034 μ.

Πηλός τεφρός με αραιό καστανό αλείφωμα. Ταινίες με υπόλευκο χρώμα περιβάλλουν τον λαιμό και το σώμα. Άβαθη αυλάκωση διακρίνει τη χαμηλή κωνική βάση από το ψηλό πόδι. Το σώμα είναι στενό με ελαφρά τονισμένο ώμο. Ο ψηλός λαιμός ευρύνεται ελαφρά προς τα επάνω. Το χείλος είναι λοξόμητο.

Πρβλ. Τάφοι Βεροίας, σ. 57 και 126, αριθ. Π 1404, πίν. 26 (του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.), με βιβλιογραφία. Αλαμανή-Τζαναβάρη, σ. 153, σημ. 21, αριθ. Π 3666, πίν. 79 γ:3 (β' τέταρτο και β' μισό του 2ου αι. π.Χ.), με βιβλιογραφία. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 137 κ.ε. και 212, αριθ. 75, πίν. 7 (από ταφή αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.). Ίδιου τύπου είναι και το μυροδοχείο ΜΩ 317 από τον τάφο 23.

185. Πολυγιώργη, Επιγραφές, αριθ. 13.

Σχέδ. 40. Πώρινη πλίνθος και πώρινο γείσο.

Κτερίσματα υστερης ταφής

1. (ΜΩ 330). Άβαφος αμφορέας (Πίν. 53 γ), με το τεμάχιο ασβεστοκονιάματος, με το οποίο ήταν σφραγισμένος, επανατοποθετημένο στο στόμό του).

Ύψ. 0,50, διάμ. βάσ. 0,143, διάμ. χείλ. 0,175 μ. Είναι συγκολλημένος στη βάση. Πηλός ροδοκάστανος με λίγες προσμίξεις. Αλείφωμα καστανό. Βάση δισκόμορφη. Στον λαιμό, στο ύψος της επάνω πρόσφυσης των λαβών, δύο οριζόντιες εγχαραξίς. Λαβές ταινιόσχημες με ραβδώσεις στη ράχη. Χείλος οριζόντιο, προεξέχον.

Ο αμφορέας ΜΩ 330 είχε χρησιμεύσει ως οστεοδόχο αγγείο. Στο Αίγιο, στο θάλαμο μυκηναϊκού τάφου, ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα και σε πολύ υστερότερες εποχές,

βρέθηκε «μετακλασσικός αμφορεύς πλήρης οστών αποσυντεθειμένων» και κοντά του μία πήλινη οينوχόη ίδιου τύπου με την οينوχόη ΜΩ 320, τρία πήλινα μυροδοχεία και δύο γυάλινα. Βλ. Φ.Μ. Πέτσας, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, σ. 179 και 181, Πίν. 162 α, αριστερά (η οينوχόη). Σε τάφους της Αμβρακίας, του 3ου-2ου αι. π.Χ., τεφροδόχα αγγεία καλύπτονταν με μολύβδινα στρογγυλά ελάσματα. Βλ. Γ. Μηλιάδης, ΑΔ 10 (1926), σ. 64 κ.ε.

2. (ΜΩ 320). Άβαφη οينوχόη (Πίν. 53 δ).

Ύψ. 0,22, διάμ. βάσ. 0,098, διάμ. χείλ. 0,054 μ. Λείπει μικρό κομμάτι από το σώμα. Πηλός ρόδι-νος με κιτρινοκάστανο αλείφωμα. Βάση δακτυλιόσχημη, σώμα ευρύ απιόσχημο, χείλος πλατύ,

προεξέχον. Στη βάση του λαιμού δύο αυλακώσεις και κάτω από το χείλος πλαστικός δακτύλιος. Δύο οριζόντιες εγχαραξίξεις στον λαιμό, στο ύψος της πρόσφυσης της λαβής. Η τελευταία είναι ταινιόσχημη με ραβδώσεις στη ράχη. Στο σώμα εμπίεστη διακόσμηση γραμμιδίων σε οριζόντιες σειρές.

Πρβλ. McFadden, σ. 472 και 483, αριθ. 91, πίν. XLIII (οινοχόη από τάφο στο Κούριον, από τοπικό πηλό και χωρίς επίχρυσμα, του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Φ.Μ. Πέτσας, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, σ. 179 και 181, Πίν. 162 α (τρεις αρκετά όμοιες οινοχόες από ταφές στο Αίγιο).

3. (ΜΩ 324). Ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 54 α, δεξιά).

Ύψ. 0,139, διάμ. χείλ. 0,025-0,027, μεγ. διάμ. σώμ. 0,034 μ.

Γυαλί φουσητό, παχύ, ημιδιαφανές (στο κάτω τμήμα του σώματος αδιαφανές), βαθυπράσινο, με ιριδισμούς στην επιφάνεια. Στον λαιμό μεγάλη φυσαλλίδα από αέρα. Στο σώμα διακρίνονται ίχνη από εργαλείο. Στη βάση σώζεται μικρό τεμάχιο άμορφου γυαλιού, υπόλειμμα από την προσκόλληση του αγγείου στην ειδική ράβδο για την τελική επεξεργασία. Το σώμα είναι στενό απιόσχημο και καταλαμβάνει το μισό του συνολικού ύψους του αγγείου. Ο σωληνωτός λαιμός είναι συσφιγμένος στη βάση του. Το χείλος είναι κάπως ακανόνιστο, βαρύ, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω και με πεπλατυσμένη την επιφάνεια.

Isings, σ. 42, τύπος 28 a (unguentarium, υποτύπος body onehalf of total height). Σύμφωνα με τα χρονολογημένα παραδείγματα της Isings ο τύπος αυτός, ο οποίος περιλαμβάνει μυροδοχεία συχνά από λεπτό γυαλί, απαντάται από την κλαυδιανήνεργωνεία εποχή. Αλλά η Czurda-Ruth, σ. 121-123, με βάση το στρωματογραφημένο υλικό από το Magdalensberg έδειξε ότι ο τύπος μυροδοχείων 28 a της Isings εμφανίζεται ήδη την εποχή του Αυγούστου και είναι πολύ αγαπητός κατά το α' μισό του 1ου αι. μ.Χ.

Όμοιο ως προς το σχήμα, το χρώμα και την επεξεργασία είναι το μυροδοχείο ΜΩ 268 (Πίν. 35) από τον κιβωτιόσχημο τάφο 13.

Πρβλ. Hayes, σ. 52, αριθ. 107, πίν. 10 (ύστερος 1ος αι. μ.Χ., παλαιστινιακό ;), σ. 71, αριθ. 232, πίν. 17 (μέσα (;) 1ου αι. μ.Χ. Από την Κύπρο), αριθ. 233, ειγ. 8 (γύρω στα 50-100 μ.Χ. Από την Ιερουσαλήμ). Auth, σ. 211, αριθ. 403. Berger, σ. 76, αριθ. 188, πίν. 12 και 20 (εποχής Φλαβίων. Από παχύ γυαλί). Vessberg, σ. 140 κ.ε. (tubular unguentaria), πίν. IX:20 και XIX:5. Matheson, σ. 29, αριθ. 80 (1ος-2ος αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο). Mackworth Young, σ. 91, τάφος 20, αριθ. 15, πίν. 34.5 (από τάφο στη Σίφνο του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ., με δηνάριο του Βεσπασιανού των ετών 70-71 μ.Χ. και δηνάριο του Τίτου του έτους 80 μ.Χ.). Ζαφειροπούλου, σ. 55 και 57, αριθ. 10, πίν. 5 (1ος αι. μ.Χ. Από το Γαλαξίδι. Από παχύ γυαλί). Boosen, σ. 52, αριθ. 86 (1ος-2ος αι. μ.Χ. Από τη Συρία). F. Fremersdorf, Germania 16 (1932), ειγ. 4 στη σ. 281, αριθ. 14-16 (από τάφο της κλαυδιανής εποχής). Fremersdorf, σ. 40, πίν. 82 h (όπου αναφέρεται και άλλο παράδειγμα που βρέθηκε με νόμισμα του Νέρωνος). Carington Smith, σ. 274 και 277, αριθ. 50, πίν. 38 s, ειγ. 5 (από τάφο στην Κνωσό του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.).

4. (ΜΩ 325). Ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 54 α, αριστερά).

Ύψ. 0,148, διάμ. χείλ. 0,025, μέγ. διάμ. σώμ. 0,042 μ.

Γυαλί φουσητό, παχύ, ημιδιαφανές, βαθυπράσινο. Στην επιφάνεια διακρίνονται ίχνη από εργαλείο. Βάση ελαφρότατα κοίλη με το σημάδι που άφησε η ράβδος στην οποία είχε στερεωθεί το αγγείο κατά την τελική επεξεργασία (pontil mark). Είναι του ίδιου τύπου και της ίδιας προέλευσης με το μυροδοχείο ΜΩ 324.

5. (ΜΩ 328). Ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 54 β, δεξιά).

Ύψ. 0,085, διάμ. χείλ. 0,022, μέγ. διάμ. σώμ. 0,025 μ.

Γυαλί φουσητό, λεπτό, διαφανές, γαλαζωπό. Στην επιφάνεια διακρίνονται ίχνη από εργαλείο. Σώμα στενό απιόσχημο, λίγο ευρύτερο από τον λαιμό. Βάση επίπεδη. Στόμιο μικρό, χοανοειδές, κάπως ακανόνιστο. Χείλος λεπτό, στιλβωμένο.

Isings, σ. 42, τύπος 28 a. Πρβλ. Carington Smith, σ. 274 και 277, αριθ. 46, εικ. 5, πίν. 38 j (από τάφο στην Κνωσό του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Δαβάρας, σ. 166, αριθ. 4/1, πίν. 48 η, αριστερά, εικ. 14 γ (από τάφο στον Άγιο Νικόλαο Κρήτης του 1ου αι. μ.Χ.). Platz-Horster, σ. 66, αριθ. 123 (από τάφο στην Πριήνη των αρχών του 1ου αι. μ.Χ.). Dusenbery, σ. 42, αριθ. 25, εικ. 25 (από τη Σαμοθράκη, της κλαυδιανής εποχής (41-57 μ.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα. Isings, Limburg, σ. 64 κ.ε., αριθ. 6 (1ος αι. μ.Χ.). Lancel, σ. 61 κ.ε., αριθ. 88, 90, 94, πίν. VII,4 (τύπος 14. Της εποχής των Φλαβίων). Goethert-Polaschek, σ. 93, αριθ. 428, πίν. 47 (τύπος 66 b. Μέσα 1ου αι. μ.Χ.-εποχή Φλαβίων). Vessberg, σ. 140 κ.ε., πίν. IX:24, XIX:9. Mackworth Young, σ. 84, τάφος 4, αριθ. 1, πίν. 25.1 (από τάφο στη Σίφνο του 1ου αι. μ.Χ.). Bermond Montanari, σ. 31 κ.ε., αριθ. 46, 47, 48 (1ος αι. μ.Χ.). Weissgerber, σ. 347, πίν. 32,2, δεύτερο (1ος αι. μ.Χ.). Hayes, σ. 151, αριθ. 625, εικ. 20 (ιταλικό. Μέσα-γ' τέταρτο 1ου αι. μ.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα. Φ.Μ. Πέτσας, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, σ. 181, Πίν. 164 β, αριστερά και 164 δ, αριστερά.

6. (ΜΩ 322). Ακέραιο γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 54 γ, δεξιά).

Ύψ. 0,126, διάμ. χειλ. 0,031 μ.

Γυαλί φουσητό, λεπτό, διαφανές, γαλαζωπό. Βάση επίπεδη. Σώμα απιόσχημο. Λαιμός σωληνωτός με ίχνη εργαλείου στη βάση του. Χείλος σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω και με πεπλατυσμένη την επιφάνεια.

Isings, σ. 42, τύπος 28 a. Πρβλ. Platz-Horster, σ. 64, αριθ. 119 (από τάφο στην Πριήνη των αρχών του 1ου αι. μ.Χ., μαζί με αργυρό δηνάριο του Αυγούστου των ετών 2 π.Χ.-4 μ.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα. Παπαποστόλου, σ. 26 κ.ε., αριθ. 22 α-ε, εικ. 9, πίν. 19 γ και 20 α-β (από τάφο στην Πάτρα του α' τετάρτου του 1ου αι. μ.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα. Βλ. ιδιαίτερα το όμοιο μυροδοχείο από τάφο στη Macerata με νόμισμα του Αυγούστου των ετών 9-8 π.Χ.: Mercando, σ. 105 και 123, αριθ. 16, εικ. 27 και 28 d. Πρβλ. ακόμα Hayes, σ. 72, αριθ. 242, εικ. 8 (πρώιμος 1ος αι. μ.Χ.-μέσα 1ου αι. μ.Χ. Από την Παλαιστίνη). Δαβάρας, σ. 195, αριθ. 12/5, εικ. 26 α, πίν. 53 δ, το

τρίτο (από τάφο στον Άγιο Νικόλαο με νομίσματα της εποχής του Καλιγούλα, 37-41 μ.Χ.). Carington Smith, σ. 274 και 277, αριθ. 51, εικ. 5, πίν. 38 t (από τάφο στην Κνωσό του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Calvi, σ. 59, αριθ. 144, πίν. 12:7 και B:6 (1ος αι. μ.Χ.). La Baume, αριθ. N 18, πίν. 57,4 (1ος αι. μ.Χ.). Dusenbery, σ. 42, αριθ. 22, εικ. 22 (από ταφική πυρά στη Σαμοθράκη του β' τετάρτου-μέσων του 1ου αι. μ.Χ.).

7. (ΜΩ 321). Γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 54 γ, αριστερά).

Ύψ. 0,137, διάμ. χειλ. 0,036 μ.

Είναι συγκολλημένο στη βάση και στο σώμα, από το οποίο λείπουν λίγα κομμάτια. Γυαλί φουσητό, λεπτό, διαφανές, γαλαζωπό, όμοιο με του μυροδοχείου ΜΩ 322. Βάση επίπεδη. Σώμα κρομμυόσχημο. Λαιμός κυλινδρικός με ελαφρά κυρτό περιγράμμα και με ίχνη εργαλείου στη βάση του. Χείλος σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω. Η επάνω επιφάνεια του χείλους είναι πεπλατυσμένη και έχει μία ελαφρά λοξή κλίση.

Isings, σ. 34 κ.ε., τύπος 16 (flask), σ. 40 κ.ε., τύπος 26 a, σ. 42, τύπος 28 a. Η Czurda-Ruth, σ. 125 κ.ε., συσχετίζει τον τύπο 16 της Isings με τον τύπο 26 και υποστηρίζει ότι ο τύπος 16 εμφανίζεται από το τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. π.Χ. Πρβλ. Παπαποστόλου, σ. 25, αριθ. 21 α-στ, εικ. 8, πίν. 18 και 19 α-β (από τάφο στην Πάτρα του α' τετάρτου του 1ου αι. μ.Χ.). Carington Smith, σ. 274, αριθ. 23-24, εικ. 4, πίν. 37 e-f (από τάφο στην Κνωσό του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Hayes, σ. 71, αριθ. 229, εικ. 8, πίν. 16 (γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. Από την Κύπρο). Isings, Limburg, σ. 10, αριθ. 12, εικ. 1 (μέσα 1ου αι. μ.Χ.). Goethert-Polaschek, σ. 113, αριθ. 602, πίν. 51 (τύπος 70 b. Μέσα 1ου αι. μ.Χ.-ύστερη φλαβιανή εποχή). Stern, σ. 38 κ.ε., αριθ. 8, πίν. 10 (β' τέταρτο-τέλη 1ου αι. μ.Χ. Από τη Συρία ή την Παλαιστίνη), όπου και άλλα παραδείγματα. Scatozza Höricht, σ. 64, αριθ. 214 (E 587), πίν. XXXVI (τύπος 49).

8. (ΜΩ 323). Γυάλινο μυροδοχείο (Πίν. 54 γ, δεύτερο).

Ύψ. 0,135, διάμ. χειλ. 0,034 μ.

Είναι συγκολλημένο στο σώμα. Λίγα μικρά κομμάτια λείπουν από το σώμα και το χείλος. Γυαλί

φυσητό, λεπτό (λίγο παχύτερο από το γυαλί των μυροδοχείων ΜΩ 321 και 322), διαφανές, γαλαζωπό. Λίγες φυσαλλίδες αέρα υπάρχουν κατά τόπους. Βάση επίπεδη. Σώμα κρομμυόσχημο. Λαιμός κυλινδρικός, όχι πολύ ψηλός, με ελαφρά κυρτό περίγραμμα και με ίχνη εργαλείου στη βάση του. Χείλος σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω και εν μέρει προς τα μέσα. Η επάνω επιφάνεια του χείλους είναι πεπλατυσμένη. Isings, σ. 34 κ.ε., τύπος 16 (flask). Σύμφωνα με τα χρονολογημένα παραδείγματα της Isings ο τύπος αυτός απαντάται πιθανώς από το β' τέταρτο του 1ου αι. μ.Χ. Η Czurda-Ruth, σ. 125-127, με βάση το στρωματογραφημένο υλικό από το Magdalensberg έδειξε ότι ο τύπος αυτός εμφανίζεται ήδη στο τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. π.Χ. Στην ίδια περιοχή βρέθηκαν θραύσματα αγγείων του εν λόγω τύπου και σε στρώματα της εποχής του Τιβερίου ή του Κλαυδίου.

9. (ΜΩ 327). Γυάλινος αμφορίσκος (Πίν. 54 β, αριστερά).

Ύψ. (χωρίς τις λαβές) 0,085, (με τις λαβές) 0,087, διάμ. βάσ. 0,023, διάμ. χείλ. 0,018 μ.

Λίγα θραύσματα από το σώμα σώζονται χωριστά, μη συγκολλώμενα. Γυαλί λεπτό, διαφανές, γαλαζωπό. Ο αμφορίσκος κατασκευάστηκε με φύσημα του γυαλιού σε διμερή μήτρα. Στις δύο πλευρές του σώματος και στη βάση διακρίνονται καθαρά οι αρμοί προσαρμογής των δύο τεμαχίων. Ο σχηματισμός του χείλους και η προσκόλληση των λαβών έγιναν μετά την απομάκρυνση του αγγείου από τη μήτρα, στο στάδιο της τελικής επεξεργασίας. Βάση επίπεδη. Σώμα ωοειδές που καλύπτεται έως τη βάση του λαιμού με ανάγλυφες μικρές παύλες, οι οποίες αποτελούν μίμηση της πλέξης ψάθινου περιβλήματος. Στο μέσον του σώματος υπάρχει ανάγλυφο στεφάνι δάφνης ή ελιάς. Λαιμός με καμπύλο περίγραμμα. Χείλος βαρύ, κάπως ακανόνιστο, δακτυλιόσχημο, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα μέσα. Λαβές ταινιόσχημες, ακανόνιστες, που υψώνονται επάνω από το χείλος.

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα αυτού του τύπου αγγείων με μία ή με δύο λαβές, από την ίδια ή από όμοιες μήτρες. Βλ. Matheson, σ. 50 κ.ε., αριθ. 128 (οινοχοΐσκη, 1ος αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο), με βιβλιογραφία και πολλά παραδείγματα.

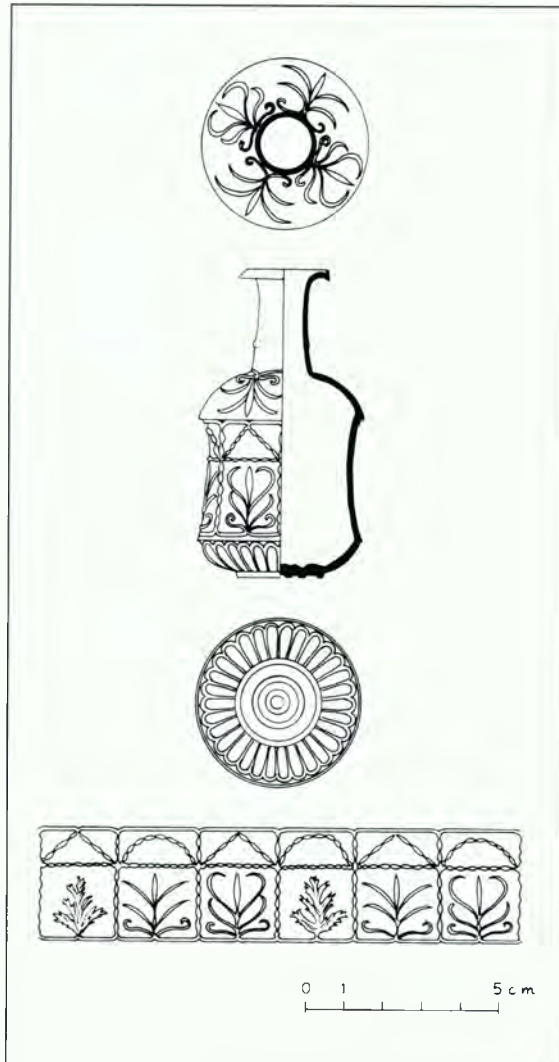
10. (ΜΩ 326). Ακέραιο γυάλινο εξαγωνικό φιαλίδιο με ανάγλυφη διακόσμηση (Σχέδ. 41· Πίν. 54 δ).

Ύψ. 0,077, διάμ. βάσ. 0,024, διάμ. χείλ. 0,022 μ. Γυαλί λεπτό, αδιαφανές, σκοτεινό γαλάζιο με απόχρωση προς το χρώμα του μολύβδου και με υπόλευκες ταινίες κατά τόπους¹⁸⁶. Πιθανώς επιδιώχτηκε μίμηση του χρώματος μετάλλινου αγγείου. Το φιαλίδιο παρήχθη με φύσημα του γυαλιού σε τετραμερή μήτρα. Το χείλος, το οποίο διαμορφώθηκε μετά την απομάκρυνση του αγγείου από τη μήτρα, είναι λοξόμητο, σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα επάνω και προς τα μέσα. Χαμηλά στον λαιμό διακρίνεται ο αρμός συγκόλλησης με το υπόλοιπο αγγείο που παρήχθη στη μήτρα. Στη βάση υπάρχουν τρεις ομόκεντροι ανάγλυφοι δακτύλιοι. Το κατώτερο καλυκόσχημο τμήμα του σώματος φέρει γλωσσοειδές κόσμημα. Το κύριο τμήμα του σώματος χωρίζεται με κιονίσκους σε έξι ορθογώνια διάχωρα τα οποία επιστέφονται εναλλάξ με αέτωμα και με τόξο. Κιονίσκοι, αετώματα και τόξα αποτελούνται από ανάγλυφες κουκκίδες. Σε κάθε διάχωρο αποδίδεται ανάγλυφα ένα φυτικό θέμα. Υπάρχουν τρία διαφορετικά θέματα που επαναλαμβάνονται με την ίδια σειρά: ανθέμιο με φύλλα άκανθας, ανθέμιο με τα φύλλα στραμμένα προς τα έξω και ανθέμιο με τα φύλλα στραμμένα προς τα μέσα. Ο θολωτός ώμος κοσμεύεται με δύο ανθέμια με τα φύλλα προς τα έξω που εναλλάσσονται με δύο άλλα ανθέμια με τα φύλλα προς τα μέσα.

Isings, σ. 94, τύπος 78b (mould-blown flasks, υποτύπος square or hexagonal bottles).

Το φιαλίδιο ΜΩ 326 είναι σιδωνιακό προϊόν και πιθανώς προέρχεται από το εργαστήριο του να-

186. Το σκοτεινό γαλάζιο χρώμα δημιουργείται με την προσθήκη κοβαλτίου στη μάζα του γυαλιού. Βλ. Matheson, σ. XVI.

Σχέδ. 41. Γυάλινο εξαγωνικό φιαλίδιο ΜΩ 326.

λουργού Εννίωνος. Βλ. Matheson, σ. 45 κ.ε, αριθ. 119 (1ος αι. μ.Χ. Από την Ανατολική Μεσόγειο), με βιβλιογραφία και πολλά παραδείγματα.

11. (ΜΩ 361). Χάλκινη κλειδαριά και χάλκινα εξαρτήματα από πλεχτό καλαθάκι που δεν σώθηκε (Πίν. 55 α).

Όλα είναι οξειδωμένα. Η μία πλευρά της κλειδαριάς είναι σπασμένη. Η κλειδαριά αποτελείται από ένα παχύ τετράγωνο έλασμα, διαστ. 0,045x0,045 μ., με τέσσερα συμφυή στενά πτερύγια, ισομήκη με τις πλευρές της, τα οποία είναι λυγισμένα προς τα πίσω, έτσι, ώστε να δημιουργείται μία θήκη ανοικτή στην πίσω πλευρά. Στο

εσωτερικό της διατηρήθηκαν λίγα υπολείμματα ξύλου, πιθανώς από τακάκια, με προσκολλημένο μικρό ορθογώνιο τεμάχιο χαλκού, το οποίο πρέπει να προέρχεται από μάνταλο. Στην πλατιά επιφάνεια της θήκης υπάρχουν η σε σχήμα παχέος Γ κλειδαρότρυπα και δίπλα της, στο ίδιο ύψος, η μακρόστενη ορθογώνια σχισμή για την πόρπη. Κοντά στις δύο κάτω γωνίες της κλειδαριάς, στην επάνω δεξιά γωνία και κοντά στο επάνω άκρο της ορθογώνιας σχισμής, υπάρχουν τέσσερις μικρές οπές, στις τρεις από τις οποίες σώζονται ακόμα τα κεφάλια από μικρά καρφιά. Το κεφάλι του τέταρτου καρφιού σώζεται χωριστά.

Η πόρπη σχηματίζεται από ένα παχύ ορθογώνιο έλασμα, λυγισμένο στο μέσον του μήκους του δύο φορές σε ορθή γωνία. Στο επάνω άκρο του φέρει οπή, στην οποία είναι περασμένος ένας πλατύς διχλωτός συνδετήρας, σωζόμενος σχεδόν ολόκληρος. Στην εσωτερική πλευρά του κάτω άκρου διατηρείται μικρό τμήμα από λεπτότερο έλασμα, το οποίο θα σχημάτιζε τη γλώσσα με την οπή στο κέντρο για την προσαρμογή του άκρου του μάνταλου. Εάν τοποθετήσουμε την πόρπη στην κλειδαριά, το οριζόντιο τμήμα στο μέσον της πόρπης αντιστοιχεί στο λυγισμένο προς τα πίσω επάνω πτερύγιο της κλειδαριάς και το κάτω κάθετο τμήμα της πόρπης με την ελλιπώς σωζόμενη «γλώσσα» φθάνει ακριβώς έως το κάτω άκρο της ορθογώνιας σχισμής. Ο διχλωτός συνδετήρας στο επάνω άκρο της πόρπης χρησίμευε για την προσαρμογή της στο κάλυμμα του πλεχτού (από ιτιά ή άλλο ανάλογο υλικό) καλαθιού.

Ακριβώς η ύπαρξη του συνδετήρα αυτού δείχνει ότι η κλειδαριά δεν μπορεί να ανήκε σε κιβωτίδιο από ξύλο, διότι σε κείνο δεν θα ήταν δυνατό να προσηλωθεί. Εκτός από αυτό η διαμόρφωση της κλειδαριάς σε θήκη υποδηλώνει ότι ήταν προσαρτημένη και όχι ενσωματωμένη στο τοίχωμα κιβωτιδίου. Κατά κανόνα οι χάλκινες και σιδερένιες κλειδαριές από ξύλινα κιβωτίδια, οι οποίες έχουν βρεθεί σε υστεροελληνιστικούς και ρωμαϊκούς τάφους, δεν έχουν τη μορφή θήκης, αλλά είναι ορθογώνια ελάσματα με ευθείες ή καμπύλες πλευρές, ενώ σπανιότερα απαντώνται και κυκλικά ελάσματα. Είναι δηλαδή ελασμάτινες επενδύσεις του κύριου μηχανισμού λειτουργίας της κλειδαριάς, ο οποίος ενσωματώνεται στο ξύλο.

Τη λαβή του καλαθιού αποτελούσε μία χάλκινη πλεχτή αλυσίδα, του τύπου θηλιά με θηλιά, από την οποία διασώθηκαν δύο τεμάχια. Στο άκρο του μεγαλύτερου τεμαχίου είναι περασμένος ένας σχεδόν ακέραιος διχαλωτός συνδετήρας, ίδιου τύπου με τον συνδετήρα στο άκρο της πόρπης. Το δεύτερο τεμάχιο είναι η καταληκτήρια θηλιά του άλλου άκρου της αλυσίδας. Ο διχαλωτός συνδετήρας που θα περνούσε από αυτήν σώζεται ελλιπώς και χωριστά.

Όμοια χάλκινη κλειδαριά με πόρπη, μάνταλο, πλεχτή αλυσίδα και άλλα εξαρτήματα προέρχεται από ταφή σε σαρκοφάγο του 1ου αι. μ.Χ. στην Πάτρα: Π. Αγαλλοπούλου, ΑΔ 29 (1973-1974), Χρονικά, σ. 369, Πίν. 236 β (και στην περίπτωση αυτή η κλειδαριά και τα υπόλοιπα εξαρτήματα πρέπει να ανήκαν σε ψάθινο καλαθάκι και όχι σε ξύλινη κίστη). Δύο μικρά καλαθάκια με κάλυμμα για καλλυντικά, πλεγμένα με βέργες ιτιάς και εφοδιασμένα με χάλκινη κλειδαριά και άλλα χάλκινα εξαρτήματα, έχουν βρεθεί σε τάφο των μέσων του 4ου αι. μ.Χ. στη Δυτική Ευρώπη (Nörvenich-Dorweiler, Erftkreis): W. Gaitzsch, *Antike Korb- und Seilerwaren*, 1986, σ. 85, εικ. 19, με βιβλιογραφία και άλλα παραδείγματα.

Γενικά για τις κλειδαριές βλ. J. Fink, *Der Verschluss bei den Griechen und Römern*, 1890. Για χάλκινες επενδύσεις κλειδαριών από ξύλινα κιβωτίδια, από τα οποία διασώθηκαν και άλλα χάλκινα εξαρτήματα, συχνά και πλεχτές αλυσίδες του τύπου θηλιά με θηλιά, βλ.: Δαβάρας, σ. 134 κ.ε., τάφος 1, αριθ. 1/4-1/10, πίν. 36 β-γ και ε (από τάφο του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.), σ. 148 κ.ε., τάφος 2, αριθ. 1/21-1/24, πίν. 38 β (από τάφο με νόμισμα της εποχής του Βεσπασιανού (69-79 μ.Χ.), όπου και βιβλιογραφία. Carington Smith, σ. 282 κ.ε., αριθ. 81-95, εικ. 6, πίν. 40 c και 41 a (από τάφο του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). Mackworth Young, σ. 86, τάφος 5, αριθ. 17 και 18, πίν. 25.2, 26.1, 27.2, σ. 89, τάφος 14, αριθ. 10, πίν. 32.5 (από τάφους του 1ου αι. μ.Χ.). Φ. Ζαφειροπούλου, ΑΔ 29 (1973-1974), Χρονικά, σ. 525 κ.ε., αριθ. 1-2, Πίν. 341 ε και 342 α (από ρωμαϊκό τάφο στο Κάλλιον). W. Hoepfner, AA 1970, σ. 210-213 (των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων). K. Vierneisel (εκδ.), *Römisches im Antikenmuseum*, 1978, σ.

184, αριθ. 240 (από ταφή του πρώιμου 1ου αι. μ.Χ.). Raeder, σ. 39 κ.ε., αριθ. 108-110, εικ. 24 (από τάφο των αρχών του 1ου αι. μ.Χ.). Meligunis Lipára, σ. 70 και 264 κ.ε., τάφος 211, πίν. CCXVIII, 3-9 και 11-17 (ταφή του 1ου-2ου αι. μ.Χ.), σ. 45 και 265, τάφος 121, πίν. CCXVIII, 10 (ταφή του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ.), σ. 193 και 266, τάφος 531, πίν. CCXIX, 1-3 (ταφή του 2ου αι. μ.Χ.), σ. 184 και 266, τάφος 505, πίν. CCXI (ταφή της εποχής των Φλαβίων). Mercando, σ. 103 και 123, τάφος 1, εικ. 22 και 24 (ταφή των αρχών του 1ου αι. μ.Χ.). Γ. Τζεδάκις, ΑΔ 33 (1978), Χρονικά, σ. 373, Πίν. 192 στ. J.H. Holverda, *Romeinsch Kunsthandwerk uit Heerlen*, Oudh. Med. 11 (1930), σ. 12 κ.ε., εικ. 12 (αρκετά υπολείμματα ξύλινου κιβωτιδίου με χάλκινη κλειδαριά του 2ου αι. μ.Χ.). H. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, III, Bonn 1986, σ. 192, αριθ. 530, πίν. 159. Σε επιτύμβιο ανάγλυφο του 2ου-3ου αι. μ.Χ. απεικονίζεται κιβωτίδιο εφοδιασμένο με κλειδαριά: G.M.A. Richter, *The Furniture of the Greeks, Etruscan and Romans*, 1966, σ. 114, εικ. 582. Σε επιτύμβια στήλη του τέλους του 1ου ή των αρχών του 2ου αι. μ.Χ., από την Ακουιλήια, με απεικόνιση του εργαστηρίου ενός μεταλλουργού, παριστάνεται και μία ορθογώνια, με καμπύλες τις πλευρές επένδυση κλειδαριάς: G.Zimmer, *Römische Berufsdarstellungen*, 1982, σ. 186 κ.ε., αριθ. 122. Πολύ χρήσιμη για τη μελέτη των αρχαίων κλειδαριών είναι η εργασία του K.N. Καζαμιάκη, *Horos* 8-9 (1990-91), σ. 32 κ.ε.

12. (ΜΩ 363). Αργυρό κοχλιάριο για καλλυντικά (Πίν. 42 γ, αριστερά).

Σωζ. μήκ. 0,121 μ.

Λείπει το ανώτερο άκρο. Το στέλεχος είναι κυκλικής διατομής, με μυτερό το κάτω άκρο.

Βλ. παρόμοια οστέινα κοχλιάρια από την Κόρινθο, του 1ου ή 2ου αι. μ.Χ.: Davidson, σ. 181 και 184, αριθ. 1328-1330, πίν. 82.

13. (ΜΩ 362). Μολύβδινη κυλινδρική πυξίδα με πώμα (Πίν. 55 β).

Διάμ. πώμ. 0,049 μ.

Είναι σπασμένη, ελλιπής και σε πολύ κακή κα-

τάσταση διατήρησης. Η βάση είναι επίπεδη και το σώμα κυλινδρικό, ελαφρώς ευρύτερο στο κάτω τμήμα. Το πώμα είναι επίπεδο με κάθετο περιχειλίσμα και μικρή κυλινδρική λαβή.

Τέτοιες πυξίδες βρίσκονται συχνά σε υστεροελληνιστικούς και ρωμαϊκούς τάφους. Πρβλ. E. Breccia, *Catalogue général des antiquités égyptiennes (Musée d' Alexandrie), La necropoli di Sciatbi, I*, 1912, σ. 174 κ.ε., αριθ. 554, εικ. 105. Τάφος Βεροίας, σ. 39, αριθ. M 922, M 923, M 924, σ. 71, αριθ. M 961, πίν. 14. Av. Χρυσοστόμου, Μακεδονικά 23 (1983), σ. 216 κ.ε., αριθ. 1-3, εικ. 16, όπου και άλλα παραδείγματα και όπου αναφέρεται επίσης ότι ανάλογα αγγεία των ελληνιστικών χρόνων για λατρευτική χρήση έχουν ταυτιστεί από τον Γ.Ι. Δεσπίνη, Ανδριάς ιερείας εκ Μεσσηνίας, Χαριστήριοις εις Av. K. Ορλάνδον, B, 1965, σ. 220 κ.ε. με τις *λιβανωτίδες* ή *λιβανωτρίδες*. McFadden, σ. 469, αριθ. 12, πίν. XXXVII. Mackworth Young, σ. 92, τάφος 22, αριθ. 7, πίν. 37.7 (χάλκινη).

14. (ΜΩ 332). Είκοσι πέντε τρίλοβα φύλλα με μεσαία πτύχωση σε κάθε λοβό από πολύ λεπτό χρυσό έλασμα (Πίν. 55 γ). Μήκ. 0,044 μ.

Τα περισσότερα σώζονται ελλιπώς.

Πρβλ. Παπαποστόλου, σ. 6 κ.ε., αριθ. 1 β, πίν. 4 β (41 φύλλα από ταφή του 4' τετάρτου του 1ου αι. μ.Χ.), όπου και άλλα παραδείγματα, καθώς και για την πιθανότητα να κοσμούσαν ένδυμα. U. Gehrig, *Antiken aus Berliner Privatbesitz, Antikenmuseum Berlin, Ausstellung Dez. 1975-Feb. 1976* (1975), αριθ. 329.

15. (ΜΩ 331 α-β). Ζεύγος χρυσών ενωτίων (Πίν. 42 α, δεξιά).

Τετράγωνη θήκη, διαστ. 0,007x0,007 μ., συγκρατεί ψήφο από αδιαφανή υαλόμαζα βαθυπράσινου χρώματος. Από λεπτό σύρμα, προσαρμοσμένο στην πίσω πλευρά της θήκης, κρέμονται δύο ραβδάκια με σφαιροειδές το κάτω άκρο. Τό επάνω άκρο τους σχηματίζει διπλή θηλιά και στη συνέχεια ελίσσεται γύρω από το κύριο στέλεχος. Σε σχήμα πλαγιαστού S είναι διαμορφωμένο το στέλεχος ανάρτησης.

Ο απλός αυτός τύπος ενωτίων απαντάται από τον 1ο έως τον 3ο αι. μ.Χ. Πρβλ. Carington Smith, σ. 285, αριθ. 108, πίν. 42 e, με βιβλιογραφία.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ο λύχνος ΜΩ 318 και το μυροδοχείο ΜΩ 317 οδηγούν στη χρονολόγηση του τάφου 23 στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ. Την ίδια εποχή έγινε και η ταφή στον δίδυμο με αυτόν τάφο με βάση το μυροδοχείο ΜΩ 329 από τα παραμερισμένα οστά στον αβαθή λάκκο στο βόρειο άκρο του τάφου 24.

Όπως το άνοιγμα και στη συνέχεια το γέμισμα με χώμα του τάφου 37 και το μπάζωμα επάνω από αυτόν είναι δυνατόν να συνδεθούν με την κατασκευή του τάφου 18 και όπως το γέμισμα με ποικίλο υλικό του τάφου 22 μπορεί να συσχετιστεί με την επαναχρησιμοποίηση του τάφου 21 την εποχή του Αυγούστου, έτσι και η πλήρωση με χώμα και ποικίλο υλικό του τάφου 23 και η σχεδόν ολοσχερής καταστροφή του δίδυμου με αυτόν τάφο έχουν άμεση σχέση με την κατασκευή του τάφου 24. Επί πλέον φαίνεται αρκετά πιθανόν ότι οι επεμβάσεις στον τάφο 36, κυρίως η τοποθέτηση επάνω από αυτόν του επιτύμβιου κύβου ΜΩ 212 με τα τεμάχια από πωρόλιθους και πώρινες πλίνθους γύρω του, συνδέονται τόσο με την επαναχρησιμοποίηση του τάφου 21, όσο και με την κατασκευή του τάφου 24, διότι η πλίνθος στην ανατολική πλευρά του επιτύμβιου κύβου φράζει ακριβώς το διάστημα ανάμεσα στον βόρειο τοίχο του ταφικού περιβόλου και στην πλίνθο στη συνέχεια του γείσου στη δυτική πλευρά του τάφου 24 (Σχέδ. 17).

Όταν ανοίχτηκε και στη συνέχεια μπαζώθηκε ο τάφος 23, τα οστά και τα κτερίσματα της ταφής παραμερίστηκαν απλώς και χωρίς τάξη στο νότιο άκρο του τάφου. Αντιθέτως, τα οστά και το μυροδοχείο ΜΩ 329 από τον δίδυμο του τάφο τοποθετήθηκαν με τάξη –πράγμα που προδίδει και εκδήλωση ιδιαίτερου σεβασμού– σε αβαθή λάκκο στο βόρειο άκρο του τάφου, που κατασκευάστηκε εν μέρει στη θέση του, δηλαδή του τάφου 24. Η περίπτωση αυτή είναι ανάλογη με του τάφου 21, κατά την επανα-

χρησιμοποίηση του οποίου την εποχή του Αυγούστου τα οστά και τα κτερίσματα από την πρώτη ταφή, των μέσων του 2ου αι. π.Χ., συγκεντρώθηκαν σε αβαθή λάκκο στο νότιο άκρο του τάφου, με μόνη διαφορά ότι εδώ δεν διαπιστώθηκε προσεκτική και με τάξη τοποθέτηση των οστών.

Εκτός από τη συγκέντρωση των οστών της προγενέστερης ταφής σε αβαθή λάκκο υπάρχουν και άλλες ομοιότητες στην πρακτική που ακολουθήθηκε κατά την ύστερη ταφή στους τάφους 21 και 24. Και στις δύο περιπτώσεις προηγήθηκε καύση της νεκρής και τοποθέτηση των οστών σε αγγείο (πιθανώς σε χάλκινη κάλπη στον τάφο 21 και σε πήλινο αμφορέα στον τάφο 24) και χρησιμοποίηση ξύλινου φορτίου. Επί πλέον δεν πρέπει να είναι τυχαίο το γεγονός ότι στα κτερίσματα και των δύο ταφών περιλαμβάνεται μία πήλινη οينوχόη (ΜΩ 296 στον τάφο 21 και ΜΩ 320 στον τάφο 24), αν και διαφορετικού σχήματος, που ίσως σχετίζεται με το ράντισμα με κρασί των καταλοίπων της νεκρικής πυράς. Της ίδιας εποχής πρέπει να είναι και η ταφή σε αμφορέα στο Αίγιο, η οποία συνοδευόταν από πήλινη οينوχόη ίδιου τύπου με την ΜΩ 320 και από πήλινα και γυάλινα μυροδοχεία¹⁸⁷.

Κατά πάσαν πιθανότητα ο τάφος 24, για την κατασκευή του οποίου η επιτύμβια στήλη ΜΩ 221, του 1ου αι. π.Χ., προσφέρει τον *terminus post quem*, ανήκει στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι τύποι στους οποίους ανήκουν τα γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 321-325 και ΜΩ 328 υπάρχουν ήδη ή εμφανίζονται την εποχή του Αυγούστου. Τα πλησιέστερα παράλληλα για τα μυροδοχεία αυτά προέρχονται από τον τάφο στην Πριήνη¹⁸⁸, των αρχών του 1ου αι. μ.Χ., και από τάφο στην Πάτρα¹⁸⁹, του α' τετάρτου του 1ου αι. μ.Χ. Αλλά η στενή ομοιότητα του μυροδοχείου ΜΩ 324 με το μυροδοχείο ΜΩ 268 από τον τάφο 13, που χρονολογείται στο β' μισό του 1ου αι. μ.Χ., οδηγεί σε υστερότερη χρονολόγηση του τάφου 24, η οποία επιβεβαιώνεται και από την πήλινη οينوχόη ΜΩ 320.

Μυροδοχεία με χείλος βαρύ, αναδιπλωμένο και πεπλατυσμένο στην επάνω επιφάνεια απαντώνται στις συρο-παλαιστινιακές ακτές και στην Κύπρο¹⁹⁰. Την ίδια διαμόρφωση του χείλους παρουσιάζει και η πλειονότητα των γυάλινων μυροδοχείων από τον τάφο στην Πριήνη¹⁹¹. Η ανατολική προέλευση και των μυροδοχείων ΜΩ 324 και 325 (Πίν. 54 α) είναι πολύ πιθανή. Ομοίως, η διαμόρφωση του χείλους των μυροδοχείων ΜΩ 321-323 (Πίν. 54 γ) φαίνεται να υποδεικνύει την προέλευσή τους από εργαστήριο στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Το κάπως ακανόνιστο, στιλβωμένο χείλος του μυροδοχείου ΜΩ 328 (Πίν. 54 β, δεξιά) υποδηλώνει ιταλική προέλευση¹⁹².

Δεδομένου ότι η χάλκινη κλειδαριά και τα υπόλοιπα εξαρτήματα του καλαθιού ΜΩ 361 βρέθηκαν στη ΝΑ. γωνία του τάφου μαζί με τα γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 322 και 323, είναι πιθανόν ότι τα δύο αυτά μυροδοχεία ήταν τοποθετημένα μέσα στο καλαθάκι. Επρόκειτο δηλαδή για ένα είδος σημερινού «nécessaire», το οποίο προστάτευε τα εύθραυστα γυάλινα αγγεία κατά τη μεταφορά τους και ασφάλιζε τα πολύτιμα μυρωδικά που περιείχαν.

Το κοχλιάριο ΜΩ 363 είναι κατάλληλο για τη χρησιμοποίηση καλλυντικών σε μορφή αλοιφής ή πούδρας. Δεδομένου ότι βρέθηκε στο βόρειο άκρο του τάφου, ίσως σχετίζεται με το γυάλινο μυροδοχείο ΜΩ 321, που ήταν στη ΒΔ. γωνία. Πούδρα ρόδινου χρώματος (από ώχρα) έχει βρεθεί π.χ. σε γυάλινο μυροδοχείο σε τάφο του β' μισού του 1ου αι. μ.Χ. στην Κνωσό¹⁹³.

187. Φ.Μ. Πέτσας, ΑΔ 26 (1971), Χρονικά, σ. 179, τάφος 3, Πίν. 162 α, αριστερά (η οينوχόη).

188. Platz-Horster, σ. 64 κ.ε., αριθ. 119, 121-124.

189. Παπαποστόλου, σ. 25 κ.ε., αριθ. 21 α-στ, 22 α-ε.

190. Βλ. Carington Smith, σ. 275, με βιβλιογραφία.

191. Platz-Horster, ό. π.

192. Βλ. Hayes, σ. 146, αριθ. 628, πίν. 41. Πρβλ. και το χείλος των μυροδοχείων: Bermond Montanari, σ. 19, αριθ. 19-22, σ. 30, αριθ. 45, 49, σ. 32, αριθ. 39, 40, 46, 48, 52.

193. Carington Smith, σ. 270, αριθ. 2 και σ. 293 (ανάλυση της πούδρας).

Ο Israeli θεωρεί σιδωνιακά προϊόντα δύο οινοχοϊσκες άγνωστης προέλευσης στο μουσείο Haaretz, του 1ου-2ου αι. μ.Χ., οι οποίες φέρουν την ίδια ανάγλυφη διακόσμηση του πλεχτού περιβλήματος με τον αμφορίσκο ΜΩ 327 (Πίν. 54 β, αριστερά) και σημειώνει ότι το σχέδιο του κεντρικού στεφανιού εμφανίζεται και σε άλλα σιδωνιακά αγγεία¹⁹⁴. Οινοχοϊσκες με ίδια διακόσμηση απαντώνται και στην Ακουιλία¹⁹⁵. Το πραγματικό ψάθινο (ή καλαμένιο ή από λυγαριά) περίβλημα γυάλινων αγγείων είναι μία συνήθεια που διατηρείται έως τις μέρες μας σε πολλές περιοχές της Μεσογείου¹⁹⁶. Ένας μικρός γυάλινος αμφορέας του 1ου-2ου αι. μ.Χ. από το Fayûm, σήμερα στο Römisch-Germanisches Zentralmuseum στο Mainz, διατηρήθηκε σε πλεχτό καλαθάκι με κάλυμμα¹⁹⁷. Το Μουσείο Μπενάκη κατέχει ένα γυάλινο αγγείο μέσα σε καλοδιατηρημένο πλεχτό ψάθινο περίβλημα του 3ου-5ου αι. μ.Χ. από την Αίγυπτο¹⁹⁸.

Το φιαλίδιο ΜΩ 326 (Σχέδ. 41· Πίν. 54 δ) ανήκει στην κατηγορία των φυσητών σε πολυμερή μήτρα εξαγωνικών αγγείων με ανάγλυφη διακόσμηση και με μία λαβή ή χωρίς λαβή. Τα αγγεία αυτά θεωρούνται σιδωνιακά προϊόντα και συνδέονται συχνά με το εργαστήριο του ναυαρχού Ερνίνωνος, αν και όλα τα σωζόμενα φιαλίδια είναι ανυπόγραφα¹⁹⁹. Στα εξαγωνικά φιαλίδια από το εργαστήριο του Ερνίνωνος επαναλαμβάνεται σταθερά η διακόσμηση της βάσης με τους τρεις ομόκεντρους κύκλους και το γλωσσωτό θέμα στο κατώτερο τμήμα του σώματος, ενώ τα διάχωρα κοσμούνται συνήθως με σχηματοποιημένα φυτικά θέματα, όπως στο φιαλίδιο ΜΩ 326 και σε άλλα από την ίδια μήτρα²⁰⁰, ή με φυτικά θέματα, αγγεία και σπλεγγίδες²⁰¹. Η διακόσμηση του ώμου συνίσταται, ανάλογα με το τμήμα της μήτρας που χρησιμοποιήθηκε, από εναλλασσόμενα ανθέμια, όπως στο φιαλίδιο ΜΩ 326 και σε άλλα από την ίδια μήτρα²⁰², ή από γλωσσωτό θέμα, όμοιο με εκείνο στο κάτω τμήμα του σώματος²⁰³, ή από ανθέμια και οικόσιτα ζώα²⁰⁴. Οι γνώμες ως προς την ανατολική ή δυτική προέλευση εξαγωνικών φιαλιδίων, τα οποία φέρουν στα διάχωρα ανάγλυφα κεφάλια και προσωπεία, δίστανται²⁰⁵. Ως προς το φιαλίδιο ΜΩ 326 όλα τα στοιχεία που συνιστούν τη διακόσμησή του –οι ομόκεντροι δακτύλιοι, το γλωσσωτό θέμα, η οργάνωση της διακόσμησης στο σώμα σε διάχωρα που επιστέφονται από αέτωμα και από τόξο, τα ανθέμια– απαντώνται σε σιδωνιακά προϊόντα που σχετίζονται με το εργαστήριο του Ερνίνωνος²⁰⁶. Η ακμή του εργαστηρίου αυτού στη Σιδώνα τοποθετείται στον πρώιμο 1ο αι. μ.Χ.²⁰⁷.

194. Israeli, σ. 39 κ.ε., αριθ. 8a και 8b, εικ. 12-13.

195. Calvi, σ. 100 και 105, αριθ. 246, πίν. 16:4 (50-150 μ.Χ.).

196. Για απεικονίσεις γυάλινων αγγείων με πλεχτό περίβλημα σε πίνακες του 17ου αι. βλ. JGS 13 (1971), σ.110, εικ. 31-32.

197. Βλ. W. Gaitzsch, *Antike Korb- und Seilerwaren*, 1986, σ. 18, εικ. 1 και 22.

198. Ch.W. Clairmont, *Benaki Museum: Catalogue of Ancient and Islamic Glass*, 1977, αριθ. 89 b (αριθ. ευρ. 3058).

199. Για τα φυσητά σε μήτρα σιδωνιακά προϊόντα βλ. Hayes, σ. 32 κ.ε., ιδιαίτερα για τα εξαγωνικά φιαλίδια σ. 33, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Matheson, σ. 43-48 και ιδιαίτερα τα φιαλίδια αριθ. 119, 120, 122 και την οινοχοϊσκη αριθ. 123.

200. Βλ. Matheson, σ. 45, αριθ. 119, όπου και άλλα παραδείγματα από την ίδια μήτρα.

201. Βλ. π.χ. *Catalogue of the Constable-Maxwell Collection of Ancient Glass*, Sotheby Parke Bernet 1979, σ. 102, αριθ. 175 (πιθανώς από το εργαστήριο του Ερνίνωνος. 1ος αι. μ.Χ.). J. Hayward, JGS 4 (1962), σ. 53, αριθ. 7, εικ. 8 (πιθανώς από τη Συρία. 1ος ή 2ος αι. μ.Χ.) = Matheson, σ. 46, αριθ. 120 (1ος αι. μ.Χ.).

202. Matheson, σ. 46, αριθ. 119.

203. Israeli, σ. 37, αριθ. 5, εικ. 8 (1ος αι. μ.Χ.).

204. Matheson, σ. 46, αριθ. 120.

205. Israeli, σ. 39, αριθ. 7a και 7b (Σιδωνιακά). Carington Smith, σ. 278 κ.ε., αριθ. 62, εικ. 6, πίν. 39 b (ανατολικής προέλευσης). G. Davidson Weinberg, *Glass Vessels in Ancient Greece. Their History Illustrated from the Collection of the National Archaeological Museum*, Athens 1992, σ. 125, αριθ. 96, με βιβλιογραφία και αναφορά και σε δυτικά προϊόντα.

206. Βλ. Israeli, σ. 37 κ.ε., αριθ. 5, εικ. 8, με βιβλιογραφία.

207. Βλ. D.B. Harden, *Two Tomb-Groups of the First Century A.D. from Yahmour, Syria, and a Supplement to the List of Romano-Syrian Glasses with Mould-Blown Inscriptions*, Syria 24 (1944-1945), σ. 86. Η άποψη αυτή έγινε αποδεκτή και από τον

Έχει υποστηριχθεί ότι ο Εννίων και άλλοι συνάδελφοί του υαλουργοί κατά τη σταδιοδρομία τους μετανάστευσαν στην Ιταλία και ίδρυσαν εκεί εργαστήρια υαλουργίας²⁰⁸. Η ανατολική προέλευση του φιαλιδίου ΜΩ 326 μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη, δεδομένου ότι προήλθε από την ίδια μήτρα με άλλα φιαλίδια, για τα οποία δεν αμφισβητείται ότι είναι ανατολικά προϊόντα²⁰⁹.

Μεταγενέστερα χάλκινα και πήλινα αγγεία δείχνουν με το σχήμα και την οργάνωση της διακόσμησης τους φανερή επίδραση των γυάλινων εξαγωνικών φιαλιδίων²¹⁰.

ΤΑΦΟΣ 20

Ο κιβωτιόσχημος τάφος 20²¹¹ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Z-Z1· Πίν. 56 α) κατασκευάστηκε παράλληλα προς τη δυτική πλευρά του κτιστού πώρινου βάθρου με την προσθήκη μεγάλων τεμαχίων από πωρόλιθους για το μακρύ δυτικό και το στενό βόρειο τοίχωμα. Το τελευταίο συμπληρώθηκε με μία θραυσμένη στο κάτω άκρο μαρμάρινη επιτύμβια στήλη (ΜΩ 205). Ο βόρειος πωρόλιθος του δυτικού τοιχώματος διασώζει αναθύρωση στη μία στενή πλευρά. Ως νότιο τοίχωμα του τάφου χρησίμευσε ο αντίστοιχος τοίχος του ταφικού περιβόλου. Η επάνω επιφάνεια του τάφου ήταν στο ίδιο επίπεδο με τη σωζόμενη επιφάνεια του βάθρου και του νότιου τοίχου του περιβόλου. Οι καλυπτήριες πλάκες είχαν αφαιρεθεί.

Ο νεκρός είχε ενταφιαστεί σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς Ν., ενώ στο νότιο άκρο του τάφου βρέθηκαν παραμερισμένα οστά από προγενέστερη ταφή. Κοντά στον δεξιό πήχyu του νεκρού της ύστερης ταφής ήταν ένα άωτο κύπελλο (ΜΩ 295). Ένα αργυρό νόμισμα (Ν 82) βρέθηκε επάνω στον αριστερό μηρό, ένα χάλκινο (Ν 83) κοντά στον δεξιό βραχίονα, άλλο χάλκινο νόμισμα (Ν 84) μέσα στη στοματική κοιλότητα και ένα ακόμα (Ν 85) προήλθε από την επίχωση του τάφου. Επάνω στο δάπεδο, το οποίο απετελείτο εν μέρει από προεξέχοντες πωρόλιθους του τρίτου εκ των άνω δόμου του βάθρου και εν μέρει από χώμα, βρέθηκαν λίγα κομμάτια από σιδερένια καρφιά.

Σε επαφή με την εξωτερική ΒΔ. γωνία του τάφου βρέθηκαν μία λάγυνος (ΜΩ 401) και δύο ατρακτόςχημα μυροδοχεία (ΜΩ 402 και 403). Ίσως ήταν κτερίσματα της πρώτης ταφής και απορρίφθηκαν έξω από τον τάφο κατά την επαναχρησιμοποίησή του.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

(ΜΩ 205). Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο με αέτωμα ανάγλυφο στην τρι-	γωνική κορυφή, ελλειπής κάτω ²¹² (Πίν. 56 β). Σωζ. ύψ. 0,635, πλ. 0,355-0,40, πάχ. 0,115 μ. Ύψ.

Vessberg, σ. 126. Για τον Εννίωνα βλ. και: G. Lehrer, Ennion. A First Century Glassmaker. Haaretz Museum, Glass Museum, 1979.

208. Για τη θεωρία αυτή που υποστηρίχτηκε από τον D.B. Harden βλ. στον Hayes, σ. 32 και σημ. 2 με βιβλιογραφία και σ. 29 κ.ε. για μία άλλη πιθανή ερμηνεία.

209. Matheson, σ. 45, αριθ. 119. Th.S. Buechner, Ancient Glass in the Corning Museum. Archaeology 5 (1952), σ. 218, εικ. επάνω αριστερά. Israeli, 37 κ.ε., αριθ. 5, εικ. 8. Ως προς το χεῖλος πρβλ. Matheson, σ. 46, αριθ. 120.

210. Βλ. J.W. Hayes, Greek, Roman, and Related Metalware in the Royal Ontario Museum. A Catalogue, 1984, σ. 112, αριθ. 176 και 177 (χάλκινα φιαλίδια από την Αίγυπτο, γύρω στα 50-250 μ.Χ.). U. Mandel, Kleinasiatische Reliefkeramik der mittleren Kaiserzeit. Die "Oinophorengruppe" und Verwandtes, 1988, σ. 30, πίν. 1-2.

211. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2, πλ. 0,60, βάθ. 0,75 μ.

212. Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 10.

γραμμμάτων 0,028-0,032 μ. Το Ο έχει ύψος 0,02 μ.

*Δημαρέτη
Σωφίλου.*

Η επιγραφή χρονολογείται στον 2ο αι. π.Χ.

Κτερίσματα προγενέστερης ταφής

1. (ΜΩ 401). Άβαφη λάγνυος (Πίν. 57 β).

Σωζ. ύψ. 0,245, διάμ. βάσ. 0,105 μ.

Λείπουν η λαβή, το ανώτερο τμήμα του λαιμού μαζί με το χείλος, τμήμα από τη βάση και από το σώμα. Πηλός ροδοκάστανος με λίγες προσμίξεις. Βάση χαμηλή κωνική. Σώμα αμφικωνικό με σχεδόν ισούπη τα δύο τμήματα. Ο λαιμός στενεύει ελαφρά προς τα επάνω.

Πρβλ. M. Bucovala, Necropole elenistice la Tomis, 1967, σ. 67, αριθ. α, σ. 70, αριθ. α (2ος αι. π.Χ.). Βλ. και παραπάνω τις λαγύνους ΜΩ 405 και 406 (τάφος 36).

2. (ΜΩ 403). Ακέραιο ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 57 β, αριστερά).

Ύψ. 0,212 μ., διάμ. βάσ. 0,026, διάμ. χείλ. 0,032 μ.

Πηλός τεφρός. Λεπτές υπόλευκες ταινίες περιτρέχουν τον λαιμό και τό σώμα. Βάση χαμηλή κωνική, διακρινόμενη από το πόδι με αυλάκωση. Λαιμός ψηλός που ευρύνεται ελαφρά προς τα επάνω. Χείλος λοξότμητο.

Πρβλ. Bruneau, σ. 467, αριθ. 59.5, εικ. 78 (με συνενεργήματα του τέλους του 2ου αι. π.Χ.). Smetana-Scherrer, σ. 89, αριθ. 719 (μέσα έως τέλος 2ου αι. π.Χ.). Ι.Α. Παπαποστόλου, ΑΔ 32 (1977), Μελέτες, σ. 334 κ.ε., αριθ. 37, Σχέδ. 12, Πίν. 118 α (γ' τέταρτο 2ου αι. π.Χ.). Λιλιμπάκη-

Ακαμάτη, σ. 138 και 212, αριθ. 79, πίν. 6 (από ταφή αμέσως μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.).

3. (ΜΩ 402). Μυροδοχείο με πόδι (Πίν. 57 β, δεξιά).

Σωζ. ύψ. 0,101, διάμ. βάσ. 0,022 μ.

Λείπει το ανώτερο τμήμα του λαιμού μαζί με το χείλος. Πηλός καστανός. Βάση δακτυλιόσχημη, κακοπλασμένη. Πόδι ψηλό, σώμα σχεδόν σφαιρικό. Το τοίχωμα του μυροδοχείου είναι παχύ.

Πρβλ. Bruneau, σ. 511, σ. 512, αριθ. 188.72, εικ. 205 (από ταφή του β' μισού του 2ου-αρχών 1ου αι. π.Χ.).

Κτερίσμα ύστερης ταφής

(ΜΩ 295). Ακέραιο βαθύ άωτο κύπελλο (Πίν. 57 γ, δεξιά).

Ύψ. 0,074, διάμ. βάσ. 0,021, διάμ. χείλ. 0,07 μ.

Πηλός καστανέρυθρος. Βάση ελαφρά κοίλη. Στο σώμα οριζόντιες αυλακώσεις. Χείλος δακτυλιόσχημο.

Πρβλ. Robinson, σ. 68, αριθ. K 99 και K 101, πίν. 14 (από στρώμα των μέσων του 3ου αι. μ.Χ.).

Αργυρό νόμισμα

N 82. Οβολός Λοκρών.

Βλ. SNG Cor., αριθ. 63, γύρω στα 338-300 π.Χ.

Χάλκινα νομίσματα

N 83. Θηβών, συμμαχική κοπή.

Βλ. SNG Cor, αριθ. 384, γύρω στα 244-197 π.Χ.

N 84. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

N 85. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Εάν πράγματι η λάγνυος ΜΩ 401 και τα δύο μυροδοχεία ΜΩ 402 και 403, που βρέθηκαν έξω από τον τάφο 20, σχετίζονται με την πρώτη ταφή, αυτή μπορεί να χρονολογηθεί στο β' μισό του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ. Η ύστερη ταφή με βάση το κύπελλο ΜΩ 295 ανήκει στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. Τα χάλκινα νομίσματα ήταν προ πολλού εκτός κυκλοφορίας, όταν τοποθετήθηκαν στον τάφο.

ΤΑΦΟΣ α

Κοντά στη ΒΔ. γωνία του ταφικού περιβόλου και σε επαφή με τον μεσαίο από τους τρεις σωζόμε-

νους δόμους του βόρειου τοίχου αποκαλύφθηκε ένας οξυπύθμενος αμφορέας (ΜΩ 404), τοποθετημένος πλαγιαστά και με το στόμιο προς Ν. Ο αμφορέας ήταν σπασμένος σε πολλά κομμάτια. Στο χώμα που περιείχετο σε αυτόν βρέθηκε μόνον ένα πολύ μικρό κομμάτι οστού. Κατά πάσαν πιθανότητα ο αμφορέας χρησιμοποιήθηκε για τήν ταφή βρέφους, αφού προηγουμένως κόπηκε κομμάτι από την κοιλιά του αγγείου. ΝΔ. από το στόμιο του αμφορέα βρέθηκε μία πήλινη λάγυνος (ΜΩ 408), τοποθετημένη όρθια.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 404). Κνιδιακός οξυπύθμενος αμφορέας (Πίν. 57 δ).

Ύψ. 0,55, διάμ. χείλ. 0,053 μ.

Είναι συγκολλημένος και από το σώμα λείπουν μικρά κομμάτια. Πηλός ανοικτός καστανός, επιφάνεια κιτρινοκάστανη. Χείλος δακτυλιόσχημο. Λαβές ταινιόσχημες, χωρίς σφράγισμα. Η κάτω απόληξη είναι κομβιόσχημη.

Προβλ. Grace, εικ. 64, τέταρτος από αριστερά (αρχές 1ου αι. π.Χ.). Χ. Μακαρόνας, ΑΔ 16 (1960), Χρονικά, Πίν. 78 γ.

2. (ΜΩ 408). Λάγυνος (Πίν. 57 ε).

Ύψ. 0,138, διάμ. βάσ. 0,162, διάμ. χείλ. 0,034 μ.

Είναι συγκολλημένη στον λαιμό και στη λαβή. Λείπει μικρό κομμάτι από το χείλος. Πηλός ρόδινος. Επίχρυσμα λευκό. Βαφή ερυθρωπή, απολεπισμένη σε μεγάλο βαθμό. Σώμα πιεσμένο αμ-

φικωνικό με τονισμένη την ακμή ανάμεσα στο κάτω και στο επάνω τμήμα, το οποίο είναι κυρτό. Λαιμός ευρύτερος στη βάση του. Χείλος δακτυλιόσχημο. Λαβή στρεπτή. Γραπτές ταινίες περιτρέχουν το χείλος, τη βάση του λαιμού, το σημείο ένωσης των δύο τμημάτων του σώματος και τη βάση. Ο ώμος διακοσμείται με τρία μεγάλα ημικύκλια και με φυτικούς κλάδους ανάμεσά τους.

Προβλ. ως προς το σχήμα: Α. Γιαννικουρή, Β. Πατσιαδά, Μ. Φιλήμονος, Χρονολογικά προβλήματα γραπτής κεραμικής από τη Ρόδο, Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Ρόδος 22-25 Μαρτίου 1989, Αθήνα 1990), σ. 175 κ.ε., αριθ. Π 2811 και Π 9077, πίν. 90 δ (β' μισό του 1ου αι. π.Χ.). Westholm, σ. 78, εικ. 29:1 (της Κυπριακής Ελληνιστικής II περιόδου, 150-50 π.Χ.). Για τις λαγύνους με λευκό επίχρυσμα βλ. και Smetana-Schetter, σ. 83 κ.ε.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ο εγχυτρισμός (τάφος α) μπορεί να χρονολογηθεί στον πρώιμο 1ο αι. π.Χ.

ΤΑΦΟΣ 19

Ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος 19²¹³ (Σχέδ. 17, 18 και 19, 58α, τομή Z-Z1· Πίν. 58 α) αποκαλύφθηκε ακριβώς στη ΝΔ. γωνία του ταφικού περιβόλου. Ως νότιο τοίχωμα του τάφου χρησίμευσαν οι δύο κατώτεροι δόμοι του πρόσθιου τοίχου του περιβόλου. Το βόρειο τοίχωμα αποτέλεσε ένα πώρινο μέλος από την επίστεψη ταφικού περιβόλου, το οποίο εδραζόταν σε μικρούς λίθους. Οι δύο μακριές πλευρές ήταν κτισμένες με μεγάλα τεμάχια πωρολίθων, μικρούς αργούς λίθους και τεμάχια κεραμίδων. Για την κάλυψη στο νότιο τμήμα του τάφου χρησιμοποιήθηκαν δύο επάλληλες πήλινες στρωτήρες κεραμίδες του κορινθιακού τύπου (ΜΩ 438 α-β). Ως μεσαία καλυπτήρια πλάκα ίσως είχε επαναχρησιμοποιηθεί μία μαρμαρίνη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη (ΜΩ 206), η οποία βρέθηκε εν μέρει επάνω

213. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 1,90, πλ. 0,50, βάθ. 0,80 μ.

στο δυτικό τοίχωμα του τάφου και εν μέρει επάνω στον τοίχο του περιβόλου. Η καλυπτήρια πλάκα στο βόρειο τμήμα είχε αφαιρεθεί.

Στην επίωση του τάφου περιείχοντο άβαφα όστρακα, λίγα μελαμβαφή, κομμάτια από ατρακτόσχημα μυροδοχεία και όστρακο από μεγαρικό σκύφο διακοσμημένο με φύλλα φτέρης²¹⁴ (Πίν. 58 β).

Ο σκελετός ήταν σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Ο νεκρός πρέπει να είχε ενταφιαστεί με το κεφάλι προς Β. Μοναδικά ευρήματα ήταν μεγάλος αριθμός από σιδερένια καρφιά, κατεστραμμένα από την οξείδωση, και ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 86).

Επάνω στο δυτικό τοίχωμα του τάφου βρέθηκε μία σπασμένη πήλινη οινόχόη (ΜΩ 294).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

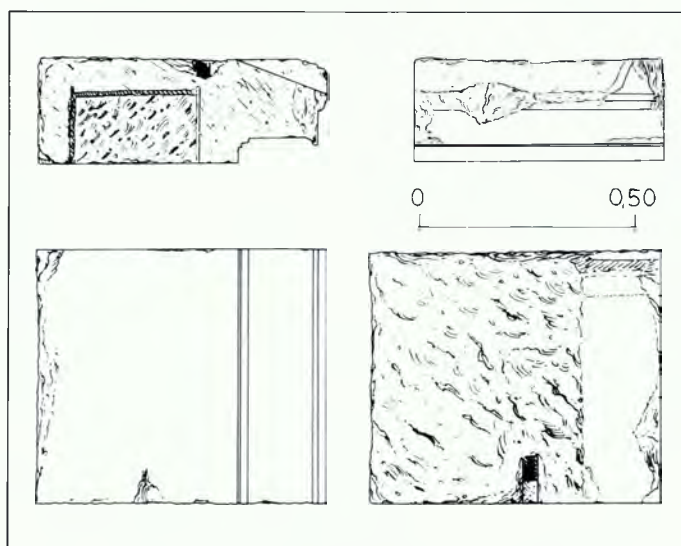
1. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Πώρινο μέλος από επίστεψη ταφικού περιβόλου (Σχέδ. 42).

Ύψ. 0,24, μήκ. 0,58, πλ. 0,66 μ.

Στην κύρια όψη σχηματίζεται κυμάτιο. Στην κορυφή σώζεται εν μέρει ένα ακροκέραμο. Στη μία στενή πλευρά υπάρχει αναθύρωση. Στην επάνω και στην κάτω επιφάνεια σώζεται από ένας ορθογώνιος τόρμος για τη σύνδεση με παρακείμενα μέλη.

Τρία παρόμοια μέλη είχαν επαναχρησιμοποιηθεί ως καλυπτήριες πλάκες σε τάφο του 4ου αι. π.Χ. στο Μάξι Ολυμπίας. Βλ. Α. Παρλαμά, ΑΑΑ V (1972), σ. 210, τάφος 13, εικ. 3.

2. (ΜΩ 206). Ορθογώνια ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από λευκόφαιο μάρμαρο, ελλειπής στην κάτω δεξιά γωνία²¹⁵ (Πίν. 59 α). Το κατώτερο άκρο είναι αδρά δουλεμένο για την ένθεση σε βάση.

Σχέδ. 42. Πώρινο μέλος από επίστεψη ταφικού περιβόλου.

214. Βλ. S.I. Rotroff, *The Athenian Agora XXII, Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Moldmade Bowls*, 1982, σ. 47, αριθ. 21, πίν. 4, 73 και 94 (περίπου 225-175 π.Χ.).

215. Πωλογιώργη, *Επιγραφές*, αριθ. 11.

Ύψ. 0,93, πλ. 0,415-0,42, πάχ. 0,17 μ. Ύψ. γραμμάτων 0,03 (το Ω)-0,039 μ. Τα Ο έχουν ύψος 0,03-0,035 μ.

*Ἡλιόδωρος
Θεοδότου
[Κ]ασσανδρεὺς.*

Η επιγραφή χρονολογείται στα τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.

3. (ΜΩ 438 α-β). Δύο πήλινες στρωτήρες κεραμίδες του κορινθιακού τύπου.

α) Είναι συγκολλημένη (Πίν. 59 β).

Μήκ. 0,66, πλ. 0,50, μέγ. πάχ. 0,07 μ.

Βλ. Α.Κ. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, Α', 1955, σ. 103, εικ. 57. β) Είναι σπασμένη και ελλιπής.

4. (ΜΩ 294). Οινοχόη (Πίν. 59 γ).

Ύψ. 0,189, διάμ. βάσ. 0,079, διάμ. χείλ. 0,046 μ.

Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και συμπληρωμένη κατά τόπους με γύψο. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα της λαβής. Πηλός ρόδινος. Επίχρυσμα λευκό. Βάση ταινιωτή με επίπεδη την κάτω επιφάνεια. Σώμα σφαιρικό. Στη βάση του λαιμού πλαστικός δακτύλιος. Χείλος παχύ, δακτυλίσχημο. Λαβή ταινιόσχημη με ραβδώσεις στη ράχη.

Πρβλ. McFadden, σ. 477, αριθ. 51, πίν. XLI (από ταφή του α' μισού του 1ου αι. μ.Χ.). J.W. Hayes, Roman Pottery in the Royal Ontario Museum. A Catalogue, 1976, σ. 35, αριθ. 168, πίν. 20 (συριακής προέλευσης).

Χάλκινο νόμισμα

N 86. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ο τάφος 19 είχε συληθεί, όπως δείχνει η αφαίρεση της καλυπτήριας πλάκας στο βόρειο τμήμα του. Κατά πάσαν πιθανότητα είχε χρησιμοποιηθεί μόνο για μία ταφή, εφόσον παραμερισμένα οστά δεν διαπιστώθηκαν. Τον *terminus post quem* για την κατασκευή του παρέχει η επιτύμβια στήλη ΜΩ 206, του τέλους του 2ου-αρχών του 1ου αι. π.Χ. Εάν η οινοχόη ΜΩ 294, η οποία βρέθηκε επάνω στο δυτικό τοίχωμα, ανήκε στα κτερίσματα του νεκρού, ο τάφος μπορεί να χρονολογηθεί στο α' μισό του 1ου αι. μ.Χ.

ΤΑΦΟΣ 17

Στο δυτικό τμήμα του ταφικού περιβόλου, ψηλότερα από τον λιθοσωρό επάνω από τις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 37, αποκαλύφθηκαν δύο πήλινες κυψέλες (ΜΩ 395 και 396) τοποθετημένες πλαγιαστά, έτσι, ώστε να εφάπτονται στα χείλη και με προσανατολισμό από Β. προς Ν. Στη θέση τους τις συγκρατούσε σειρά από μικρούς αργούς λίθους και ένα τεμάχιο από πωρόλιθο στη νότια πλευρά (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Ε-Ε1· Πίν. 60 α). Οι κυψέλες βρέθηκαν σπασμένες. Μέσα σ' αυτές υπήρχαν ελάχιστα λεπτά οστά. Συνεπώς είχαν χρησιμοποιηθεί για τον ενταφιασμό μικρού παιδιού. Η ταφή ήταν ακτέριστη. Δύο χάλκινα νομίσματα που βρέθηκαν, το ένα (N 87) επάνω στη βόρεια κυψέλη (ΜΩ 395) και το άλλο (N 88) επάνω στους μικρούς λίθους της ΒΔ. πλευράς, πιθανώς περιείχοντο στο χώμα με το οποίο είχαν καλυφθεί οι κυψέλες.

Κυψέλες για εγχυτρισμούς είναι γνωστές από τον Κεραμεικό²¹⁶. Δύο κυψέλες για ταφή παιδιού

216. Knigge, σ. 30 κ.ε., σ. 166, αριθ. 397 και 398, πίν. 70,8,9 και 70,10.

έχουν βρεθεί στην Αθήνα²¹⁷. Άλλη παιδική ταφή σε δύο κυψέλες, του τέλους του 4ου αι. π.Χ., αποκαλύφθηκε στον Ραμνούντα²¹⁸. Στη θέση Βρανά του Μαραθώνα ένα παιδί είχε ενταφιαστεί σε δύο κυψέλες κατά τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους²¹⁹.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 395). Κυψέλη (Πίν. 60 β).

Ύψ. 0,40, διάμ. βάσ. 0,22, διάμ. χείλ. 0,34 μ.

Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και συμπληρωμένη κατά τόπους με γύψο. Από το χείλος λείπει μικρό κομμάτι. Πηλός ρόδινος με τεφρό πυρήνα. Επίχρυσμα καστανό. Βάση επίπεδη. Σώμα κυλινδρικό που ευρύνεται ελαφρά προς τα επάνω. Χείλος οριζόντιο, προεξέχον. Κάτω από το χείλος πλαστικός δακτύλιος. Εσωτερικά, στον πυθμένα και στα τοιχώματα, υπάρχουν ομάδες από οριζόντιες και κάθετες εγχαράξεις, οι οποίες μεταβάλλονται σε κυματοειδείς στο ανώτερο τμήμα.

2. (ΜΩ 396). Κυψέλη (Πίν. 60 γ).

Μέγ. σωζ. ύψ. 0,30, διάμ. βάσ. 0,22 μ.

Είναι συγκολλημένη και ελλιπής σχεδόν κατά το ήμισυ του σώματος. Από το χείλος και το σώμα

σώζονται χωριστά πολλά κομμάτια, μη συγκολλημένα. Είναι όμοια με την κυψέλη ΜΩ 395.

Γενικά για τις πήλινες κυψέλες βλ. J.E. Jones κ.ά., BSA 86 (1973), σ. 391-393, αριθ. 135-157, εικ. 13, πίν. 75, σ. 397 κ.ε. (ιδιαίτερα σημ. 21 στη σ. 398, όπου αναφέρονται παραδείγματα κυψελών από το τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. έως τον 5ο αι. μ.Χ.), σ. 443-452, εικ. 18, πίν. 83 α και 84 α. T.E. Gregory, *Hesperia* 54 (1985), σ. 428, αριθ. 37-39, πίν. 111, με βιβλιογραφία.

Χάλκινα νομίσματα

N 87. Χαλκίδας.

Βλ. Picard, πίν. XVII, αριθ. 42-48, 3ème groupe, χρονολογία κοπής γύρω στο 220 π.Χ. (:).

N 88. Χαλκίδας, πολύ φθαρμένο. 3ος-2ος αι. π.Χ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Στοιχεία για ακριβή χρονολόγηση του τάφου 17 δεν διαθέτουμε. Το σχήμα της κυψέλης ελάχιστα μεταβάλλεται κατά το πολύ μακρύ χρονικό διάστημα της χρήσης της και ταφές σε κυψέλες απαντώνται σε διάφορες εποχές. Το γεγονός όμως ότι οι κυψέλες βρέθηκαν ψηλότερα από τους λίθους επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 37, ο οποίος είναι πιθανόν ότι ανοίχτηκε την εποχή του Αυγούστου, υποδεικνύει ότι η ταφή αυτή δεν έγινε ενωρίτερα από τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους.

217. Ό. Αλεξανδρή, ΑΔ 27 (1972), Χρονικά, σ. 35, τάφος LV, πίν. 39 δ.

218. Β.Χ. Πετράκος, ΠΑΕ 1989, σ. 5 κ.ε., πίν. 1 β.

219. Άγγ. Λιάγκουρας, ΑΔ 29 (1973-1974), Χρονικά, Πίν. 67 γ. R. Garland, *The Greek Way of Death*, 1985, σ. 78, εικ. 17.

ΤΑΦΟΙ ΝΟΤΙΑ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ III

Η περιοχή νότια του ταφικού περιβόλου III ανασκάφηκε σε αρκετή έκταση έως το επίπεδο έδρασης του νότιου τοίχου (Σχέδ. 17 και 18· Πίν. 1 β). Στην περιοχή αυτή αποκαλύφθηκαν εννέα τάφοι (25, 29-35 και 40) της προχωρημένης ρωμαϊκής περιόδου. Πέντε κεραμοσκεπείς τάφοι (29, 31-35) είχαν κατασκευαστεί κατά μήκος και σε επαφή με το θεμέλιο του νότιου τοίχου.

Η επίχωση σε όλη την έκταση που ερευνήθηκε ήταν διαταραγμένη και περιείχε κεραμική από την κλασική έως και τη ρωμαϊκή περίοδο. Στα όστρακα περιλαμβάνονται ενσφράγιση λαβή οξυπύθμενου αμφορέα και όστρακο από τον πυθμένα μελαμβαφούς κάλυκα. Άλλα ευρήματα ήταν δύο πήλινες αγνύθες (ΜΩ 424 και 425), κεφάλι πήλινου ειδωλίου (ΜΩ 426), χάλκινος κρίκος (ΜΩ 417) και τρία χάλκινα νομίσματα (Ν 89-Ν 91).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, νότια της κατεστραμμένης ΝΑ. γωνίας του ταφικού περιβόλου III διαπιστώθηκε στρώση από μικρούς αργούς λίθους, τεμάχια παρολίθων και κεραμίδων και λίγα μαρμάρινα θραύσματα (Σχέδ. 17· Πίν. 26 γ). Ανάμεσα στα υλικά αυτά βρέθηκε μία άβαφη υδρίσκη (ΜΩ 427). Η στρώση είχε κοπεί από την κατασκευή του κεραμοσκεπούς τάφου 29.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Όστρακο από τον πυθμένα μελαμβαφούς κάλυκα (Πίν. 61 α).

Πηλός καστανός, γάνωμα απολεπισμένο κατά τόπους. Εξωτερικά πλατιές ραβδώσεις σε ακτινωτή διάταξη. Εσωτερικά επίθετο πλαστικό προσωπείο κωμωδίας (προσωπείο δούλου).

Β' μισό 4ου αι. π.Χ.

Για κάλυκες με επίθετα πλαστικά προσωπεία (νέγρων, ηθοποιών, σατύρων κ.ά.) βλ. Β.Α. Sparkes - L. Talcott, *The Athenian Agora XII, Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.*, 1970, σ. 121 κ.ε. και 285, αριθ. 693-695, πίν. 28 (350-325 π.Χ.). Βλ. και L. Ghali-Kahil, *Études Thasiennes VII, La céramique grecque*, 1960, σ. 127, αριθ. 25, πίν. LIV (προσωπείο νεαρού σατύρου. 4ος αι. π.Χ.).

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Τμήμα ενσφράγισης λαβής οξυπύθμενου αμφορέα (Πίν. 61 β).

Πηλός ροδοκάστανος με μαρμαρυγία. Το ορθο-

γώνιο σφράγισμα σώζεται ελλιπώς. Διακρίνεται το μεγαλύτερο τμήμα δελφινιού προς τα δεξιά και επάνω από αυτό σώζονται δύο από τα γράμματα της επιγραφής:

[Θασ;]ίω[ν]

Η απεικόνιση δελφινιού συνηθίζεται στα σφραγίσματα των θασιακών αμφορέων. Πρβλ. ιδιαίτερα Α.-Μ. Bon - Α. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos, Études Thasiennes IV*, 1957, αριθ. 1521. Ε.Μ. Pridik, *Katalog der Amphoren-Stempel der Ermitage*, 1917, πίν. IV, 6.

3. (ΜΩ 424). Ακέραιη πήλινη πυραμιδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β).

Ύψ. 0,085, βάση 0,054x0,059 μ.

Πηλός καστανός.

Πρβλ. Davidson, σ. 171, αριθ. 1193, πίν. 76 (5ος ή 4ος αι. π.Χ.), αριθ. 1201, πίν. 77 (400-350 π.Χ.).

4. (ΜΩ 425). Πήλινη πυραμιδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β).

Ύψ. 0,073, βάση 0,038x0,039 μ.

Φέρει ισχυρές αποκρούσεις. Πηλός ρόδινος, επιφάνεια καστανή.

Ελληνιστικών χρόνων.

5. (ΜΩ 426). Ξυρισμένο ανδρικό κεφάλι ειδωλίου με παιδικά ή νεγροειδή χαρακτηριστικά, ίσως Αιγύπτιου ιερέα (Πίν. 61 γ).

Ύψ. 0,039 μ.

Πηλός καστανός-πορτοκαλόχρωμος. Είναι κατασκευασμένο σε μήτρα. Εσωτερικά κοίλο.

3ος-4ος αι. μ.Χ.

Πρβλ. D. Burr, *Hesperia* 2 (1933), σ. 193, εικ. 7, αριθ. 10 = C. Grandjouan, *The Athenian Agora VI, Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period*, 1961, σ. 57, αριθ. 488, πίν. 10.

6. (ΜΩ 417). Χάλκινος κρίκος, διαμ. 0,01 μ.

7. (ΜΩ 427). Άβαφη υδρίσκη (Πίν. 61 δ).

Ύψ. 0,084, διάμ. βάσ. 0,043 μ.

Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και ελλιπής στην κάθετη και στη μία από τις οριζόντιες λαβές, σε τμήμα του λαιμού και του χείλους. Πηλός καστανός, εύθρυπτος. Βάση επίπεδη. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση χείλους.

Χάλκινα νομίσματα

N 89. Υπόχαλκο δηνάριο Αλεξάνδρου Σεβήρου. Εμπροσθότυπος: δαφνοστεφανωμένη προτομή του αυτοκράτορος προς τα δεξιά. *IMP AUR ALEXAND AUG.*

Οπισθότυπος: γυμνή ανδρική μορφή προς τα αριστερά, η οποία κρατάει με το δεξί χέρι φιάλη επάνω από αναμμένο βωμό και με το αριστερό κλαδί. *PONTIF TR P II COS II.*

N 90. Θηβών. Συμμαχική κοπή.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 384, χρονολογία κοπής γύρω στα 244-197 π.Χ.

N 91. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

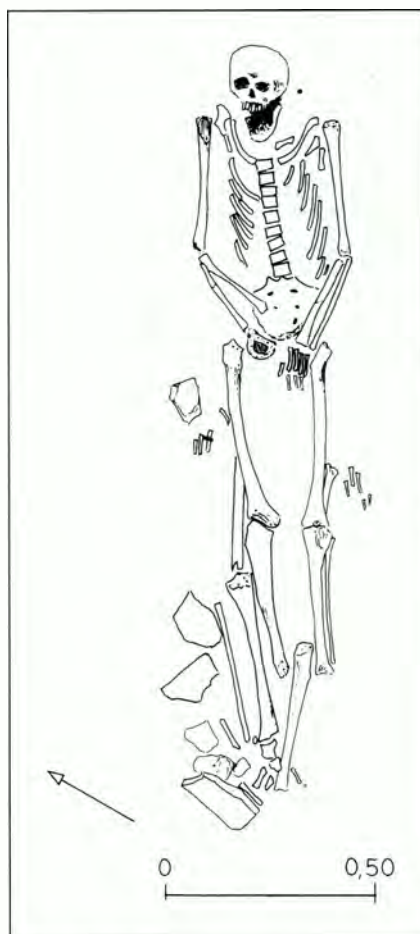
ΤΑΦΟΣ 29

Ο κεραμοσκεπής τάφος 29²²⁰ (Σχέδ. 17 και 18· Πίν. 62 α), με προσανατολισμό από Α. προς Δ., βρισκόταν πλησιέστατα στο κατεστραμμένο άκρο του νότιου τοίχου του ταφικού περιβόλου, παράλληλα και σε επαφή με τους πωρόλιθους της θεμελίωσης του τοίχου αυτού. Ο τάφος σχηματίστηκε από τέσσερις σαμαρωτές κεραμίδες και μικρά τεμάχια άλλων κεραμίδων, οι οποίες είχαν καλυφθεί με λεπτή στρώση ασβεστοκονιάματος²²¹. Τις δύο στενές πλευρές έφρασαν μεγάλα τεμάχια πωρόλιθων. Έξω από τον τάφο, σε επαφή με τις κεραμίδες, αποκαλύφθηκαν οστά και ένα διαλυμένο κρανίο.

Στον τάφο 29, ο οποίος βρέθηκε γεμάτος με χώμα, είχε ενταφιαστεί ένας νεκρός σε ύπτια θέση, με το κεφάλι προς Α. και με τα χέρια λυγισμένα επάνω στην ηβική χώρα. Κάτω από τον σκελετό, ο οποίος σωζόταν σε πολύ καλή κατάσταση, διαπιστώθηκε ύπαρξη οστών – δάκτυλα χεριών, μηροί και κνήμες – από άλλο σκελετό, προγενέστερης ταφής (Σχέδ. 43· Πίν. 62 β). Με βάση τη θέση των οστών αυτών συμπεραίνεται ότι ο νεκρός της πρώτης ταφής θα είχε ενταφιαστεί, ομοίως, με το κεφάλι προς

220. Μήκ. 1,84, πλ. 0,44, ύψ. 0,52 μ.

221. Κεραμοσκεπής τάφος στο Αιγάλεω είχε σχηματιστεί με όμοιες σαμαρωτές κεραμίδες. Βλ. Θ. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, ΑΔ 34 (1979), Χρονικά, Πίν. 13 α. Τέτοιες κεραμίδες εχρησιμοποιούντο συνήθως στην κατασκευή αποχετευτικών αγωγών. Πρβλ. M. Lang, *Waterworks in the Athenian Agora, Excavations of the Athenian Agora, Picture Book No. 11*, 1968, εικ. 39 (της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου).

Σχέδ. 43. Οι σκελετοί του τάφου 29.

Α. Ίσως στον ίδιο σκελετό ανήκαν το κρανίο και τα οστά που βρέθηκαν έξω από τον τάφο.

Ένα αργυρό δακτυλίδι (ΜΩ 364) ήταν περασμένο σε δάκτυλο του δεξιού χεριού του πρώτου ενταφιασθέντος και λίγα τεμάχια από οστέινη περόνη (ΜΩ 352 β) βρέθηκαν κοντά στο αριστερό χέρι. Στην πρώτη ταφή πρέπει να ανήκε και γυάλινο αγγείο (χωρίς αριθ. ευρ.), από το οποίο βρέθηκαν μόνο λίγα θραύσματα κοντά στη ΝΑ. γωνία του τάφου. Επάνω στον δεξιό ώμο του υστερότερα ενταφιασθέντος βρέθηκε ένα θραυσμένο γυάλινο κύπελλο (ΜΩ 350), στη δεξιά πλευρά του ένα γυάλινο κάτοπτρο σε μολύβδινο πλαίσιο (ΜΩ 351), κάτω από το κρανίο τεμάχια από οστέινη περόνη (ΜΩ 352 α) και αριστερά από αυτό ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 92).

Κτερίσματα προγενέστερης ταφής

1. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Η βάση και λίγα θραύσματα από το σώμα γυάλινου αγγείου, ίσως μικρής φλάσκας. Γυαλί λεπτό, φουσητό, διαφανές, άχρωμο.

2. (ΜΩ 364). Αργυρό δακτυλίδι σε μορφή φιδίου, ελλειπές στο ένα άκρο (Πίν. 6 γ, δεξιά).

Διάμ. 0,02 μ.

Το θέμα του φιδίου σε ελληνικά και ρωμαϊκά δακτυλίδια είναι συχνό. Πρβλ. W. Deonna, Délos

XVIII, *Le mobilier Délien*, 1938, σ. 316, εικ. 384 (παρόμοιο δακτυλίδι από χαλκό). G. Zahlhaas, *Fingerringe und Gemmen, Sammlung Dr. E. Pressmar, Ausstellungskataloge der Prähistorischen Staatssammlung*, 11, München 1985, σ. 50, αριθ. 66 (χάλκινο δακτυλίδι, και τα δύο άκρα του οποίου απολήγουν σε κεφάλι φιδιού. Από τον Λίβανο. 2ος-3ος αι. μ.Χ.).

3. (ΜΩ 352 α). Λίγα τεμάχια από οστέινη περόνη.

Κτερίσματα ύστερης ταφής

1. (ΜΩ 350). Θραυσμένο γυάλινο κύπελλο.

Διάμ. βάσ. 0,042 μ.

Έχει συγκολληθεί η βάση, ενώ σώζονται αρκετά θραύσματα από το χείλος και το σώμα, μη συγκολλώμενα. Γυαλί λεπτό, φουσητό, ημιδιαφανές, γαλακτόχρωμο. Η βάση είναι δακτυλιοσχημη. Στον πυθμένα υπάρχει κωνικό εξόγκωμα και στην κοίλη κάτω επιφάνεια διακρίνεται το σημάδι που άφησε η ράβδος στην οποία είχε προσαρμοστεί το αγγείο κατά την τελική επεξεργασία (pontil mark). Στο σώμα δεν υπάρχουν κοιλότητες. Το χείλος είναι σχηματισμένο με αναδίπλωση προς τα μέσα.

Isings, σ. 48 κ.ε., τύπος 34. Hayes, σ. 64, αριθ. 184, εικ. 6 (γύρω στα 150-250 π.Χ. Από την Κύπρο), όπου και άλλα παραδείγματα.

2. (ΜΩ 351). Κυκλικό γυάλινο κάτοπτρο σε τετράγωνο μολύβδινο πλαίσιο (Πίν. 62 γ).

Διαστάσεις πλαισίου: 0,059x0,06, πάχ. 0,001, διάμ. οπής 0,045 μ.

Από το κυρτό γυάλινο κάτοπτρο σώζεται μικρό θραύσμα, εξαιρετικά λεπτό. Από το πλαίσιο λείπει μία γωνία και έχει σπάσει μικρό κομμάτι. Η ανάγλυφη διακόσμηση του πλαισίου συνίσταται από γραμμίδια, στιγμές και κύκλους γύρω από την

οπή και από δυσδιάκριτα στοιχεία, μάλλον φυτικά, στις γωνίες.

Τα κυρτά κυκλικά γυάλινα κάτοπτρα περιβάλλονται συνήθως από κυκλικό μολύβδινο πλαίσιο. Το τετράγωνο πλαίσιο²²² είναι σπανιότερο. Το μολύβδινο πλαίσιο του κατόπτρου από τον Ωρωπό είναι παρόμοιο με ένα κάτοπτρο της συλλογής Graf Traun: E. Nowotny, *Gläserne Konvexspiegel, Österreichische Jahreshefte* 13 (1910), Beiblatt, σ. 121, εικ. 47. Από την Κολωνία προέρχεται ένα άλλο κάτοπτρο με ένθετους ρόδακες στις τέσσερις γωνίες του τετράγωνου μολύβδινου πλαισίου: F. Fremersdorf - E. Polónyi-Fremersdorf, *Die Denkmäler des römischen Köln*, IX, *Die farblosen Gläser der Frühzeit in Köln: 2. und 3. Jahrhundert*, 1984, σ. 111, αριθ. 247 (γύρω στο 200 μ.Χ.). Πλαίσιο κυκλικού γυάλινου κατόπτρου πρέπει να είναι και το πάχους 0,001 μ. τετράγωνο μολύβδινο πλακίδιο με κυκλική οπή από τάφο των μέσων του 2ου αι. μ.Χ. στη Δυτική Κρήτη: Β. Νινιού-Κινδελή, *Κιβωπιόσχημος τάφος της Ρωμαιοκρατίας στο Επανοχώρι Σελίνου, Κρητική Εστία* 1 (1987), σ. 22, αριθ. 5, πίν. 4β, όπου αναφέρεται επίσης ότι: «όμοια, λίγο μεγαλύτερου μεγέθους, πλακίδια έχουν βρεθεί σε άλλους δύο τάφους της ίδιας εποχής στα Χανιά». Η υπόθεση, όμως, ότι το πλακίδιο από τον τάφο του Επανοχωρίου Σελίνου χρησίμευε «για τη στήριξη μυροδοχείων με κυρτό πυθμένα» (Νινιού-Κινδελή, ό.π.) δεν φαίνεται πιθανή. Για υστερότερα γυάλινα κάτοπτρα βλ. Chr.W. Clairmont, *Benaki Museum, Catalogue of Ancient and Islamic Glass*, 1977, σ. 34, αριθ. 101 a-c, πίν. VI (από την Αίγυπτο, του 5ου-6ου αι. μ.Χ.), με βιβλιογραφία.

3. (ΜΩ 352 β). Οστέινη περόνη, συγκολλημένη από δύο κομμάτια και ελλιπής στο ανώτερο άκρο, με οριζόντιες γλυφές στην κεφαλή. Σωζ. μήκ. 0,09 μ.

222. Για γυάλινα κάτοπτρα σε πλαίσιο από μέταλλο, αλάβαστρο, ελεφαντόδοντο κ.ά. βλ. B. Zouhdi, *Miroirs de verre de l'époque romaine conservés au Musée National de Damas, Annales du 5e Congrès International d'Étude Historique du Verre*, Prague, 6-11 juillet 1970, Liège 1972, σ. 59-69. Για τα γυάλινα κάτοπτρα βλ. και Gl.M. Belleli - G. Messineo, 'Υέλινά κάτοπτρα, *XENIA* 18 (1989), σ. 53-76.

Χάλκινο νόμισμα

N 92. Αθηνών. Η πίσω πλευρά είναι πολύ φθαρμένη.

Βλ. Svoronos, πίν. 86, αριθ. 1-28 (;) (ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Η ύστερη ταφή στον κεραμοσκεπή τάφο 29 μπορεί να χρονολογηθεί στον 2ο-3ο αι. μ.Χ. Στους ρωμαϊκούς χρόνους ανήκει και η πρώτη ταφή, αλλά τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι ανεπαρκή για έναν ακριβέστερο χρονολογικό προσδιορισμό. Επ'αλληλες ταφές σε κεραμοσκεπείς τάφους δεν είναι αμάρτυρες²²³. Στην περίπτωση του τάφου 29 είναι βέβαιο ότι οι δύο ταφές δεν έγιναν συγχρόνως, καθόσον το ανώτερο τμήμα του σκελετού εκείνου που ενταφιάστηκε πρώτος απορρίφθηκε έξω από τον τάφο, όταν αυτός επαναχρησιμοποιήθηκε.

ΤΑΦΟΣ 34

Ο κεραμοσκεπής τάφος 34²²⁴ (Σχέδ. 17, 18 και 44· Πίν. 63 α), με προσανατολισμό από Α. προς Δ., βρισκόταν δυτικά του τάφου 29, εν μέρει επάνω στο ανατολικό άκρο του κεραμοσκεπούς τάφου 31 και σε επαφή με τη θεμελίωση του ταφικού περιβόλου. Είχε κατασκευαστεί με τεμάχια κεραμίδων για τις μακριές πλευρές, δύο τεμάχια οπτών πλίνθων για τις στενές και περιείχε την ακτέριστη ταφή νηπίου, τοποθετημένου σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς Α. (Σχέδ. 44)

ΤΑΦΟΣ 31

Ο κεραμοσκεπής τάφος 31 (Σχέδ. 17, 18 και 44· Πίν. 63 β), με προσανατολισμό από Α. προς Δ., βρισκόταν δυτικά του τάφου 29 και σε επαφή με τη θεμελίωση του ταφικού περιβόλου. Ήταν κατασκευασμένος με στρωτήρες κεράμους του κορινθιακού τύπου. Ο νεκρός είχε ενταφιασθεί με το κεφάλι προς Α. Όλο το δυτικό τμήμα του τάφου καταστράφηκε στην αρχαία εποχή, προκειμένου να εξοικονομηθεί χώρος για την κατασκευή του κεραμοσκεπούς τάφου 32. Τότε τα οστά του κάτω τμήματος του σκελετού στον τάφο 31 παραμερίστηκαν στο ανατολικό τμήμα, που παρέμεινε άθικτο (Σχέδ. 44· Πίν. 63 β).

Μοναδικά ευρήματα ήταν ένα χάλκινο δακτυλίδι (ΜΩ 365), περασμένο σε δάκτυλο του αριστερού χεριού και αποτελούμενο από λεπτό έλασμα με τρεις ραβδώσεις, διαμ. 0,022 και πλ. 0,005 μ., και επάνω στη σπονδυλική στήλη ένα χάλκινο νόμισμα (N 93), αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

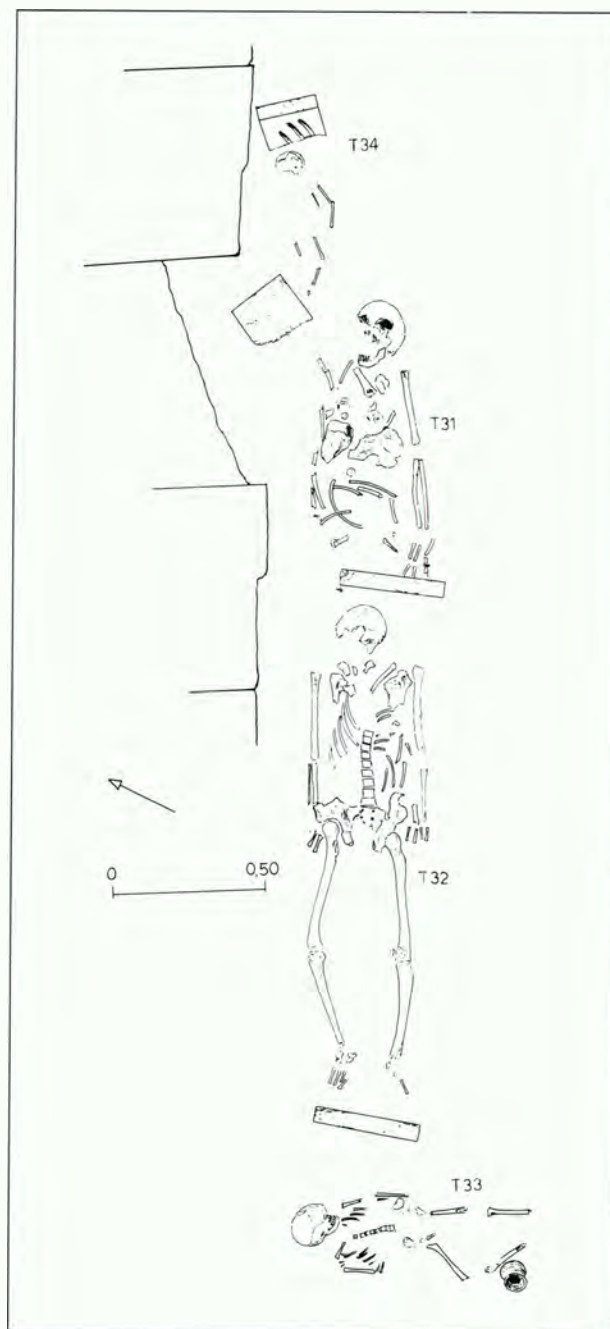
ΤΑΦΟΣ 32

Ο κεραμοσκεπής τάφος 32²²⁵ (Σχέδ. 17, 18 και 44· Πίν. 64 β), με προσανατολισμό από Α. προς Δ.,

223. Βλ. π.χ. Θ. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, ΑΔ 34 (1979), Χρονικά, σ. 35, τάφος 4. J.K. Anderson, Excavation on the Kofinà Ridge, BSA 49 (1954), σ. 159.

224. Μήκ. 0,50 μ.

225. Μήκ. 1,70, πλ. 0,55 μ.

Σχέδ. 44. Οι τάφοι 31, 32, 33 και 34.

βρισκόταν σε επαφή με τους πωρόλιθους της θεμελίωσης του ταφικού περιβόλου και δυτικά του τάφου 31, τον οποίο είχε καταστρέψει εν μέρει. Αποτελείτο από δύο καμπύλες κεραμίδες για κάθε μακριά πλευρά και δύο πήλινες πλάκες, οι οποίες έφρασσαν τις στενές πλευρές. Ο νεκρός είχε ενταφιασθεί σε ύπτια θέση, με το κεφάλι προς Α. και τα χέρια παράλληλα προς τον κορμό (Σχέδ. 44). Μοναδικό εύ-

ρημα από τον τάφο 32 ήταν ένα κομμάτι από λεπίδα οψιανού (ΜΩ 353), σωζ. μήκ. 0,018 και πλ. 0,085 μ., ανάμεσα στα πόδια του νεκρού.

ΤΑΦΟΣ 33

Ο κεραμοσκεπής τάφος 33²²⁶ (Σχέδ. 17, 18 και 44· Πίν. 64 β), με προσανατολισμό από Β. προς Ν., αποκαλύφθηκε δυτικά του τάφου 32 και σε επαφή με τη θεμελίωση του ταφικού περιβόλου. Απετελείτο από δύο μεγάλες καμπύλες κεραμίδες οι οποίες συνέκλιναν στην κορυφή. Στον τάφο 33 είχε ενταφιαστεί ένα παιδί σε ύπτια θέση, με το κεφάλι προς Β. και με λυγισμένα το δεξί χέρι και το δεξί πόδι (Σχέδ. 44· Πίν. 65 α). Σε επαφή με τη δεξιά κνήμη ήταν το μοναδικό κτέρισμα της ταφής, ένα άωτο κύπελλο (ΜΩ 354).

Κτέρισμα

(ΜΩ 354). Ακέραιο βαθύ άωτο κύπελλο (Πίν. 178, αριστερά).

Ύψ. 0,083, διάμ. βάσ. 0,04, διάμ. χείλ. 0,078 μ.

Πηλός ανοικτός καστανός με λίγες προσμίξεις.

Βάση ελαφρότατα κοίλη. Στο σώμα οριζόντιες

αυλακώσεις. Χείλος ευρύ, δακτυλιόσχημο.

Πρβλ. Robinson, σ. 68, αριθ. Κ 99, αριθ. Κ 101, πίν. 14 (από στρώμα των μέσων του 3ου αι. μ.Χ.).

Βλ. και το κύπελλο ΜΩ 295 από τον κιβωτιόσχημο τάφο 20.

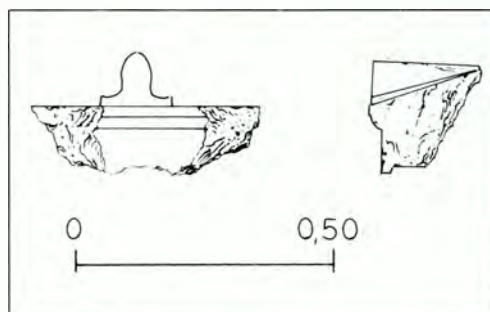
ΤΑΦΟΣ 30

Ο κτιστός παιδικός τάφος 30²²⁷ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Γ-Γ1· Πίν. 65 β) αποκαλύφθηκε σε μικρή απόσταση νότια των τάφων 31 και 32 και στο ίδιο επίπεδο με αυτούς. Είχε κατασκευαστεί με μαρμάρινα αποθραύσματα και ένα θραύσμα από πώρινο αρχιτεκτονικό μέλος (ΜΩ 237), ένα τεμάχιο από οπτή πλίνθο και μία μικρή μαρμάρινη στήλη (ΜΩ 236), τοποθετημένη με την κύρια όψη προς τα κάτω. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν μόνο λίγα αποσπασμένα οστά.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 237). Θραύσμα από πώρινο αρχιτεκτονικό μέλος που διασώζει ένα ακροκέραμο και κάτω από αυτό κυμάτιο (Σχέδ. 45). Πιθανώς προέρχεται από την επίστεψη ταφικού περιβόλου. Σωζ. μήκ. 0,44, σωζ. πλ. 0,24, ύψ. 0,23 μ.

2. (ΜΩ 236). Ακέραιη επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο με απλή τριγωνική κορυφή και

Σχέδ. 45. Πώρινο αρχιτεκτονικό μέλος ΜΩ 237.

226. Μήκ. 0,85, πλ. 0,44 μ.

227. Μήκ. 0,50, πλ. 0,40 μ.

έμβολο για την εμπέδωση σε βάση²²⁸. Η κύρια όψη είναι ισχυρά διαβρωμένη. Ύψ. 0,41, πλ. 0,205-0,22, πάχ. 0,085 μ. Ύψ. γραμμάτων 0,018 μ.

Ἀστ [ca. 3]
Ἀριστο [ca. 5-6]
Ἄν [δριος;]

Η επιγραφή είναι, πιθανώς, του 2ου-1ου αι. π.Χ.

ΤΑΦΟΣ 35

Ο τάφος 35²²⁹ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Γ-Γ1), με προσανατολισμό από Β. προς Ν., ήταν ένα απλό αβαθές όρυγμα χωρίς κάλυψη. Αποκαλύφθηκε σε απόσταση 2,20 μ. νότια από τον ταφικό περίβολο και σε επίπεδο βαθύτερο από τη θεμελίωσή του. Ο νεκρός, μάλλον νεαρής ηλικίας, είχε ενταφιαστεί απευθείας επάνω στο χώμα, σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς Β. Σε επαφή με το κρανίο ήταν μία πήλινη οινόχνη (ΜΩ 355) και μέσα στη στοματική κοιλότητα βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 94).

Στις περιπτώσεις ενταφιασμού σε απλά ορύγματα χωρίς κάλυψη πιστεύεται ότι το λείψανο ή τουλάχιστον το κεφάλι του ίσως καλυπτόταν με ύφασμα για την προστασία του από την άμεση επαφή με το χώμα²³⁰.

Κτερίσματα

1. (ΜΩ 355). Αβαφη τριφυλλόστομη οινόχνη (Πίν. 65 γ).

Ύψ. 0,19, διάμ. βάσ. 0,06 μ.

Είναι συγκολλημένη στον λαιμό και λείπουν κομμάτια από το σώμα και το χεῖλος. Πηλός ροδινός με λίγες προσμίξεις. Επίχρυσμα κιτρινοκάστανο. Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα ωοειδές με πλατιές οριζόντιες αυλακώσεις. Λαβή ταινιόσχη-

μη με ραβδώσεις στη ράχη.

Πρβλ. Robinson, σ. 77, αριθ. L 27, πίν. 16 (από στρώμα του πρώιμου 4ου αι. μ.Χ.).

Χάλκινο νόμισμα

Ν 94. Αθηνών.

Βλ. Svoronos, πίν. 82, αριθ. 29-42 (ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων).

ΤΑΦΟΣ 25

Ο κεραμοσκεπής τάφος 25²³¹ (Σχέδ. 17 και 18), με προσανατολισμό από Α. προς Δ., αποκαλύφθηκε 2 μ. νότια από τον ταφικό περίβολο ΙΙΙ και στο επίπεδο της θεμελίωσής του. Δύο καμπύλες κεραμίδες συνέκλιναν προς τα επάνω και δύο καλυπτήρες κέραμοι είχαν τοποθετηθεί στο σημείο επαφής τους στην κορυφή. Τεμάχια κεραμίδων έφρασσαν τις στενές πλευρές. Ο τάφος ήταν γεμάτος με χώμα μέχρι ύψους 0,20 μ. από το δάπεδο και περιείχε την ακτέριστη ταφή παιδιού. Ο σκελετός ήταν σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης, αλλά εξακριβώθηκε ότι το κρανίο ήταν προς Δ.

228. Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 15.

229. Μήκ. 1,20, πλ. 0,30 μ.

230. Βλ. Γ.Ε. Μυλωνάς, Το δυτικόν νεκροταφείον της Ελευσίνας, Β', 1975, σ. 274, με βιβλιογραφία.

231. Μήκ. 0,84, πλ. 0,47, ύψ. 0,42 μ.

ΤΑΦΟΣ 40

Ο τάφος 40²³² (Σχέδ. 17 και 18), με προσανατολισμό από Α. προς Δ., ήταν ένα απλό αβαθές όρυγμα με κάλυψη από δύο μεγάλες πήλινες πλάκες²³³, θραυσμένες κατά το κέντρο και βυθισμένες στον τάφο, και τεμάχια στρωτήρων κεράμων²³⁴. Αποκαλύφθηκε 3,50 μ. νότια από τον ταφικό περίβολο ΙΙΙ και σε επίπεδο βαθύτερο από τη θεμελίωσή του. Το όρυγμα χρησιμοποιήθηκε για τον ενταφιασμό ενήλικα σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς Α. Στη στοματική κοιλότητα βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα (N 95), εντελώς φθαρμένο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Τα στοιχεία για τη χρονολόγηση του τάφου 31 είναι εντελώς ανεπαρκή. Ο τάφος 34, στον οποίο ενταφιάστηκε ένα νήπιο, είναι οπωσδήποτε υστερότερος του τάφου 31, καθόσον κατασκευάστηκε επάνω στο ανατολικό τμήμα του. Ο τάφος 32 είναι ομοίως μεταγενέστερος του τάφου 31, διότι κατέστρεψε το δυτικό τμήμα του. Ο τάφος 33 μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. και ο τάφος 35 στον πρώιμο 4ο αι. μ.Χ. Ο τάφος 30 πρέπει να είναι των ρωμαϊκών χρόνων. Τον *terminus post quem* για τον τάφο αυτόν παρέχει η επιτύμβια στήλη ΜΩ 236, του 2ου-1ου αι. π.Χ., η οποία επαναχρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή του. Η χρονολόγηση του τάφου 25 δεν είναι δυνατή, διότι η ταφή του παιδιού σε αυτόν ήταν ακτέριστη. Απροσδιόριστη παραμένει και η εποχή της ταφής στον τάφο 40.

232. Μήκ. 1,70 μ.

233. Μήκ. 0,62, πλ. 0,62, πάχ. 0,075 μ.

234. Τάφος ίδιου τύπου έχει βρεθεί και στην Ελευσίνα. Βλ. Μυλωνάς, ό.π., σ. 80 και 274, τάφος Θ 16, πίν. 360 α-β.

ΤΑΦΟΙ ΔΥΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΙΙΙ

Στο νοτιοδυτικό όριο του τομέα Γ και σε απόσταση 2,30 μ. δυτικά του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ, ακριβώς στην ίδια ευθεία με τον τοίχο της πρόσωσης του περιβόλου αυτού, αποκαλύφθηκε το άκρο ενός άλλου τοίχου, κτισμένου ομοίως με μεγάλους πωρόλιθους, ο οποίος ονομάστηκε συμβατικά ταφικός περιβόλος V (Σχέδ. 17, 18 και 20, στο άκρο αριστερά της όψης του νότιου τοίχου του περιβόλου ΙΙΙ). Επέκταση της ανασκαφής για την πλήρη έρευνα του περιβόλου αυτού δεν ήταν δυνατή. Κατά χώραν σώζονται δύο επάλληλοι πωρόλιθοι (Πίν. 65 δ), συνολ. ύψ. 0,80 μ., ο κατώτερος από τους οποίους εδράζεται γύρω στα 0,20 μ. ψηλότερα από το επίπεδο έδρασης της ΝΔ. γωνίας του περιβόλου ΙΙΙ. Ένας άλλος πωρόλιθος του ίδιου τοίχου, σε ελάχιστο βάθος από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, φαίνεται μετακινημένος προς τα βόρεια. Πεσμένο δίπλα σε αυτόν ήταν ένα ακέραιο πώρινο αρχιτεκτονικό μέλος από επίστεψη ταφικού περιβόλου (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Z-Z1· Πίν. 65 δ). Γύρω στο 1,35 μ. βόρεια από τον τοίχο του περιβόλου V και λίγο βαθύτερα από το επίπεδο έδρασής του εντοπίστηκε τμήμα του τοιχώματος και της κάλυψης ενός κιβωτιόσχημου τάφου με προσανατολισμό από Α. προς Δ., ο οποίος δεν ερευνήθηκε.

Στον χώρο ανάμεσα στους ταφικούς περιβόλους ΙΙΙ και V αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι (τάφοι 26, 27, 38 και 39) (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομές E-E1 και Z-Z1· Πίν. 2 α), οι οποίοι έχουν δημοσιευθεί ήδη σε ιδιαίτερη μελέτη²³⁵. Οι τάφοι 26 και 27 ήταν κιβωτιόσχημοι με κοινό ενδιάμεσο τοίχωμα και οι τάφοι 38 και 39 κεραμοσκεπείς. Οι ταφές χρονολογούνται στην ελληνιστική και στη ρωμαϊκή περίοδο (βλ. τον σχετικό πίνακα με τα στοιχεία για τους τάφους αυτούς). Για την κάλυψη του τάφου 26 είχε χρησιμοποιηθεί σε β' χρήση ένα μαρμάρινο επιτύμβιο ανάγλυφο (ΜΩ 213) (Πίν. 66), έργο του πλούσιου ρυθμού²³⁶.

Και οι τέσσερις τάφοι είχαν κατασκευαστεί κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους βαθύτερα από το επίπεδο έδρασης του δυτικού τοίχου του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ, πράγμα που εξηγεί τη διαταραγμένη επίχωση στην εν λόγω περιοχή, η οποία περιελάμβανε κεραμική της κλασικής, της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής περιόδου. Στην ελληνιστική κεραμική συγκαταλέγονται όστρακα από ατρακτόσχημα τεφρόχρωμα μυροδοχεία, από λαγύνους με λευκό επίχρυσμα, από μεγαρικούς σκύφους κ.ά. Ενδεικτική της διαταραχής της επίχωσης είναι και η εύρεση στην εξωτερική ΝΔ. γωνία του περιβόλου ΙΙΙ δύο κομματιών από το στήριγμα οξυπύθμενου αμφορέα (ΜΩ 437), τα οποία συγκολλήθηκαν με τρίτο κομμάτι που βρέθηκε σε μεγάλη απόσταση, κοντά στο νότιο άκρο του ταφικού κτίσματος ΙV (Σχέδ. 18, τοίχος 5). Στη ΝΔ. γωνία του κιβωτιόσχημου τάφου 26 ήταν πεσμένα απόθραυσμα πώρινου αρχιτεκτονικού μέλους και τμήμα μαρμάρινου αρράβδωτου κιονίσκου με τόρμο στην επάνω επιφάνεια (Σχέδ. 20).

Άλλα ευρήματα από την επίχωση δυτικά του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ ήταν τμήμα μελαμβαφούς λαβής με επίθετο πλαστικό προσωπείο (ΜΩ 473), τέσσερις πήλινες πυραμιδοειδείς αγνύθες (ΜΩ 419, 420, 422 α-β) και μία δισκοειδής (ΜΩ 421) και πέντε χάλκινα νομίσματα (N 96-N 100).

235. Παλογιώργη, σ. 114-137, πίν. 57-62.

236. M. Polojjorghi, *Ein Grabrelief des Reichen Stils aus Oropos, Boreas* 13 (1990), σ. 13-26, πίν. 1-2.

Τέλος, μαζί με οστά, που ίσως προέρχονταν από κατεστραμμένη ταφή, βρέθηκαν ένα ελλιπές γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 418) και ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 101).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Ακέραιο πώρινο μέλος από επίστεψη ταφικού περιβόλου (Σχέδ. 46).

Μήκ. 1,24, μέγ. πλ. 0,62, πλ. στην επιφάνεια έδρασης 0,43, ύψ. 0,32 μ.

Κατά τόπους υπάρχουν ελαφρές αποκρούσεις. Το ανώτερο τμήμα της κύριας όψης είναι λοξό-
τμητο, ενώ το κατώτερο κοσμεύεται με κυμάτιο. Στις δύο στενές πλευρές υπάρχει αναθύρωση. Στην επάνω επιφάνεια σώζονται μικρός ορθογώνιος τόρμος για τη σύνδεση με το παρακείμενο μέλος και δύο μεγάλες ορθογώνιες εντορμίες, που χρησίμευαν για την ένθεση στηλών. Στην πίσω όψη έχει χαραχτεί το γράμμα Η, ύψ. 0,095 μ.,

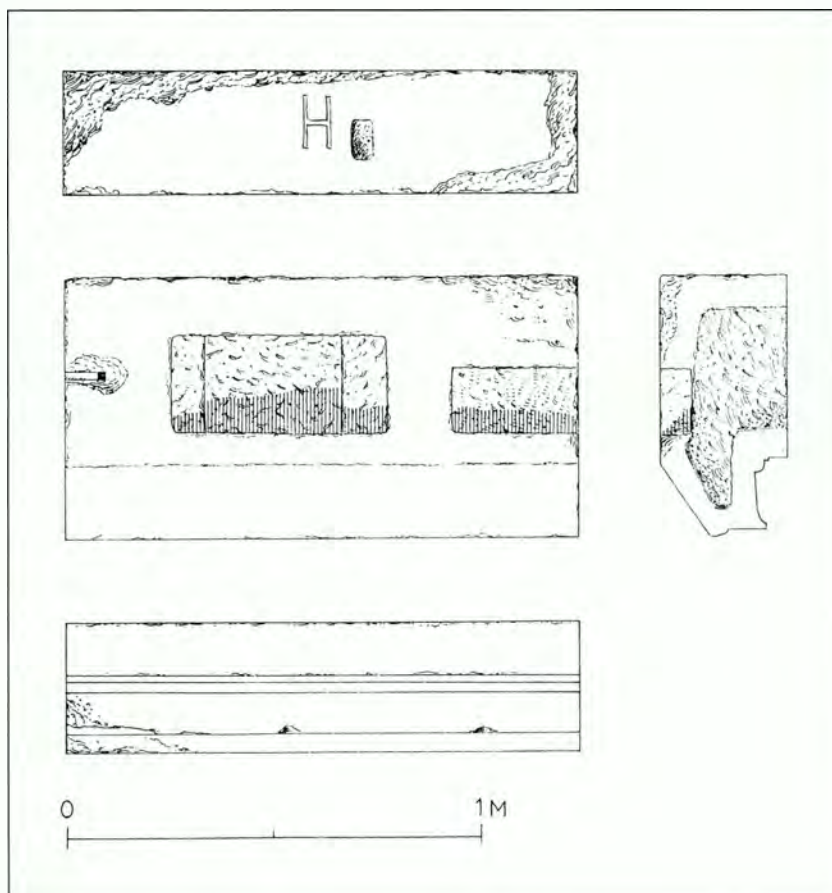
πιθανώς ως τεκτονικό σημείο για τη συναρμολό-
γηση των μελών της επίστεψης.

4ος αι. π.Χ.

2. (ΜΩ 437). Πήλινο στήριγμα οξυπύθμενου αμφορέα (Πίν. 67 α-β).

Ύψ. 0,106, διάμ. βάσ. 0,37, διάμ. περιχειλώματος 0,16-0,20, διάμ. οπής 0,07 μ.

Είναι συγκολλημένο από τρία κομμάτια και ελλιπές σε μικρό τμήμα εσωτερικά. Πηλός ροδοκάστανος με πολλές προσμίξεις και με πυρήνα καστανό έως τεφρό, αλείφωμα καστανό, φθαρμένο. Έχει σχήμα χαμηλό κωνικό και απολήγει

Σχέδ. 46. Πώρινο μέλος από επίστεψη ταφικού περιβόλου.

επάνω σε κάθετο περιχειλίωμα. Στο κέντρο υπάρ- χει οπή.

Πρβλ. Grace, εικ. 6 (πήλινο στηρίγμα οξυπύθμε- νου αμφορέα του 5ου αι. π.Χ.). G. van Hoorn, Choes and Anthesteria, 1951, σ. 85, αριθ. 196, εικ. 82 (απεικόνιση οξυπύθμενων αμφορέων σε πήλινα στηρίγματα σε ερυθρόμορφη οινόχρη, γύρω στο 430 π.Χ.).

3. (ΜΩ 473). Τμήμα ταινιόσχημης ραβδωτής λα- βής με επίθετο πλαστικό προσώπειο κωμωδίας (προσωπείο δούλου) (Πίν. 67 γ).

Πλ. λαβής 0,031, ύψ. προσώπειου 0,03 μ.

Πηλός ρόδινος με τεφρό πυρήνα. Γάνωμα μελα- νό, θαμπό, απολεπισμένο κατά τόπους.

Β' μισό 4ου αι. π.Χ.

Ως προς το προσώπειο πρβλ. τα ειδώλια δούλων: T.B.L. Webster, *Hesperia* 29 (1960), σ. 270 και 281, αριθ. B 19, πίν. 67 (γύρω στο 330 π.Χ.).

4. (ΜΩ 420). Ακέραιη πυραμιδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β).

Ύψ. 0,047, βάση 0,032x0,032 μ.

Κατά τόπους υπάρχουν αποκρούσεις. Πηλός ανοικτός καστανός.

Πρβλ. Αικ. Δεσποίνη, ΑΕ 1982, σ. 79, πίν. 12 δ, 6 (από κεραμικό κλίβανο της Σίνδου του τελευταί- ου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ.).

5. (ΜΩ 422 β). Πυραμιδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β). Σωζ. ύψ. 0,068, βάση 0,043x0,049 μ.

Είναι ελλιπής στο ανώτερο τμήμα. Πηλός καστα- νός.

Πρβλ. Λ.Ι. Μαραγκού, Αρχαία Ελληνική Τέχνη. Συλλογή Ν.Π. Γουλανδρή, 1985, σ. 142, αριθ. 215 (τέλος 4ου-3ος αι. π.Χ.).

6. (ΜΩ 419). Ακέραιη πυραμιδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β).

Ύψ. 0,098, βάση 0,043x0,045 μ.

Πηλός καστανός-πορτοκαλόχρωμος.

Πρβλ. Davidson, σ. 171, αριθ. 1202, πίν. 77 (1ος αι. μ.Χ.).

7. (ΜΩ 422 α). Ακέραιη πυραμιδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β).

Ύψ. 0,094, βάση 0,043x0,045 μ.

Πηλός ερυθρωπός, αλείφωμα καστανό.

Πρβλ. Davidson, σ. 171, αριθ. 1203, πίν. 77 (1ος αι. μ.Χ.).

8. (ΜΩ 421). Ακέραιη δισκοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β).

Διάμ. 0,075, πάχ. 0,023 μ.

Πηλός ερυθρωπός, αλείφωμα καστανό.

Πρβλ. Davidson, σ. 171, αριθ. 1205, πίν. 77 (4ος ή 3ος αι. π.Χ.;). G.R. Davidson - D. Burr Thomp- son, *Small Objects from the Pnyx: I, Hesperia, Suppl. VII*, 1943, σ. 94, αριθ. 147, εικ. 41.

9. (ΜΩ 418). Γυάλινο μυροδοχείο.

Σωζ. ύψ. 0,054, διάμ. βάσ. 0,078 μ.

Είναι ελλιπές σε τμήμα του λαιμού και στο χεί- λος. Γυαλί φυσητό, λεπτό, διαφανές, με γαλαζω- πή απόχρωση. Βάση ελαφρότατα κοίλη. Σώμα χαμηλό κωνικό. Λαιμός ψηλός, σωληνωτός, με σύσφιγξη στη βάση του.

Isings, σ. 98, τύπος 82 A2 (candlestick unguen- tarium).

Χάλκινα νομίσματα

N 96. Λοκρών (σύμβολο φθαρμένο).

Βλ. SNG Corp., αριθ. 65-71, χρονολογία κοπής γύρω στα 338-300 π.Χ.

N 97. Χαλκίδας (σύμβολο φθαρμένο).

Βλ. Picard, πίν. XVIII, αριθ. 49-54, 4ème groupe, χρονολογία κοπής 3ος αι.-196 π.Χ.

N 98. Ιστιαίας.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 542-543, 3ος αι.-146 π.Χ.

N 99. Αθηνών (:), 2ος-1ος αι. π.Χ., πολύ φθαρ- μένο.

N 100. Αθηνών.

Βλ. Kroll, αριθ. 242-259, χρονολογία κοπής 38-37 π.Χ. Kroll, *Coins*, σ. 104, αριθ. 144, χρονολογία κοπής 32 π.Χ.

N 101. Αθηνών.

Βλ. Kroll, αριθ. 242-259, χρονολογία κοπής 38-37 π.Χ. Kroll, *Coins*, σ. 104, αριθ. 144, χρονολογία κοπής 32 π.Χ.

ΤΑΦΙΚΟ ΚΤΙΣΜΑ IV

Ταφικό κτίσμα IV ονομάστηκε ένας ισχυρός τοίχος, με κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ., που αποκαλύφθηκε 2 μ. βορειότερα από τη ΒΑ. γωνία του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ (Σχέδ. 17 και 18, τοίχος 5· Πίν. 2 β). Κατά πάσαν πιθανότητα ο τοίχος αυτός αποτελούσε το υπόβαθρο για τη στήριξη επιτύμβιου μνημείου, το οποίο ίσως σχετιζόταν με τον κιβωτιόσχημο τάφο 28, της όψιμης ελληνιστικής περιόδου (Σχέδ. 18 και 19, τομή Δ-Δ1).

Το υπόβαθρο, μήκ. γύρω στα 5,50, πλ. 1,26 και μεγίστου σωζ. ύψ. 1,30 μ., ήταν κτισμένο με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους, μήκ. 1,22-1,26, πλ. 0,62-0,66 και ύψ. 0,40-0,45 μ., διάτονους και στους τρεις σωζόμενους δόμους (Πίν. 68 α). Οι δύο κατώτεροι δόμοι της θεμελίωσης ήταν κτισμένοι κατά το ισοδομικό σύστημα. Οι διάτονοι πωρόλιθοι του επόμενου δόμου, οι οποίοι ήταν στο ίδιο επίπεδο με τους σωζόμενους πωρόλιθους του ανατολικού τοίχου του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ, αποτελούσαν την ευθυνηρία. Το μήκος της τελευταίας ήταν μεγαλύτερο από το μήκος των δύο κατώτερων δόμων, καθόσον τόσο στο βόρειο, όσο και στο νότιο άκρο της κατασκευής βρέθηκε από ένας πεσμένος πωρόλιθος (Σχέδ. 17 και 18· Πίν. 68 β). Επί πλέον ο τελευταίος κατά χώραν πωρόλιθος στο νότιο άκρο της ευθυνηρίας ήταν ελαφρά μετακινημένος από την αρχική του θέση (Σχέδ. 17). Η όλη κατασκευή φανερώνει ισχυρότερη θεμελίωση στο κεντρικό τμήμα.

Μία πώρινη πλίνθος, η οποία αποκαλύφθηκε σε μικρό βάθος από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους και σε απόσταση 2,45 μ. ανατολικά του κτίσματος αυτού (Σχέδ. 17 και 18), πιθανώς προέρχεται από την ανωδομή.

Στο βόρειο άκρο του ταφικού κτίσματος IV βρέθηκαν το κεφάλι πήλινου ειδωλίου (ΜΩ 428), ένα μολύβδινο βαρίδι (ΜΩ 429), ένα σιδερένιο καρφί (ΜΩ 430) και ένα χάλκινο νόμισμα (Ν 102). Έχει ήδη αναφερθεί ότι κομμάτι από το στήριγμα οξυπύθμενου αμφορέα (ΜΩ 437) συγκολλήθηκε με δύο άλλα κομμάτια που βρέθηκαν στην εξωτερική ΝΔ. γωνία του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ.

Βόρεια του κιβωτιόσχημου τάφου 28 αποκαλύφθηκαν οι κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι 42 και 41 (Σχέδ. 17 και 18· Πίν. 2 β και 69 α), της όψιμης ελληνιστικής περιόδου. Και οι τρεις τάφοι είχαν τον ίδιο προσανατολισμό, δηλαδή από Α. προς Δ. Επάνω στην ανατολική καλυπτήρια πλάκα του τάφου 28 ήταν ο εντελώς κατεστραμμένος κεραμοσκεπής τάφος γ, ενώ ένας εγχυτρισμός σε πήλινη λεκάνη (ΜΩ 397, τάφος β) είχε γίνει νοτιότερα του τάφου 28. Οι τάφοι β και γ ανήκουν στη ρωμαϊκή περίοδο.

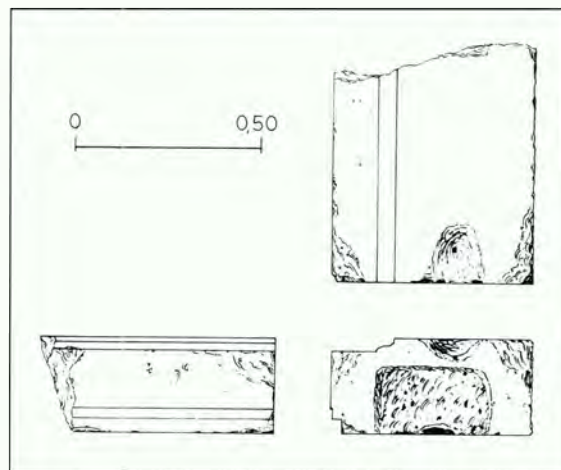
Κατά την αφαίρεση της επίχωσης επάνω και γύρω από τον τάφο 28 βρέθηκαν δύο πήλινες αγνύθες (ΜΩ 432 και 433) και επτά χάλκινα νομίσματα (Ν 103-Ν 109), ενώ ένα άλλο νόμισμα (Ν 110) ήλθε στο φως επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου αυτού. Βόρεια του τάφου 42 βρέθηκε ένα ακόμη χάλκινο νόμισμα (Ν 111).

Δυτικά του ταφικού κτίσματος IV αποκαλύφθηκαν τρεις πολύ αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι με κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ., οι οποίοι ανήκουν σε διαφορετικές οικοδομικές φάσεις και των οποίων η σύνδεση με συγκεκριμένες κατασκευές δεν είναι δυνατή (Σχέδ. 17 και 18, τοίχοι 6, 9 και 10· Πίν. 2 β και 69 β). Ο τοίχος 6, το επίπεδο έδρασης του οποίου ήταν στο ύψος του δεύτερου δόμου του κτίσματος IV, βρέθηκε κατεστραμμένος και στα δύο άκρα. Ήταν κτισμένος με μικρούς αργούς λίθους και με έναν μεγάλο ορθογώνιο πωρόλιθο σε β' χρήση. Το σωζόμενο μήκος του τοίχου αυτού ήταν 4,50,

το μέγιστο πλάτος 0,48 και το σωζόμενο ύψος 0,50 μ. Κατά πάσαν πιθανότητα ο τοίχος 6 ήταν υστερότερος του ταφικού κτίσματος IV.

Από τον τοίχο 9 (Σχέδ. 17 και 18· Πίν. 2 β, 69 β και 69 γ), ο οποίος ήταν κτισμένος με μεγάλα τεμάχια πωρολίθων και μικρούς αργούς λίθους, διατηρήθηκε μικρό τμήμα, σωζ. μήκ. 2,90, πλ. 0,40 και ύψ. 0,70 μ. Στη σωζόμενη επάνω επιφάνειά του υπήρχε στρώση με κομμάτια κεραμίδων, η οποία διαπιστώθηκε και σε μικρή απόσταση ανατολικά του τοίχου αυτού. Στη στρώση των κεραμίδων βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα (N 112). Ο τοίχος 9 ήταν θεμελιωμένος αρκετά βαθύτερα από τον τοίχο 6, από τον οποίο απείχε 1,70 μ. Προς Ν. εφαπτόταν στην επίχωση, επί της οποίας εδραζόταν ο βόρειος τοίχος του ταφικού περιβόλου III, ενώ προς Β. είχε καταστραφεί από τον κιβωτιόσχημο τάφο 28. Συνεπώς ο τοίχος 9 ήταν προγενέστερος της κατασκευής του τάφου αυτού. Ανατολικά του τοίχου 9 βρέθηκαν τρία χάλκινα νομίσματα (N 113-N 115).

Σχέδ. 47. Πωρόπλινθος από την ανωδομή του ταφικού κτίσματος IV.

Τέλος, ο τοίχος 10 (Σχέδ. 17 και 18· Πίν. 2 β, 69 β, 69 γ), κτισμένος ομοίως με μικρούς αργούς λίθους και μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους σε β' χρήση, ήταν θεμελιωμένος σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με τον κατώτερο δόμο του ταφικού κτίσματος IV, καθώς και στο ίδιο επίπεδο με τους τοίχους 7 και 8 στο εσωτερικό του ταφικού περιβόλου III, και εδραζόταν σε στρώση με άμμο και χαλίκια. Το σωζόμενο μήκος του ήταν 6,70, το πλάτος 0,50 και το μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,80 μ. Επάνω στους λίθους του τοίχου 10 βρέθηκαν τρία χάλκινα νομίσματα (N 116-N 118). Τμήμα του τοίχου αυτού καταστράφηκε κατά την κατασκευή του τάφου 28, ενώ δύο πωρόλιθοι του ίδιου τοίχου ενσωματώθηκαν στους τάφους 41 και 42. Ένας λιθοσωρός που αποκαλύφθηκε επάνω στο ανατολικό τμήμα του τάφου 28 πιθανώς είχε σχηματιστεί από την κατάρρευση τμήματος του τοίχου 10.

Η επανειλημμένη χρήση του χώρου είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη διαταραχή της επίχωσης σε όλη την περιοχή που ερευνήθηκε. Στην επίχωση αυτή περιείχετο χωρίς διάκριση κεραμική της κλασικής, ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, πράγμα που δεν βοηθάει στην ακριβή χρονολόγηση των διαφόρων τοίχων. Επιλεγμένα κλασικά όστρακα από την έρευνα των τοίχων 9 και 10 απεικονίζονται στον Πίν. 70 α-β.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Πώρινη πλίνθος από την ανωδομή του ταφικού κτίσματος (Σχέδ. 47).

Ύψ. 0,25, σωζ. μήκ. 0,63, σωζ. πλ. 0,65 μ.

Η κύρια όψη κοσμεύεται άνω και κάτω με κυμάτια. Στη σωζόμενη στενή πλευρά υπάρχει αναθύρωση και στην επάνω επιφάνεια σώζεται ορθογώνιος τόρμος για τη σύνδεση με παρακείμενη πλίνθο.

2. (ΜΩ 428). Κεφάλι πήλινου ανδρικού ειδωλίου (Πίν. 70 γ).

Σωζ. ύψ. 0,048 μ.

Σώζεται ελλιπώς και είναι φθαρμένο. Πηλός τεφρός. Διατηρούνται υπολείμματα μελανού γανώματος. Είναι κατασκευασμένο σε μήτρα.

Ελληνιστικών χρόνων.

Πρβλ. E. Töpperwein, *Pergamenische Forschungen* 3, Terrakotten von Pergamon, 1976, σ. 124 και 236, αριθ. 520, πίν. 76.

3. (ΜΩ 429). Κυκλικό αμφίκυρτο βαρίδι με οπή στο κέντρο από μόλυβδο (Πίν. 70 δ).

Διάμ. 0,033, πάχ. 0,009 μ.

Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση και στις δύο όψεις: στη μία φλογόσχημα φύλλα σε ακτινωτή διάταξη, στην άλλη σφαιρίδια (ίσως κορύμβους, τους καρπούς του κισσού).

Πρβλ. το μολύβδινο βαρίδι ΜΩ 435 από τον ταφικό περίβολο ΙΙ.

4. (ΜΩ 430). Ακέραιο σιδερένιο καρφί.

Μήκ. 0,07 μ.

Έχει θολωτό κεφάλι και στέλεχος ορθογώνιας διατομής.

5. (ΜΩ 432). Ακέραιη πήλινη πυραμδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β).

Ύψ. 0,069, πλ. βάσ. 0,043 μ.

Πηλός καστανός.

Πρβλ. Αικ. Δεσποίνη, ΑΕ 1982, σ. 78 κ.ε., πίν. 12δ, 3-6 (από κεραμικό κλίβανο της Σίνδου του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ.).

6. (ΜΩ 433). Ακέραιη πήλινη πυραμδοειδής αγνύθα (Πίν. 7 β).

Ύψ. 0,071, πλ. βάσης 0,043 μ.

Πηλός καστανέρυθρος με προσμίξεις, αλείφωμα καστανό.

Είναι του ίδιου τύπου με την προηγούμενη.

Χάλκινα νομίσματα

N 102. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

N 103. Χαλκίδας.

Βλ. Picard, πίν. XIII, αριθ. 44-48, 3ème groupe, χρονολογία κοπής γύρω στο 220 π.Χ. (;).

N 104. Αθηνών.

Βλ. Kroll, αριθ. 242-259, πίν. 37, αριθ. 6-10, χρονολογία κοπής 38-37 π.Χ. Kroll, *Coins*, σ. 104, αριθ. 144, χρονολογία κοπής 32 π.Χ.

N 105. Ευβοϊκής Συμπολιτείας.

Βλ. W.P. Wallace, *The Euboean League and its Coinage*, *Numismatic Notes and Monographs* 134, 1956, αριθ. 134, πίν. XV, 10-16, χρονολογία κοπής αρχές 194 π.Χ. Picard, πίν. XXX, αριθ. 23-24, χρονολογία κοπής 255-245 π.Χ.

N 106. Ευβοϊκής Συμπολιτείας.

Βλ. Wallace, ό.π., αριθ. 134, πίν. XV, 10.16, χρονολογία κοπής αρχές 194 π.Χ. Picard, πίν. XXX, αριθ. 23-24, χρονολογία κοπής 255-245 π.Χ.

N 107. Φωκίδας (;). Συμμαχική κοπή. Πολύ φθαρμένο.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 113-118, χρονολογία κοπής γύρω στα 371-357 π.Χ. και αργότερα.

N 108. Λοκρών.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 72, χρονολογία κοπής 338-300 π.Χ.

N 109. Λοκρών.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 65 κ.ε., χρονολογία κοπής γύρω στα 338-300 π.Χ.

N 110. Αρχαίο ελληνικό, φθαρμένο.

N 111. Αρχαίο ελληνικό, φθαρμένο.

N 112. Λοκρών. Σύμβολο φθαρμένο.

Βλ. SNG Corp, αριθ. 65-71, χρονολογία κοπής γύρω στα 338-300 π.Χ.

N 113. Χαλκίδας.

Βλ. Picard, πίν. XVII, αριθ. 44-48, 3ème groupe, χρονολογία κοπής γύρω στο 220 π.Χ. (;).

N 114. Χαλκίδας, φθαρμένο.

N 115. Αρχαίο ελληνικό, πολύ φθαρμένο.

N 116. Αθηνών, ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων. Πίσω παράσταση φθαρμένη.

N 117. Χαλκίδας. Σύμβολο φθαρμένο.

Βλ. Picard, πίν. XVIII, αριθ. 54-55, 4ème groupe, τέλη 3ου αι. π.Χ.-196 π.Χ.

N 118. Λοκρών. Σύμβολο φθαρμένο.

Βλ. SNG Corp., αριθ. 65-71, γύρω στα 338-300 π.Χ.

ΤΑΦΟΣ 28

Ο κιβωπιόσχημος τάφος 28²³⁷ (Σχέδ. 17,18 και 19, τομή B-B1 και Δ-Δ1· Πίν. 69 α, 71 α-β) είχε προσανατολισμό από Α. προς Δ. Για τα τοιχώματά του είχαν χρησιμοποιηθεί έξι αδρά κατεργασμένες πώρινες πλάκες²³⁸, από δύο για κάθε μακριά πλευρά και από μία για κάθε στενή, και για την κάλυψή του τέσσερις όμοιες πλάκες²³⁹, από τις οποίες βρέθηκε σπασμένη η δυτικότερη. Ο τάφος ήταν γεμάτος με χώμα έως τα χείλη. Μέσα στην επίχωση βρέθηκε ένα σιδερένιο καρφί. Ο νεκρός είχε ενταφιαστεί σε ύπτια θέση και με το κεφάλι προς Α. Η κατάσταση διατήρησης του σκελετού ήταν πολύ κακή. Μοναδικό κτέρισμα του νεκρού ήταν μία πήλινη λάγυνος (ΜΩ 349), στο δυτικό άκρο του τάφου.

Κτέρισμα

(ΜΩ 349). Ακέραιη πήλινη λάγυνος (Πίν. 72 α-β). Ύψ. 0,17, διάμ. βάσ. 0,125, διάμ. χείλ. 0,033 μ.

Πηλός ρόδινος. Επίχρυσμα λευκό. Βαφή πορτοκαλέρυθρη, εξίτηλη. Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα αμφικωνικό με κυρτό το επάνω τμήμα. Λαιμός ψηλός και στενός με πλαστικό δακτύλιο στη βάση του. Χείλος δακτυλιόσχημο. Λαβή ταινιόσχημη με ραβδώσεις στη ράχη, η οποία στο ανώτερο τμήμα κάμπτεται σε οξεία γωνία. Η διακόσμηση είναι γραπτή. Ταινίες περιτρέχουν τη βάση, το χείλος και τη βάση του λαιμού. Στο σημείο ένωσης των δύο τμημάτων του σώματος μία άλλη, πλατιά, ταινία περιβάλλεται από πολύ λεπτότερες. Στον ώμο, εκατέρωθεν της λαβής, απεικονίζονται δύο στεφάνια δεμένα με ταινίες και ανάμεσα σε αυτά δύο μουσικά όργανα, αριστερά λύρα και δεξιά σύριγγα.

Πρβλ. Αγγ. Χωρέμης, ΑΔ 24 (1969), Χρονικά, σ. 142, Πίν. 140 δ (από παράδοση. Στον ώμο στεφάνια και δελφίνα). Ρ. Gercke, *Antiken in Kassel, Aus den Alltag der Griechen und Römer* (Sonderdruck für die Staatlichen Kunstsammlungen Kassel), σ. 21, πίν. 18, κάτω αριστερά (από την Όλβια. 150-50 π.Χ. Με στρεπτή λαβή

και στον ώμο στεφάνια, κάνιστρο, οξυπύθμενος αμφορέας και λάγυνος). G. Haas, *Die Syrix in der griechischen Bildkunst*, 1985, σ. 108 κ.ε., εικ. 102 (από την Πύλο. Γύρω στο 200 π.Χ. Στον ώμο στεφάνια, σύριγγα και άρπα), σ. 109, εικ. 105 (στο Μουσείο Χαλκίδας. Στον ώμο σύριγγα και ομφαλός στολισμένος με ταινίες), σ. 109 κ.ε., εικ. 106 (στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Στον ώμο στεφάνια, σύριγγα, ομφαλός, λάγυνος). Δ. Κυριακού, *Ελληνιστική κεραμική από τα νεκροταφεία της Πάτρας, Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογημένα σύνολα-Εργαστήρια*, 24 -27 Σεπτεμβρίου 1991 Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 191 κ.ε., αριθ. 6741, πίν. 135 και 140 γ (με σχηματοποιημένο φυτικό κόσμημα στον ώμο. Από τάφο, στον οποίο βρέθηκε και λύχνος του τέλους του 2ου-αρχών 1ου αι. π.Χ.). Bruneau, σ. 459 κ.ε. και 513, αριθ. 58.4, εικ. 62 και 208 (στον ώμο στεφάνι ελιάς. Από τάφο του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.).

Η διακόσμηση των λαγύνων, αγγείων για κρασί, με στεφάνια και μουσικά όργανα είναι πολύ συνηθισμένη και συνδέεται με τη διονυσιακή σφαίρα²⁴⁰.

237. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2,16, πλ. 0,60, βάθ. 0,70 μ.

238. Πάχ. 0,15-0,28 μ.

239. Πάχ. 0,20-0,30 μ.

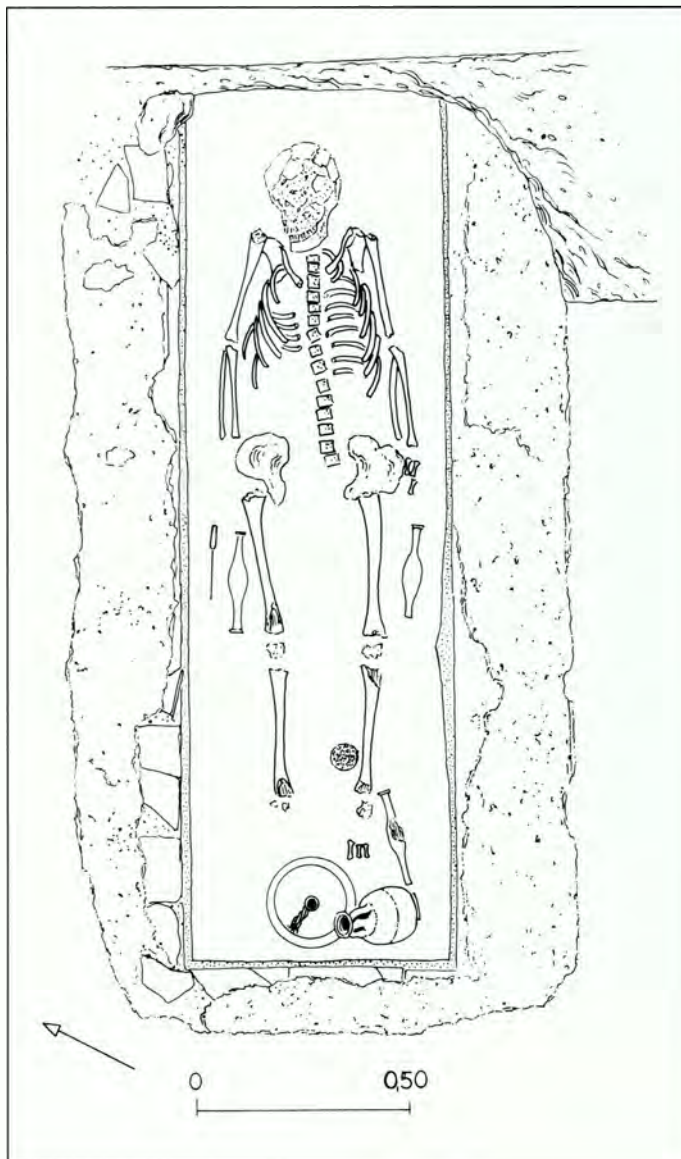
240. Βλ. Hellström, σ. 18.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ο τάφος 28 μπορεί να χρονολογηθεί στον 2ο-1ο αι. π.Χ. με βάση τη λαγύνη ΜΩ 349, η οποία ως προς το σχήμα προσεγγίζει τις λαγύνους από την Πάτρα και το Άργος που αναφέρθηκαν παραπάνω.

ΤΑΦΟΣ 42

Ο τάφος 42²⁴¹ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή Β-Β1· Πίν. 69 α, 73 α-β), με προσανατολισμό από Α. προς Δ., αποκαλύφθηκε στον χώρο ανάμεσα στους κιβωτιόσχημους τάφους 28 και 41. Τα τοιχώματα των δύο μακριών πλευρών και της δυτικής στενής πλευράς ήταν κτισμένα με μικρούς αργούς λίθους και τεμάχια κεραμίδων και είχαν επιχρισθεί με ασβεστοκονίαμα, τόσο στην επάνω επιφάνεια, όσο και στις όψεις προς το εσωτερικό του τάφου. Το τοίχωμα της ανατολικής στενής πλευράς σχηματίστηκε από ένα μεγάλο πωρόλιθο του τοίχου 10, ο οποίος είχε πελεκηθεί πρόχειρα στην προς το εσωτερικό του τάφου όψη, έτσι, ώστε να έχει σχεδόν ημικυκλικό σχήμα. Η κάλυψη αποτελούσε πιστή μίμηση κεραμοσκεπούς τάφου: μεγάλες καμπύλες κεραμίδες που στηρίζονταν στα πλαϊνά τοιχώματα συνέκλιναν προς τα επάνω· στο σημείο επαφής τους στην κορυφή είχε τοποθετηθεί σειρά από καλυπτήριες κεράμους και τις στενές πλευρές έφρασσαν όρθια τοποθετημένες καμπύλες κεραμίδες²⁴². Στο ανατολικό μισό του τάφου οι κεραμίδες της κάλυψης βρέθηκαν καταπεσμένες μέσα σ' αυτόν (Πίν. 73 α-β). Τούτο υποδηλώνει ότι ο τάφος

Σχέδ. 48. Ο τάφος 42.

241. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 2, πλ. 0,64, βάθ. 0,45 μ.

242. Ο τύπος αυτός τάφου δεν είναι αμάρτυρος και από άλλα νεκροταφεία. Π.χ. ο τάφος Ρ στην οδό Λένορμαν, στην Αθήνα, περιγράφεται από τον Boulter, σ. 128, ως εξής: «The sides of the grave were built of small stones and covered with stucco. Tiles were used as a cover».

42 δεν είχε γεμιστεί με χώμα μετά την ταφή, μία πρακτική που διαπιστώθηκε σε ορισμένους κιβωτιό-σχημους τάφους του δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού²⁴³.

Ο νεκρός είχε ενταφιαστεί σε ύπτια θέση, εκτάδην και με το κεφάλι προς Α. (Σχέδ. 48· Πίν. 73 γ). Γύρω από τον σκελετό βρέθηκαν σιδερένια καρφιά, κατεστραμμένα σε μεγάλο βαθμό από την οξείδωση, τα οποία πρέπει να προέρχονται από ξύλινο φορείο. Στο δυτικό άκρο του τάφου, κοντά στα άκρα πόδια του νεκρού, είχαν αποθεθεί μία λάγυνος (ΜΩ 356) και ένας μικρός αμφορέας (ΜΩ 379). Παράλληλα προς τον δεξιό μηρό ήταν ένα μυροδοχείο (ΜΩ 381) και δίπλα του μία χάλκινη σπάτου-λα (ΜΩ 441). Παράλληλα προς τον αριστερό μηρό ήταν ένα άλλο μυροδοχείο (ΜΩ 382) και ένα τρί-το (ΜΩ 380) βρέθηκε κοντά στο αριστερό άκρο πόδι. Τέλος, ένα χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο (ΜΩ 442) βρέθηκε σε επαφή με την εσωτερική πλευρά της αριστερής κνήμης.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 356). Ακέραιη λάγυνος (Πίν. 74 α). Ύψ. 0,186, διαμ. βάσ. 0,124, διάμ. χείλ. 0,039 μ. Καλύπτεται εν μέρει από ίζημα. Πηλός ροδοκά-στανος. Σώζονται υπολείμματα λευκού επιχρί-σματος. Βαφή πορτοκαλέρυθρη, θαμπή. Βάση δακτυλιόσχημη. Σώμα χαμηλό κωνικό. Λαιμός ψηλός και στενός με δακτυλιόσχημο χείλος. Λα-βή στρεπτή, η οποία στο ανώτερο τμήμα κάμπτε-ται σε οξεία γωνία. Η διακόσμηση στο σημείο άρθρωσης του επάνω και του κάτω τμήματος του σώματος συνίσταται από μία πλατιά ταινία που πλαισιώνεται από λεπτότερες. Πρβλ. ως προς το σχήμα τη λάγυνο ΜΩ 349 από τον τάφο 28, από την οποία διαφέρει κυρίως ως προς τη στρεπτή λαβή και ως προς το μη κυρτό επάνω τμήμα του σώματος. Πρβλ. ακόμα Bruneau, σ. 471 και 513, αριθ. 59.29, ειχ. 87, 88 και 208, με πιο γωνιώδες σώμα και με ταινιόσχη-μη λαβή με ραβδώσεις στη ράχη (από ταφή του 3ου αι. π.Χ.).

2. (ΜΩ 379). Μικρός άβαφος αμφορέας του μα-κεδονικού τύπου (Πίν. 74 β). Ύψ. 0,20, διάμ. βάσ. 0,073, διάμ. χείλ. 0,061 μ. Είναι συγκολλημένος στο σώμα και στη μία λαβή και ελλειπής σε μικρό τμήμα του σώματος. Πηλός καστανός. Βάση χαμηλή, κωνική. Σώμα ωοειδές,

αλλά ευρύτερο στο κάτω τμήμα, ώστε να προ-σεγγίζει το σχήμα του βαλανιδιού. Μία πλατιά ζώνη από το μέσον περίπου του σώματος έως τον ώμο, στο ύψος της ρίζας των λαβών, διακρίνεται με λεπτές νευρώσεις επάνω και κάτω. Η μετάβα-ση από τον ώμο στο στενό και σχετικά βραχύ λαιμό σχηματίζει ομαλή καμπύλη. Ο λαιμός ευ-ρύνεται προς τα επάνω και απολήγει σε πλατύ καλυκόσχημο στόμιο που φέρει οξεία νεύρωση στη βάση του. Οι ελλειπτικής διατομής λαβές, με ράβδωση κατά μήκος της ράχης, εκφύονται από το μέσον του λαιμού, υψώνονται προς τα επάνω και καταλήγουν στον ώμο.

Η ένταξη του αμφορέα ΜΩ 379 στους ελληνιστι-κούς αμφορείς του λεγομένου μακεδονικού τύπου στηρίζεται στη διαμόρφωση της βάσης, των λαβών και κυρίως του λαιμού και του στομίου. Για τους αμφορείς αυτούς βλ. Τάφοι Βερούας, σ. 117-120, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Ιδιαίτερα ως προς το σχήμα του σώματος πρβλ. Τάφοι Βερούας, σ. 26, αριθ. Π 1204, πίν. 4 (ύψ. 0,20 μ.), σ. 51 και 120, αριθ. Π 1328, πίν. 19, σ. 91 και 119, αριθ. Π 2149, πίν. 57, και ως προς τη διαμόρφωση του στο-μίου σ. 51 και 119, αριθ. Π 1332, πίν. 20.

3. (ΜΩ 380). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 74 γ, αριστερά).

243. Βλ. Παυλογιώργη, σ. 118 και σημ. 12.

Ύψ. 0,223, διάμ. βάσ. 0,026, διάμ. χεῖλ. 0,032 μ. Είναι συγκολλημένο και λείπουν κομμάτια από το σώμα και τον λαιμό. Πηλός τεφρός. Λευκές ταινίες περιτρέχουν τον λαιμό και το σώμα. Βάση χαμηλή κωνική που διακρίνεται από το ψηλό πόδι με στενή αυλάκωση, σώμα στενό και ραδι-νό, λαιμός ψηλός και χεῖλος λοξότητο.

Πρβλ. το μυροδοχείο ΜΩ 317 από τον τάφο 23 (του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.) και το μυροδοχείο ΜΩ 329 από τον τάφο 24 (από ταφή ομοίως του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.). Πρβλ. ακόμα Bruneau, σ. 461, αριθ. 58.8, εικ. 68 και 210, αριθ. 58.9, εικ. 69 (από τάφο του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.). Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 124, 125, 129 κ.ε., 212, αριθ. 17, 20, 39, 41, 43, πίν. 2 (από ταφές γύρω στα μέσα και τις αρχές του β' μισού του 2ου αι. π.Χ.), σ. 171, αριθ. 244, πίν. 25.

4. (ΜΩ 381). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 74 γ, στο μέσον).

Ύψ. 0,233, διάμ. βάσ. 0,026, διάμ. χεῖλ. 0,032 μ. Λείπει μικρό κομμάτι από το χεῖλος. Πηλός τεφρός. Λευκές ταινίες περιτρέχουν το λαιμό και το σώμα. Ίδιο με το μυροδοχείο ΜΩ 380, με περισσότερο τονισμένη τη διάκριση ανάμεσα στη βάση και το πόδι.

5. (ΜΩ 382). Ακέραιο ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 74 γ, δεξιά).

Ύψ. 0,216, διάμ. βάσ. 0,026, διάμ. χεῖλ. 0,03 μ. Πηλός καστανόφαιος. Λευκές ταινίες περιτρέχουν το λαιμό και το σώμα. Ίδιο με το μυροδοχείο ΜΩ 380.

6. (ΜΩ 442). Χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο.

Διάμ. 0,072, πάχ. 0,0025 μ.

Κατά τόπους στην περιφέρεια υπάρχουν αποκρούσεις.

Απλοί χάλκινοι δίσκοι μικρής διαμέτρου, χωρίς περιχέλιωμα ή λαβή, οι οποίοι πιθανότατα ήταν κάτοπτρα, είναι κοινοί στους ελληνιστικούς και πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Βλ. σχετικά McFadden, σ. 488, αριθ. 131-133, πίν. XLVII.

7. (ΜΩ 441). Χάλκινη σπάτουλα (Πίν. 74 δ).

Μήκ. 0,175 μ.

Είναι σπασμένη σε οκτώ κομμάτια.

Η σπάτουλα (*σπαθομήλη*, *ὑπάλειπτρον*) είχε πολλαπλή χρήση: χρησίμευε στη φαρμακευτική, αλλά και στην προετοιμασία των χρωμάτων από τους ζωγράφους. Βλ. σχετικά G.M.A. Richter, *The Metropolitan Museum of Art, Greek, Etruscan and Roman Bronzes*, 1915, σ. 450 κ.ε. και πρβλ. σ. 451, αριθ. 1757 (= J.L. Myres, *The Metropolitan Museum of Art, Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus*, 1914, αριθ. 4839, ελληνιστικών ή ελληνορωμαϊκών χρόνων). Πρβλ. και I. Jenkins, *Greek and Roman Life*, British Museum, σ. 28, εικ. 32 (αργυρές σπάτουλες ρωμαϊκών χρόνων για καλλυντικά). Το γεγονός ότι η σπάτουλα ΜΩ 441 ήταν δίπλα στο μυροδοχείο ΜΩ 381 ίσως υποδεικνύει ότι χρησίμευε για την αφαίρεση από αυτό προϊό-ντος σε μορφή αλοιφής.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Κυρίως τα τρία ατρακτόσχημα μυροδοχεία ΜΩ 380, 381 και 382 οδηγούν στη χρονολόγηση του συνόλου των ευρημάτων και της ταφής στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ.

ΤΑΦΟΣ 41

Ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος 41²⁴⁴ (Σχέδ. 17, 18 και 19, τομή B-B1· Πίν. 69 α, 75 α-β), με προ-

244. Διαστάσεις εσωτερικά: μήκ. 1,90, πλ. 0,50, βάθ. 0,68 μ.

σανατολισμό από Α. προς Δ., αποκαλύφθηκε βόρεια από τον τάφο 42 και ακριβώς στο σωζόμενο βόρειο άκρο του τοίχου 10. Παράλληλα και σε επαφή με το νότιο τοίχωμα του τάφου και στο ίδιο επίπεδο με την επάνω επιφάνειά του υπήρχε μία στρώση από μικρούς αργούς λίθους, πλάτους 0,46 μ. (Σχέδ. 17 και 18, τοίχος 11· Πίν. 75 α). Ο τάφος 41 ήταν κτισμένος με τεμάχια πωρολίθων, μία αδρά δουλεμένη πώρινη πλάκα, αργούς λίθους και τεμάχια κεραμίδων στο ανώτερο τμήμα. Ένας πωρόλιθος του τοίχου 10 είχε αποτελέσει το στενό ανατολικό τοίχωμα (Πίν. 75 β). Οι καλυπτήριες πλάκες στο ανατολικό τμήμα του τάφου είχαν αφαιρεθεί ήδη στους αρχαίους χρόνους. Την κάλυψη στο δυτικό τμήμα αποτελούσαν ένας πωρόλιθος²⁴⁵ και δύο ελλιπώς σωζόμενες μαρμάρινες στήλες, η μία από τις οποίες ήταν ενεπίγραφη (ΜΩ 240). Και οι δύο στήλες ήταν τοποθετημένες με την κύρια όψη προς το εσωτερικό του τάφου.

Έξω από τον τάφο βρέθηκαν οστά και ελάχιστα κομμάτια από τη λαβή και τη λεπίδα σιδερένιας σιγγιδίας. Ο σκελετός επάνω στο χωμάτινο δάπεδο του τάφου ήταν σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Ο νεκρός είχε ενταφιαστεί εκτάδην και με το κεφάλι προς Δ. Κοντά στο αριστερό πόδι βρέθηκε ένα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 375), σπασμένο στον λαιμό. Περί το μέσον της νότιας μακριάς πλευράς του τάφου ήταν ένα διαλυμένο κρανίο.

Σε απόσταση 0,55 μ. από το βόρειο τοίχωμα του τάφου 41 και σε βάθος 0,60 μ. από την επάνω επιφάνεια του τοιχώματός του βρέθηκαν ένα μυροδοχείο (ΜΩ 376), μία μικρή πελίκη (ΜΩ 377) και ένα πήλινο περιστέρι (ΜΩ 378).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

1. (ΜΩ 240). Απλή ορθογώνια επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο, ελλιπής κάτω²⁴⁶. Η κύρια όψη είναι πολύ φθαρμένη. Σωζ. ύψ. 0,535, πλ. 0,305-0,335, πάχ. 0,09 μ. Ύψ. γραμμάτων 0,014-0,015 μ.

Σῶσος
Ἀνδ[ρ]έου.

Η επιγραφή χρονολογείται στον ύστερο 2ο ή στον 1ο αι. π.Χ.

2. (Χωρίς αριθ. ευρ.). Το κάτω τμήμα στήλης από λευκό μάρμαρο. Η κύρια όψη είναι πολύ φθαρμένη. Σωζ. ύψ. 0,43, πλ. 0,375, μέγ. πάχ. 0,09 μ.

Κτέρισμα ύστερης ταφής

(ΜΩ 375). Βολβόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 75 γ).

Ύψ. 0,137, διάμ. βάσ. 0,031, διάμ. χεῖλ. 0,032 μ. Είναι συγκολλημένο στον λαιμό. Πηλός ανοικτός καστανός. Βάση ελαφρότατα κοίλη. Σώμα απίσχημο. Λαιμός ψηλός. Χεῖλος δακτυλίσχημο, προεξέχον.

Πρβλ. Meligunīs-Lipára, σ. 39, πίν. CCXVIII, 20 (τάφος 105. Του β' μισού του 1ου αι. π.Χ.). Boulter, σ. 128, αριθ. Ν 1 και αριθ. Ο 1, πίν. 46.

Ευρήματα έξω από τον τάφο

1. (ΜΩ 376). Ατρακτόσχημο μυροδοχείο (Πίν. 46 β, δεξιά).

Σωζ. ύψ. 0,145, διάμ. βάσ. 0,028 μ.

Είναι συγκολλημένο από πολλά κομμάτια και ελλιπές στον λαιμό και κατά τόπους στο σώμα. Πηλός τεφρός με ερυθρωπό πυρήνα. Λευκές ταινίες περιτρέχουν το σώμα. Βάση χαμηλή κωνική. Πόδι ψηλό. Σώμα ραδινό.

²⁴⁵ Μήκ. 1,12, πλ. 0,61, πάχ. 0,30 μ.

²⁴⁶ Πωλογιώργη, Επιγραφές, αριθ. 14.

Πρβλ. το μυροδοχείο ΜΩ 403 έξω από τον τάφο 20, από ταφή πιθανώς του β' μισού του 2ου-αρχών 1ου αι. π.Χ.

2. (ΜΩ 377). Μικρή άβαφη πελίκη (Πίν. 46 α, στο μέσον).

Ύψ. 0,12, διάμ. βάσ. 0,073, διάμ. χείλ. 0,06 μ.

Στο χείλος και στη βάση υπάρχουν αποκρούσεις. Πηλός καστανός με λίγες προσμίξεις. Βάση δακτυλιόσχημη με μικρό κωνικό εξόγκωμα στην κάτω επιφάνεια. Σώμα πιεσμένο σφαιρικό. Λαι-

μός ευρύς. Χείλος με κλίση προς τα έξω. Λαβές ταινιόσχημες. Όμοια πελίκη (ΜΩ 407) βρέθηκε έξω από τον τάφο 36, από ταφή του ύστερου 2ου-πρώιμου 1ου αι. π.Χ.

3. (ΜΩ 378). Χειροποίητο πήλινο περιστέρι (Πίν. 31 α, δεξιά).

Ύψ. 0,027 μ.

Λείπει το άκρο της ουράς. Πηλός τεφρός. Σώζονται ίχνη λευκού επιχρίσματος. Το περιστέρι ει-
κονίζεται καθιστό με μαζεμένες τις φτερούγες.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Κατά πάσαν πιθανότητα ο τάφος 41 χρησιμοποιήθηκε για δύο διαδοχικές ταφές. Τούτο αποδεικνύεται από το διαλυμένο κρανίο περί το μέσον της νότιας πλευράς του τάφου και από τα οστά έξω από αυτόν. Εάν το μυροδοχείο ΜΩ 376, η πελίκη ΜΩ 377 και το περιστέρι ΜΩ 378 ήταν τα κτερίσματα της πρώτης ταφής, αυτή μπορεί να χρονολογηθεί στον ύστερο 2ο-πρώιμο 1ο αι. π.Χ. Ίσως με την ταφή αυτή σχετίζεται και η επαναχρησιμοποιηθείσα στην κάλυψη του τάφου επιτύμβια στήλη ΜΩ 240, η οποία χρονολογείται στον ύστερο 2ο ή στον 1ο αι. π.Χ. Η ύστερη ταφή πρέπει να ανήκει στο β' μισό του 1ου αι. π.Χ.

ΤΑΦΟΣ β

Ο τάφος β ήταν εγχυτρισμός βρέφους σε βαθιά πήλινη λεκάνη (ΜΩ 397), η οποία αποκαλύφθηκε στον χώρο ανάμεσα στον κιβωτιόσχημο τάφο 28 και στον βόρειο τοίχο του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ και σε πολύ μικρό βάθος από τη σωζόμενη επάνω επιφάνεια του τοίχου αυτού (Σχέδ. 17 και 18· Πίν. 76 α). Η λεκάνη ήταν τοποθετημένη με το χείλος προς τα κάτω και μέσα σ' αυτήν βρέθηκαν λίγα λεπτά οστά (ΜΩ 397).

Κτέρισμα

(ΜΩ 397). Βαθιά άβαφη λεκάνη (Πίν. 76 β).

Ύψ. 0,23, διάμ. βάσ. 0,215, διάμ. χείλ. 0,28 μ.

Είναι συγκολλημένη από πολλά κομμάτια και ελλιπής σε τμήμα της μιας λαβής. Πηλός ρόδινος με λίγες προσμίξεις. Επίχρισμα κιτρινοκάστανο, φθαρμένο. Βάση επίπεδη. Σώμα κυλινδρικό με αραιές οριζόντιες αυλακώσεις. Χείλος προεξέ-

χον, με λοξή κλίση προς τα κάτω. Λαβές οριζόντιες, ημικυκλικές, ακριβώς κάτω από το χείλος, προσκολλημένες στο σώμα.

Πρβλ. Robinson, σ. 42, αριθ. G 187, πίν. 7, αλλά χωρίς λαβές (από στρώμα του 1ου και του πρώιμου 2ου αι. μ.Χ.).

ΤΑΦΟΣ γ

Ο τάφος γ – πιθανώς κεραμοσκεπής – βρέθηκε εντελώς κατεστραμμένος επάνω στην ανατολική καλυπτήρια πλάκα του κιβωτιόσχημου τάφου 28. Ο νεκρός είχε ταφεί με το κεφάλι προς Ν. Ο σκελετός ήταν σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης και βρέθηκε καταπλακωμένος από λιθορριπή μικρού και

μέτρου μεγέθους αργών λίθων, στην οποία υπήρχαν και πολλά μικρά τεμάχια κεραμίδων. Η λιθορριπή πιθανώς δημιουργήθηκε από την κατάρρευση των τοίχων 9 και 10 (Σχέδ. 17). Επάνω στο κρανίο βρέθηκε ένα χρυσό δισκάριο (ΜΩ 431).

Κτέρισμα

(ΜΩ 431). Δισκάριο από λεπτό χρυσό έλασμα με έκτυπο φοινικοειδές κόσμημα και στιγμές στην περιφέρεια²⁴⁷ (Πίν. 76 γ).

Διάμ. 0,015 μ.

Αξιζει να σημειωθεί ότι η διακόσμηση θυμίζει την κυματιστή κόμμωση στην πίσω όψη ενός γυά-

λινου αγγείου της κατηγορίας εκείνων, των οποίων το σώμα είναι διαμορφωμένο σε κεφάλι (head flask): Matheson, σ. 108 κ.ε., αριθ. 283 (3ος-4ος αι. μ.Χ.).

Το δισκάριο ΜΩ 431 ίσως χρησίμευε ως δανάκη ή για τη διακόσμηση υφασμάτινης ταινίας.

247. Για το δισκάριο αυτό βλ. και Παυλογιώργη, σημ. 29 στη σ. 123.

ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ²⁴⁸

Μοιραία για την ιστορία του Ωρωπού υπήρξε η θέση του, που είχε ως συνέπεια την διεκδίκηση της κατοχής του από τους Ερετριείς, τους Βοιωτούς και τους Αθηναίους. Είναι γενικά αποδεκτό ότι πριν από τον Αηλιάντιο πόλεμο, στα τέλη του 8ου αι. π.Χ., ο Ωρωπός βρίσκεται υπό ερετρική κατοχή. Μετά τον πόλεμο αυτόν ο Ωρωπός αποκτά την αυτονομία του, αλλά είναι άγνωστο πόσο διήρκεσε η νέα περίοδος και τότε έγινε η προσχώρηση στους Βοιωτούς.

Από το 506 π.Χ., έτος κατά το οποίο οι Αθηναίοι νίκησαν τους Βοιωτούς, ο Ωρωπός περιέρχεται στην αθηναϊκή κατοχή, στην οποία και παραμένει έως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Ακολουθεί ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, κατά το οποίο επανευρίσκει την αυτονομία του, καθόσον το 411 π.Χ. καταλαμβάνεται από τους Βοιωτούς, αλλά το 402 π.Χ., εξαιτίας εσωτερικών ταραχών, κυριεύεται από τους Θηβαίους και οι κάτοικοι υποχρεώνονται να κατοικήσουν την ενδοχώρα, σε απόσταση επτά σταδίων από τη θάλασσα. Η Ανταλκίδειος ειρήνη, το 387/386 π.Χ. χαρίζει στον Ωρωπό την αυτονομία του, η οποία όμως είχε και πάλι σύντομη διάρκεια, διότι το 378/377 π.Χ. η πόλη περιέρχεται στην αθηναϊκή κατοχή. Μία δεκαετία αργότερα ο Ωρωπός καταλαμβάνεται από τον τύραννο της Ερέτριας Θεμισώνα, εναντίον του οποίου εκστρατεύουν οι Αθηναίοι. Τελικά επικρατούν οι Θηβαίοι, οι οποίοι είχαν έλθει σε βοήθεια του Θεμισώνας, και η αθηναϊκή κυριαρχία στον Ωρωπό καταλύεται.

Γύρω στο 350 π.Χ. ο Ωρωπός αποκτά την πλήρη ανεξαρτησία του, αλλά μετά τη μάχη της Χαιρώνειας, το 338 π.Χ., παραχωρείται από τον Φίλιππο στους Αθηναίους. Οι τελευταίοι διένειμαν τμήμα των εδαφών του στις δέκα φυλές της Αττικής.

Η νέα περίοδος της αθηναϊκής κατοχής του Ωρωπού διήρκεσε έως το 322 π.Χ. Μετά τη νίκη του Αντιπάτρου στην Κραννώνα ο Ωρωπός ανακτά την αυτονομία του, η οποία όμως είχε και πάλι σύντομη διάρκεια. Το 313 ο Ωρωπός κυριεύεται από τον γιό του Αντιπάτρου Κάσσανδρο και το ίδιο έτος από τον στρατηγό του Αντιγόνου Πτολεμαίο, ο οποίος προσαρτά την πόλη στο κοινόν των Βοιωτών. Αλλά το 304 π.Χ. ο Δημήτριος ο Πολιορκητής αποδίδει τον Ωρωπό στους Αθηναίους, οι οποίοι διανέμουν και πάλι τμήμα των εδαφών του στις δέκα φυλές. Γύρω στο 287 π.Χ. γίνεται νέα προσαρτηση του Ωρωπού στο κοινόν των Βοιωτών. Το 229 π.Χ. ο Ωρωπός συνάπτει συνθήκη συμμαχίας με το κοινόν των Αχαιών.

Το 156 π.Χ. μαρτυρείται λεηλασία του Ωρωπού από τους Αθηναίους, οι οποίοι την εποχή αυτή δεν βρίσκονται σε ανθηρή οικονομική κατάσταση. Η πράξη αυτή προκαλεί αλυσιδωτή σειρά γεγονότων με την προσφυγή αλληλοδιαδόχως των Ωρωπίων και των Αθηναίων στη ρωμαϊκή σύγκλητο για τον διακανονισμό του ποσού της αποζημίωσης που έπρεπε να πληρώσουν οι τελευταίοι, την εγκατάσταση

248. Για την ιστορία του Ωρωπού βλ. Πετράκος, Ωρωπός, σ. 17-44, από όπου σταχυολογούνται τα κυριότερα στοιχεία που αναφέρονται εδώ πολύ συνοπτικά. Τα σχετιζόμενα με το εθνικό ιερό του Ωρωπού, το Αμφιάρειον, όπου οι Ωρωπίοι δημοσίευαν τα ψηφίσματά τους, παραλείπονται, διότι δεν έχουν σχέση με την παρούσα μελέτη.

αθηναϊκής φρουράς στον Ωρωπό, μετά από συμφωνία με τους Ωρώπιους, την παραβίαση από τους Αθηναίους όρου της συμφωνίας και την έκκληση των Ωρωπίων προς το κοινόν των Αχαιών για βοήθεια. Πάντως η νέα κατοχή του Ωρωπού από τους Αθηναίους υπήρξε ολιγόχρονη.

Μετά την καταστροφή της Κορίνθου από τον Μόμμο το 146 π.Χ. και τη γενική αλλαγή στην πολιτική κατάσταση της Ελλάδας υπό την σκιά των Ρωμαίων κατακτητών παύει και η πολιτική εξάρτηση του Ωρωπού από άλλες ελληνικές πόλεις. Κατά τον 1ο αι. π.Χ. η παρουσία των Ρωμαίων στο Αμφιάρειο είναι ιδιαίτερα αισθητή και η πόλη απονέμει τιμές σε πολλούς επιφανείς Ρωμαίους. Η τελευταία προσάρτηση του Ωρωπού στην Αθήνα πιστεύεται ότι έγινε μετά το 26 π.Χ., την εποχή του Αυγούστου. Από επιγραφική μαρτυρία συνάγεται ότι ακόμα και τον 3ο αι. μ.Χ. ο Ωρωπός αντιμετωπίζεται από τους Αθηναίους ως κατεχόμενη χώρα.

Από το παραπάνω ιστορικό διάγραμμα γίνεται φανερό ότι ο Ωρωπός κατάφερε να απολαύσει την ανεξαρτησία του σε πολύ σύντομα χρονικά διαστήματα, διότι Βοιωτοί και Αθηναίοι, εκ περιτροπής, επεδίωκαν αδιάλειπτα την προσάρτησή του.

Η ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ

Το ανατολικό νεκροταφείο του Ωρωπού είναι γνωστό από ετών, κυρίως από τις σωστικές ανασκαφές σε οικόπεδα στο ανατολικό άκρο της Σκάλας Ωρωπού και στα Νέα Παλάτια²⁴⁹, αλλά η συστηματική δημοσίευσή του δεν έχει γίνει έως τώρα. Κατά την ανασκαφή στο οικόπεδο του Ο.Σ.Κ. αποκαλύφθηκε για πρώτη φορά τμήμα του νεκροταφείου δυτικά της αρχαίας πόλης (Σχέδ. 1 και 2). Ο εντοπισμός του άκρου του ταφικού περιβόλου V (Σχέδ. 2 και 17) επιβεβαιώνει την προς Δ. του οικοπέδου συνέχεια του νεκροταφείου αυτού, την έκταση του οποίου θα δείξουν μελλοντικές ανασκαφές, εφόσον υπάρξει δυνατότητα για την πραγματοποίησή τους.

Από τα ανασκαφικά δεδομένα συνάγεται ότι ο χώρος που ερευνήθηκε είχε χρησιμοποιηθεί για ταφές στη διάρκεια μακρότατου χρονικού διαστήματος. Τα ανθρώπινα οστά και η κεραμική από τη μικρή τομή κάτω από το δάπεδο του μαρμαρίνου κιβωτιόσχημου τάφου 16 στο δυτικό τμήμα του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17 και 18) μαρτυρούν την ταφική χρήση του χώρου στον τομέα Γ ήδη από τον 5ο αι. π.Χ. (Πίν. 84), πολύ πριν από την κατασκευή του περιβόλου αυτού. Τα κατάλοιπα των τοίχων 7 και 8 στην ίδια περιοχή (Σχέδ. 17 και 18), από το περιβάλλον των οποίων προήλθε κεραμική του 5ου και κυρίως του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 30 β), δυστυχώς είναι πολύ πενιχρά. Ίσως ανήκαν σε ταφικό περίβολο ο οποίος καταστράφηκε κατά τη μεταγενέστερη κατασκευή του μνημειώδους ταφικού περιβόλου III.

Δεν αποκλείεται από τάφο του ίδιου νεκροταφείου να προέρχεται και το επιτύμβιο ανάγλυφο ΜΩ 213 (Πίν. 66 β), του τέλους του 5ου αι. π.Χ., το οποίο είχε επαναχρησιμοποιηθεί ως καλυπτήρια πλάκα στον κιβωτιόσχημο τάφο 26, αμέσως δυτικά του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17 και 18). Το ανάγλυφο αυτό με την εξαιρετικά υψηλή καλλιτεχνική αξία φανερώνει και την έντονη επίδραση της αττικής τέχνης σε εποχή κατά την οποία ο Ωρωπός ήταν αυτόνομος.

Η χρήση του χώρου τον 5ο-4ο αι. π.Χ. μαρτυρείται και από το καθαρό στρώμα με κεραμική της εποχής αυτής (Πίν. 28 β-γ), που εντοπίστηκε στην τομή Γ, βόρεια του ταφικού περιβόλου III. Αλλά στην περιορισμένη έκταση της τομής ίχνη ταφών δεν διαπιστώθηκαν.

Κεραμική της κλασικής περιόδου βρέθηκε επίσης τόσο στην επίχωση του ταφικού περιβόλου III, έως το επίπεδο έδρασης της θεμελίωσής του, όσο και στην περιοχή νότια και δυτικά του περιβόλου αυ-

249. Βλ. παραπάνω, σ. 15 κ.ε.

τού, καθώς και στην περιοχή του ταφικού κτίσματος IV (Σχέδ. 17). Στις περιπτώσεις όμως αυτές η κεραμική των κλασικών χρόνων ήταν ανάμικτη με κεραμική της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής περιόδου. Η διαταραχή της επίχωσης οφείλεται στους εξής λόγους:

α) Στη συνεχή χρήση του χώρου. β) Στη θεμελίωση υστερότερων ταφικών κατασκευών μέσα στο στρώμα του 5ου-4ου αι. π.Χ., όπως π.χ. συνέβη με τούς κατώτερους δόμους του κτιστού πώρινου βάθρου του επιτύμβιου ναΐσκου στον ταφικό περίβολο III (Σχέδ. 19, τομή Z-Z1). γ) Σε πολύ αποσπασματικά διατηρημένες κατασκευές διαφορετικών χρονικών περιόδων στην περιοχή του ταφικού κτίσματος IV (τοιχοί 6, 9 και 10, Σχέδ. 17 και 18). δ) Στην κατασκευή τάφων ύστερης εποχής σε πολύ βαθύ επίπεδο, με αποτέλεσμα την καταστροφή της κανονικής διαδοχής των ανασκαφικών στρωμάτων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η κατασκευή του κεραμοσκεπούς τάφου 39, πιθανώς του τελευταίου τετάρτου του 1ου αι. π.Χ., στην εξωτερική ΒΔ. γωνία του ταφικού περιβόλου III, και η κατασκευή του κτιστού κιβωτιόσχημου τάφου 18, των αρχών του 1ου αι. μ.Χ., μέσα στον περίβολο αυτόν, βαθύτερα από το επίπεδο έδρασης της θεμελίωσής του (Σχέδ. 19, τομή A-A1). ε) Στις μεταγενέστερες επεμβάσεις σε πρωιμότερους τάφους, όπως π.χ. συνέβη με τον κιβωτιόσχημο τάφο 37 κατά την κατασκευή του τάφου 18.

Ο μνημειώδης ταφικός περίβολος III (Σχέδ. 2 και 17) κτίστηκε κατά πάσαν πιθανότητα στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ., εν μέρει στη θέση ενός πρωιμότερου περιβόλου, εάν ευσταθεί η ερμηνεία των πενιχρών λειψάνων των τοίχων 7 και 8. Ο περίβολος III ήταν πώρινος, ορθογώνιος, με τοίχους και στις τέσσερις πλευρές και έφερε επιτύμβιο ιωνικό ναΐσκο, του οποίου τουλάχιστον ο θριγκός ήταν μαρμάρινος, επί κτιστού πώρινου βάθρου. Για την ανέγερση ενός τόσο μεγαλόπρεπου ταφικού μνημείου μόνον μία πολύ εύπορη οικογένεια μπορούσε να δαπανήσει το χρηματικό ποσό που χρειαζόταν. Πιθανώς το μνημείο ιδρύθηκε για τον κιβωτιόσχημο τάφο 37 (Σχέδ. 17 και 18), η κατασκευή του οποίου προηγήθηκε. Τετράπλευρο κτιστό βάθρο βρέθηκε και στον πειόσχημο ταφικό περίβολο I του 4ου αι. π.Χ. στο Μάξι Ολυμπίας²⁵⁰. Ομοίως, προ ταφικού περιβόλου του 4ου αι. π.Χ. στο Μιχαλίτσι της Πρέβεζας είχε κατασκευαστεί ορθογώνιο βάθρο, επί του οποίου ήταν ιδρυμένος επιτύμβιος ιωνικός ναΐσκος²⁵¹.

Ίσως σε ταφική πυρά προσφοράς, του 4ου αι. π.Χ., ανήκε η στρώση με την καύση και τα μετάλλια μικροαντικείμενα (μολύβδινο βαρίδι ΜΩ 435, χάλκινη αιχμή βέλους και χάλκινο καρφάκι) που διαπιστώθηκε μέσα στον περίβολο, βόρεια του κιβωτιόσχημου τάφου 22.

Στα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ. κατασκευάζεται μέσα στον ταφικό περίβολο III και δυτικά του πώρινου κτιστού βάθρου ο μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος 16 (Σχέδ. 17 και 18). Η εποχή κατασκευής του ημικατεστραμμένου κιβωτιόσχημου τάφου 22, ανατολικά του βάθρου (Σχέδ. 17 και 18), δεν είναι δυνατό να προσδιορισθεί με ακρίβεια, αλλά με βάση τις υπάρχουσες ενδείξεις δεν φαίνεται πιθανό να έγινε μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο ανήκει ο κιβωτιόσχημος τάφος 27, δυτικά του ταφικού περιβόλου III, στον οποίο μία από τις πρώτες ταφές έγινε στο β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο αρχίζει μία νέα εποχή για το νεκροταφείο, καθόσον κατασκευάζονται νέα μνημεία και νέοι τάφοι που επιφέρουν την επέκτασή του. Στο ανατολικό τμήμα του ταφικού περιβόλου III κατασκευάζονται ο κιβωτιόσχημος τάφος 21, γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., και ο δίδυμος κιβωτιόσχημος τάφος 23, στο β' μισό του 2ου αι. π.Χ. (Σχέδ. 17 και 18). Η χρονική απόσταση των τάφων αυτών από τον κιβωτιόσχημο τάφο 16, του τέλους του 4ου-αρχών 3ου αι. π.Χ., είναι

250. Α. Παρλαμά, AAA V (1972), σ. 211, σχέδ. 1, εικ. 5.

251. Ι. Βοκοτοπούλου, AAA III (1970), σ. 41 κ.ε., εικ. 5.

αρκετά μεγάλη, ώστε δεν είναι δυνατόν οι νεκροί να ανήκαν στην ίδια οικογένεια. Μάλλον έγινε εκμετάλλευση του υπάρχοντος χώρου για την κατασκευή των νέων τάφων.

Τουλάχιστον από τέλη του 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ. επέρχεται η βαθμιαία διάλυση του ταφικού περιβόλου III. Τούτο δείχνει η κατασκευή του κιβωτιόσχημου τάφου 36, ο οποίος κατέστρεψε τμήμα του βόρειου τοίχου του περιβόλου, και του κιβωτιόσχημου τάφου 20, ο οποίος σχηματίστηκε εν μέρει από υλικό που πιθανώς προήλθε από τον ίδιο τον περιβόλο (Σχέδ. 17 και 18). Κατά την περίοδο αυτή γίνεται επίσης ένας εγχυτρισμός σε αμφορέα (τάφος α) στο δυτικό τμήμα του περιβόλου III και επαναχρησιμοποιείται ο κιβωτιόσχημος τάφος 27, δυτικά του περιβόλου (Σχέδ. 17 και 18).

Στην ύστερη ελληνιστική περίοδο κατασκευάζονται βόρεια του ταφικού περιβόλου III οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 28, 42 και 41, με προσανατολισμό από Α. προς Δ., και ανεγείρεται το ταφικό μνημείο IV, το οποίο πιθανώς σχετίζεται με τον τάφο 28, του 2ου-1ου αι. π.Χ. (Σχέδ. 17 και 18). Ο τάφος 41 επαναχρησιμοποιείται στο β' μισό του 1ου αι. π.Χ. Ευθύγραμμος, μήκ. 4,26 μ., είναι ο ταφικός περιβόλος III, του 4ου αι. π.Χ., στο Μάξι Ολυμπίας, του οποίου οι σωζόμενοι δόμοι σχηματίζουν βαθμίδα²⁵².

Η επέκταση του νεκροταφείου την ύστερη ελληνιστική περίοδο πιστοποιείται από την κατασκευή στον τομέα Β των κιβωτιόσχημων τάφων 44, 15 και 14, οι οποίοι έχουν προσανατολισμό από Β. προς Ν., και από τη δημιουργία του ταφικού περιβόλου I²⁵³ για τους τάφους 15 και 44, σε αρκετή απόσταση ΝΑ. από τον ταφικό περιβόλο III και το ταφικό κτίσμα IV (Σχέδ. 2, 3 και 5). Μετά τον τάφο 14 ακολουθεί η κατασκευή των κιβωτιόσχημων τάφων 13 και 7, με προσανατολισμό από Β.-ΒΑ. προς Ν.-ΝΔ. (Σχέδ. 3 και 5).

Στην εποχή του Αυγούστου και στη διάρκεια του 1ου αι. μ.Χ. η συνέχεια της χρήσης του δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού είναι εξακριβωμένη. Κατ' αρχήν κατασκευάζεται ο κεραμοσκεπής τάφος 39 σε αρκετά βαθύ επίπεδο στην εξωτερική ΒΔ. γωνία του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17 και 18), ενώ στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του χώρου που καταλάμβανε ο περιβόλος αυτός σημειώνονται δραστικές αλλαγές με την κατασκευή νέων τάφων.

Την εποχή του Αυγούστου επαναχρησιμοποιείται ο κιβωτιόσχημος τάφος 21 και κατασκευάζεται σε αρκετά βαθύ επίπεδο ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος 18, ο οποίος επαναχρησιμοποιείται και αργότερα, τον προχωρημένο 1ο αι. μ.Χ. (Σχέδ. 17 και 18). Πιθανώς με την κατασκευή του τάφου 18 συνδέονται ουσιώδεις επεμβάσεις μέσα και επάνω στον κιβωτιόσχημο τάφο 37, που προηγήθηκε της ίδρυσης του ταφικού περιβόλου III, ενώ ανάλογες επεμβάσεις στον τάφο 22 ίσως έγιναν κατά την επαναχρησιμοποίηση του τάφου 21. Γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. καταστρέφεται η ανατολική θήκη του δίδυμου κιβωτιόσχημου τάφου 23 και εν μέρει στη θέση της κατασκευάζεται ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος 24, με παράλληλες επεμβάσεις και διαμορφώσεις στη δυτική θήκη του δίδυμου τάφου 23 και μέσα και επάνω στον κιβωτιόσχημο τάφο 36 (Σχέδ. 17 και 18). Οι διαμορφώσεις αυτές πιθανώς είχαν διττό σκοπό, δηλαδή την ενίσχυση των εξωτερικών τοιχωμάτων των νέων τάφων και την προστασία τους από μελλοντική σύληση. Μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες της ελληνιστικής περιόδου και οικοδομικό υλικό από ταφικούς περιβόλους επαναχρησιμοποιούνται στην κατασκευή νέων τάφων και στις γενικότερες διαμορφώσεις. Εκτός τούτου μαρμάρινες στήλες κατακερματίζονται για να μπαζωθούν μαζί και με άλλο υλικό οι τάφοι 22 και 36 και η δυτική θήκη του τάφου 23, οι οποίοι δεν χρησιμοποιούνται πλέον.

Πιθανώς στο α' μισό του 1ου αι. μ.Χ. κατασκευάζεται ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος 19 ακριβώς στην εσωτερική ΝΔ. γωνία του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17 και 18).

252. Παρλαμά, ό.π., σ. 218, σχέδ. 1, εικ. 15.

253. Μνημειώδης ταφικός περιβόλος σε σχήμα Π της ελληνιστικής περιόδου έχει αποκαλυφθεί στην Αλίαρτο. Αγγ. Ανδρειωμένου, ΑΕ 1976, Χρονικά, σ. 17-20, εικ. 3, πίν. ΙΘ.

Στον τομέα Β κατά τον 1ο αι. μ.Χ. επαναχρησιμοποιούνται οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 13 και 7 (Σχέδ. 3 και 5). Για τη χρονολόγηση των πρώτων ταφών στους κιβωτιόσχημους τάφους 4, 5 και 6, που έχουν προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ., δεν διαθέτουμε στοιχεία. Ομοίως, δεν μπορεί να προσδιοριστεί η εποχή κατασκευής του κατεστραμμένου κιβωτιόσχημου τάφου 10, κάτω από τον καμαροσκεπή τάφο 2. Η πρώτη ταφή στον κιβωτιόσχημο τάφο 1 χρονολογείται κατά προσέγγιση με βάση τον *terminus post quem* και *ante quem* που παρέχουν αντίστοιχα η επιτύμβια στήλη ΜΩ 199, του 2ου-1ου αι. π.Χ., η οποία επαναχρησιμοποιήθηκε ως καλυπτήρια πλάκα του τάφου, και η ύστερη ταφή που έγινε τον 2ο αι. μ.Χ.

Η κατασκευή του ταφικού περιβόλου II με την προσκόλληση στο άκρο του ταφικού περιβόλου I ενός πολύ μακρού σκέλους, το οποίο θεμελιώθηκε εν μέρει επάνω στους κιβωτιόσχημους τάφους 14, 13, 7, 4, 1 και 10 (Σχέδ. 3 και 5), μπορεί να τοποθετηθεί στο χρονικό διάστημα μεταξύ του προχωρημένου 1ου αι. π.Χ. και του πρώιμου 2ου αι. μ.Χ. Τον *terminus post quem* παρέχουν η πρώτη ταφή στον τάφο 14, του β' μισού του 2ου αι. π.Χ., και η πρώτη ταφή στον τάφο 1, η οποία ασφαλώς έγινε μετά τον 2ο-1ο αι. π.Χ. Τον *terminus ante quem* προσφέρουν η ύστερη ταφή στον τάφο 14, του πρώιμου 2ου αι. μ.Χ. και ο κιβωτιόσχημος τάφος 8, του 2ου αι. μ.Χ., ο οποίος κατασκευάστηκε μετά την ίδρυση του περιβόλου II. Στην πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο ανήκει και ταφικός περίβολος σχήματος ακανόνιστου Π, κτισμένος κατά το ψευδοϊσοδομικό σύστημα με μεγάλες λιθοπλίνθους, ο οποίος ανασκάφηκε στη Σάμη Κεφαλονιάς²⁵⁴.

Τον 2ο αι. μ.Χ. οι ενταφιασμοί στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού συνεχίζονται. Στον νέο, διευρυμένο, ταφικό περίβολο στον τομέα Β επαναχρησιμοποιούνται οι τάφοι 14, 7 και 1 και κατασκευάζονται οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 8 και 11 (Σχέδ. 3 και 5). Μετά τον 1ο αι. μ.Χ. κατασκευάστηκε ο κεραμοσκεπής τάφος 9 επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του κιβωτιόσχημου τάφου 13. Ο κιβωτιόσχημος τάφος 43 και ο κεραμοσκεπής τάφος 45 βρέθηκαν πολύ κατεστραμμένοι. Τα στοιχεία για τη χρονολόγησή τους είναι ανεπαρκή. Στον τομέα Γ επαναχρησιμοποιείται ο κιβωτιόσχημος τάφος 26 και κατασκευάζεται ο κεραμοσκεπής τάφος 38 δυτικά του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17 και 18). Τον 1ο-πρώιμο 2ο αι. μ.Χ. γίνεται ένας εγχυτρισμός σε λεκάνη (τάφος β) στην περιοχή του ταφικού κτίσματος IV, και στους προχωρημένους ρωμαϊκούς χρόνους ένας κεραμοσκεπής τάφος (τάφος γ), ο οποίος βρέθηκε κατεστραμμένος, κατασκευάστηκε επάνω στον κιβωτιόσχημο τάφο 28. Στη ρωμαϊκή περίοδο έγινε και μία παιδική ταφή σε δύο κυψέλες (τάφος 17) μέσα στον ταφικό περίβολο III (Σχέδ. 17 και 18).

Κυρίως κεραμοσκεπείς τάφοι (25, 29, 31, 32, 33 και 34), αλλά και ένας κτιστός παιδικός (τάφος 30), ένα απλό όρυγμα χωρίς κάλυψη (τάφος 35) και ένα όρυγμα με κάλυψη (τάφος 40) νότια του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17 και 18) πιστοποιούν τη συνέχεια της χρήσης του νεκροταφείου από τον 2ο-3ο αι. μ.Χ. (τάφος 29) έως τα μέσα του 3ου (τάφος 33) και τον πρώιμο 4ο αι. μ.Χ. (τάφος 35). Στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. επαναχρησιμοποιείται και ο κιβωτιόσχημος τάφος 20 δυτικά του κτιστού βάρθρου του ταφικού περιβόλου III (Σχέδ. 17 και 18). Στον τομέα Β τον 2ο-3ο αι. μ.Χ. επαναχρησιμοποιείται ο κιβωτιόσχημος τάφος 6 και το ίδιο συμβαίνει και με τον τάφο 5 τον 3ο αι. μ.Χ. (Σχέδ. 3 και 5). Τον πρώιμο 3ο αι. μ.Χ. ένας νεκρός ενταφιάζεται στον κεραμοσκεπή τάφο 12, επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 14. Τέλος, τον 3ο-4ο αι. μ.Χ. επαναχρησιμοποιείται ο κιβωτιόσχημος τάφος 4, κατασκευάζεται ο μεγάλος καμαροσκεπής τάφος 2 και γίνεται ένας εγχυτρισμός σε κυψέλη (τάφος 3).

Τάφοι που να μπορούν να χρονολογηθούν με βεβαιότητα σε εποχή υστερότερη του 4ου αι. μ.Χ. δεν ήλθαν στο φως. Μόνο στην περιοχή του τομέα Β, αλλά σε χώματα που μάλλον ήταν φερτά, βρέθηκαν αρκετά χάλκινα νομίσματα του 5ου και 6ου αι. μ.Χ. Τα νομίσματα Ν 13-Ν 20 αυτού του συνόλου προέρχονται από τα χώματα που εισχώρησαν στον τάφο 15 μετά την αφαίρεση τμήματος των κα-

254. Ι.Α. Παπαποστόλου, ΑΔ 32 (1977), Χρονικά, σ. 183 κ.ε., Σχέδ. 1, Πίν. 118 α-δ και 119 α-β.

λυπτηρίων πλακών – ενέργεια που προφανώς αποσκοπούσε στη σύλησή του –, τα νομίσματα N 37-N 49 από τα χρώματα που γέμισαν τον τάφο 44 ομοίως μετά τη σύλησή του και τα νομίσματα N 26-N 28 από την επίχωση έξω από τον τάφο αυτόν. Τό νόμισμα N 2 βρέθηκε στην επίχωση ΒΔ. του κιβωτιόσχημου τάφου 7 και το νόμισμα N 4 (μαζί με το αρχαίο ελληνικό, απροσδιόριστο νόμισμα N 5) σε συγκέντρωση σπασμένων κεραμίδων νότια του κιβωτιόσχημου τάφου 4. Τέλος, το νόμισμα N 7 βρέθηκε σε χώματα ανακατεμένα από το μηχανικό άροτρο κατά την καλλιέργεια του αγρού. Συνεπώς η συνέχεια της χρήσης του χώρου ως νεκροταφείου και στον 5ο και 6ο αι. μ.Χ. δεν μπορεί να τεκμηριωθεί.

Απροσδόκητο εύρημα ήταν το χάλκινο μισό τεταρτηρό του Μανουήλ Β' (N 79) στο γέμισμα του ημικατεστραμμένου τάφου 22 στον ταφικό περίβολο ΙΙΙ (Σχέδ. 17 και 18), όπου μάλιστα βρέθηκαν και όστρακα από βυζαντινό πινάκιο με εφυσάλωση. Πιθανώς τα ευρήματα αυτά, σε συνδυασμό και με τη μερική καταστροφή του τάφου 22 και τη διαταραχή του διπλανού τάφου 21, συνδέονται με την επιδρομή τυμβωρύχων κατά τη βυζαντινή περίοδο.

ΕΘΙΜΑ ΤΑΦΗΣ

Ως προς τα έθιμα ταφής στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού μπορούν να διατυπωθούν ορισμένες παρατηρήσεις. Από τον 4ο αι. π.Χ. έως το τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. π.Χ. επικρατούν οι ενταφιασμοί σε κιβωτιόσχημους τάφους. Απαντώνται επίσης ο κάπως ιδιόμορφος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος 42, του β' μισού του 2ου αι. π.Χ., που ήταν καλυμμένος με κεραμίδες, και ένας εγχυτρισμός σε οξυπύθμενο αμφορέα (τάφος α), του πρώιμου 1ου αι. π.Χ.

Και στη ρωμαϊκή περίοδο η συνηθέστερη μέθοδος ταφής είναι ο ενταφιασμός. Σε δύο όμως περιπτώσεις των πρώιμων ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων (τάφοι 21 και 24) έγινε καύση της νεκρής. Στη συνέχεια τα οστά πλύθηκαν και συγκεντρώθηκαν σε οστεοδόχο αγγείο (σε χάλκινη κάλπη στον τάφο 21 και σε σφραγισμένο πήλινο αμφορέα στον τάφο 24), το οποίο τοποθετήθηκε σε κιβωτιόσχημο τάφο επάνω σε ξύλινο φορείο μαζί με τα κτερίσματα, δηλαδή αγγεία, κοσμήματα και άλλα προσωπικά αντικείμενα της νεκρής. Και οι δύο μέθοδοι ταφής, δηλαδή η καύση και ο ενταφιασμός, μπορούν να συνυπάρχουν την ίδια περίοδο. Τούτο αποδεικνύεται π.χ. από την επαναχρησιμοποίηση, την εποχή του Αυγούστου, του τάφου 21 για την τοποθέτηση της κάλπης με τα καμένα οστά και την κατασκευή του τάφου 18 για ενταφιασμό ακριβώς την ίδια εποχή. Άλλο παράδειγμα προσφέρουν ο τάφος 24, στον οποίο τοποθετήθηκε ο αμφορέας με τα καμένα οστά γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ., και ο ενταφιασμός κατά την ύστερη χρήση του τάφου 13 στο β' μισό του 1ου αι. μ.Χ.

Βέβαιη περίπτωση επαναχρησιμοποίησης τάφου στην ελληνιστική περίοδο προσφέρει ο κιβωτιόσχημος τάφος 27, στον οποίο έγιναν τρεις διαδοχικοί ενταφιασμοί²⁵⁵. Από το τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. π.Χ., δηλαδή από την εποχή του Αυγούστου και εξής, διαπιστώνεται όχι μόνο συχνή επαναχρησιμοποίηση παλαιότερων κιβωτιόσχημων τάφων της ελληνιστικής περιόδου, αλλά και αρκετή ποικιλία ως προς τους τύπους των νέων τάφων που κατασκευάζονται. Υπάρχουν κιβωτιόσχημοι τάφοι, κτισμένοι σε αρκετές περιπτώσεις με ποικίλο υλικό σε δεύτερη χρήση, κεραμοσκεπείς (ή καλυβίτες), ταφές σε κυψέλες, εγχυτρισμός σε λεκάνη, καμαροσκεπής τάφος με κτιστές κλίνες και απλά ορύγματα με κάλυψη ή χωρίς ιδιαίτερη κάλυψη.

Όταν επαναχρησιμοποιούνται παλαιότεροι τάφοι, ακολουθούνται διάφορες πρακτικές ως προς τους σκελετούς των προγενέστερων ταφών. Κατά την ύστερη ταφή, του β' μισού του 2ου ή των αρχών του 1ου αι. π.Χ., στον κιβωτιόσχημο τάφο 27 τα οστά από τις προηγούμενες ταφές, μία από τις οποίες

255. Πωλογιώργη, σ. 114 κ.ε., τάφος 27.

είχε γίνει στο β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., μαζί με τα κτερίσματά τους ή ορισμένα από αυτά, συγκεντρώθηκαν σε σωρό στο βόρειο στενό άκρο του τάφου. Αντιθέτως, όταν στο β' μισό του 1ου αι. π.Χ. επαναχρησιμοποιήθηκε για ενταφιασμό ο κιβωτιόσχημος τάφος 41, τα οστά και τα κτερίσματα της προγενέστερης ταφής, του ύστερου 2ου-πρώιμου 1ου αι. π.Χ., απορρίφθηκαν έξω από τον τάφο.

Ομοίως στη ρωμαϊκή περίοδο, οστά και κτερίσματα από προγενέστερες ταφές άλλοτε απορρίπτονται έξω από τον τάφο (τάφοι 7, 4, 14) και άλλοτε παραμερίζονται συνήθως στο ένα στενό άκρο του (τάφοι 18, 13, 7, 4, 1, 5, 6, 26²⁵⁶). Σπανιότερα διαπιστώνεται συγκέντρωση οστών προγενέστερης ταφής, της ελληνιστικής περιόδου, σε αβαθή λάκκο στο δάπεδο του τάφου (τάφοι 21 και 24). Όταν γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ. κατασκευάστηκε ο τάφος 24 εν μέρει στη θέση της ανατολικής θήκης του δίδυμου κιβωτιόσχημου τάφου 23, του β' μισού του 2ου αι. π.Χ., ο σκελετός και το μοναδικό κτερίσμα της ταφής στη θήκη αυτή τοποθετήθηκαν με τάξη σε λάκκο στο δάπεδο του νέου τάφου. Αντιθέτως τα οστά και τα κτερίσματα της ταφής στη δυτική θήκη του τάφου 23, ομοίως του β' μισού του 2ου αι. π.Χ., η οποία ανοίχτηκε και μπαζώθηκε με ποικίλο υλικό κατά την κατασκευή του τάφου 24, παραμερίστηκαν χωρίς τάξη και προσοχή στο νότιο άκρο της θήκης. Πλήρης διαταραχή του σκελετού και απόρριψη των κτερισμάτων έξω από τον τάφο διαπιστώθηκε στον τάφο 36, του ύστερου 2ου-πρώιμου 1ου αι. π.Χ., όταν αυτός ανοίχτηκε και στη συνέχεια μπαζώθηκε στην πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο. Στον ακτέριστο τάφο 37, ο οποίος επίσης ανοίχτηκε και στη συνέχεια μπαζώθηκε κατά την κατασκευή του τάφου 18 την εποχή του Αυγούστου, ο σκελετός διατηρήθηκε στη θέση του, όμως κατά πάσαν πιθανότητα το κρανίο μετακινήθηκε. Αλλά στις τρεις τελευταίες περιπτώσεις δεν έχουμε επαναχρησιμοποίηση των τάφων. Στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. ο σκελετός της προγενέστερης ταφής στον κιβωτιόσχημο τάφο 20, του β' μισού του 2ου-αρχών 1ου αι. π.Χ., παραμερίστηκε στο νότιο άκρο του, ενώ τα κτερίσματα απορρίφθηκαν έξω από αυτόν. Κατά την επαναχρησιμοποίηση του κεραμοσκεπούς τάφου 29, τον 2ο-3ο αι. μ.Χ., στον οποίο είχαν γίνει δύο διαδοχικές ταφές πιθανώς σε όχι μεγάλη χρονική απόσταση, απορρίφθηκαν έξω από τον τάφο μόνο το κρανίο και το επάνω μέρος του σκελετού της πρώτης ταφής.

Στη ρωμαϊκή περίοδο διαπιστώθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις σκόπιμο γέμισμα του τάφου με χώμα μετά την ύστερη ταφή (τάφοι 24, 4, 26), πράγμα όχι συνηθισμένο στην αρχαιότητα, αλλά όχι και καινοφανές, καθόσον ανάλογα παραδείγματα, και μάλιστα διαφόρων χρονικών περιόδων, έχουμε και από άλλα νεκροταφεία²⁵⁷. Εντελώς διαφορετική είναι η περίπτωση της πλήρωσης με χώμα και ποικίλο υλικό τάφων, οι οποίοι δεν επαναχρησιμοποιήθηκαν, κατά τις διαμορφώσεις στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του ταφικού περιβάλλου III (δυτική θήκη τάφου 23, τάφοι 36 και 37).

Στην ελληνιστική περίοδο οι νεκροί ετοποθετούντο σε ορισμένες περιπτώσεις επάνω σε ξύλινα φορεία, όπως υποδηλώνουν τα σιδερένια καρφιά που βρέθηκαν στους τάφους 16, 23 (δυτική θήκη), 42, 44 και 27²⁵⁸. Στη ρωμαϊκή περίοδο η χρησιμοποίηση ξύλινων φορέων για την εναπόθεση των νεκρών στους κιβωτιόσχημους τάφους αποτελεί πλέον γενικό κανόνα.

Ο προσανατολισμός των νεκρών τον 4ο αι. π.Χ. και στη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου φαίνεται ότι ήταν εξαρτημένος, με λίγες εξαιρέσεις, από την πλευρά της κύριας όψης των ταφικών μνημείων. Στον τάφο 37, με τον οποίο συνδέεται και η ίδρυση του ταφικού περιβάλλου III, και στον μαρμάρινο τάφο 16, του ύστερου 4ου-πρώιμου 3ου αι. π.Χ., οι νεκροί είχαν ενταφιαστεί με το κεφάλι προς Ν., δηλαδή προς την πλευρά της κύριας όψης του περιβάλλου. Τον ίδιο προσανατολισμό είχε ο αμφορέας με τον εγχυτρισμό (τάφος α), του πρώιμου 1ου αι. π.Χ., καθώς και ο νεκρός της ύστερης ταφής,

256. Πωλογιώργη, σ. 118, τάφος 26.

257. Βλ. Πωλογιώργη, σ. 117 κ.ε. και σημ. 9, 10 και 11, όπου αναφέρονται περιπτώσεις σκόπιμης πλήρωσης τάφων με χώμα και σε άλλα νεκροταφεία.

258. Πωλογιώργη, σ. 116, τάφος 27.

του β' μισού του 2ου ή των αρχών του 1ου αι. π.Χ., στον τάφο 27, δυτικά του ταφικού περιβόλου III²⁵⁹. Στην περιοχή του ταφικού κτίσματος IV οι νεκροί στους τάφους 28 και 42, της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, είχαν ενταφιαστεί με το κεφάλι προς Α., δηλαδή προς το ταφικό μνημείο, ενώ κατά την επαναχρησιμοποίηση του τάφου 41, στο β' μισό του 1ου αι. π.Χ., ο νεκρός ενταφιάστηκε με το κεφάλι προς Δ. Στον τάφο 15 τουλάχιστον ένας νεκρός είχε ταφεί με το κεφάλι προς Β., δηλαδή προς την πλευρά της κύριας όψης του ταφικού περιβόλου I, της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, ενώ στον τάφο 44, που σχετίζεται με τον ίδιο περίβολο, ο νεκρός είχε ταφεί με το κεφάλι προς Ν.

Στη ρωμαϊκή περίοδο φαίνεται να υπάρχει κάποια προτίμηση ως προς τον προσανατολισμό με τον οποίο θάπτεται ο νεκρός, αλλά αυτό δεν επιβεβαιώνεται πάντα. Στην περιοχή του ταφικού περιβόλου III, δυτικά και νότια από αυτόν ο νεκρός της ύστερης ταφής στον τάφο 18, τον προχωρημένο 1ο αι. μ.Χ., ενταφιάζεται με το κεφάλι προς Β. Τον ίδιο προσανατολισμό είχαν και οι νεκροί στον τάφο 19, πιθανώς του α' μισού του 1ου αι. μ.Χ.· στον τάφο 39, πιθανώς του τελευταίου τετάρτου του 1ου αι. π.Χ.· στον τάφο 38, του 2ου αι. μ.Χ.· στον τάφο 26 (ύστερη ταφή), της ίδιας εποχής²⁶⁰· στον τάφο 33, των μέσων του 3ου αι. μ.Χ., και στον τάφο 35, του πρώιμου 4ου αι. μ.Χ. Αλλά ο νεκρός της ύστερης ταφής στον τάφο 20, η οποία είναι σύγχρονη του τάφου 33, ενταφιάστηκε με το κεφάλι προς Ν. Στους τάφους 29, 34, 31, 32 και 40, οι οποίοι είχαν κατασκευαστεί παράλληλα προς τον νότιο τοίχο του ταφικού περιβόλου III, ο νεκρός ενταφιάστηκε με το κεφάλι προς Α., ενώ στον τάφο 25, επίσης κατασκευασμένοι παράλληλα προς τον περίβολο, με το κεφάλι προς Δ.

Όσον αφορά στον προσανατολισμό των νεκρών στους ρωμαϊκούς τάφους που σχετίζονται με τον ταφικό περίβολο II, διαπιστώνεται ότι δεν υπήρχε ιδιαίτερη προτίμηση. Στους τάφους 14 (ύστερη ταφή) και 11 ο νεκρός ενταφιάστηκε με το κεφάλι προς Β., ενώ στον τάφο 12 με το κεφάλι προς Ν. Στους τάφους 13, 7, 1 και 8 ο νεκρός της ύστερης ταφής είχε τοποθετηθεί με το κεφάλι προς ΝΔ., ενώ στους τάφους 4, 5 και 6 με το κεφάλι προς ΒΑ.

Η θέση των χειρών του νεκρού της ύστερης ταφής στον κεραμοσκεπή τάφο 29 στην ηβική χώρα είναι ένα έθιμο που απαντάται και σε άλλες περιοχές, όπως π.χ. στην Κρήτη, ήδη από την ελληνιστική περίοδο και τους πρώιμους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους²⁶¹.

Στην ελληνιστική περίοδο ίσως υπήρχε ιδιαίτερη προτίμηση ως προς την τοποθέτηση των κτερισμάτων κοντά στα κάτω άκρα του νεκρού. Παρά το πολυτελές του τάφου 16 τα κτερίσματα του νεκρού ήταν φτωχικά: μόνο ένα πήλινο μυροδοχείο (ΜΩ 289) και μία σιδερένια σπλεγγίδα (ΜΩ 446)· τα σύνεργα για την περιποίηση του σώματος, κοντά στο δεξιό άκρο πόδι. Ίσως προσφορά μετά την ταφή έγινε με τον οξυπύθμενο αμφορέα (ΜΩ 409) που βρέθηκε όρθιος έξω από τον τάφο. Κοντά στη δεξιά κνήμη του νεκρού ήταν και η σιδερένια σπλεγγίδα (ΜΩ 384) στον τάφο 44. Στον τάφο 28 το μοναδικό κτερίσμα του νεκρού, η λάγυνος ΜΩ 349, ήταν τοποθετημένο στα άκρα πόδια. Ομοίως, στον τάφο 42 στα άκρα πόδια του νεκρού ήταν η λάγυνος ΜΩ 356 και ο αμφορέας ΜΩ 379, ενώ τα υπόλοιπα κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί γύρω από τα σκέλη. Αλλά στον τάφο 27²⁶² (ύστερη ταφή) μία λάγυνος (ΜΩ 344) ήταν κοντά στον αριστερό μηρό και δύο μυροδοχεία (ΜΩ 345 και 346) κοντά στον δεξιό βραχίονα.

Στους τάφους της ρωμαϊκής περιόδου αυστηρά καθορισμένη θέση για την τοποθέτηση των κτερισμάτων δεν υπήρχε. Άλλοτε τα κτερίσματα τοποθετούνται γύρω από το λείψανο ή στη μία πλευρά του ή επάνω σ' αυτό και άλλοτε πολλά από αυτά συγκεντρώνονται κοντά στα άκρα πόδια, όπως στους τά-

259. Παλογιώργη, σ. 114, τάφος 27.

260. Παλογιώργη, σ. 118 (τάφος 26), σ. 133 (τάφος 39) και σ. 134 κ.ε. (τάφος 38).

261. Δαβάρας, σ. 209 και σημ. 303.

262. Παλογιώργη, σ. 116.

φους 13, 14 και 26. Τα κτερίσματα του τάφου 38, του 2ου αι. μ.Χ., ένα γυάλινο μυροδοχείο (ΜΩ 369) και μία σιδερένια σπλεγγίδα (ΜΩ 448), ήταν τοποθετημένα επάνω στο αριστερό άκρο πόδι του νεκρού²⁶³, πράγμα που θυμίζει την περίπτωση του τάφου 16, της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Εντύπωση προκαλεί στην ύστερη ταφή του τάφου 18, του προχωρημένου 1ου αι. μ.Χ., η συγκέντρωση όλων των κτερισμάτων, μεταξύ των οποίων και η σιδερένια σπλεγγίδα ΜΩ 447, κοντά στο κεφάλι του νεκρού. Αμφίβολο παραμένει εάν η τοποθέτηση της σπλεγγίδας στη θέση αυτή είχε κάποια ιδιαίτερη σημασία²⁶⁴. Τέλος, η οινοχόη ΜΩ 290 ήταν πλησιέστερα στο κεφάλι του νεκρού στον τάφο 18 και το ίδιο συνέβαινε και με την οινοχόη ΜΩ 355 στον τάφο 35, του πρώιμου 4ου αι. μ.Χ.

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων η κτέριση των νεκρών δεν ήταν πλούσια. Γενικά, για κανένα από τα κτερίσματα δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι κατασκευάστηκε αποκλειστικά για ταφική χρήση. Μεταξύ των αγγείων που προέρχονται από τους τάφους της ελληνιστικής περιόδου υπερτερούν αριθμητικά τα μυροδοχεία και έπονται οι λάγυνοι. Η χρήση των μυροδοχείων στις νεκρικές τελετές δεν αποκλείεται²⁶⁵, αλλά δεν είναι απολύτως βέβαιο ή εύκολο να αποδειχθεί, ότι σε όλες τις περιπτώσεις εξεπλήρωναν αυτόν τον σκοπό²⁶⁶. Αντιθέτως, το ψιμύθιο σε μορφή πούδρας στο ατρακτόσχημο μυροδοχείο ΜΩ 389 από την πρώτη ταφή, γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., στον τάφο 21 δείχνει ότι το μυροδοχείο αυτό ήταν προσωπικό αντικείμενο της νεκρής²⁶⁷. Η χρησιμοποίηση λύχνων ήταν περιορισμένη, καθόσον βρέθηκαν μόνον τρεις λύχνοι, από ένας στους τάφους 27 (ΜΩ 347), 23 (ΜΩ 318) και 21 (ΜΩ 390). Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι λύχνοι είχαν πρακτική σημασία, εφόσον οι ταφές γίνοντο πριν από την αυγή, αλλά ίσως συμβόλιζαν και τον φωτισμό που χρειαζόταν ο νεκρός στο ταξίδι του προς τον Κάτω Κόσμο²⁶⁸. Οι σπλεγγίδες μπορούσαν να συνοδεύουν είτε ανδρικές είτε γυναικείες ταφές και στην περίπτωση των ανδρικών ταφών δεν είναι απαραίτητο να δηλώνουν αθλητική ιδιότητα του νεκρού²⁶⁹.

Στους ρωμαϊκούς τάφους τα κτερίσματα είναι κυρίως γυάλινα αγγεία, μεταξύ των οποίων υπερτερούν αριθμητικά τα μυροδοχεία διαφόρων τύπων και ακολουθούν οι φλάσκες. Στους τάφους των πρώιμων ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων συνηθίζονται και τα πήλινα μυροδοχεία. Όπως αρκετές λάγυνοι προήλθαν από ταφές της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, έτσι και αρκετές πήλινες οινοχόες βρέθηκαν σε τάφους των ρωμαϊκών χρόνων, και συγκεκριμένα στους τάφους 8 (ΜΩ 260), 18 (ΜΩ 290), 19 (ΜΩ 294), 21 (ΜΩ 296), 24 (ΜΩ 320) και 35 (ΜΩ 355). Οι οινοχόες ΜΩ 296 και 320 ίσως σχετίζονται με το ράντισμα των καταλοίπων της νεκρικής πυράς²⁷⁰.

Στην ελληνιστική περίοδο το έθιμο της τοποθέτησης στον τάφο ενός ή περισσότερων νομισμάτων για τα πορθμεία του Χάρωνος²⁷¹ δεν απαντάται συχνά στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού. Ένα πολύ φθαρμένο χάλκινο νόμισμα (Ν 50) ήταν επάνω στον δεξιό ώμο του νεκρού στον τάφο 44 και ένα χάλκινο νόμισμα της Χαλκίδας με χρονολογία κοπής γύρω στο 220 π.Χ. βρέθηκε στον σωρό των παραμερισμένων οστών στον τάφο 26²⁷². (Νομίσματα όπως το Ν 77 από την επίχωση του τάφου 37, τα Ν

263. Πωλογιώργη, σ. 135.

264. Βλ. και παραπάνω, σ. 87.

265. Βλ. παραπάνω, σ. 98 και υποσημ. 138.

266. Βλ. και Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 247.

267. Βλ. παραπάνω, σ. 97 κ.ε.

268. Kurtz - Boardman, σ. 211.

269. Αναλυτικά για το θέμα αυτό βλ. Πωλογιώργη, σ. 127-129.

270. Βλ. παραπάνω, σ. 98 και 121.

271. Βλ. Kurtz - Boardman, σ. 166. R. Garland, *The Greek Way of Death*, 1985, σ. 23.

272. Πωλογιώργη, σ. 118.

9-N 20 από την επίχωση του τάφου 15 και τα N 29-N 49 από την επίχωση του τάφου 44 δεν έχουν σχέση με τις ταφές).

Στη ρωμαϊκή περίοδο το έθιμο της τοποθέτησης νομισμάτων στους τάφους, κάποτε μάλιστα και στο στόμα του νεκρού, είναι αρκετά διαδεδομένο, καθόσον σε 18 τάφους βρέθηκαν συνολικά 27 χάλκινα νομίσματα και 1 αργυρό (N 82 στον τάφο 20)²⁷³. Σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν νομίσματα τα οποία είχαν τεθεί προ πολλού εκτός κυκλοφορίας, μία συνήθεια που δεν είναι άγνωστη και σε άλλες περιοχές²⁷⁴. Η τοποθέτηση του νομίσματος N 63 μέσα στο γυάλινο σκυφίδιο ΜΩ 262 στον κεραμοσκεπή τάφο 12, του πρώιμου 3ου αι. μ.Χ., ίσως απηχεί παλαιότερο μακεδονικό έθιμο²⁷⁵.

Εκτός από τα νομίσματα βρέθηκαν και τρεις χρυσές δανάκες, δηλαδή στον τάφο 26 το δισκάριο ΜΩ 342 με κεφάλι γοργονείου, στον τάφο γ το δισκάριο ΜΩ 431 με φοινικοειδές κόσμημα και στον τάφο 2 το δισκάριο ΜΩ 250 β με απλό κύκλο στην περιφέρεια, για τα οποία όμως δεν μπορεί να αποκλειστεί και η πιθανότητα να κοσμούσαν υφασμάτινη ταινία²⁷⁶.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Στο ανασκαμμένο τμήμα του δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού ήλθαν στο φως 23 επιτύμβιες στήλες (22 από μάρμαρο και 1 από ψαμμίτη). Όλες χωρίς εξαίρεση είχαν επαναχρησιμοποιηθεί είτε στα τοιχώματα είτε στην κάλυψη μεταγενέστερων τάφων. Για ελάχιστες από αυτές μπορούν να διατυπωθούν υποθέσεις ως προς τη σύνδεση με τους τάφους για τους οποίους είχαν παραχθεί. Το επιτύμβιο ανάγλυφο του πλούσιου ρυθμού ΜΩ 213, από την κάλυψη του τάφου 26, είναι ελλιπές ως προς το ανώτερο τμήμα και την επίστεψη και ως εκ τούτου δεν είναι γνωστό εάν έφερε επιγραφή. Στις στήλες ΜΩ 217 και 218, από την κάλυψη του τάφου 1, δεν υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή. Της στήλης (χωρίς αριθ. ευρ.) από την κάλυψη του τάφου 41 σώζεται μόνον το κάτω τμήμα και της στήλης της εντοιχισμένης στο ανατολικό τοίχωμα του τάφου 24, όπου και παραμένει, η δίστιχη εγχάρακτη επιγραφή είχε καταστραφεί σκόπιμα, όπως δείχνει το χτύπημα των γραμμάτων με οξύ όργανο. Οι υπόλοιπες 18 στήλες, στις οποίες περιλαμβάνεται και ο επιτύμβιος κύβος ΜΩ 212, είναι ενεπίγραφες.

Η παλαιότερη στήλη είναι η πλάκα από ψαμμίτη ΜΩ 211 με επιγραφή (*Τίμα*) του 6ου αι. π.Χ., η οποία αποτελεί συγχρόνως και την αρχαιότερη επιτύμβια στήλη που έχει αποκαλυφθεί έως τώρα στην περιοχή της αρχαίας Ωρωπίας²⁷⁷.

Στην ελληνιστική περίοδο ανήκουν 14 ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες και δύο αποθραύσματα από

273. Νομίσματα βρέθηκαν στους τάφους 21 (N 80 και N 81), 18 (N 78), 19 (N 86), 7 (N 52 και N 53 στους παραμερισμένους σκελετούς και N 54 στην ύστερη ταφή), 14 (N 51), 1 (N 56), 8 (N 59 και N 60), 11 (N 61 και N 62), 5 (N 57), 6 (N 58, σε παραμερισμένο σκελετό), 12 (N 63), 4 (N 55), 29 (N 92), 31 (N 93), 35 (N 94), 40 (N 95), 20 (N 82-N 85) και 2 (N 65-N 67). Τα νομίσματα N 56, N 61, N 62, N 92, N 94 και N 65 είναι των Αθηνών, των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, και το νόμισμα N 78 της Τανάγρας, ομοίως των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων. Το νόμισμα N 80 είναι απροσδιόριστο, πιθανώς του β' μισού του 3ου-αρχών 2ου αι. π.Χ., το N 81 των Αθηνών, χρονολογίας κοπής γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 20-19 π.Χ., το N 53 των Αθηνών, χρονολογίας κοπής 38-37 π.Χ., το N 60 των Αθηνών, του 1ου αι. π.Χ., το N 57 των Βοιωτών, χρονολογίας κοπής 197-146 π.Χ., το N 82 οβολός Λοκρών, γύρω στα 338-300 π.Χ., και το N 83 των Θηβών, γύρω στα 244-147 π.Χ. Τα νομίσματα N 86, N 52, N 54, N 59, N 63, N 55, N 93, N 84, N 85, N 66 και N 67 είναι αρχαία ελληνικά, πολύ φθαρμένα, το N 51 αρχαίο ελληνικό, απροσδιόριστο, το N 58 αθηναϊκό, πολύ φθαρμένο και το N 95 φθαρμένο.

274. Βλ. Πωλογιώργη, σ. 119 και υποσημ. 16, με παραδείγματα.

275. Βλ. παραπάνω, σ. 58.

276. Για τα δισκάρια αυτά βλ. και Πωλογιώργη, σ. 122 κ.ε.

277. Οικοδομικά λείψανα της αρχαϊκής εποχής αποκαλύφθηκαν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ. Βλ. παραπάνω, σ. 11.

τον κορμό στηλών, στα οποία σώζονται ελάχιστα γράμματα. Οι επιγραφές στις στήλες ΜΩ 214 (Αύσιον) και 215 (Ἡρακλέα / Με[ν]ύλλου) είναι του τέλους του 4ου-αρχών του 3ου αι. π.Χ., η επιγραφή στη στήλη ΜΩ 209 ([Νικίππη] / [Ἐπικτήτου]) του 3ου αι. π.Χ., η επιγραφή στη στήλη ΜΩ 198 (Μάτρων / Κλέωνος) του τέλους του 3ου-αρχών του 2ου αι. π.Χ., η επιγραφή στη στήλη ΜΩ 216 (Θεοφύλα / Πίστον / καὶ / Φιλιστῶ / Καλλύρου) του α' μισού του 2ου αι. π.Χ., οι επιγραφές στις στήλες ΜΩ 205 (Δημαρέτη / Σωφίλου), 208 (Ἀριστοκλέα / Φύλωνος) και 210 (Κλεόπατρος / Νικοδώρου) του 2ου αι. π.Χ., η επιγραφή στον κύβο ΜΩ 212 (Ἡράκλειτος / Φιλίωνος) και στις στήλες ΜΩ 199 ([Νανα] / [Μενίσκον]), 206 (Ἡλιόδωρος / Θεοδότου / [Κ]ασσανδρεύς), 236 (Ἀστ[---] / Ἀριστω[-----] / Ἄνδριος;) και 240 (Σῶσος / Ἀνδ[ρ]έου) του 2ου-1ου αι. π.Χ. και η επιγραφή στη στήλη ΜΩ 221 (Ἰππῶ / Ἰπποδρόμου) του 1ου αι. π.Χ. Σε 12 από τις παραπάνω στήλες αναγράφονται ονόματα Ωρωπίων²⁷⁸. Στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού είχαν ταφεί επίσης, κατά την όψιμη ελληνιστική περίοδο, ένας Κασσανδρεύς και πιθανώς ένας Ἄνδριος.

Η επιτύμβια στήλη ΜΩ 207 με την ανάγλυφη παράσταση και την επιγραφή *Βίσις Δημογένους / Ραμνουσίου / θυγάτηρ* είναι η μόνη της ρωμαϊκής περιόδου που ήλθε στο φως στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού.

Κατά την ανασκαφή στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ. βρέθηκαν συνολικά 119 νομίσματα: 2 αργυρά, 1 υπόχαλκο και 116 χάλκινα. Από τα αργυρά το ένα (N 82) είναι οβολός Λοκρών, γύρω στα 338-300 π.Χ., και το άλλο (N 76) δηνάριο του Αυγούστου, γύρω στο 2 π.Χ.-11 μ.Χ., νομισματοκοπείου Γαλατίας. Το υπόχαλκο (N 89) είναι δηνάριο του Αλεξάνδρου Σεβήρου.

Από τα χάλκινα νομίσματα, 2 (N 70 και 107) είναι της Φωκίδας (;) (συμμαχική κοπή), γύρω στα 371-357 π.Χ. και αργότερα, 7 (N 68, 72, 96, 108, 109, 112 και 118) των Λοκρών, γύρω στα 338-300 π.Χ., 3 (N 8, 29 και 69) των Βοιωτών (συμμαχική κοπή), γύρω στα 338-315 π.Χ., και 1 (N 57) των Βοιωτών (συμμαχική κοπή), γύρω στα 197-146 π.Χ., 3 (N 75, 83 και 90) των Θηβών (συμμαχική κοπή), γύρω στα 244-197 π.Χ., 1 (N 78) της Τανάγρας, των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, 4 (N 87, 103, 113 και ένα από τον τάφο 26) της Χαλκίδας, γύρω στο 220 π.Χ., 3 (N 9, 97 και 117) της Χαλκίδας, του 3ου αι.-196 π.Χ., 1 (N 88) της Χαλκίδας του 3ου-2ου αι. π.Χ., πολύ φθαρμένο και 1 (N 114) της Χαλκίδας, φθαρμένο, 3 (N 71, 105 και 106) της Ευβοϊκής Συμπολιτείας, χρονολογίας κοπής 255-245 π.Χ., 1 (N 98) της Ιστιαίας, του 3ου αι.-146 π.Χ., 2 (N 3 και 30) των Μεγάρων, μετά το 307 π.Χ. περίπου, 1 (N 28) του Αντιγόνου Γονατά, 1 (N 99) των Αθηνών (;), του 2ου-1ου αι. π.Χ., πολύ φθαρμένο, 4 (N 31-33 και 58) αθηναϊκά, πολύ φθαρμένα, 6 (N 34, 53, 60, 100, 101 και 104) των Αθηνών, γύρω στο 32 π.Χ., 1 (N 81) των Αθηνών, γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 20-19 π.Χ. και 9 (N 35, 36, 56, 61, 62, 65, 92, 94 και 116) των Αθηνών, των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων. 28 νομίσματα (N 1, 6, 10-12, 21-24, 52, 54, 55, 59, 63, 64, 66, 67, 74, 77, 84-86, 91, 93, 102, 110, 111 και 115) είναι αρχαία ελληνικά, πολύ φθαρμένα, 3 (N 5, 51 και 80) αρχαία ελληνικά απροσδιόριστα και 3 (N 50, 73 και 95) πολύ φθαρμένα. 27 νομίσματα (N 2, 4, 7, 13-22, 25 και 37-49) είναι του 5ου και του 6ου αι. μ.Χ. (κυρίως μικρές χάλκινες υποδιαίρεσεις) και 1 (N 79) του Μανουήλ Β'.

Όπως είναι φανερό, νομίσματα του Ωρωπού, τα οποία άλλωστε είναι σπάνια, δεν ήλθαν στο φως. Έχει επισημανθεί ότι ο Ωρωπός έκοβε νομίσματα στις σύντομες περιόδους που ήταν αυτόνομος μόνο στη διάρκεια των Αμφιαρειών και των εορτών προς τιμήν της Αλίας νύμφης, ιερό της οποίας υπήρχε

278. Το εθνικό Ὠρώπιος αναγράφεται σπάνια στις επιτύμβιες επιγραφές του Ωρωπού, στις οποίες οι Ωρώπιοι αναφέρονται συνήθως μόνον με το όνομα ή με το όνομα και το πατρώνυμό τους. Βλ. Βασ. Πετράκος, Η Επιγραφική του Ωρωπού και του Ραμνουσίου, Πρακτικά του Η' Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής, Αθήνα, 3-9 Οκτωβρίου 1982, Α', Αθήνα 1984, σ. 326.

στην πόλη²⁷⁹. Η εύρεση στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού νομισμάτων διαφόρων ελληνικών πόλεων είναι φυσική και λόγω της θέσεως της αρχαίας πόλης και λόγω της ιστορίας της.

Η κεραμική του 5ου και 4ου αι. π.Χ. που βρέθηκε στην ανασκαφή είναι κυρίως αττική²⁸⁰. Τα είδη των πήλινων αγγείων από τους ελληνιστικούς τάφους είναι μάλλον περιορισμένα. Τα στοιχεία που προσφέρει το υλικό αυτό για τη διερεύνηση πιθανής ύπαρξης τοπικής παραγωγής είναι ανεπαρκή, καθόσον μάλιστα άλλα σύνολα αγγείων από τον Ωρωπό δεν έχουν δημοσιευθεί. Κεραμικά εργαστήρια έχουν αποκαλυφθεί στην πόλη του Ωρωπού, αλλά ανήκουν σε ύστερη εποχή και σε ορισμένες περιπτώσεις δεν συνάγεται με βεβαιότητα το είδος των προϊόντων που παρήγοντο: οι κεραμικοί κλίβανοι που ήλθαν στο φως στο οικοπέδο Β. και Α. Βάρσου, στη διασταύρωση των οδών 28ης Οκτωβρίου και Μ. Αλεξάνδρου, είναι της ρωμαϊκής περιόδου και παραμένει αδιευκρίνιστο εάν χρησιμοποιούνταν για το ψήσιμο αγγείων ή οικοδομικών υλικών²⁸¹. Εργαστήριο για την παραγωγή αγγείων που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Γ. Καμπανιάρη, στις οδούς Μ. Αλεξάνδρου και Α. Διάκου, είναι πιθανώς του 7ου αι. μ.Χ.²⁸².

Στην ελληνιστική περίοδο διαπιστώνεται ύπαρξη αρκετών επείσασκτων προϊόντων, πράγμα φυσικό για μία εμπορική πόλη, όπως ήταν ο Ωρωπός. Τις εισαγωγές αυτές μαρτυρούν π.χ. ο χιακός οξυπύθμενος αμφορέας ΜΩ 409 (Πίν. 32 γ), ο κνιδιακός οξυπύθμενος αμφορέας ΜΩ 404 (Πίν. 57 δ), η ενσφράγιση λαβή πιθανώς θασιακού αμφορέα (Πίν. 61 β), ο αμφορέας του μακεδονικού τύπου ΜΩ 379 (Πίν. 74 β), το βαθύ άπτο κύπελλο με λεπτό τοίχωμα ΜΩ 287 (Πίν. 6 α, δεξιά) από εργαστήριο στην Ιβηρική χερσόνησο, η μικρογραφία λαγύνου ΜΩ 286 (Πίν. 6 α, αριστερά) από ανατολική περιοχή της Μεσογείου.

Ένδειξη για την αττική προέλευση αρκετών μυροδοχείων με πόδι αποτελεί ο τεφρός πηλός τους²⁸³ (μυροδοχεία ΜΩ 289, 301, 317, 329, 345, 346, 380, 381, 389, 392, 400, 412, 472). Η χρήση και η τυπολογική εξέλιξη των πήλινων μυροδοχείων έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την έρευνα²⁸⁴. Το βασικό εξελικτικό σχήμα, το οποίο σε γενικές γραμμές παρατηρείται σε όλες τις περιοχές, δηλαδή η μετάβαση από τα πρώιμα μυροδοχεία με βραχύ πόδι και φουσκωτή κοιλιά σε ραδινότερες μορφές με ψηλό πόδι και ατρακτόσχημο σώμα, επιβεβαιώνεται και από το υλικό της ανασκαφής του δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού στο οικόπεδο του Ο.Σ.Κ., μολοντί δεν υπάρχουν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από όλο το μακρότατο διάστημα της παρουσίας των αγγείων αυτών.

Ως προς τα μυροδοχεία, δύο είναι τα σημαντικά στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη του υλικού και μπορούν να πλουτίσουν την έρευνα. Το πρώτο είναι η παρουσία των βολβόσχημων μυροδοχείων ΜΩ 282, 284 και 285 (Πίν. 5 β) σε ταφή του α' μισού του 1ου αι. π.Χ. (τάφος 15), πράγμα που επιβεβαιώνει την εμφάνιση αυτού του τύπου μυροδοχείων πριν από τα μέσα του τελευταίου προχριστιανικού αιώνα²⁸⁵.

Το δεύτερο στοιχείο είναι η εντελώς ασυνήθιστη συνύπαρξη σε ταφή του τέλους του 1ου αι. π.Χ. ή των αρχών του 1ου αι. μ.Χ. (ύστερη ταφή στον τάφο 21) πήλινων ατρακτόσχημων μυροδοχείων (ΜΩ 301 και 306) (Πίν. 40 γ, το τελευταίο και το τέταρτο) –που ίσως δηλώνουν την επάνοδο κατά την επο-

279. Για τα νομίσματα που έκοβε ο Ωρωπός στις περιόδους αυτονομίας του βλ. Πετράκος, Ωρωπός, σ. 52-54, 57 κ.ε., πίν. 2. Πετράκος, Επιγραφικά, σ. 23, εικ. 16.

280. Το όστρακο που απεικονίζεται αριστερά στον Πίν. 70 β είναι από ευβοϊκό ανθεματώ πινάκιο του 4ου αι. π.Χ. Βλ. I.R. Metzger, *Gefässe mit Palmetten-Lotus Dekor, Eretria VI*, 1978, σ. 63-79.

281. Α. Δραγώνα-Λατσούδη, ΑΔ 40 (1985), Χρονικά, σ. 69-71.

282. Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979), Χρονικά, σ. 103 κ.ε.

283. Βλ. παραπάνω, σ. 97 και υποσημ. 127.

284. Βλ. ιδιαίτερα Anderson-Stojanović σ. 105-122, με πλούσια βιβλιογραφία. Η πιο πρόσφατη μελέτη, η οποία αφορά στα μυροδοχεία από τους λαξευτούς θαλαμωτούς τάφους της Πέλλας, είναι της Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σ. 241-244.

285. Βλ. παραπάνω, σ. 31 και υποσημ. 34.

χή του Αυγούστου σε σχήματα αγαπητά σε προγενέστερη εποχή-, πήλινων βολβόσχημων μυροδοχείων (ΜΩ 297, 304, 302 και 388) (Πίν. 40 β, 40 γ, το πρώτο, 40 γ το τρίτο και 39 γ, το πρώτο) και γυάλινων φυσητών μυροδοχείων (ΜΩ 298, 300 και 303) (Πίν. 41 α-β). Η εμφάνιση των πήλινων βολβόσχημων μυροδοχείων ήδη πριν από την εφεύρεση της τεχνικής του φυσητού γυαλιού γύρω στα μέσα του 1ου αι. π.Χ. και την ευρύτατη διάδοσή του από την εποχή του Αυγούστου και εξής δείχνει σαφώς ότι τα γυάλινα φυσητά μυροδοχεία δεν επηρέασαν τη δημιουργία του τύπου των πήλινων βολβόσχημων αγγείων. Η στενή συγγένεια ως προς το σχήμα που παρατηρείται σε ορισμένες περιπτώσεις την εποχή του Αυγούστου μεταξύ πήλινων βολβόσχημων και γυάλινων φυσητών μυροδοχείων είναι μάρτυρας αλληλεπιδράσεων²⁸⁶.

Αξιομνημόνευτη είναι και η σειρά των 10 ακέραιων ή σχεδόν ακέραιων λαγύνων που προήλθαν από το νεκροταφείο. Δεδομένου ότι όστρακα λαγύνων με λευκό επίχρυσμα και υπολείμματα καστανέ-ρυθρης ή πορτοκαλόχρωμης βαφής βρέθηκαν και κοντά στη γωνία των ταφικών περιβόλων Ι και ΙΙ (ΜΩ 460 α-β) και στην επίκωση του κιβωτίοσχημου τάφου 7 (ΜΩ 458), στον τομέα Β, ο αριθμός των λαγύνων αυξάνεται περυσσότερο.

Η λάγυνος, αγγείο για κρασί χαρακτηριστικό της ελληνιστικής περιόδου, έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την έρευνα, αλλά πολλά βασικά θέματα που αφορούν στην πρώτη εμφάνιση, τα κέντρα παραγωγής, την εξέλιξη του σχήματος και τη χρονολόγηση παρουσιάζουν ακόμη προβλήματα. Το υλικό από την ανασκαφή στο οικόπεδο του Ο.Σ.Κ. δεν βοηθάει στη λύση τέτοιων ζητημάτων. Οι λάγυνοι αυτές μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες με βάση την ύπαρξη ή μη διακόσμησης και το είδος της:

α. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι άβαφες και ακόσμητες λάγυνοι ΜΩ 391, 401, 405, 406, του τύπου με αμφικωνικό σώμα, και η λάγυνος ΜΩ 283, του τύπου με σφαιρικό σώμα.

Η μικρή λάγυνος ΜΩ 391 (Πίν. 39 β) προέρχεται από την πρώτη ταφή στον τάφο 21, που χρονολογείται γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Η λάγυνος ΜΩ 401 (Πίν. 57 α), που πιθανώς σχετίζεται με την πρώτη ταφή στον τάφο 20, βρέθηκε μαζί με τα μυροδοχεία ΜΩ 403 και 402 (Πίν. 57 β) και ως εκ τούτου μπορεί να χρονολογηθεί στο β' μισό του 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.²⁸⁷. Οι δύο λάγυνοι ΜΩ 406 και 405 (Πίν. 46 α), που βρέθηκαν μαζί με την πελίκη ΜΩ 407 (Πίν. 46 β, αριστερά), ίσως σχετίζονται με τον τάφο 36, ο οποίος κατασκευάστηκε μετά τους τάφους 21 και 23 και πιθανώς ανήκει στον ύστερο 2ο-πρώιμο 1ο αι. π.Χ. Στις λαγύνους ΜΩ 391 και 401 τα δύο τμήματα του αμφικωνικού σώματος είναι σχεδόν ισούψη, ενώ στις λαγύνους ΜΩ 406 και 405 το κάτω τμήμα είναι βαθύτερο από το επάνω και η βάση στενότερη, δύο στοιχεία που θεωρούνται υστερότερα γνωρίσματα στην εξελικτική πορεία του σχήματος της άβαφης λαγύνου²⁸⁸.

Η λάγυνος ΜΩ 283 (Πίν. 5 γ), του τύπου με σφαιρικό σώμα, προέρχεται από ταφή του α' μισού του 1ου αι. π.Χ. στον τάφο 15²⁸⁹. Το πρόβλημα χρονολόγησης με βάση το σχήμα φανερώνουν τρεις λάγυνοι του τύπου με σφαιρικό σώμα από ταφή του α' τετάρτου του 1ου αι. π.Χ. στην Πύλο²⁹⁰. Οι λάγυ-

286. Αναλυτική παρουσίαση του θέματος βλ. παραπάνω, σ. 100-103.

287. Αξίζει να σημειωθεί ότι η λάγυνος ΜΩ 401 παρουσιάζει συγγένεια με άβαφη λάγυνο από τάφο στη Ρόδο, για τον οποίο το κατώτερο χρονολογικό όριο προσφέρει αμφορίσκος του τύπου Δυτικής κλιτύς του τέλους του 2ου αι. π.Χ. Βλ. Β. Πατσιαδά, ΑΔ 38 (1983), Μελέτες, σ. 123 και υποσημ. 84, Πίν. 83 γ, επάνω σειρά (λάγυνος), σ. 123 και 191, αριθ. 176, Πίν. 75 δ, δεξιά (αμφορίσκος).

288. Πρβλ. Α. Γιαννικουρή - Β. Πατσιαδά - Μ. Φιλήμονος, Χρονολογικά προβλήματα γραπτής κεραμικής από τη Ρόδο, Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Πρακτικά, Ρόδος 22-25 Μαρτίου 1989, Αθήνα 1990, σ. 176.

289. Ως λάγυνος θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί και η οινόχνη ΜΩ 294 (Πίν. 59 γ), με σφαιρικό σώμα και λευκό επίχρυσμα, του α' μισού του 1ου αι. π.Χ., που συνδέεται πιθανώς με τον τάφο 19. Για τη σύγχυση που παρατηρείται συχνά μεταξύ λαγύνων και οινόχων με σφαιρικό σώμα εξαιτίας της μεγάλης τους ομοιότητας βλ. Καλτσάς, σ. 39 κ.ε.

νοι αυτές, αν και σύγχρονες, παρουσιάζουν αρκετές διαφορές μεταξύ τους ως προς τον σχηματισμό του σώματος, της λαβής και του στομίου.

β. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι λάγυνοι με λευκό επίχρισμα και διακόσμηση με ερυθρωπή βαφή διαφόρων αποχρώσεων ΜΩ 356, 349, 344, 408.

Η λάγυνος ΜΩ 356 (Πίν. 74 α) με απλή διακόσμηση ανισοπαχών ταινιών προέρχεται από τον τάφο 42, του β' μισού του 2ου αι. π.Χ. Το σώμα είναι χαμηλό κωνικό και η μετάβαση στον ώμο γίνεται με μαλακή καμπύλη. Οι υπόλοιπες τρεις λάγυνοι ανήκουν στον τύπο με αμφικωνικό σώμα. Η λάγυνος ΜΩ 349 (Πίν. 72 α-β), η οποία φέρει πλούσια διακόσμηση στόν ώμο²⁹¹, ήταν το μοναδικό κτέρισμα του τάφου 28 και χρονολογήθηκε κυρίως με βάση λαγύνους παρεμφερούς σχήματος από το Άργος και την Πάτρα στον 2ο-1ο αι. π.Χ. Η άρθρωση ανάμεσα στα δύο, σχεδόν ισοϋψή, τμήματα του σώματος, από τα οποία το επάνω είναι κυρτό, δηλώνεται έντονα. Η λάγυνος ΜΩ 344 (Πίν. 76 δ) περιλαμβάνεται στα κτερίσματα της ύστερης ταφής, του β' μισού του 2ου ή των αρχών του 1ου αι. π.Χ., στον τάφο 27²⁹². Η διακόσμηση περιορίζεται σε ανισοπαχείς ταινίες στην περιοχή της έντονης άρθρωσης των δύο τμημάτων του σώματος, από τα οποία το επάνω είναι κυρτό και λίγο ψηλότερο από το κάτω. Η βάση του λαιμού τονίζεται με άβαθη αυλάκωση. Η λάγυνος ΜΩ 408 (Πίν. 57 δ) συνδέεται πιθανώς με τον τάφο α (εγχυτρισμό σε αμφορέα), του πρώιμου 1ου αι. π.Χ. Διακοσμείται με ανισοπαχείς ταινίες, μεγάλα ημικύκλια και φυτικά θέματα. Και στη λάγυνο αυτή το επάνω τμήμα του σώματος είναι κυρτό και η άρθρωση με το χαμηλότερο κάτω τμήμα δηλώνεται έντονα. Η διεύρυνση της βάσης και του κάτω τμήματος του σώματος με παράλληλη μείωση του ύψους του δημιουργεί ένα πολύ πιεσμένο σχήμα.

Οι τρεις αυτές λάγυνοι, αν και δείχνουν να συμφωνούν με την εξελικτική πορεία του σχήματος μιας ομάδας λαγύνων με αμφικωνικό σώμα, όπως αυτή έχει διαγραφεί από τον Westholm²⁹³, δεν βοηθούν στη λύση του χρονολογικού ζητήματος εξαιτίας της σχεδόν ταυτόχρονης παρουσίας τους σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα.

γ. Στην τρίτη κατηγορία ανήκει η μικρογραφία λαγύνου ΜΩ 286 (Πίν. 6 α) με στυλπνό καστανό-ερυθρωπό γάνωμα και διακόσμηση της κατηγορίας Δυτικής κλιτύς, του αμφικωνικού τύπου. Προέρχεται από ταφή του α' μισού του 1ου αι. π.Χ. στον τάφο 15, κτέρισμα της οποίας ήταν και η άβαφη λάγυνος ΜΩ 283 (Πίν. 5 γ) με σφαιρικό σώμα. Τόσο η συνύπαρξη αυτή, όσο και το ισοϋψές των δύο τμημάτων του αμφικωνικού σώματος σε εποχή στην οποία θα αναμενόταν ένα μάλλον πιο πιεσμένο σχήμα με βάση την εξέλιξη των λαγύνων με λευκό επίχρισμα, φανερώνει και πάλι τις δυσκολίες στη χρονολόγηση των αγγείων αυτών με βάση το σχήμα τους.

Μικρή αμφιβολία μπορεί να υπάρξει ως προς το ότι οι λάγυνοι που αποκαλύφθηκαν στο ανασκαμμένο τμήμα του δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού αποτελούν εισαγωγές. Παραγωγή άβαφων λαγύνων είναι γνωστή π.χ. στην Κύπρο και στη Ρόδο. Λάγυνοι με λευκό επίχρισμα παρήγοντο πρωτίστως σε ανατολικά κέντρα του ελληνιστικού κόσμου²⁹⁴. Ευρεία υπήρξε η διάδοσή τους στις ακτές της Μικράς Ασίας, στην Κύπρο, στην Αίγυπτο, σε νησιά του Αιγαίου, στη νότια Ρωσία και σε άλλες περιοχές²⁹⁵. Τα τελευταία χρόνια, καθώς πληθαίνει το υλικό από θέσεις στην ηπειρωτική Ελλάδα, ο προβληματισμός για την ύπαρξη εργαστηρίων και σ' αυτήν γίνεται εντονότερος. Η εύρεση πολυάριθμων

290. Καλτσάς, σ. 20, 21 και 41, αριθ. 1696, 1697 και 1698, σχέδ. 9, πίν. 28 δ-στ.

291. Για τη διακόσμηση των λαγύνων βλ. Leroux, ό.π. (σημ. 30), σ. 91-99. Hellström, σ. 18.

292. Πωλογιώργη, σ. 115-117 και ιδιαίτερα για τη λάγυνο σ. 116 κ.ε., πίν. 58 β.

293. Westholm, σ. 75 και 78, εικ. 28, 5-11, εικ. 29, 1-4.

294. H.A. Thompson, *Hesperia* III (1934), σ. 450-451. Hellström, σ. 17-19. J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, *Pergamenische Forschungen* 2, 1968, σ. 101-115.

295. Hellström, σ. 18.

λαγύνων στην Αίγινα²⁹⁶, στο Άργος²⁹⁷, στην Πύλο²⁹⁸ και στην Πάτρα²⁹⁹ έχει οδηγήσει στην υπόθεση της ύπαρξης εργαστηρίου και στην Πελοπόννησο. Για τις λαγύνους από ελληνιστικό κιβωτιόσχημο τάφο στην Ερέτρια έχει υποτεθεί η βοιωτική προέλευση³⁰⁰, πράγμα που δεν φαίνεται πιθανό για τις λαγύνους από τον Ωρωπό. Τέλος, η προέλευση της λαγύνου ΜΩ 286 (Πίν. 6 α) με τη διακόσμηση κατηγορίας Δυτικής κλιτύς από ανατολική περιοχή της Μεσογείου είναι σχεδόν βέβαιη³⁰¹.

Όσον αφορά στις αγνύθες (Πίν. 7 β), η εύρεσή τους όχι μόνο σε οικιστικές θέσεις αλλά και σε νεκροταφεία δεν είναι ασυνήθιστη³⁰².

Στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού βρέθηκε μία αξιόλογη σειρά γυάλινων αγγείων της ρωμαϊκής περιόδου. Μόνον ο αμφορίσκος ΜΩ 374, κτέρισμα στον κεραμοσκεπή τάφο 39 του β' μισού του 1ου αι. π.Χ., είναι κατασκευασμένος με την τεχνική του πυρήνα από άμμο³⁰³. Η φιάλη τετραγωνικής διατομής ΜΩ 256 (Πίν. 13 δ-ε), το σκυφίδιο ΜΩ 262 (Πίν. 18 β), ο αμφορίσκος ΜΩ 327 (Πίν. 54 β, αριστερά) και το εξαγωνικό φιαλίδιο ΜΩ 326 (Σχέδ. 41· Πίν. 54 δ) έχουν παραχθεί με φύσημα του γυαλιού σε μήτρα. Τα υπόλοιπα αγγεία, τα οποία ανήκουν σε κοινούς και διαδεδομένους τύπους, κατασκευάστηκαν με την τεχνική του ελεύθερου φυσήματος. Ανάμεσα στα τελευταία ξεχωρίζουν ως πολυτελέστερα προϊόντα τα μυροδοχεία ΜΩ 300 (Πίν. 41 α) και 303 (Πίν. 41 β) της κατηγορίας των «ψευδομωσαϊκών», τα οποία μιμούνται αγγεία κατασκευασμένα από πολύτιμους λίθους και φλεβωτό μάρμαρο.

Τοπικό εργαστήριο υαλουργίας στον Ωρωπό τουλάχιστον μέχρι στιγμής δεν έχει εντοπιστεί³⁰⁴. Εισαγωγές γυάλινων αγγείων διαπιστώνονται τόσο από την Ιταλία, όπως δείχνει π.χ. η φλάσκα ΜΩ 272 (Πίν. 9 α), όσο και από ανατολικές περιοχές της Μεσογείου, όπως του αμφορίσκου ΜΩ 327 και του εξαγωνικού φιαλιδίου ΜΩ 326 από τη Σιδώνα.

296. Smetana-Scherrer, σ. 83-84, αριθ. 667-672, πίν. 51-52.

297. Bruneau, σ. 513-518, εικ. 208 και 209.

298. Καλτσάς, σ. 37-41, σχέδ. 8 και 9, πίν. 14 η, 15 α-β, 5 γ-δ, 13 ε, 19 γ, 28 δ-στ.

299. Δ. Κυριακού, Ελληνιστική κεραμική από τα νεκροταφεία της Πάτρας, Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογημένα σύνολα-Εργαστήρια, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991 Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 191-192, πίν. 135-137, 140γ.

300. I.R. Metzger, Ein hellenistische Grabmonument in Eretria, Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, ό.π., σ. 73-74 και 78-79, πίν. 36, 37 β-γ.

301. Για λαγύνους με διακόσμηση της κατηγορίας Δυτικής κλιτύς βλ. και Β. Πατσιαδά, ΑΔ 38 (1983), σ. 124-125, Σχέδ. 29, Πίν. 76 δ-ε.

302. Βλ. π.χ. E. Pottier - S. Reinach, La nécropole de Myrina (1888), σ. 246 κ.ε. E. Breccia, Catalogue général des antiquités égyptiennes (Musée d'Alexandrie), La necropoli di Sciatbi, 1912, σ. 91, εικ. 56-58.

303. Πωλογιώργη, σ. 133 κ.ε.

304. Πωλογιώργη, σημ. 17 στη σ. 121.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΤΑΦΟΥΣ

ΤΑΦΟΙ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΤΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΒΟΛΟ Ι (Α΄ ΦΑΣΗ)

Αριθ. τάφου	Τύπος τάφου	Επαναχρησιμοποίηση για ταφή	Αριθ. ταφών	Χρονολόγηση	Παρατηρήσεις
15	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	Α: (;) Β: α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.	Συλημένος στην αρχαιότητα και διαταραγμένος.
44	Κιβωτιόσχημος	Όχι	Μία	Των ύστερων ελλη- νιστικών χρόνων.	Συλημένος στην αρχαιότητα.

ΤΑΦΟΙ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΤΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΒΟΛΟ II
(Β' ΦΑΣΗ ΚΑΙ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ I)

Αριθ. τάφου	Τύπος τάφου	Επαναχρησιμοποίηση για ταφή	Αριθ. ταφών	Χρονολόγηση	Παρατηρήσεις
14	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	A: β' μισό 2ου αι. π.Χ. B: πρώτος 2ος αι. μ.Χ.	Στην πρώτη ταφή ανήκει το μυροδοχείο ΜΩ 275.
13	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Τρεις;	A: ; B: ; Γ: β' μισό 1ου αι. μ.Χ. Στοιχεία για ακριβή χρονολόγηση των πρώτων ταφών δεν υπάρχουν.	Terminus post quem για την κατασκευή του τάφου οι στήλες ΜΩ 208 και 210 του 2ου αι. π.Χ.
7	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Τρεις;	A: τέλη 2ου αι. π.Χ. B: 1ος αι. μ.Χ. Γ: 1ος-2ος αι. μ.Χ.	
4	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Τρεις	A: ; B: ; Γ: 3ος ή 4ος αι. μ.Χ.	Στοιχεία για τη χρονολόγηση των πρώτων ταφών δεν υπάρχουν.
1	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	A: ρωμαϊκών χρόνων. B: 2ος αι. μ.Χ. του 2ου/1ου αι. π.Χ.	Terminus post quem για τον τάφο η στήλη ΜΩ 199, με επιγραφή.
10	Κιβωτιόσχημος	—	—	—	Κατεστραμμένος. Κάτω από τον τάφο 2 και εν μέρει κάτω από τον ταφικό περίβολο.
5	Κιβωτιόσχημος (δίδυμος με τον τάφο 6)	Ναι	Δύο	A: ; B: 3ος αι. μ.Χ.	Στοιχεία για τη χρονολόγηση της πρώτης ταφής δεν υπάρχουν.

Αριθ. τάφου	Τύπος τάφου	Επαναχρησιμοποίηση για ταφή	Αριθ. ταφών	Χρονολόγηση	Παρατηρήσεις
6	Κιβωτιόσχημος (δίδυμος με τον τάφο 5)	Ναι	Τρεις (τουλάχιστον)	A: ; B: 2ος-3ος αι. μ.Χ. Γ: ;	Στοιχεία για τη χρονολόγηση της πρώτης και της ύστερης ταφής δεν υπάρχουν.
8	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	A: ; B: 2ος αι. μ.Χ.	Κατεστραμμένος σχεδόν κατά το ήμισυ. Terminus post quem για την κατασκευή του τάφου η στήλη ΜΩ 207 και terminus ante quem ο κεραμοσκεπής τάφος 2.
11	Κιβωτιόσχημος	Όχι	Μία	2ος αι. μ.Χ.	Εν μέρει κατεστραμμένος.
43	Κιβωτιόσχημος	–	–	Υστερότερος του τάφου 44.	Κατεστραμμένος.
9	Κεραμοσκεπής	–	–	Μετά τον 1ο αι. μ.Χ.	Κατεστραμμένος. Επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 13.
12	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	Πρώιμος 3ος αι. μ.Χ.	Επάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 14, στον οποίο η ύστερη ταφή είναι του πρώιμου 2ου αι. μ.Χ.
45	Κεραμοσκεπής	–	–	–	Κατεστραμμένος. Στο επίπεδο του τάφου 43.
2	Καμαροσκεπής με κλίνες	Ναι	Μεγάλος αριθμός	3ος-4ος αι. μ.Χ.	Δεν υπάρχει δυνατότητα διάκρισης των ταφών.
3	Εγχυτρισμός σε κυψέλη	–	–	3ος-4ος αι. μ.Χ. (;).	Μετά την κατασκευή του τάφου 2.

ΤΑΦΟΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΙΙΙ

Αριθ. τάφου	Τύπος τάφου	Επαναχρησιμοποίηση για ταφή	Αριθ. ταφών	Χρονολόγηση	Παρατηρήσεις
37	Κιβωτιόσχημος	Όχι	Μία	4ος αι. π.Χ. (;).	Χωρίς ευρήματα, αλλά το περιεχόμενο του είχε ερευνηθεί πριν από την ίδρυση του περιβόλου.
16	Μαρμάρινος κιβωτιόσχημος σε μίμηση σαρκοφάγου	Όχι	Μία	Ύστερος 4ος-πρώιμος 3ος αι. π.Χ.	Ασύλητος.
22	Κιβωτιόσχημος	–	–	Πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. (;).	Συλημένος. Προηγήθηκε της κατασκευής του τάφου 21.
21	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	A: γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. B: τέλη 1ου αι. π.Χ.-αρχές 1ου αι. μ.Χ.	Ταφή A: ενταφιασμός. Ταφή B: προηγήθηκε καύση της νεκρής. Τα οστά σε κάλπη.
36	Κιβωτιόσχημος	Όχι	Μία	Ύστερος 2ος-πρώιμος 1ος αι. π.Χ.	Μετά την κατασκευή του τάφου 21. Το περιεχόμενό του είχε ερευνηθεί στην αρχαιότητα. Αγγεία έξω από τον τάφο ίσως προέρχονται από αυτόν.
23	Δίδυμος κιβωτιόσχημος	Όχι	Από μία σε κάθε θήκη	B' μισό 2ου αι. π.Χ.	Καταστράφηκε κατά την κατασκευή του τάφου 24.
20	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	A: β' μισό 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ. B: μέσα 3ου αι. μ.Χ.	Συλημένος. Terminus post quem για την κατασκευή του η στήλη ΜΩ 205. Αγγεία έξω από τάφο ίσως προέρχονται από την ταφή A.

Αριθ. τάφου	Τύπος τάφου	Επαναχρησιμοποίηση για ταφή	Αριθ. ταφών	Χρονολόγηση	Παρατηρήσεις
α	Εγχυτρισμός σε αμφορέα	Όχι	Μία	Πρώιμος 1ος αι. π.Χ.	
24	Κτιστός κιβωτιόσχημος	Όχι	Μία	Γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ.	Ασύλητος. Προηγήθηκε καύση της νεκρής. Τα οστά σε αμφορέα. Κατέστρεψε τον τάφο 23.
18	Κτιστός κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	Α: εποχή Αυγούστου. B: προχωρημένος 1ος αι. μ.Χ.	Ασύλητος.
19	Κτιστός κιβωτιόσχημος	Όχι	Μία	Α' μισό 1ου αι. μ.Χ. (;).	Συλημένος. Οινοχόη έξω από τον τάφο ίσως προέρχεται από αυτόν. Terminus post quem για την κατασκευή του η επιτύμβια στήλη ΜΩ 206.
17	Εγχυτρισμός σε δύο κυψέλες	Όχι	Μία	Ρωμαϊκών χρόνων.	Ψηλότερα από τον τάφο 36 που ανοίχτηκε την εποχή του Αυγούστου.

ΤΑΦΟΙ ΝΟΤΙΑ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΙΙΙ

Αριθ. τάφου	Τύπος τάφου	Επαναχρησιμοποίηση για ταφή	Αριθ. ταφών	Χρονολόγηση	Παρατηρήσεις
29	Κεραμοσκεπής	Ναι	Δύο	A: ρωμαϊκών χρόνων. B: 2ος-3ος αι. μ.Χ.	Πιθανώς οι δύο ταφές δεν είχαν μεγάλη χρονική διαφορά.
34	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	Ρωμαϊκών χρόνων (;).	Ακτέριστος. Ενταφιασμός νηπίου. Επάνω από τον τάφο 31.
31	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	Ρωμαϊκών χρόνων (;).	Πριν από τον τάφο 32.
32	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	Ρωμαϊκών χρόνων (;).	Ακτέριστος. Μετά τον τάφο 31, τον οποίο κατέ- στρεψε εν μέρει.
33	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	Μέσα 3ου αι. π.Χ.	Ταφή παιδιού.
30	Κτιστός παιδικός	Όχι	Μία	Ρωμαϊκών χρόνων.	Ακτέριστη ταφή νηπίου. Τον terminus post quem παρέχει η επιτύμβια στήλη ΜΩ 236, πιθανώς του 2ου/1ου αι. π.Χ.
35	Απλό όρυγμα χωρίς κάλυψη	Όχι	Μία	Πρώιμος 4ος αι. μ.Χ.	
25	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	(;)	Ακτέριστη ταφή παιδιού.
40	Απλό όρυγμα με κάλυψη	Όχι	Μία	(;)	Μοναδικό εύρημα ένα πολύ φθαρμένο νόμισμα.

ΤΑΦΟΙ ΔΥΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΙΙΙ

Αριθ. τάφου	Τύπος τάφου	Επαναχρησιμοποίηση για ταφή	Αριθ. ταφών	Χρονολόγηση	Παρατηρήσεις
27	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Τρεις	Β: β' τέταρτο 3ου αι. π.Χ. Γ: β' μισό 2ου ή αρχές 1ου αι. π.Χ.	Α: (;) Τα κτερίσματα από τις δύο πρώτες ταφές είναι ελάχιστα.
26	Κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	Α : μετά τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. Β: 2ος αι. μ.Χ.	Terminus post quem για την πρώτη ταφή αποτελεί νόμισμα Χαλδαίας κοπής γύρω στο 220 π.Χ.
39	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	Πιθανώς τελευταίο τέταρτο του 1ου αι. π.Χ.	
38	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	2ος αι. μ.Χ.	

ΤΑΦΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΚΤΙΣΜΑΤΟΣ ΙV

Αριθ. τάφου	Τύπος τάφου	Επαναχρησιμοποίηση για ταφή	Αριθ. ταφών	Χρονολόγηση	Παρατηρήσεις
28	Κιβωτιόσχημος	Όχι	Μία	2ος-1ος αι. π.Χ.	
42	Κτιστός κιβωτιόσχημος με κάλυψη από κεραμίδες	Όχι	Μία	Β' μισό 2ου αι. π.Χ.	
41	Κτιστός κιβωτιόσχημος	Ναι	Δύο	Α: ύστερος 2ος-πρώιμος 1ος αι. π.Χ. Β: β' μισό 1ου αι. π.Χ.	Τον terminus post quem για την ύστερη ταφή προσφέρει η επιτύμβια στήλη ΜΩ 240, η οποία ίσως σχετίζεται με την πρώτη ταφή.
β	Εγχυτρισμός σε λεκάνη	–	–	1ος-πρώιμος 2ος αι. μ.Χ.	
γ	Κεραμοσκεπής	Όχι	Μία	Ρωμαϊκών χρόνων.	Κατεστραμμένος. Επάνω στον κιβωτιόσχημο τάφο 28.

SUMMARY

MONUMENTS OF THE WEST CEMETERY AT OROPOS

In 1985 and 1986 an archaeological excavation was conducted in the large plot owned by the Organisation of School Buildings (OSB) on the west fringe of the modern town of Skala Oropou. This is the location of ancient Oropos, a city that had an important harbour and occupied a strategic site in ancient times, the control of which was repeatedly contested by the Athenians and the Boeotians.

The excavation involved two large trenches in the north part of the plot, and for the first time brought to light part of the west cemetery of the ancient city (Fig. 2). On the basis of the finds, we may conclude that the use of this area as a cemetery dates from the late 5th or early 4th c. BC to the 3rd-4th c. AD. Bronze coins of the 5th and 6th c. AD were also found in earth deposits that had probably been brought from elsewhere. No graves dating from this period were found, and the continuing use of the area as a cemetery into the 5th and 6th c. AD cannot, therefore, be firmly documented.

A number of comments are necessary with regard to the topography. Skala Oropou is at the north end of Attica, opposite Eretria. The plot on which the excavation took place is situated to the west of the large piece of land of the former prison, north of the low Lavovouni hill and a short distance from the sea. Although the picture of the layout of the city of Oropos yielded by excavations is still fairly fragmentary, the site of the cemeteries from the 5th c. onwards may be determined with some certainty. The east cemetery of the ancient city from the 5th c. BC down to Roman times, which was *extra muros*, lay on the east side of Skala and covered mainly the site now occupied by the village of Nea Palatia. Part of a 5th and 4th c. BC cemetery, which is not connected with the west cemetery, has been excavated on the summit of the Lavovouni hill, at some distance to the south-west of Skala. The west cemetery located in the OSB plot undoubtedly extended further to the west of this plot.

There is so far no tangible evidence for the course of the fortification wall that enclosed the ancient city from the west side. The existence of an organised cemetery, however, affords indirect topographical evidence that the wall passed to the east of the OSB plot.

It should also be noted that no remains of funerary roads were noted during the excavation of two trenches in the north part of the plot. This is conceivably due to the fact that during the later phase of the cemetery's use, in the Roman period, tombs were built at different levels and without any preconceived plan, making use of any available space, and may have destroyed the earlier layout of the cemetery.

All the grave precincts uncovered were built of large rectangular blocks of poros. The surviving remains are mainly of the foundations, together with a very small part of the superstructure. In trench B, the excavation brought to light grave precinct I, of the late Hellenistic period, and grave precinct II, which is in essence a later extension and enlargement of precinct I (Fig. 3; Pl. 1 α). Precinct I was probably originally in the shape of the Greek letter Π. During the later enlargement of it, between the late 1st c. BC and the early 2nd c. AD, a long section was added to the east end. This section was partly built above earlier graves, many of which were reused. Eighteen graves associated with these two precincts were discovered (graves 1-15 and 43-45): 13 cist graves, 3 tile-covered graves, one vaulted tomb and 1 jar burial in a clay beehive, covering the period from late Hellenistic to late Roman times.

The excavation in trench Γ revealed the large, rectangular grave precinct III, dating from the second half of the 4th c. BC, which faced south (Fig. 2; Pl. 1 β). This precinct had a small funerary Ionic

naiskos, of which only the built poros pedestal remained *in situ*. A few architectural members in marble of the entablature were discovered (Fig. 21). A few meagre remains of two walls were noted at the west end of the precinct, probably dating from the first half of the 4th c. BC, and bearing witness to the earliest, undoubtedly funerary, use of the area. The monumental grave precinct III was probably built partly on the site of an earlier grave precinct.

Twelve graves were found inside grave precinct III (graves 16-24, 36, 37 and grave α): 1 marble cist grave (an imitation of a sarcophagus), 6 cist graves, 3 built cist graves, 1 jar burial in an amphora and 1 jar burial in two clay beehives. One of the cist graves (grave 37) probably antedates the construction of the precinct. The remaining graves cover a long span of time from the late 4th or early 3rd c. BC to late Roman times. In the late 2nd or early 1st c. B.C., the construction of one of the cist graves (grave 36) destroyed part of the north wall of the precinct. In the early Roman period there were extensive interventions in the entire east part of the precinct: earlier graves were destroyed, others were reused, and new graves were built.

Two cist graves and 2 tile-covered graves (graves 26, 27, 38 and 39) (Fig. 2; Pl. 2 α), dating from Hellenistic and Roman times, were investigated to the west of grave precinct III, at the level of the foundations of this structure and deeper. Another cist grave, which was not excavated, was also noted here, and the edge of grave precinct V, on the same line as the south wall of precinct III. Five tile-covered graves (graves 29 and 31-34) were uncovered on the outer side of the south wall of grave precinct III, with four more graves to the south of them (graves 25, 30, 35 and 40): 1 tile-covered grave, 1 built child's grave, and two burials in trenches, all dating from advanced to late Roman times. A trench excavated to the north of grave precinct III revealed disturbed levels containing Hellenistic and Roman pottery, beneath which was an undisturbed level with pottery of the 5th-4th c. BC.

Burial building IV, which served as the substructure for a funerary monument, was uncovered further to the north (Fig. 2; Pl. 2 β). Five graves were discovered in this area (graves 28, 41, 42 and graves β and γ): 1 cist grave, 2 built cist graves, 1 tile-covered grave and 1 jar burial in a large bowl, all dating from late Hellenistic and Roman times. The remains of three walls of different building phases were also found in the area of burial building IV. It is not clear to what kind of structures these walls belonged.

With regard to the burial customs in the west cemetery at Oropos, it is clear that the prevailing method was interment in various grave types. The dead had been cremated in only two cases, dating from the early Roman imperial period (graves 21 and 24). After the cremation, the bones were washed and assembled in an ossuary-vase, which was placed in a cist grave on a wooden bier, along with the grave offerings.

It is apparent that from the Augustan period onwards earlier cist graves were frequently reused, a practice not unknown in the Hellenistic period, too. In cases where earlier graves were reused, the bones and offerings from previous burials were sometimes thrown outside the grave, and sometimes simply pushed aside, usually to one of the narrow ends, and occasionally placed in a shallow pit in the floor of the grave. During the Roman period, it has been established in a few cases that the grave was deliberately filled with earth after the latest burial (graves 24, 4, 26), a practice which, while not common in the ancient world, was certainly not an innovation. The placing of the dead on wooden biers in the cist graves is attested in both Hellenistic and Roman times.

In most cases, the offerings accompanying the dead were not rich. Of the vases found in graves of the Hellenistic period, the majority are *unguentaria*, followed by *lagynoi*. It is not impossible that the *unguentaria* were used during the funerary rituals, but it is not absolutely certain that this was their function in all cases. The chalk (*psimythion*) in powder form found in the fusiform *unguentarium* ΜΩ 389, from a burial in grave 21 dating from about the middle of the 2nd c. BC demonstrates that this *unguentarium* was a personal item owned by the dead woman. In Roman times the offerings consist mainly of glass vases, the majority of them being various types of *unguentaria*, followed by flasks.

The custom of placing one or more coins in the grave to pay Charon is not very frequently attested in the Hellenistic period in the west cemetery. In contrast, the practice is fairly widespread in Roman times. In many cases, the coins used had gone out of circulation long before. The placing of coin N 63 inside the glass bowl MΩ 262, in tile-covered grave 12, dating from the early 3rd c. AD, possibly reflects an earlier Macedonian custom.

A total of 119 coins were found: 2 silver, 1 subaerate, and 116 bronze. No coins of Oropos, which are in any case rare, came to light. The discovery of coins issued by a variety of Greek cities is accounted for by the site of the city, its commercial importance, and its history.

In the excavated part of the west cemetery at Oropos were discovered 23 grave stelai, twenty two of them in marble and one in sandstone. All of them had been reused in the construction of later graves. The grave relief MΩ 213 in the Rich Style (Pl. 66) is of some importance, and has already been published elsewhere. Eighteen of the stelai were inscribed, amongst them the inscribed cubic block MΩ 212. The earliest stele is the sandstone slab MΩ 211, bearing a 6th c. BC inscription. Fourteen inscribed grave stelai come from the Hellenistic period, along with 2 fragments of stele shafts, on which only a few letters are preserved. Names of citizens of Oropos are inscribed on 12 of the above stelai. Mention is also made of a man from Kassandreia and possibly one from Andros. Grave stele MΩ 207, which is carved with a relief, is the only one from Roman times.

The 5th and 4th c. BC pottery found during the excavation comes mainly from Attica. The ceramic vases from the Hellenistic graves have a rather limited range of shapes. This material does not exhibit any features that might suggest a local production.

Several imported items were noted in the Hellenistic period: MΩ 409, a Chian amphora (Pl. 32 γ), MΩ 404, a Knidian amphora (Pl. 57 δ), a stamped amphora handle, probably from Thasos (Pl. 61 β), MΩ 379, a "Macedonian" amphora (Pl. 74 β), MΩ 287, a deep handleless cup with a thin wall from a workshop in the Iberian peninsula (Pl. 6 α, right), and MΩ 286, a small lagynos from the eastern Mediterranean (Pl. 6 α, left). Several fusiform *unguentaria* come from Attica, as is clear from their grey fabric.

The presence of the bulbous *unguentaria* MΩ 282, 284 and 285 (Pl. 5 β) in a grave dating from the first half of the 1st c. BC (grave 15) confirms that this type of *unguentarium* made its appearance before the middle of the last century BC. Unusually, a burial of the late 1st c. BC or early 1st c. AD (the latest burial in grave 21), contained at the same time clay fusiform *unguentaria* (MΩ 301 and 306, Pl. 40 γ, and fourth), clay bulbous *unguentaria* (MΩ 297, 304, 302 and 388, Pl. 40 β, 40 γ first and third, and 39 ε first), and glass blown *unguentaria* (MΩ 298, 300 and 303, Pl. 41 α-β). The close affinity between the shapes of clay bulbous and glass blown *unguentaria* observable in certain cases during the Augustan period, is evidence for mutual influences.

The series of 10 complete or almost complete lagynoi yielded by the cemetery is notable. They may be divided into three categories on the basis of the presence or absence of decoration and its kind. These lagynoi, which are probably imports, make no contribution to the solution of the problems connected with the first appearance of lagynoi, the production centres, the evolution of the shapes, etc. Lagynos MΩ 286 (Pl. 6 α), which has "West Slope" decoration, may certainly be regarded as of Eastern Mediterranean provenance.

There is a notable series of Roman glass vases. The amphoriskos MΩ 374, from a grave of the second half of the 1st c. BC, was made by the "sand core" technique. The square bottle MΩ 256 (Pl. 13 δ-ε), the bowl MΩ 262 (Pl. 18 β), the amphoriskos MΩ 327 (Pl. 54 β, left), and the small hexagonal bottle MΩ 326 (Fig. 41· Pl. 54 δ) were mould-blown. The rest of the vases were blown. Imported glass vases were noted both from Italy, such as the flask MΩ 272 (Pl. 9 α), and from the Eastern Mediterranean, such as the amphoriskos MΩ 327 and the small hexagonal bottle MΩ 326 from Sidon.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΕΙΔΗ

Περιλαμβάνονται και ευρήματα έξω από τάφους. Δεν αναφέρονται τα μη καταγεγραμμένα καρφιά. Με αστερίσκο (*) δηλώνονται τα ευρήματα που δεν απεικονίζονται.

Αγγεία (γυάλινα)

Αμφορίσκος

ΜΩ 327 110, 117, 122, 165

Θραύσματα (αδιάγνωστο σχήμα)

ΜΩ 244* 49

Κύπελλα

ΜΩ 248 γ 44, 55, 61

ΜΩ 267 39, 42

ΜΩ 273* 35, 37

ΜΩ 350 61, 131, 132

Χωρίς αριθ.* 44

Μυροδοχεία

ΜΩ 246 59, 60

ΜΩ 248 β 59, 60

ΜΩ 255 51, 57

ΜΩ 257 43, 46, 55

ΜΩ 258 44, 53, 54, 55, 57, 61

ΜΩ 259 44, 53, 55

ΜΩ 265 39, 41, 42

ΜΩ 266 39, 42

ΜΩ 268 39, 41, 42, 115, 121

ΜΩ 269 39, 42

ΜΩ 270 39, 42

ΜΩ 298* 90, 93, 163

ΜΩ 300 90, 94, 99, 100, 163, 165

ΜΩ 303 90, 94, 99, 100, 163, 165

ΜΩ 321 110, 116, 117, 121

ΜΩ 322 109, 116, 117, 121

ΜΩ 323 109, 116, 121

ΜΩ 324 109, 110, 115, 121

ΜΩ 325 110, 115, 121

ΜΩ 328 110, 115, 121

ΜΩ 418* 139, 140

Σκυφίδιο

ΜΩ 262 52, 57, 58, 160, 165

Φιάλη

ΜΩ 256 40, 43, 45, 46, 165

Φιαλίδια

ΜΩ 274 35, 37, 39, 41

ΜΩ 326 110, 117, 122, 165

Φλάσκες

ΜΩ 243 48, 49, 50

ΜΩ 247 59, 60

ΜΩ 248 α 59, 60

ΜΩ 252 47

ΜΩ 254 51, 52

ΜΩ 261 49, 56

ΜΩ 263 42, 44, 55, 57, 58, 60

ΜΩ 264 39, 40, 42, 45

ΜΩ 271 35, 37

ΜΩ 272 35, 37, 39, 165

Χωρίς αριθ.* (Τάφ. 2) 61

Χωρίς αριθ.* (Τάφ. 29) 131

Αγγεία (πήλινα)

Αμφορείς

ΜΩ 330 109, 114

ΜΩ 379 146, 158, 162

Αμφορείς οξυπύθμενοι

ΜΩ 404 125, 162

ΜΩ 409 79, 80, 81, 158, 162

Κύπελλα

ΜΩ 287 27, 28, 162

ΜΩ 295 123, 124, 135

ΜΩ 354 135

Κυψέλες

ΜΩ 395 127, 128

ΜΩ 396 127, 128

ΜΩ 439 62, 63

Λάγυνοι

ΜΩ 283 27, 28, 163, 164

ΜΩ 286 27, 29, 30, 162, 165

ΜΩ 349 144, 145, 146, 158, 164

ΜΩ 356 146, 158, 164

ΜΩ 391 90, 91, 106, 163

ΜΩ 401 106, 123, 124, 163

ΜΩ 405 104, 106, 107, 124, 163

ΜΩ 406 104, 106, 107, 124, 163

ΜΩ 408 125, 164

Λέβητας (ή «χύτρα»)

ΜΩ 387 90, 91

Λέβητα πώμα

ΜΩ 307 90, 91

Λεκάνη

ΜΩ 397 73, 141, 149

Λύχνοι

ΜΩ 318 111, 112, 120, 159

ΜΩ 390 90, 91, 97, 159

Μόνωτο ανοικτό

ΜΩ 281* 26, 27

Μυροδοχεία

ΜΩ 275 35, 36, 38

ΜΩ 282 26, 27, 31, 162

ΜΩ 284 26, 27, 31, 162

ΜΩ 285 27, 31, 162

ΜΩ 289 79, 80, 81, 158, 162

ΜΩ 291 84, 87

ΜΩ 292 84, 87

ΜΩ 293 84, 86, 87

ΜΩ 297 89, 92, 99, 100, 101, 163

ΜΩ 301 90, 93, 99, 102, 162

ΜΩ 302 90, 93, 102, 163

ΜΩ 304 90, 93, 100, 101, 163

ΜΩ 305 90, 92, 93, 99, 102

ΜΩ 317 111, 112, 113, 120, 147, 162

ΜΩ 375 148

ΜΩ 376 148

ΜΩ 380 146, 147, 162

ΜΩ 381 146, 147, 162

ΜΩ 382 36, 146, 147

ΜΩ 388 90, 93, 102, 163

ΜΩ 389 90, 92, 97, 98, 103, 159, 162

ΜΩ 392 90, 92, 97, 162

ΜΩ 400	74, 76, 162	ΜΩ 407	104, 106, 107, 149, 163
ΜΩ 402	123, 124, 163	<i>Πινάκιο</i>	
ΜΩ 403	123, 124, 149, 163	ΜΩ 253	51, 52
ΜΩ 412	43, 46, 162	<i>Σκυφίδια</i>	
ΜΩ 472	74, 76, 162	ΜΩ 393	90, 91
<i>Οινοχόες</i>		ΜΩ 394	90, 92
ΜΩ 260	53, 55, 159	ΜΩ 469 η	73, 76
ΜΩ 290	84, 87, 88, 159	<i>Υδρίσκη</i>	
ΜΩ 294	126, 127, 159	ΜΩ 427	129, 130
ΜΩ 296	89, 92, 98, 121, 159	<i>Υπόστατο</i>	
ΜΩ 320	99, 109, 114, 121, 159	ΜΩ 437	138, 141
ΜΩ 355	136, 159		
<i>Πελίκες</i>			
ΜΩ 377	107, 148, 149		

Αγγεία (μολύβδινα)

<i>Κάλπη</i>		<i>Πυξίδα</i>	
ΜΩ 440*	62, 63	ΜΩ 362	110, 119

Αγγεία (χάλκινα)

<i>Λέβητας (κάλπη)</i>		<i>Υδρίσκη</i>	
ΜΩ 454*	89	ΜΩ 455*	90, 95

Ειδώλια

ΜΩ 378	128, 149	ΜΩ 426	129, 130
ΜΩ 398	64, 75	ΜΩ 428	141, 142
ΜΩ 399	74, 76	ΜΩ 436	74, 77
ΜΩ 410	27, 30	ΜΩ 462	35, 36

Κοσμήματα

<i>Δακτυλίδι (αργυρό)</i>		<i>Δακτυλίδια (χάλκινα)</i>	
ΜΩ 364	131	ΜΩ 365	133
		ΜΩ 367	59, 62

Δακτυλίδι (χρυσό)

ΜΩ 312 89, 94

Δισκάρια (χρυσά)

ΜΩ 250 β 59, 62, 160

ΜΩ 431 150, 160

Ενώτια (χρυσά)

ΜΩ 313 α-β 90, 95

ΜΩ 331 α-β 110, 120

Σφηκωτήρας (χάλκινος)

ΜΩ 450 27, 29

Φύλλα (χρυσά)

ΜΩ 249 α-β 59, 62

ΜΩ 250 α 59, 62

ΜΩ 251 59, 62

ΜΩ 319 α-β* 111, 112

ΜΩ 332 110, 120

ΜΩ 411 α-β* 51

Ψέλιο (χάλκινο)

ΜΩ 445 74, 77

Μικροαντικείμενα (διάφορα πλην οστέινων)*Αγνύθα (λίθινη)*

ΜΩ 469 δ 73, 75

Αγνύθες (πήλινες)

ΜΩ 383 32

ΜΩ 419 138, 140

ΜΩ 420 138, 140

ΜΩ 421 138, 140

ΜΩ 422 α 138, 140

ΜΩ 422 β 138, 140

ΜΩ 424 129

ΜΩ 425 129, 130

ΜΩ 432 75, 141, 143

ΜΩ 433 75, 141, 143

Χωρίς αριθ.* 73, 75

Αιχμή βέλους (χάλκινη)

Χωρίς αριθ.* 72, 76, 153

Αλυσίδα (χάλκινη)

ΜΩ 276* 35, 38

Βαρίδια (μολύβδινα)

ΜΩ 308* 90, 92

ΜΩ 429 76, 141, 143

ΜΩ 435 72, 76, 143, 153

*Εξαρτήματα καλαθιών και κιβωτιδίων**α. Κλειδαριά, εξαρτήματα (χάλκινα)*

ΜΩ 361 95, 110, 118-119, 121

*β. Κλειδαριά (σιδερένια),
εξαρτήματα (χάλκινα, σιδερένια)*

ΜΩ 314 89, 95

ΜΩ 359 90, 96

ΜΩ 360 90, 96

γ. Κλειδαρότρυπας κάλυμμα (;) (αργυρό)

ΜΩ 358 90, 95-96

δ. Κλειδί (;) (σιδερένιο)

ΜΩ 316 89, 96

Εργαλείο (χάλκινο)

Χωρίς αριθ. 74, 77

Καρφιά (σιδερένια)

ΜΩ 315 α-β 89, 96-97

ΜΩ 430* 141, 143

Κατάδεσμοι (μολύβδινοι)

Χωρίς αριθ.* 31

ΜΩ 416* 74, 76

Κάτοπτρο (γυάλινο)

ΜΩ 351 131, 132

Κάτοπτρα (χάλκινα)

ΜΩ 357* 90, 95

ΜΩ 442* 146, 147

ΜΩ 452* 27, 30, 31

Κίσσηρη

ΜΩ 229 90, 96

Κοχλιάριο (αργυρό)

ΜΩ 363 110, 119, 121

Κρίκοι (χάλκινοι)

ΜΩ 359 90, 96

ΜΩ 366* 47

ΜΩ 368* 83

ΜΩ 417* 129, 130

ΜΩ 449 27, 29

Λίθινο αντικείμενο

ΜΩ 288 27, 30, 31

Μαχαιρίδιο ή ψαλίδι

ΜΩ 385 β 111, 113

Οψιανός (λεπίδα)

ΜΩ 353* 135

Περόνη (χάλκινη)

ΜΩ 444 74, 77

Πουλάκι (χάλκινο)

ΜΩ 414 64, 75

Σπάτουλες

ΜΩ 441 146, 147

ΜΩ 451 27, 29, 31

Χάντρες (γυάλινες)

ΜΩ 245 59, 61

ΜΩ 434 74, 77

Ψήφοι (γυάλινες)

ΜΩ 311 α-β 90, 94, 99

Μικροαντικείμενα οστέινα*Αδράχτι*

ΜΩ 279 35, 38, 39

Βελόνη

ΜΩ 277 35, 38, 39

Δισκάριο

ΜΩ 310* 90, 96, 99

Περόνες

ΜΩ 280 α-β 35, 38, 39

ΜΩ 309* 90, 96

ΜΩ 352 α-β* 131, 132

Περόνες ή βελόνες

ΜΩ 278 α-ζ' 35, 38, 39

Πλακίδια (τεμάχια)

Χωρίς αριθ.* 90, 96

Στλεγγίδες (σιδερένιες)

ΜΩ 384 32, 33, 158

ΜΩ 385 α 111, 112-113

ΜΩ 286* 104

ΜΩ 443* 35, 36, 38

ΜΩ 446* 79, 80, 81, 158

ΜΩ 447* 84, 87, 158

Νομίσματα

(Τα νομίσματα N 76 και N 82 είναι αργυρά, το νόμισμα N 89 υπόχαλκο και τα υπόλοιπα χάλκινα).

Αριθ. δημοσ.	Αριθ. ευρήμ. ανασκαφής	Αριθ. σελ.	Αριθ. δημοσ.	Αριθ. ευρήμ. ανασκαφής	Αριθ. σελ.
N 1*	OM 207 ζ'	25, 161	N 28*	OM 315 δ	32, 33, 156, 161
N 2*	OM 207 ζ	25, 156, 161	N 29*	OM 317 γ	33, 33, 161
N 3*	OM 216 α	25, 161	N 30*	OM 317 γ	32, 33, 161
N 4*	OM 215 α	25, 156, 161	N 31*	OM 317 γ	32, 33, 161
N 5*	OM 215 β	25, 26, 156, 161	N 32*	OM 317 γ	32, 33, 161
N 6*	OM 6 α	25, 26, 161	N 33*	OM 317 γ	32, 33, 161
N 7*	Χωρίς αριθ.	25, 26, 156, 161	N 34*	OM 317 γ	32, 33, 161
N 8*	Χωρίς αριθ.	25, 26, 161	N 35*	OM 317 γ	32, 33, 161
N 9*	OM 252 α	27, 30, 161	N 36*	OM 317 γ	32, 33, 161
N 10*	OM 252 ζ'	27, 30, 161	N 37*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 11*	OM 252 ζ'	27, 30, 161	N 38*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 12*	OM 252 ζ'	27, 30, 161	N 39*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 13*	OM 252 ζ'	27, 30, 155, 161	N 40*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 14*	OM 252 ζ'	27, 30, 155, 161	N 41*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 15*	OM 252 ζ'	27, 30, 155, 161	N 42*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 16*	OM 252 δ	27, 30, 155, 161	N 43*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 17*	OM 252 ζ'	27, 30, 155, 161	N 44*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 18*	OM 252 ζ'	27, 30, 155, 161	N 45*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 19*	OM 252 ζ'	27, 30, 155, 161	N 46*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 20*	OM 252 ζ'	27, 30, 155, 161	N 47*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 21*	OM 315 α	32, 33, 161	N 48*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 22*	OM 315 α	32, 33, 161	N 49*	OM 317 γ	32, 33, 156, 161
N 23*	OM 315 α	32, 33, 161	N 50*	OM 317 δ	32, 33, 159, 161
N 24*	OM 315 γ	32, 33, 161	N 51*	OM 245 θ	35, 38, 161
N 25*	OM 315 δ	32, 33, 161	N 52*	OM 251 β	43, 44, 161
N 26*	OM 315 α	32, 33, 156	N 53*	OM 251 ζ'	43, 44, 161
N 27*	OM 315 α	32, 33, 156	N 54*	OM 251 ε	43, 46, 161

Αριθ. δημοσ.	Αριθ. ευρῆμ. ανασκαφῆς	Αριθ. σελ.	Αριθ. δημοσ.	Αριθ. ευρῆμ. ανασκαφῆς	Αριθ. σελ.
N 55*	OM 249 ε	47, 48, 161	N 87*	OM 256 ιθ	127, 128, 161
N 56*	OM 41 δ	49, 50, 161	N 88*	OM 256 κ	127, 128, 161
N 57*	OM 247 δ	51, 52, 161	N 89*	OM 263 α	129, 130, 161
N 58*	OM 232 ζ	51, 52, 161	N 90*	OM 263 η	129, 130, 161
N 59*	OM 221 ζ	53, 55, 161	N 91*	OM 263 ι	129, 130, 161
N 60*	OM 221 η	53, 55, 161	N 92*	OM 285 δ	131, 133, 161
N 61*	OM 227 δ	56, 161	N 93*	OM 292 β	133, 161
N 62*	OM 227 γ	56, 161	N 94*	OM 293 β	136, 161
N 63*	OM 225 γ	57, 58, 160, 161	N 95*	OM 303 α	137, 161
N 64*	OM 318 β	58, 161	N 96*	OM 259 η	138, 140, 161
N 65*	OM 204 ι	59, 62, 161	N 97*	OM 259 θ	138, 140, 161
N 66*	OM 204 λ	59, 62, 161	N 98*	OM 259 ι	138, 140, 161
N 67*	OM 204 ν	59, 62, 161	N 99*	OM 259 ια	138, 140, 161
N 68*	OM 254 ζ'	73, 77, 161	N 100*	OM 261 γ	138, 140, 161
N 69*	OM 256 δ	73, 77, 161	N 101*	OM 260 γ	139, 140, 161
N 70*	OM 256 ζ'	73, 77, 161	N 102*	OM 270 δ	141, 143, 161
N 71*	OM 256 ιδ	73, 78, 161	N 103*	OM 272 α	141, 143, 161
N 72*	OM 256 ιε	73, 78, 161	N 104*	OM 272 β	141, 143, 161
N 73*	OM 256 κγ	73, 78, 161	N 105*	OM 272 γ	141, 143, 161
N 74*	OM 256 κδ	73, 78, 161	N 106*	OM 272 ζ'	141, 143, 161
N 75*	OM 257 β	74, 78, 161	N 107*	OM 272 θ	141, 143, 161
N 76	OM 305 α	72, 78, 161	N 108*	OM 272 ι	141, 143, 161
N 77*	OM 295 α	82, 159	N 109*	OM 272 ια	141, 143, 161
N 78*	OM 266 ια	84, 87, 161	N 110*	OM 283 α	141, 143, 161
N 79*	OM 276 β	73, 88, 156, 161	N 111*	OM 310 α	141, 143, 161
N 80*	OM 274 γ	89, 97, 161	N 112*	OM 253 ζ	142, 143, 161
N 81*	OM 274 κη	90, 97, 98, 99, 161	N 113*	OM 298 α	142, 143, 161
N 82*	OM 268 γ	123, 124, 160	N 114*	OM 298 β	142, 143, 161
N 83*	OM 268 δ	123, 124, 161	N 115*	OM 298 γ	142, 143, 161
N 84*	OM 268 ε	123, 124, 161	N 116*	OM 299 α	142, 143, 161
N 85*	OM 268 ζ'	123, 124, 161	N 117*	OM 299 β	142, 143, 161
N 86*	OM 267 β	126, 127, 161	N 118*	OM 299 γ	142, 143, 161

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

Προσωπογραφία

	Αριθ. ευρ.	Σελ.	Αριθ. δημοσ. επιγρ.*
Ἀνδ[ρ]έας, υἱός: Σῶσος	ΜΩ 240	148, 149, 161	14
Ἀριστοκλέα Φίλωνος	ΜΩ 208	39, 40, 42, 161	4
Ἀριστορ [-----], υἱός: Ἀστ[---] Ἄν[δριος;]	ΜΩ 236	135 κ.ε., 161	15
Ἀστ[---] Ἀριστορ [-----] Ἄν[δριος;]	ΜΩ 236	135 κ.ε., 161	15
Βίους Δημογένους Ῥαμνουσίου θυγάτηρ	ΜΩ 207	53, 55, 161	18
Δημαρέτη Σωφίλου	ΜΩ 205	123 κ.ε., 161	10
Δημογένης Ῥαμνούσιος, θυγάτηρ: Βίους	ΜΩ 207	53, 55, 161	18
Ἐπίκτητος, θυγάτηρ: Νικίππη	ΜΩ 209	39, 40, 161	5
Ἡλιόδωρος Θεοδότου [Κ]ασσανδρεὺς	ΜΩ 206	125, 126 κ.ε., 161	11
Ἡρακλέα Με[ν]ύλλου	ΜΩ 215	84, 85 κ.ε., 161	8
Ἡράκλειτος Φιλίωνος	ΜΩ 212	72, 103, 104, 107, 109, 113, 120, 161	12
Θεόδοτος, υἱός: Ἡλιόδωρος [Κ]ασσανδρεὺς	ΜΩ 206	125, 126 κ.ε., 161	11
Θεοφίλα Πίστου	ΜΩ 216	84, 86, 87, 161	9
Ἴππῳ Ἴπποδρόμου	ΜΩ 221	108, 113, 121, 161	13
Ἴπποδρόμος, θυγάτηρ: Ἴππῳ	ΜΩ 221	108, 113, 121, 161	13
Κάλλυρος, θυγάτηρ: Φιλιστῶ	ΜΩ 216	84, 86, 87, 161	9
Κλεόπατρος Νικοδώρου	ΜΩ 210	39, 40, 42, 161	6
Κλέων, υἱός: Μάτρωγ	ΜΩ 198	59, 60, 161	3
Λύσιον	ΜΩ 214	84, 85, 161	7
Μάτρωγ Κλέωνο[ς]	ΜΩ 198	59, 60, 161	3
Μενίσκος, θυγάτηρ: Νανα	ΜΩ 199	48, 48, 50, 155, 161	2
Μέ[ν]υλλος, θυγάτηρ: Ἡρακλέα	ΜΩ 215	84, 85 κ.ε., 161	8
Νανα Μενίσκου	ΜΩ 199	48, 49, 50, 155, 161	2

* Αναφορά στο άρθρο: Μ. Ι. Παυλογιώγη, Επιτύμβιες επιγραφές από το δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού, *Ηoros* 10 (1992), υπό εκτύπωση.

	Αριθ. ευρ.	Σελ.	Αριθ. δημοσ. επιγρ.*
<i>Νικίππη Ἐπικτήτου</i>	ΜΩ 209	39, 40, 161	5
<i>Νικόδωρος, υἱός: Κλεόπατρος</i>	ΜΩ 210	39, 40, 42, 161	6
<i>Πίστος, θυγάτηρ: Θεοφίλα</i>	ΜΩ 216	84, 86, 87, 161	9
<i>Σῶσος Ἀνδ[ρ]έου</i>	ΜΩ 240	148, 149, 161	14
<i>Σώφιλος, θυγάτηρ: Δημαρέτη</i>	ΜΩ 205	123 κ.ε., 161	10
<i>Τίμα</i>	ΜΩ 211	35, 36, 161	1
<i>Φιλιππὸν Καλλύρου</i>	ΜΩ 216	84, 85 κ.ε., 161	9
<i>Φιλίων, υἱός: Ἡράκλειτος</i>	ΜΩ 212	72, 103, 104, 107, 109, 113, 120, 161	12
<i>Φίλων, θυγάτηρ: Ἀριστοκλέα</i>	ΜΩ 208	39, 40, 42, 161	4
<i>Ε[---] Μ[---]</i>	ΜΩ 238	104	16
<i>Π[---]</i>	Χωρίς αριθ.	88 κ.ε.	17

Εθνικά

<i>Ἄν[δριος;]</i>	ΜΩ 236	135 κ.ε., 161	15
<i>[Θασ;]ίω[ν]</i>	Χωρίς αριθ.	129	
<i>[Κ]ασσανδρεὺς</i>	ΜΩ 206	125, 126 κ.ε., 161	11

Δημοτικό

<i>Ῥαμνούσιος</i>	ΜΩ 207	53, 55, 161	18

Λέξεις

<i>Θυγάτηρ</i>	ΜΩ 207	53, 55, 161	18
<i>καί</i>	ΜΩ 216	84, 85 κ.ε., 161	9

Απροσδιόριστο

<i>Λιννη[---]</i>	Χωρίς αριθ.	74, 76	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ

(ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΑΦΩΝ 26, 27, 38 ΚΑΙ 39 ΔΥΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΑΦΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΙΙΙ)*

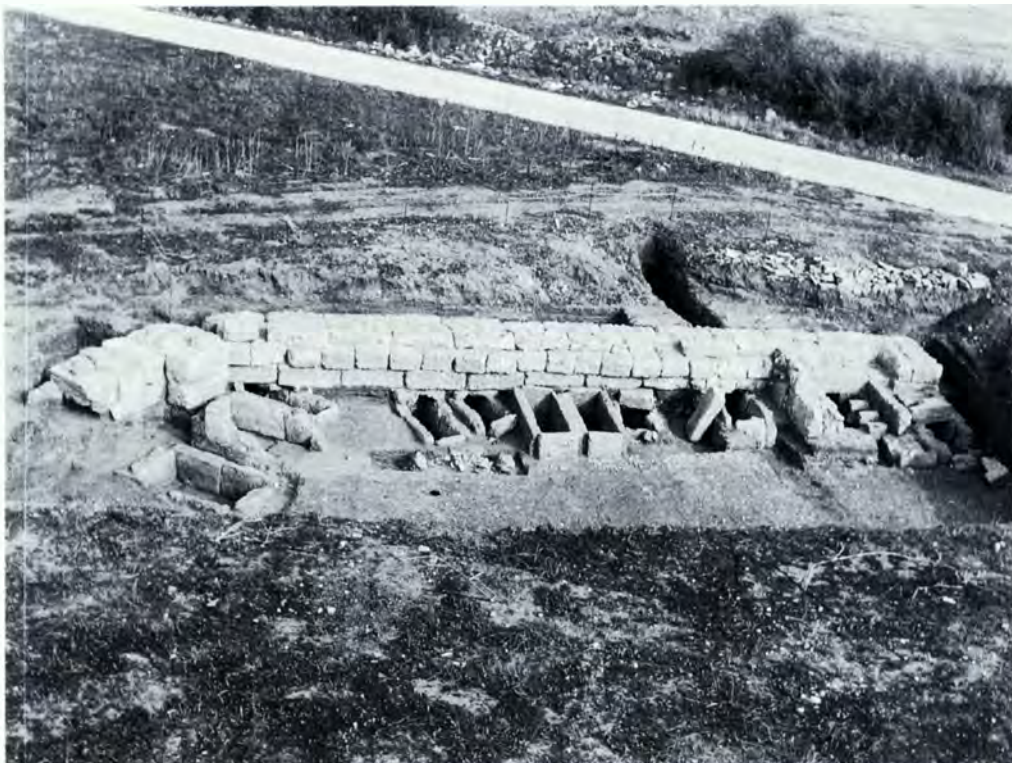
Αγγεία (γυάλινα)	ΜΩ 371	Στλεγγίδες
<i>Αμφορίσκος</i>	ΜΩ 372	<i>Εξάρτημα δακτυλίου</i>
ΜΩ 374*	ΜΩ 373	<i>για ανάρτηση</i>
		<i>στλεγγίδων (χάλκινο)</i>
Μυροδοχεία	Αγγείο (μολύβδινο)	ΜΩ 423
ΜΩ 335	<i>Πυξίδα</i>	<i>Στλεγγίδα (σιδερένια)</i>
ΜΩ 336	ΜΩ 348*	ΜΩ 448
ΜΩ 337*	Ειδώλιο	
ΜΩ 338*	ΜΩ 370	<i>Στλεγγίδες (χάλκινες) και</i>
ΜΩ 339		<i>δακτύλιος για ανάρτηση</i>
ΜΩ 369	Κοσμήματα	<i>(σιδερένιος)</i>
		ΜΩ 453 α-β
<i>Οινοχόη</i>	<i>Δισκάριο (χρυσό)</i>	
ΜΩ 333	ΜΩ 342	
<i>Φλάσκα</i>	<i>Ψήφος (γροανάτης)</i>	
ΜΩ 334	ΜΩ 341*	
Αγγεία (πήλινα)	Μικροαντικείμενα	
<i>Λάγυνος</i>	<i>Αστράγαλοι (φυσικοί)</i>	
ΜΩ 344	ΜΩ 343*	
<i>Λύχνος</i>	<i>Οψιανός (λεπίδα)</i>	
ΜΩ 347	ΜΩ 340*	
Μυροδοχεία	Νόμισμα (χάλκινο)	
ΜΩ 345	Χωρίς αριθ.* (αριθ. ευρήμ. ανα-	
ΜΩ 346	σκαφής ΟΜ 262 δ)	

* Αναφορά στο άρθρο: Μ. Πολογιώργη, Τάφοι του Ωρωπού, ΑΔ 43 (1988), Μελέτες, σ. 114-137, Πίν. 57-62.

ΠΙΝΑΚΕΣ

α) Τομέας Β. Ταφικοί περίβολοι Ι και ΙΙ. Άποψη από Δ., β) Τομέας Γ. Ταφικός περίβολος ΙΙΙ και ταφικό κτίσμα ΙV. Άποψη από Ν.

α) Τάφοι δυτικά του ταφικού περιβάλλον III. Άποψη από Β., β) Ταφικό κτίσμα IV, τάφοι και τοίχοι. Άποψη από Β.

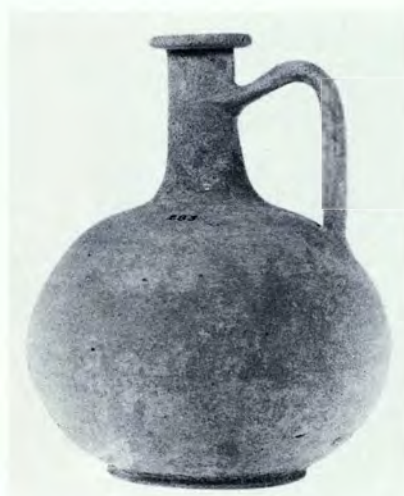

α-β) Ταφικοί περίβολοι Ι και ΙΙ. Άποψη από ΒΔ. και ΝΔ.

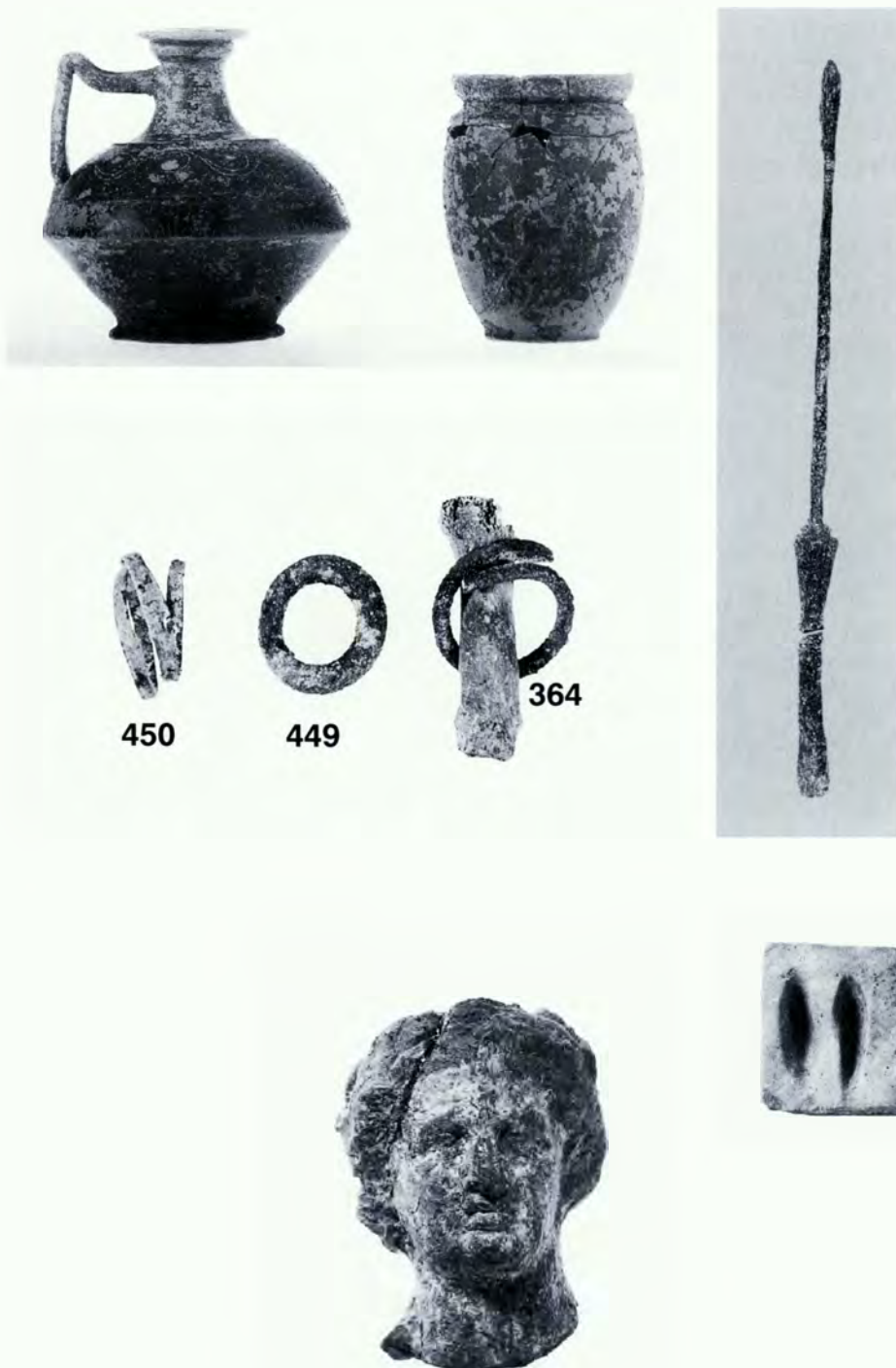

α-β) Μακρύ σκέλος του ταφικού περιβόλου II. Άποψη από Β. και Ν., γ-δ) Εξωτερική και εσωτερική γωνία των ταφικών περιβόλων I και II. Άποψη από ΒΑ. και ΝΔ., αντίστοιχα.

α) Ο κιβωτιόσχημος τάφος 15 από ΒΔ., β) Μυροδοχεία ΜΩ 284, 282 και 285, γ) Λάγυνος ΜΩ 283.

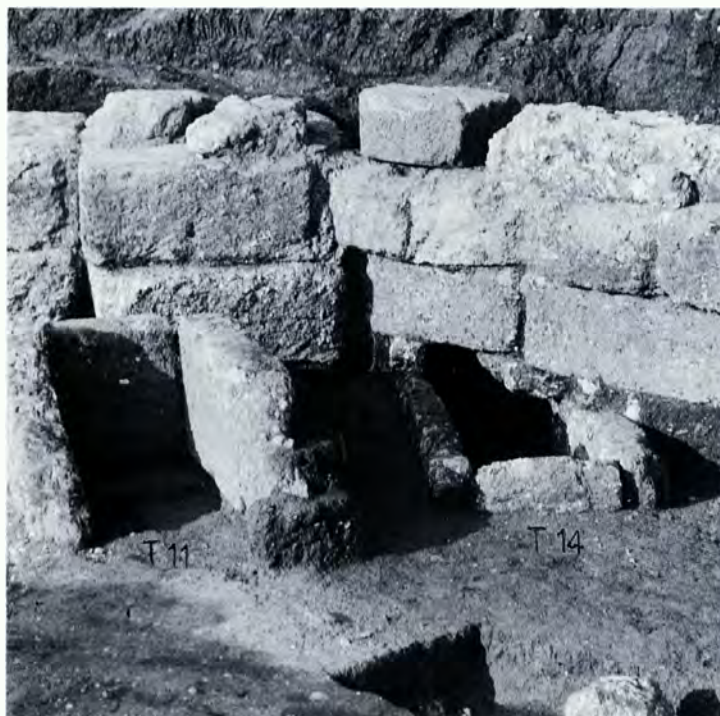

α) Λάγυνος ΜΩ 286 και κύπελλο ΜΩ 287, β) Χάλκινη σπάτουλα ΜΩ 451, γ) Σφηκωτήρας ΜΩ 450, κρίκος ΜΩ 449 και δακτυλίδι ΜΩ 364, δ) Κεφάλι ειδωλίου ΜΩ 410, ε) Λίθινο αντικείμενο ΜΩ 288.

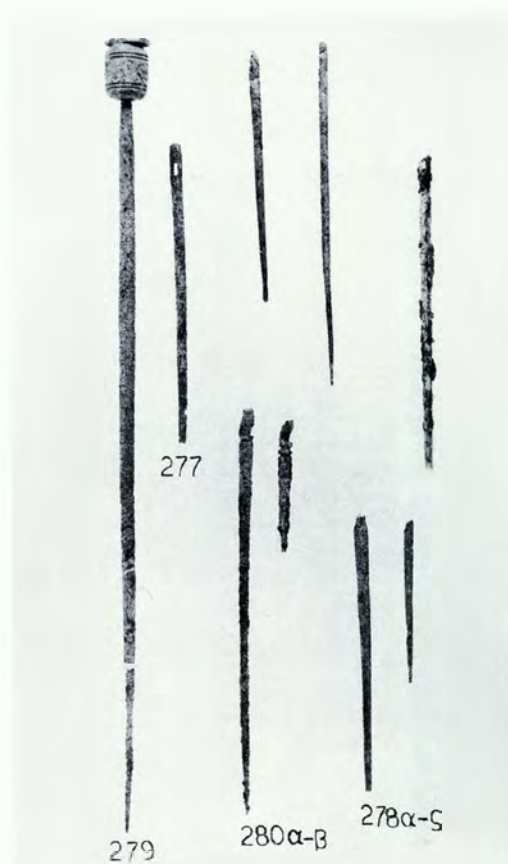
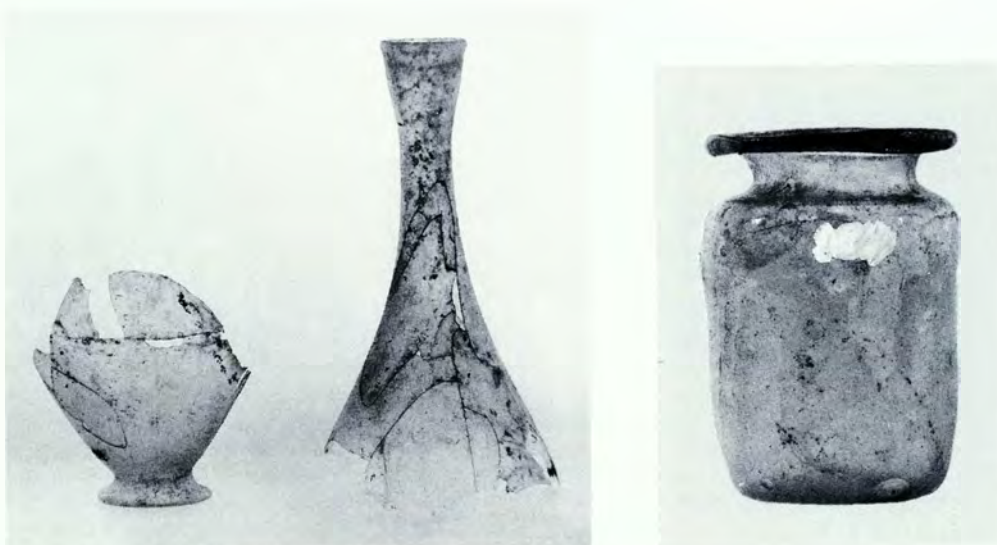

α) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 43 και 44 από ΒΔ., β) Αγνύθες από τους τομείς Β και Γ,
γ) Σιδερένια σπλεγγίδα ΜΩ 384.

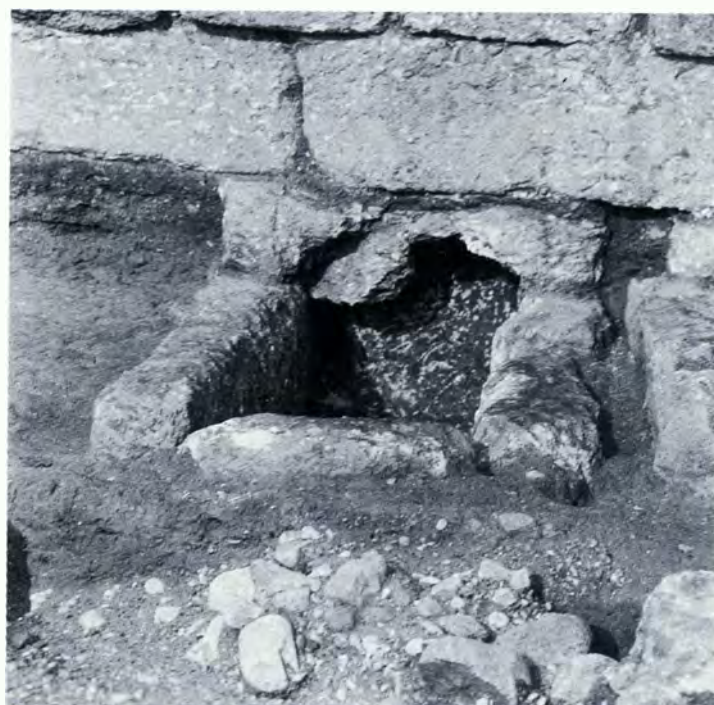

α) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 11 και 14 από Ν., β) Ειδώλιο ΜΩ 462, γ) Ατρακτόσχημο μυροδοχείο ΜΩ 275.

α) Γυάλινη φιάσκα ΜΩ 272, β) Γυάλινο φιαλίδιο ΜΩ 274, γ) Οστέινα : αδράχτι ΜΩ 279, βελόνη ΜΩ 277, περόνες ΜΩ 280 α-β, βελόνες ή περόνες ΜΩ 278 α-στ.

α) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 13, 7, 6 και 5 από Δ., β) Ο κιβωτιόσχημος τάφος 13 από Δ.

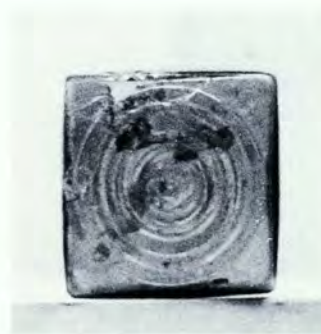
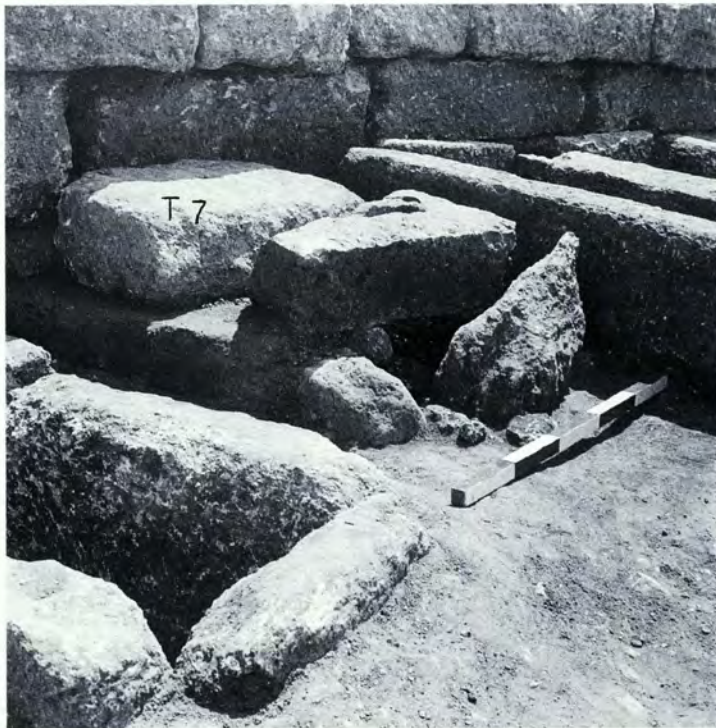

α) Επιτύμβια στήλη ΜΩ 208, β) Επιτύμβια στήλη ΜΩ 209, γ) Επιτύμβια στήλη ΜΩ 210.

α) Γυάλινη φιάσκα ΜΩ 264, β) Γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 265 και 266 και γυάλινο κύπελλο ΜΩ 267, γ) Γυάλινο μυροδοχείο ΜΩ 268.

α) Ο κιβωτιόσχημος τάφος 7 από Δ., β) Μυροδοχείο ΜΩ 412, γ) Γυάλινο μυροδοχείο ΜΩ 257,
δ) Γυάλινη φιάλη ΜΩ 256, ε) Η βάση της φιάλης ΜΩ 256.

α-β) Ο κιβωτιόσχημος τάφος 4 από Δ. πριν και μετά την αφαίρεση της πρώτης καλυπτήριας πλάκας,
γ) Γυάλινη φιάλσκα ΜΩ 252.

α) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 5, 4 και 1 από Δ., β) Οι κιβωτιόσχημοι 5 και 6 από Δ., γ) Πινάκιο ΜΩ 253,
δ) Γυάλινο μυροδοχείο ΜΩ 255.

α) Ο κιβωτιόσχημος τάφος 8 από Δ., β) Επιτύμβια στήλη ΜΩ 207, γ) Γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 258 και 259, δ) Οινοχόη ΜΩ 260.

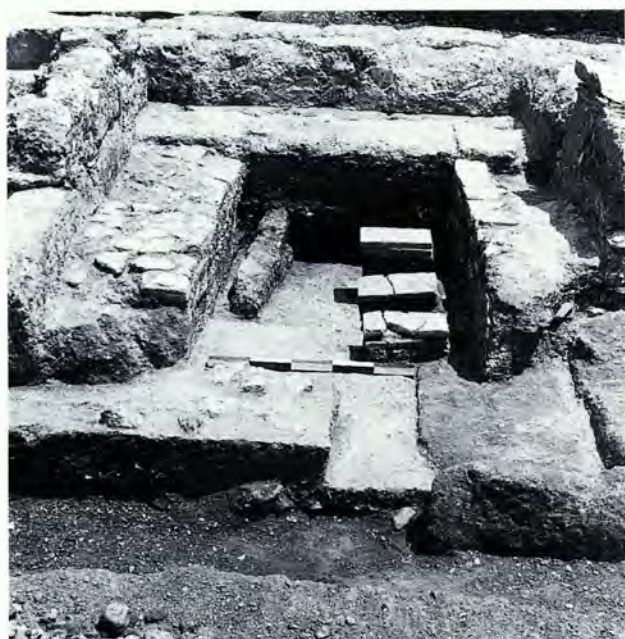

α) Οι κιβωτιδόσχημοι τάφοι 15, 11 και 14 από Ν., β) Οι κιβωτιδόσχημοι τάφοι 43 και 44 από Β.,
γ) Ο κεραιοσκεπής τάφος 9 από ΝΔ.

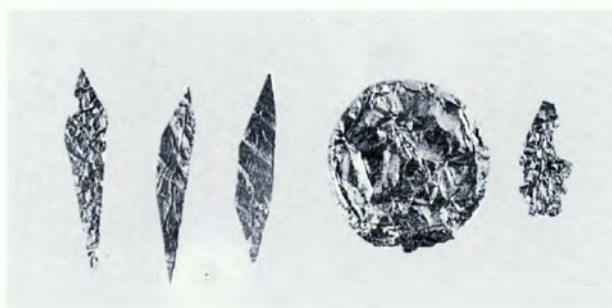
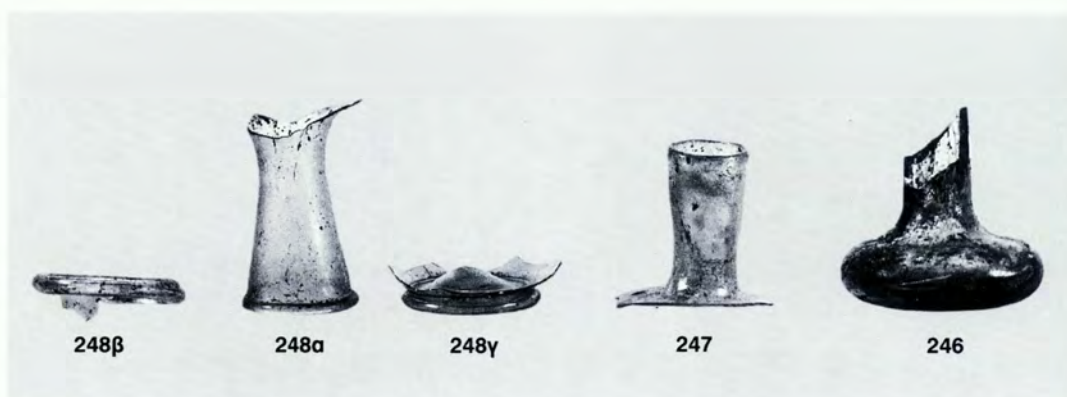

α) Ο κεραμοσκεπής τάφος 12 από Β., β) Γυάλινο σκυφίδιο ΜΩ 262, γ) Γυάλινη φλάσκα ΜΩ 263.

α) Ο καμαροσκεπής τάφος 2 από Δ., β) Τάφος 2, πλάκα από το τείχος του τάφου 10 και τάφος 8 από Δ., γ) Πεσμένες οπτόπλινθοι στο εσωτερικό του τάφου 2. Άποψη από Δ.

α) Τμήμα αναγλύφου ΜΩ 219, β) Γυάλινα θραύσματα, γ) Γυάλινες χάντρες ΜΩ 434 και 245,
δ) Χρυσά φύλλα ΜΩ 249 α-β, 250 α και 251 και δισκάριο ΜΩ 250 β.

α) Ο ταφικός περίβολος ΙΙΙ από Δ., β) Ο νότιος τοίχος του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ. Άποψη από ΝΔ.

α) Πεσμένος πωρόλιθος από την ανωδομή του νότιου τοίχου. Άποψη από Β., β) Λεπτομέρεια από το εσωτερικό του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ. Στρώσεις με τμήματα πωρολίθων. Άποψη από ΒΔ., γ) Ο δυτικός τοίχος του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ. Άποψη από Δ.

α) Η ΒΔ. γωνία και ο δυτικός τοίχος του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ, β) Λεπτομέρεια του βόρειου τοίχου από το εσωτερικό του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ. Αποψη από ΝΑ.

α) Λεπτομέρεια της εξωτερικής όψης του βόρειου τοίχου του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ, β) Η εξωτερική ΒΔ. γωνία του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ, γ) Μερική άποψη του εσωτερικού του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ από Α.

α) Ο ταφικός περίβολος ΙΙΙ από Α., β) Το κτιστό πώρινο βάθρο του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ από Β.

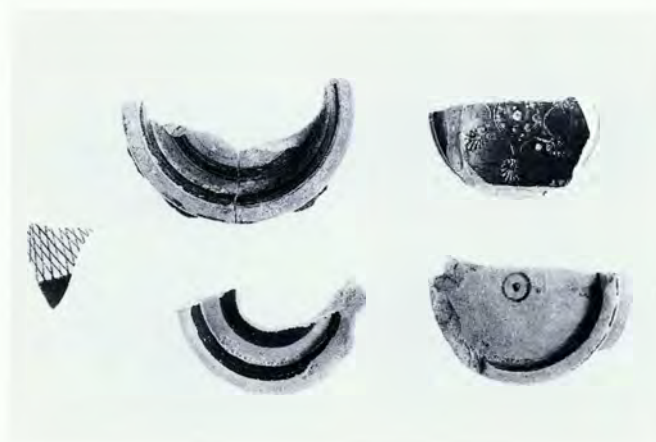

α) Πρώιμη βάση, β) Το ΝΑ. τμήμα του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ και οι τάφοι 23 και 24. Άποψη από Ν.
 γ) Στρώμα με αργούς λίθους και τεμάχια κεραμίδων νότια του ταφικού περιβόλου ΙΙΙ.
 Άποψη από ΝΑ.

α-β) Όστρακα κλασικών και ελληνιστικών χρόνων από την επίχωση του ταφικού περιβόλου III,
 γ) Ο τοίχος 7 στο ΒΔ. άκρο του ταφικού περιβόλου III. Άποψη από Α., δ) Ο τοίχος 8
 στο δυτικό τμήμα του ταφικού περιβόλου III. Άποψη από Β.

α) Όστρακα 5ου αι. π.Χ. από την τομή κάτω από το δάπεδο του τάφου 16, β-γ) Κεραμική του 5ου-4ου αι. π.Χ. από το κατώτερο στρώμα στην τομή Γ.

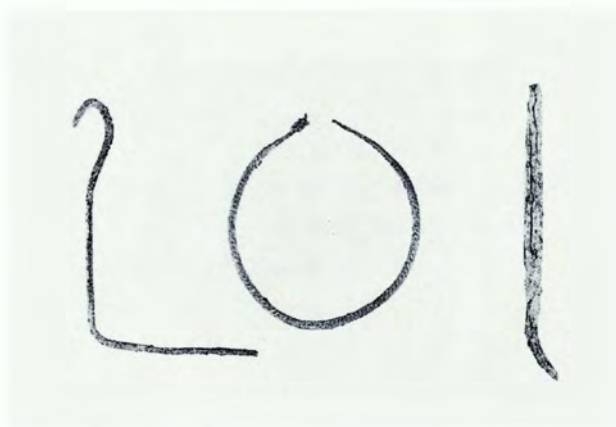
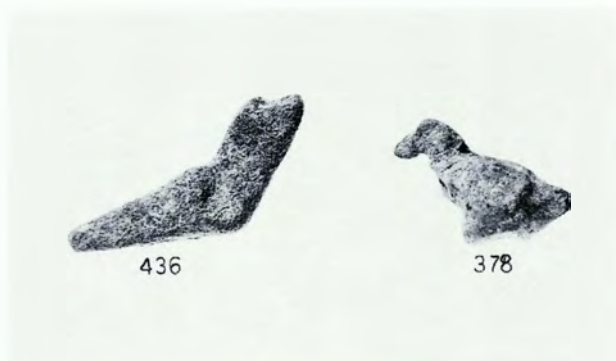

α) Τμήματα γωνιαίων γείσων ΜΩ 26 και 222, β) Οπίσθια όψη επιστυλίου ΜΩ 220, γ) Ειδώλιο ΜΩ 398,
δ) Χάλκινο πουλάκι ΜΩ 414.

α) Μολύβδινο βαρίδι ΜΩ 435, β) Άωτο σκυφίδιο ΜΩ 469η, γ) Θραύσμα ενεπίγραφης κεραμίδας, δ) Ατρακτόσχημα μυροδοχεία ΜΩ 400 και 472, ε) Ειδώλιο ΜΩ 399.

α) Πήλινα πουλάκια ΜΩ 436 και 378, β) Περόνη ΜΩ 444, ψέλιο ΜΩ 445 και ιατρικό εργαλείο ( ),
γ-δ) Αργυρό δηνάριο Αυγούστου (εμπροσθότυπος- οπισθότυπος).

α) Μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος 16 από Β., β) Μυροδοχείο ΜΩ 289, γ) Οξυπύθμενος αμφορέας ΜΩ 409.

α) Ο κιβωτίσχημος τάφος 37 από ΒΑ., β-γ) Λίθοι επάνω από τον τάφο 37. Αποψη από Δ.

α) Λεπτομέρεια του τάφου 37 (βόρειο τοίχωμα). Αποψη από ΝΔ.,
β) Ο κιβωτιόσχημος τάφος 37. Αποψη από Β.

α) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 18 και 37 από Β., β) Το εσωτερικό ταφικού περιβόλου ΙΙΙ και λεπτομέρεια του τάφου 18 από Α., γ) Η κάλυψη του τάφου 18. Άποψη από Δ., δ) Λεπτομέρεια από την κάλυψη του τάφου 18. Άποψη από Β.

α) Πώρινη παραστάδα που βρέθηκε επάνω στην κάλυψη του τάφου 18, β) Επιτύμβια στήλη ΜΩ 216, γ) Βολβόσχημα μυροδοχεία ΜΩ 291, 292 και 293, δ) Οινοχόη ΜΩ 290.

α) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 21 και 22 από Β., β) Σπάραγμα από τον κορμό στήλης, γ) Αποτμήματα επιτύμβιας στήλης.

α) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 23, 21 και 22 από Β., β) Κτερίσματα στο βόρειο άκρο του τάφου 21,
 γ) Κτερίσματα σε λάκκο στο νότιο άκρο του τάφου 21.

Τάφος 21: α) Λύχνος ΜΩ 390, β) Λάγυνος ΜΩ 391, γ) Μικρογραφία λέβητα ΜΩ 387 και πόμα ΜΩ 307, δ) Σκυφίδια ΜΩ 394 και 393, ε) Μυροδοχεία ΜΩ 388, 392 και 389.

Τάφος 21: α) Οινοχόη ΜΩ 296, β) Μυροδοχείο ΜΩ 297, γ) Μυροδοχεία ΜΩ 304, 305, 302, 306 και 301.

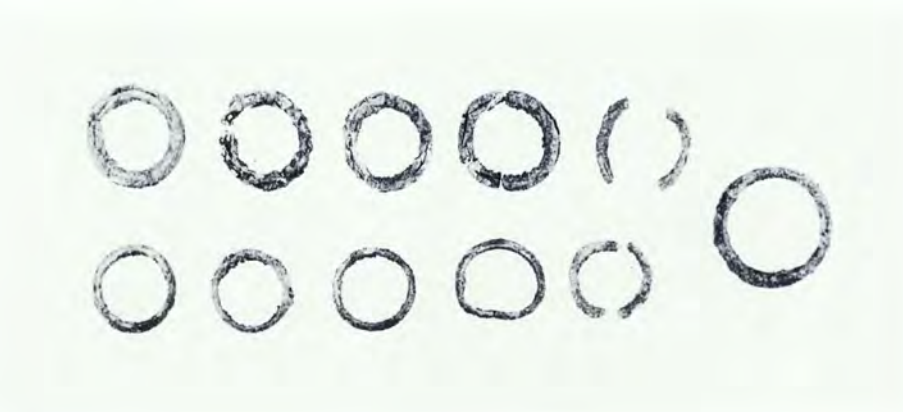

Τάφος 21: α-β) Γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 300 και 303.

α -ε) Τάφος 21. Ψήφοι ΜΩ 311 α-β, χρυσό διάλιθο δακτυλίδι ΜΩ 312, χρυσά ενώτια ΜΩ 313 α-β, σιδερένια αντικείμενα και αργυρό κάλυμμα για κλειδαρότρυπα (;) ΜΩ 358, αντίστοιχα, στ -ζ) Τάφος 24. Χρυσά ενώτια ΜΩ 331 α-β και αργυρό κοχλιάριο ΜΩ 363.

α) Χάλκινα εξαρτήματα κιβωτιδίου ΜΩ 360, β) Χάλκινοι κρίκοι ΜΩ 359, γ) Τεμάχιο κίσσης ΜΩ2299.

α) Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι 21 και 36 από Ν., β) Η κάλυψη του τάφου 36 από Ν.

α-β) Επιτύμβιος κύβος ΜΩ 212 και πωρόπλινθοι επάνω στον τάφο 36. Αποψη από Δ. και ΝΑ.

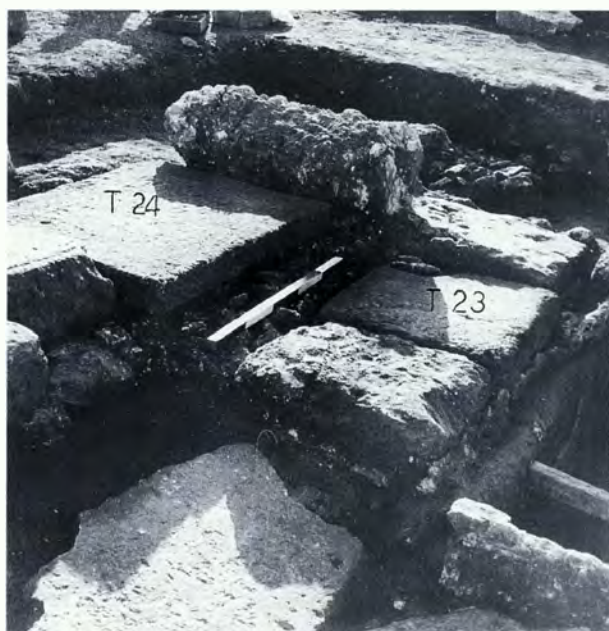
α) Λάγυννοι ΜΩ 406 και 405, β) Πελίκες ΜΩ 407 και 377 και μυροδοχείο ΜΩ 376.

α) Οι τάφοι 24, 23 και 21 από Β., β) Το νότιο άκρο των τάφων 23 και 24 από Α., γ) Το νότιο τμήμα των τάφων 23 και 24 από Α.

α) Ο τάφος 24 από Ν., β) Οι τάφοι 24 και 23 από ΒΑ., γ) Το βόρειο τμήμα του τάφου 24 από Δ.

α-β) Ο τάφος 24 από Δ. και ΝΔ., γ) Ο τάφος 24 μετά την αφαίρεση των καλυπτήριων πλακών.
Αποψη από Ν.

α) Παραμερισμένα οστά στο βόρειο άκρο του τάφου 24. Άποψη από N.,
β) Ο τάφος 23 από N.

α) Το εσωτερικό του τάφου 23. Άποψη από Β., β) Γέμισμα του τάφου 23. Άποψη από Β.

α) Θραύσματα από την επίστεψη και τον κορμό επιτύμβιας στήλης, β) Λύχνος ΜΩ 318, γ) Ατρατόσχημο μυροδοχείο ΜΩ 317, δ) Στεγγίδα ΜΩ 385α και μαχαιρίδιο ή ψαλίδι ΜΩ 385β.

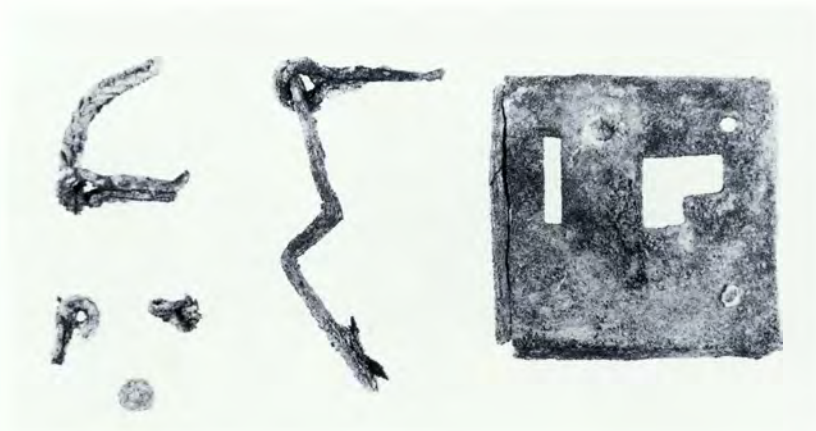

α) Επιτύμβια στήλη ΜΩ 221, β) Ατρακτόσχημο ΜΩ 329, γ) Αμφορέας ΜΩ 330, δ) Οινοχόη ΜΩ 320.

α) Γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 325 και 324, β) Γυάλινος αμφορίσκος ΜΩ 327 και γυάλινο μυροδοχείο ΜΩ 328,
 γ) Γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 321, 323 και 322, δ) Γυάλινο εξαγωνικό φιαλίδιο ΜΩ 326.

α) Χάλκινη κλειδαριά και εξαρτήματα από πλεγτό καλαθάκι ΜΩ 361, β) Μολύβδινη πυξίδα ΜΩ 362, γ) Χρυσά φύλλα ΜΩ 332.

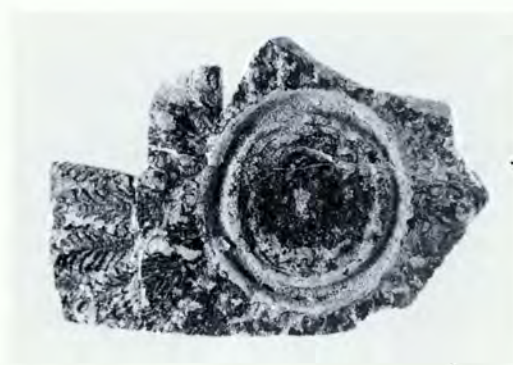

α) Ο κιβωτιόσχημος τάφος 20 από Β., β) Επιτύμβια στήλη ΜΩ 205.

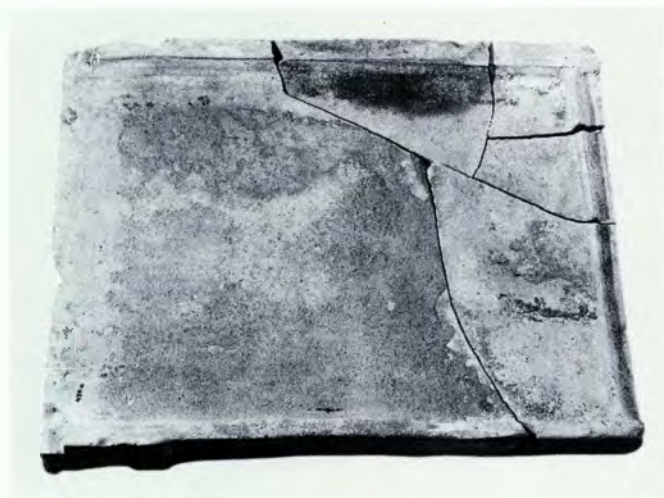

α) Λάγνος ΜΩ 401, β) Μυροδοχεία ΜΩ 403 και 402, γ) Βαθιά άωτα κύπελλα ΜΩ 354 και 295,
δ) Οξυπύθμενος αμφορέας ΜΩ 404, ε) Λάγνος ΜΩ 408.

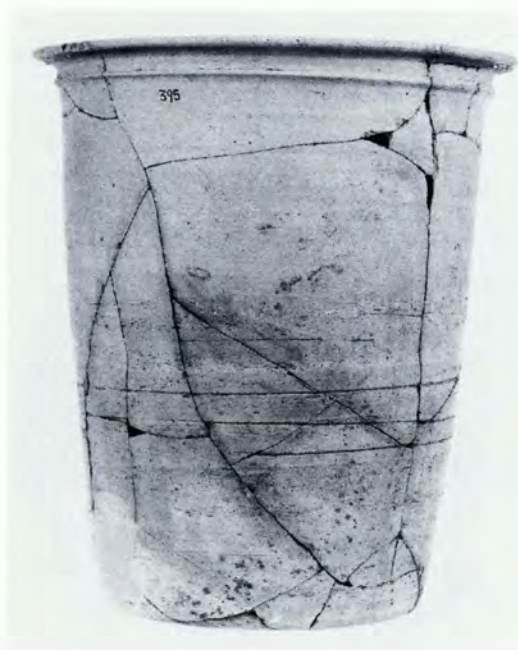

α) Ο τάφος 19 από Β., β) Ύστρακο μεγαρικού σκύφου.

α) Επιτύμβια στήλη ΜΩ 206, β) Κεραμίδα ΜΩ 438α, γ) Οινοχόη ΜΩ 294.

α) Ο τάφος 17 από Β., β-γ) Κυψέλες ΜΩ 395 και 396.

α) Όστρακο μελαμβαφούς κάλνκα, β) Ενσφράγιση λαβή αμφορέα, γ) Κεφάλι ειδωλίου ΜΩ 426,
δ) Υδρίσκη ΜΩ 427.

α) Ο κεραμοσκεπής τάφος 29 από ΝΔ., β) Οι σκελετοί του τάφου 29 από ΝΔ., γ) Κάτοπτρο ΜΩ 351.

α) Οι κεραμοσκεπείς τάφοι 31 και 34 από Ν., β) Οι τάφοι 31 και 34 από Ν.

α) Ο κεραμοσκεπής τάφος 32 από Ν., β) Ο κεραμοσκεπής τάφος 33 από Ν.

α) Ο τάφος 33 από Ν., β) Κτιστός παιδικός τάφος 30 από ΝΔ., γ) Οινοχόη ΜΩ 355, δ) Το άκρο του ταφικού περιβόλου V από Α.

Το επιτύμβιο ανάγλυφο ΜΩ 213.

α) Στήριγμα οξυπύθμενου αμφορέα ΜΩ 437, β) Στήριγμα οξυπύθμενου αμφορέα ΜΩ 437 εκ των άνω,
γ) Λαβή με επίθετο πλαστικό προσωπείο ΜΩ 473.

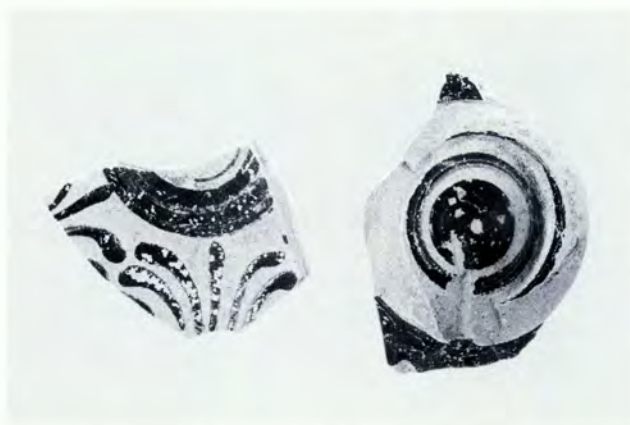
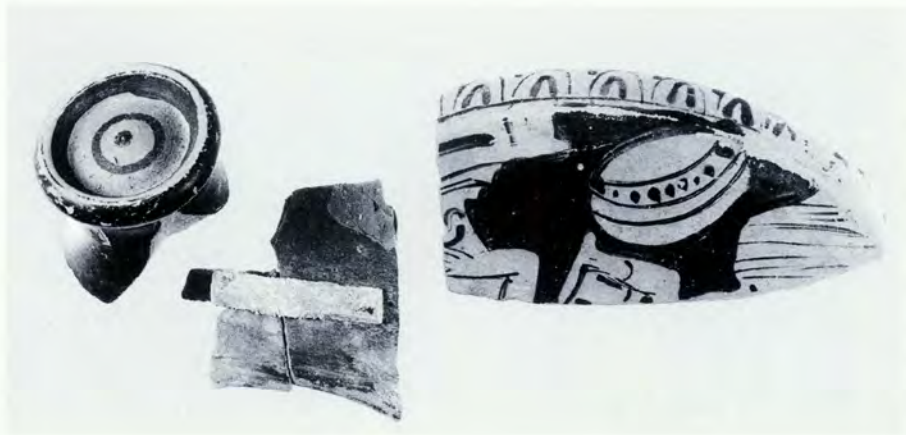

α) Ανατολική όψη ταφικού κτίσματος IV, β) Βόρειο άκρο ταφικού κτίσματος IV.

α) Οι τάφοι 28, 42 και 41 από ΒΔ., β) Οι τοίχοι 6, 9 και 10 από Β., γ) Οι τοίχοι 9 και 10 από Ν.

α-β) Όστρακα κλασικών χρόνων από το περιβάλλον των τοίχων 9 και 10, γ) Κεφάλι ειδωλίου ΜΩ 428,
δ) Μολύβδινο βαρίδι ΜΩ 429.

α-β) Ο κιβωτιόσχημος 28 από Δ. πριν και μετά την αφαίρεση των καλυπτηρίων πλακών.

α-β) Η λάγυνος ΜΩ 349.

α-γ) Ο τάφος 42 από Δ.

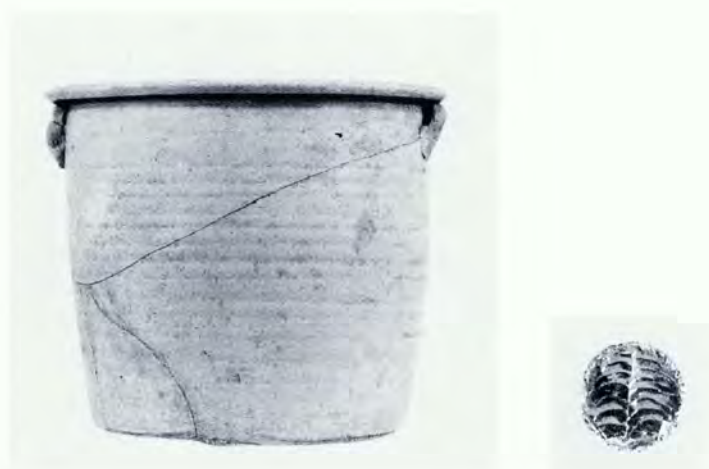

α) Λάγυνος ΜΩ 356, β) Αμφορέας ΜΩ 379, γ) Μυροδοχεία ΜΩ 380, 381 και 382,
δ) Χάλκινη σπάτουλα ΜΩ 441.

α-β) Ο τάφος 41 από ΝΔ. και Δ. αντίστοιχα, πριν και μετά την αφαίρεση των καλυπτηρίων πλακών,
 γ) Μυροδοχείο ΜΩ 375.

α-β) Λεκάνη ΜΩ 397 κατά χώραν, γ) Χρυσό δισκάριο ΜΩ 431,
δ) Άποψη από Β. και λάγυνος ΜΩ 344.

ISBN 960-214-908-6
ISSN 1108-1244